

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA NATO VE AVRUPA GÜVENLİĞİ

Muharrem Gürkaynak*

Özet

Kasım 1989'da Berlin Duvarının yıkılması Soğuk Savaş'ın bittiğinin bir işareti olmuştur. Orta ve Doğu Avrupa'da yaşanan hızlı değişim NATO'yu yeni ve çok farklı bir güvenlik ortamıyla karşı karşıya bırakmıştır. Bu makale NATO'nun Soğuk savaş sonrası dönemdeki Avrupa güvenlik ilişkilerini, eski düşman ülkeler arasındaki işbirliğinin ortaya çıkması ve gelişimini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: NATO, Avrupa Güvenliği, Soğuk Savaş Sonrası Dönem, Barış İçin Ortaklık, AGSK.

Nato And The European Security After The Cold War

Abstract

The fall of the Berlin Wall in November 1989 saw signaling the end of the Cold War. The rapid pace of change in Central and Eastern Europe left NATO faced with a new and very different set of security challenges. This article examines that NATO's transformations on the European security affairs, the birth and development of the cooperation between former hostile countries in the post-Cold War era.

Key Words: NATO, European Security, Post-Cold War Era, Partnership for Peace, ESDI.

* Araş.Gör.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Isparta, muharrem@iibf.sdu.edu.tr

1. Giriş

1.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Avrupa'nın Genel Durumu ve Soğuk Savaş Yıllarında Avrupa Güvenliği

İkinci Dünya Savaşı Avrupa'nın yıkımına neden olmuştur. Savaş sonrasının galipleri bile ekonomik ve siyasal güçlerini yitirmişlerdir. Bununla birlikte iki devlet savaş sonrasında dikkat çekmektedir. Bu devletlerden birincisi, savaş kendi topraklarında yaşanmadığı için yıpranmayan ve ekonomisine getirdiği canlılık yüzünden, 1930'lu yılların ekonomik buhranından kalma sıkıntılarından da kurtularak dünyanın en güçlü devleti durumuna gelen Amerika Birleşik Devletleri'dir. İkinci devlet ise, savaş topraklarında devam etmesine rağmen, geniş alana yayılan coğrafyası sayesinde varlığını tehlikeye sokacak derecede yıkıma uğramayan ve güçlü kara ordularına sahip olması nedeniyle de 1945 Avrupa'sının en güçlü devleti konumundaki Sovyetler Birliği'dir.¹ Kısacası bu iki devlet savaş sonrasında Batı Avrupalı müttefiklerin tükenmesi ve sömürgeci imparatorlukların kargaşa ve çözülme içerisinde bulunmaları nedeniyle ortaya çıkan güç dengesindeki boşluğu -kendi askeri güçleri ve ideolojik yönelimleri çerçevesinde- doldurmuşlardır.²

II. Dünya savaşıdan Soğuk Savaş'ın sona ermesine kadar uluslararası sistemin yapısı iki kutuplu ve Avrupa'nın pozisyonu süper güçlerin ileri savunma alanları içerisinde ön cephe olagelmıştır. Doğu-Batı rekabeti Avrupa güvenliğinde baskın olmuş ve kıtayı birbirinden keskin bir şekilde, sosyal, siyasal, ekonomik ve askeri sistemler halinde ikiye ayırmıştır.³

Soğuk Savaş yıllarında yaşanan siyasal olmaktan çok psikolojik bir mücadeledir. Bu yıllarda herhangi bir büyük savaş olmamıştır ve bu anlamda caydırma⁴ etkili olmuştur. Bununla birlikte her iki taraf da kendisini tehlike içerisinde hissederek, güvensizlikten şikayetçi olmuştur. Bunun olması gayet doğaldır, çünkü her iki taraf da “diğerinin sahip olduğu kitle imha silahları ile bir anda şehirleri yıkarak milyonlarca insanı öldürebilecekleri” gerçeği ortada durdukça rahat olamamıştır. Böylece, iki taraf arasındaki teknolojik yarış ve iki tarafın da bu yarışta geri kalmama kaygısı aralarındaki rekabeti devam ettirilmiştir.⁵

¹İlter Turan, **NATO İttifakının Stratejik ve Siyasal Sorunları** (İstanbul: İÜ İktisat Fakültesi Yayınları, 1971), s. 3.

²Arthur Schelesinger, Jr., “Some Lessons from the Cold War”, **The End of the Cold War: Its Meaning and Implications**, Michael J. Hogan (der.) (New York: Cambridge University Press, 1994), s. 54.

³Barry Buzan, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre, Elzbieta Tromer ve Ole Weaver, **The European Security Order Recast: Scenarios for the Post-Cold War Era** (London, New York: Pinter Publishers, 1990), s. 57-58.

⁴Caydırma (*deterrence*) bir devletin, karşı taraftan gelebilecek nükleer bir saldırıyı önlemek amacı ile derhal ve “kabul edilemeyecek” bir biçimde mukabele etme tehdidini etkin bir biçimde kullanması anlamına gelmektedir. Faruk Sönmezoğlu (der), **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Genişletilmiş Üçüncü Baskı (İstanbul: Der Yayınları, 2000), s. 202-203.

⁵Raymond Aron, **Peace and War: A Theory of International Relations** (London: Weidenfeld and Nicolson Press, 1966), s. 545.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa ülkeleri Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkelerini tehdit olarak algılamışlar ve kolektif savunma amacıyla önce 1948 yılında Batı (Avrupa) Birliği'ni, hemen sonrasında da -ABD ve Kanada ile birlikte- 1949'da NATO'yu kurmuşlardır. Bu gelişmeler, Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkeleri tarafından kendilerine yönelik bir tehdit olarak algılanmış ve NATO'nun kurulmasından altı yıl sonra 1955'te de Varşova Paktı kurulmuştur.

Dünyanın en büyük gücü olmayı amaçlayan ABD Soğuk Savaş kullanarak sahip olduğu nükleer silahlara ve taktik hava filosuna muhtaç olan- müttefiklerini kendi istediği doğrultuda yönlendirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda Doğu Avrupa ülkeleri, Çin, Kuzey Kore, Kuzey Hindistan gibi ülkeler komünist ülkeler haline gelmişler ve Ortadoğu komünizmin etki alanına girmeye başlamıştır. Bununla birlikte SSCB'nin genişleme tehdidinin abartılı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü, 1945'de savaş sona erdikten sonra, Kızıl Ordu bulunduğu mevkinden daha ileri geçmemiş, hatta Çekoslovakya'yı bile işgal etmemiştir.

Savaş sonrası dönemde, özellikle ABD'de işbaşında bulunanlarda; "SSCB'nin tüm dünyayı tehdit eder boyutlarda bir genişleme politikası izlediği ve bunun bir an önce engellenmesi" düşüncesi hakimdir.⁶ Bu düşüncelerini meşrulaştırabilmek için, kendi halkını ve müttefiklerini şartlandırmışlar ve Soğuk Savaş yılları boyunca izledikleri politikalara destek vermelerini, en azından daha az tepki göstermelerini sağlamışlardır.

Ayrıca NATO üyesi ülkeler savunma ve güvenliklerini sağlayabilmek için ABD'ye bağımlı olmaları nedeniyle, Soğuk Savaş Yılları boyunca NATO politika ve stratejilerinin oluşturulması ve değiştirilmesi aşamalarında ciddi bir inisiyatif gösterememişler, ABD'nin liderliğini ve etkinliğini kabul etmek durumunda kalmışlardır.⁷

Soğuk Savaş yılları boyunca ABD ile SSCB arasında özellikle nükleer silahlarda ve gönderme araçlarında bir yarış başlamıştır. 1960'ların sonlarında nükleer denklik sağlanmış ve dünyayı birkaç kez yok edebilecek düzeye ulaşılmıştır. Bu durumun ortaya çıkması ve silahlanma yarışının ekonomilerine getirdiği ciddi yük nedeniyle, 1970'lerin başından itibaren kutuplar arasında Yumuşama (*detente*) dönemine girilmiştir. Yaşanan görece barış ortamı ile birlikte silahsızlanma görüşmeleri de yapılmaya başlamıştır.

1980'lere girilirken yaşanan gelişmeler (SSCB'nin Afganistan'ı işgali, Polonya'daki Dayanışma Sendikası hareketi, Etiyopya ve Yemen'de yaşanan gelişmeler...) yumuşama ortamını yeniden germiştir. 1980'lerin ortasına kadar ilişkiler bu gergin havada devam etmiştir. Hatta bu yıllara İkinci Soğuk Savaş da denilmektedir. Mikhail Gorbacov'un SSCB'de yönetime geçmesi ile birlikte ilişkiler tekrar düzelmeye başlamıştır. Ancak

⁶Henry A. Kissinger, "The Search for Stability", *Foreign Affairs*, C. 37, No. 4, Temmuz 1959, s. 544.

⁷Ayrıntılı bilgi için bkz. Muharrem Gürkaynak, *İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Avrupa'da Savunma ve Güvenlik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 67-120.

SSCB'nin Afganistan işgalinin başarısız olması ve geri çekilmek zorunda kalması ve Gorbaçov'un uyguladığı reform hareketleri sonrasında yaşanan hızlı gelişmeler SSCB ve Doğu Blokunun dağılma sürecine girmesine neden olmuştur.

Soğuk Savaş yıllarında taraflar arasında, oluşan nükleer denge ve caydırma nedeniyle üçüncü bir büyük savaşın çıkması engellenmiştir. Avrupa da böylece tarihinin en uzun barış ortamını yaşamıştır.

1.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönem

Soğuk Savaş sonrası Avrupa savunma ve güvenlik mimarisinde temel olarak üç modelin varlığı söz konusudur. ABD ve İngiltere'nin savunduğu birinci model, NATO aracılığıyla iki kutuplu sistemin Sovyetler Birliği ve müttefiklerinde yaşanan gelişmelere uydurulması amacını taşımaktadır. İkinci model, tüm Avrupa ülkelerinin işbirliği yaparak kendi güvenliklerini, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansları (AGİK/T) çerçevesinde sağlamaya yönelik çabalarını içermektedir. Bu çabaları, BM Güvenlik Konseyi benzeri, "Avrupa Güvenlik Konseyi" kurma girişimleri olarak da değerlendirebiliriz. Bu modeli Rusya desteklemektedir. Böylece NATO merkezli Avrupa güvenlik örgütlenmesinden uzaklaşılacaktır. Üçüncü model ise, mümkün olan her alanda Batı Avrupa temelli bir entegrasyonu hedeflemekte ve Avrupa ülkelerinin kendi güvenliklerini sağlamak için işbirliği yapmaları gerektiğini öngörmektedir.⁸ Uluslararası sisteme bağımsız bir aktör olarak girebilmek için AB'nin savunma ve güvenliğini NATO ve ABD aracılığıyla değil, yine kendisinin sağlaması gerektiği gerçeğine dayanmakta ve özellikle Fransa, Belçika ve Almanya tarafından savunulmaktadır.

Avrupa'nın çok taraflı güvenlik örgütlenmeleri, artık iki rakip blok arasındaki hizipleşmeleri değil, ülkeler arasındaki ortak değerleri öngören bir sistem öngörmektedir. Daha da önemlisi, bu ortak örgütlenmelerden sadece bir tanesi Avrupa'daki sorunları çözme ve güvenliğini sağlama gücüne sahip değildir. Ayrıca bu örgütlenmeler, farklı ülke grupları ve büyük güçler arasındaki çıkar farklılıklarının ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. (Rusya Federasyonu ile ABD ve müttefikleri arasında olduğu kadar, ABD ve Avrupalılar arasında da olmaktadır.)⁹ Ayrıca bu iç içe geçmiş olan güvenlik örgütlenmeleri arasında bir yarışın varlığından da söz etmek mümkün değildir. Her bir örgüt farklı amaçlar doğrultusunda örgütlenmiştir.¹⁰ Bu çalışma Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO'da yaşanan değişimi incelemektedir. Dolayısıyla AGİK, BAB ve AB çerçevesindeki güvenlik çalışmalarına yer verilmemiştir.

⁸Jan Zielonka, "Europe's Security: A Great Confusion", *International Affairs*, C. 67, No. 1, Ocak 1991, s. 135.

⁹Adam Daniel Rotfeld, "NATO Enlargement and the Reinforcing of Euro-Atlantic Security Structures", *The Polish Quarterly of International Affairs*, C. 8, No. 1, Kış 1999, s. 23.

¹⁰Stuart Croft, "The EU, NATO and Europeanisation: The Return of Architectural Debate", *European Security*, C. 9, No. 3, Güz 2000, s. 5.

2. Soğuk Savaş'ın Ardından NATO'nun Gerçekleştirdiği Değişim ve Politikalar

9 Kasım 1989'da "Berlin Duvarı"nın yıkılması, 3 Ekim 1990'da iki Almanya'nın birleşmesi, 1 Nisan 1991 tarihinde Varşova Paktı'nın, 25 Aralık 1991 günü Sovyetler Birliği'nin dağılması, Orta ve Doğu Avrupa'nın diğer bölgelerinde yaşanan köklü değişimler "Soğuk Savaş" döneminin hızla sona erdiğinin birer işareti olmuştur.¹¹ Bu gelişmelerden sonra, NATO'nun varlık nedeninin ortadan kalktığı ve İttifakın artık "gereksiz" olduğu düşüncesi bile ileri sürülmüştür. Ancak yaşanan bu gelişmeler, NATO'nun önemini arttırmış ve gerekliliğinin de, birer göstergeleri olmuştur.

Temmuz 1990 tarihinde NATO üyesi ülkeler arasında Londra'da yapılan Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde, Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Bloku ülkelerinde yaşanan gelişmelerden sonra, "bu ülkelerin artık kendilerine rakip olamayacağı" düşüncesiyle,¹² geçmişteki coğrafi temellere dayanan savunma anlayışından uzaklaşarak, NATO'nun askeri gücünün yeniden yapılanmasını sağlayacak bir çözümün bulunması kararına ulaşılmıştır.¹³

2.1. NATO'nun Yeni Stratejik Kavramı

Londra'da alınan karardan sonra, 1991 yılı Kasım ayında Roma'da, Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde NATO'nun Yeni Stratejik Kavramı üzerinde görüş birliğine varılmış ve ilan edilmiştir.

Kabul edilen Yeni Stratejik Kavram ile NATO'da, açıkça tanımlanan düşmana karşı yapılacak operasyonların planlamasını durdurma ve birincil önceliğinin de, kriz yönetimi ve uluslararası dengeleri destekleme gibi, tehdit algılamasından risk algılamasına doğru bir değişim söz konusu olmuştur. NATO'nun bu politikayı izlemesinin nedeni, coğrafi konumu ve risk algılamaları dolayısıyla, olası genişlemeye ve Doğu-Batı arasında ve Avrupa'daki diğer güvenlik kuruluşlarıyla kendi arasındaki işbirliğini geliştirerek, istikrarı ve güvenliğini yeni gelişmelere uydurma isteğinden kaynaklanmıştır. Güvenlik; siyasal, ekonomik, sosyal, çevresel ve savunma konularını içermekle birlikte, NATO'nun güvenliği üç temel üzerinde yükselmektedir. Bunlar, diyalog, işbirliği ve kolektif savunmadır.¹⁴

Stratejik Kavram son olarak, kolektif savunmanın öneminin altını çizmektedir. Ortak savunma için askeri imkanların korunması ve AB, BAB ve AGİT ile işbirliği içinde hareket etmenin önemine değinmektedir. Soğuk

¹¹Robert B. McCalla, "NATO's Persistence After The Cold War", **International Organization**, C. 50, No. 3, Yaz 1996, s. 448.

¹²Trevor Taylor, "West European Security and Defence Cooperation: Maastricht and Beyond", **International Affairs**, C. 70, No. 1, Ocak 1994, s. 1.

¹³McCalla, **loc. cit.**

¹⁴Kostas Ifantis, "Conceptual and Institutional Adaptation of Security: Redefining NATO's Role, Identity and Strategy in The New European Condition", **The Turkish Yearbook of International Relations**, No. XXVI, 1996, s. 13.

Savaş sonrası ortamda, Avrupa savunma ve güvenlik mimarisinde bunun gerekli olduğu düşünülmüştür.¹⁵

Ayrıca 1991 Stratejik Kavramı'nın kabul edilmesinden sonra ortaya çıkan köklü değişiklikler karşısında NATO siyasal ve askeri rollerinin ayrıntılı bir biçimde gözden geçirilmesi gerekmiştir. 1998 yılının ilk yarısında başlatılan çalışmalar, 15 aydan fazla sürmüş ve Yeni Stratejik Kavram'ın son şekli, 23-24 Nisan 1999 tarihindeki Washington Zirvesi'nde karara bağlanmıştır.¹⁶ Bu karara göre NATO'nun temel güvenlik görevleri şunlardır:

Güvenlik: Demokratik kurumların kalkınması ve anlaşmazlıklara barışçıl çözümler getirilmesi ilkelerine dayanan, ve hiç bir ülkenin diğerini kuvvet tehdidi veya kullanımı ile korkutamayacağı veya zorbalık yapamayacağı istikrarlı bir Avrupa-Atlantik güvenlik ortamı için vazgeçilmez temellerden birini oluşturmak.

Danışma: Washington Antlaşması'nın 4. Maddesinde öngörüldüğü üzere, üyelerin güvenliğini tehdit edebilecek olası riskler ve üyelerin ortak endişe konularında yürüttükleri çabaların eşgüdümü dahil, Müttefiklerin yaşamsal çıkarlarını etkileyebilecek her tür konuda Müttefikler için Atlantik ötesi bir forum oluşturmak.

Caydırıcılık ve Savunma: Washington Antlaşması'nın 5 ve 6. Maddelerinde öngörüldüğü üzere, NATO üyesi herhangi bir ülkeye yöneltilecek herhangi bir saldırı tehdidine karşı caydırıcılık ve savunma sağlamak.

Ve, Avrupa-Atlantik sahasında güvenlik ve istikrarı güçlendirmek amacıyla:

Kriz Yönetimi: Washington Antlaşması'nın 7. Maddesinde öngörüldüğü üzere, her bir vakayı tek tek ele alarak ve oybirliği içinde, çatışma önlemeye etkili biçimde katkıda bulunmaya ve kriz mukabele operasyonları dahil, kriz yönetimine faal olarak katılmaya hazır olmak.

Ortaklık: Şeffaflığı, karşılıklı güveni ve İttifak ile birlikte çalışabilirlik yeteneğini artırmak amacıyla Avrupa-Atlantik sahasındaki diğer ülkelerle geniş kapsamlı işbirliği ve diyalog geliştirmek.¹⁷

Yeni Stratejik Kavram'ın üzerinde durduğu yeni tehdit ve tehlikeler; etnik çatışmalardan, insan hakları ihlalleri, siyasal istikrarsızlık ve ekonomik sıkıntılardan kaynaklanmaktadır. Soğuk savaş'ın sona ermesinden sonra, Avrupa'da küresel bir savaş tehdidinin –neredeyse- bulunmamasına rağmen, özellikle Avrupa-Atlantik alanı dışında (*out of area*) bu alana yakın ve bitişik bölgelerde gerçekleşebilecek istikrarsızlık ve tehditler ittifakı yakından ilgilendirmektedir. Batıya yönelik güvenlik tehditlerinde yapısal değişiklikler

¹⁵ *Ibid.*, s. 13-14.

¹⁶ Anthony Cragg, "Yeni Bir Çağ İçin Yeni Bir Stratejik Kavram", *NATO Dergisi*, C. 47, S. 2, Yaz 1999, ss. 19-22.

¹⁷ *Ibid.*, s. 21.

olmuştur. Güven vermeyen Üçüncü Dünya liderleri, nükleer silahların yayılması, dünya nüfusunun hızla artması, eşitsiz kaynak dağılımı, göçler, artan dinsel radikalizm ve milliyetçilik gibi tehdit ve tehlikeler artık sınırlarla kısıtlanamamaktadır.

Avrupa'nın göbeğinde, Bosna-Hersek'te ve Kosova'da yaşanan iç savaş ve NATO'nun müdahaleleri buna en güzel örneği oluşturmuştur. NATO Bosna-Hersek örneğinde arabuluculukta bulunmuş ve böylece sona erdirilmiştir. Kosova sorununda ise bir saldırı gerçekleştirmiştir. 24 Mart – 10 Haziran 1999 tarihleri arasındaki Kosova'ya yönelik hava saldırısı Yeni Stratejik Kavram'ın etkisini ortaya koymaktadır.

2.2. NATO'nun Doğuya Doğru Genişlemesi

Soğuk Savaş'ın ardından NATO'nun kurumsal çerçevesi normatif bir öze gereksinim duymaya başladığından NATO'nun genişlemesi bir “demokratik devletler topluluğu” ve “demokratik değerlerin temsili” anlamlarını da taşımaya başlamıştır.¹⁸

2.2.1. Barış İçin Ortaklık Projesi

Ağustos 1991'de SSCB'de gerçekleşen darbe üzerine, Orta ve Doğu Avrupa'daki ülkeler, olası bir Rus saldırganlığından çekinmeye başlamışlardır. Bu ülkeleri yatıştırmak ve Doğu Blokundaki çözülmenin olumlu bir düzeyde gerçekleşmesini etkilemek amacıyla NATO, Kasım 1991'de Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'ni (KAİK) kurma kararı almıştır.¹⁹ KAİK'e, eski Doğu Bloku ülkeleri ile SSCB'den ayrılan ülkelerin de katılabilmesi benimsenmiştir. Ancak KAİK, NATO'nun tamamen “önleyici diplomasi” politikasının pratiğe dönüşmüş biçimi olması nedeniyle, -eski Doğu Bloku ülkeleri ve eski Sovyet Cumhuriyetleri ile NATO arasında- bir “danışma” ve “görüş alışverişi” forumu olmaktan ileri gidememiştir.²⁰

Rusya Federasyonu'nda Aralık 1993 seçimlerinden sonra, aşırı milliyetçi lider Jirinovski'nin başında bulunduğu Liberal Demokrat Parti'nin, oyların %23'ünü alması üzerine, o zamana kadar Batı yanlısı bir dış politika izleyen Rusya, yükselmeye başlayan milliyetçilik nedeniyle daha iddialı bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bunun üzerine de eski Doğu Bloku ülkeleri kaygılanmaya başlamışlardır.²¹ Bu ülkelerin kaygılarını gidermek amacıyla, üye ülkeler devlet ve hükümet başkanlarının katıldığı 10-11 Ocak 1994 tarihli NATO'nun Brüksel Zirvesi'nde İttifak, Soğuk Savaş sonrası Avrupa güvenliği hakkında sessizliğini bozarak, Orta Avrupa'nın yeni demokrasileri olan eski Varşova Paktı ülkelerini içine alacak şekilde genişlemesi konusunu

¹⁸Boyka Stefanova, “The Baltic States' Accession to NATO and the European Union: An Extension of the European Security Community?”, *Journal of International Relations & Development*, C. 5, No. 2, Haziran 2002, s. 163.

¹⁹Robert Weaver, “NATO's Evolving Partnerships: Building Security Through Partnership”, *NATO Review*, C. 49, No. 3, Güz 2001, s. 7.

²⁰Esra Çayhan ve Nürşin Ateşoğlu Güney, *Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları NATO-AB-Türkiye* (İstanbul: Afa Yayıncılık ve TÜSES Vakfı Ortak Yayını, 1996), s. 52.

²¹*Ibid.*, s. 53.

görüşmüştür.²² Zirvede, NATO ve eski Doğu Bloku ülkeleri ile eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında Barış için Ortaklık (BİO) adıyla yeni bir askeri ve siyasal ilişkiler bütünü'nün yapılandırılması üzerinde görüş birliğine varılmıştır.²³

BİO'nun oluşturulmasının, sadece eski Doğu Bloku ülkelerinin Rusya'dan duydukları kaygıları gidermek değil, aynı zamanda Rusya Federasyonu'nun da NATO'nun genişlemesinden duyduğu kaygıları gidererek, zaman kazanma amacını taşıdığı söylenebilir. Çünkü 1994'te uygulamaya konulması aşamasındaki durumuyla, eski Doğu Bloku ülkelere açıkça tam üyelik ve güvenlik garantisi verilmeden, bu ülkelerin NATO ile ilişkilerini geliştirmeleri amaçlanmıştır. BİO kararına katılan her üye ülke ile NATO arasında imzalanan ayrı antlaşmalar sayesinde, bir ortaklık oluşturulması hedeflenmiştir. BİO ile bir taraftan, ortak üyeler arasında siyasal danışma mekanizmalarını geliştirerek, ortak askeri tatbikatlar ve seminerler düzenleyerek, eski Doğu Bloku ve Sovyet ülkelerinin İttifakı tanımları ve ona güvenmeleri hedeflenmiş, diğer taraftan da, bu ülkelerin askeri güvenlik doktrinlerinin NATO'ya açılması düşünülmüştür.

BİO projesi ilan edildiğinde, Batının amacı; Rusya'yı karşısına almadan, eski Doğu Bloku ülkelerinin NATO'ya üye olma isteklerini bir süre yatıştırma olmuştur. Bu yüzden de, BİO oluşturulurken NATO'nun güvenlik garantisi ortak üyelerine tanınmamıştır. Buna rağmen bir buçuk yılda BİO'ya katılım sayısı 26 olmuştur.²⁴

Daha sonra NATO, ek bir adım daha atarak, eski Doğu Bloku ülkelerini içine alan genişletilmiş bir güvenlik ortaklığı önermiştir. BİO ve KAİK'in olumlu deneyimini birleştirmek amacıyla, 29 Mayıs 1997 tarihinde Sintra'da (Portekiz) bakanlar düzeyinde Kuzey Atlantik Konseyi toplanmış, ertesi günkü toplantılarında da KAİK ve BİO üyelerine Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi'ni (AAOK) başlatmaları önerisinde bulunulmuştur.²⁵ AAOK, “siyasal ve güvenlikle ilintili danışmalar üzerinde bir çerçeve oluşturma ve BİO bünyesinde işbirliğini arttırmayı” amaçlamıştır. 30 Mayıs 1997 tarihinde AAOK'nin temel dokümanı üzerinde anlaşma sağlanarak aynı gün açılış töreni düzenlenmiştir. Bu karar sonucunda, KAİK'in faaliyetlerine son verilerek hak ve yetkileri AAOK²⁶'e devredilmiştir. Böylece, KAİK ve

²²Yüksel İnan and İslam Yusuf, “Partnership For Peace”, *Perceptions*, C. IV, No. 2, Haziran-Ağustos 1999, s. 68.

²³Michael Smith and Stephen Woolcock, “Learning to Cooperate: The Clinton Administration and The European Union”, *International Affairs*, C. 70, No. 3, Temmuz 1994, s. 473; John Borawski, “Partnership for Peace and Beyond”, *International Affairs*, C. 71, No. 2, Nisan 1995, s. 233.

²⁴Çayhan ve Güney, *op. cit.*, s. 53-56.

²⁵Robert E. Hunter, “NATO's Evolving Partnerships: Getting Cinderella to The Ball”, *NATO Review*, C. 49, No. 3, Güz 2001, s. 10-11.

²⁶AAOK'in üyeleri şunlardır: Arnavutluk, Ermenistan, Avusturya, Azerbaycan, Belarus, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Finlandiya, Gürcistan, Macaristan, Kazakistan, Kırgızistan, Letonya, Litvanya, Moldova, Polonya, Romanya, Rusya, Slovakya, İsveç, İsviçre, Makedonya, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan, Tacikistan ise BİO üyesidir. Sergio Balanzino, “A Year After Sintra: Achieving Cooperative Security Through The EAPC and PfP”, *NATO Review*, C. 46, No. 3, Güz 1998, s. 4.

BİO'nun temel ilkeleri AAOK'ye uygulanabilir hale getirilecektir. Bu ilkeler; siyasal danışma ve işbirliği fırsatlarının bütün NATO üyelerine ve ortaklarına eşit olarak açılması ve NATO ile işbirliklerinin düzeyini ve kapsamını kendilerinin belirleyebilmeleridir.²⁷

2.2.2. NATO-Rusya Federasyonu İlişkisi

SSCB'nin dağılmasından sonra, -yeniden yapılanmasını gerçekleştiren- Rusya Federasyonu, ilk altı ay süresince tamamen Batıya dönük bir dış politika izlemiştir. Bu dönemde, “Atlantikçi görüş” olarak bilinen ve Gorbaçov'un düşüncelerinden de etkilenen bu ekolün savunucularına göre, artık Rusya'nın ulusal güvenliğini başka ülkelerin güvenlikleri pahasına sağlaması olanaksızdır. Batı ile stratejik işbirliği yapmak, Rus dış politikasının birinci önceliği olmalıdır.²⁸

İlimli ve sertlik yanlısı milliyetçilerin, komünistlerin ve neo-Bolşeviklerin oluşturdukları “Avrasyacı görüş” taraftarlarına göre ise Rusya, Gorbaçov dönemiyle birlikte Batı ile iyi ilişkiler kurma uğruna kendi coğrafi ve kültürel yapısına ters düşen hareketlerde bulunmuştur. Artık bu politikadan vazgeçerek kendi öz çıkarlarını savunması gerekmektedir. Bunu sağlamak amacıyla da ağırlık, yakın çevreye ve Rusya dışındaki yaklaşık 25 milyon Rus azınlığın haklarının korunmasına verilmelidir. Gerekirse, yakın çevredeki Rus azınlığı korumak amacıyla, Moskova Hükümeti kendi “Monroe Doktrini”ni uygulamaya koyabilmelidir. 1993 yılındaki Rus askeri doktrini de, Rusya Federasyonu'nun yakın çevresindeki hegemonyasını sağlamlaştırmasını öngörmektedir.²⁹

NATO'nun 1990'lı yılların başından itibaren gündeme getirdiği genişleme politikasının, Rus muhalefetinin Batı karşıtı örgütlenmesi için gerekli meşru zemini sağladığı söylenebilir. Batı yanlısı görüşteki Ruslar da bu inancı paylaşmış ve NATO'nun genişleme kararının, Rusya Federasyonu'nda başlatılan reform hareketlerini baltalayacağı, bu nedenle Batının, artık bu girişiminden vazgeçmesi gerektiğini ileri sürmeye başlamışlardır. NATO'nun genişlemesinden kaygılanan bir diğer kesim de Rus Ordusu'dur. Onlar da, NATO'nun genişlemesinin, doğal olarak yeni bir güvenlik kaygısına neden olacağını ileri sürmüşlerdir.³⁰

20-21 Mart 1997'deki AGİT Helsinki Zirvesi'nde, ABD Başkanı Bill Clinton ile Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin bir araya gelerek, NATO ile Rusya Federasyonu arasındaki işbirliğinin genel yönlerini konuşarak şu konular üzerinde anlaşmışlardır: 1- NATO genişlemesi sürecektir, 2- hiç bir Avrupa ülkesi bu konunun dışında tutulmayacak, 3- “ikinci sınıf” üyelik söz konusu olmayacak, NATO'nun yeni üyeleri de eski üyelerin hakları ve sorumluluklarından yararlandırılacaktır, 4- aralarında işbirliği ve danışma mekanizmaları kuran yeni bir forum oluşturularak, mümkün olan her

²⁷Rotfeld, *op. cit.*, s. 37.

²⁸Çayhan ve Güney, *op.cit.*, s. 17-18.

²⁹*Ibid.*, s. 18; Richard Pipes, “Is Russia Still an Enemy?”, *Foreign Affairs*, C. 76, No. 5, Eylül-Ekim 1997, s. 67-68.

³⁰Çayhan ve Güney, *op. cit.*, s. 19.

alandan NATO ve Rusya arasında ortak hareket edilecek ve 5- NATO gelişmesine devam edecek fakat, çekirdeğini oluşturan kolektif savunma işlevi sürdürülecek, artırılmayacaktır (mevcut durum korunacaktır).³¹

Rusya ayrıca, ABD ve diğer NATO üyesi ülkelerden, herhangi bir çekince koymadan yeni NATO üyesi ülkelerin topraklarına nükleer ve konvansiyonel güçler yerleştirmeme yükümlülüklerine uymalarını istemiştir. NATO 1996 yılındaki Kuzey Atlantik Konseyi bildirgesinin uygulanmakta olduğunu ve yakın gelecekte de yeni üyelerinin topraklarına nükleer silahlar yerleştirmeleri için, bir niyet, plan ve nedenin bulunmadığını bildirmiştir. NATO ayrıca, yeni üyelerinin topraklarına çok sayıda asker yerleştirmeyeceğini ve bu konuda 1990 yılında Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'na (AKKA) bağlı kalacaklarını deklare etmiştir.³²

NATO Genel Sekreteri Javier Solana ile Rusya Dışişleri Bakanı Yevgeny Primakov arasında, Ocak 1997'de başlayan görüşmeler zinciri sonrasında, 14 Mayıs 1997'de Moskova'da tamamlanan NATO-Rusya Kurucu Senedi (*The Founding Act*) 27 Mayıs 1997 tarihinde Paris'te imzalanmıştır. Bu doküman NATO ile Rusya arasında güvenlik konusunda işbirliğini öngören kalıcı kurumsal çerçeveyi tesis etmektedir. Antlaşmanın amacı; Avrupa-Atlantik bölgesinde demokrasi ilkeleri ve güvenlik işbirliği konularında, sürekli ve kalıcı barış ortamını birlikte oluşturmaktır. Ayrıca, NATO ve Rusya aralarındaki ilişkiyi, davranış kuralları, sorumluluklar ve ortak değerlere bağlılık temeline dayandırmayı taahhüt etmektedirler.³³

Bu antlaşma ile ayrıca, NATO ile Rusya arasındaki işbirliği ve danışma konularının temel işletme aracı olarak da Daimi Ortaklık Konseyi (DOK) kurulmuştur.³⁴ İmzacılar, NATO üyesi ülkelerin veya Rusya'nın iç işlerini ilgilendiren konularda, danışma mekanizmasının işlemeyeceği, veto haklarını diğerinin aleyhine kullanamayacakları, üçüncü ülkelerin çıkarlarını olumsuz yönde etkileyecek araçları kullanmayacakları, güvenliklerini ilgilendiren durumlarla karşılaştıklarında birbirlerini bilgilendirip görüş alacakları konularında anlaşmışlardır. DOK yılda iki kez dışişleri ve savunma bakanları düzeyinde ve Kuzey Atlantik Konseyi'ndeki daimi büyükelçileri düzeyinde toplanacaktır.³⁵

1999 yılının başlarında DOK, Avrupa güvenlik konularının (terörizm, AKKA, Bosna-Hersek, Kosova) tartışıldığı, dışişleri bakanları ve büyükelçilerin katıldığı bir forum haline gelmiştir.³⁶

11 Eylül 2001'deki terör saldırısından sonra NATO ile Rusya Federasyonu arasında ortak tehditlere karşı işbirliğinin artırılması konusu gündeme gelmiştir. Bu amaçla 28 Mayıs 2002 tarihinde Roma'da NATO ile

³¹Rotfeld, *op. cit.*, s. 28.

³²*Ibid.*

³³*Ibid.*, s. 28-29.

³⁴Willem Matser, "Towards a New Strategic Partnership", *NATO Review*, C. 49, No. 4, Kış 2001, s. 19.

³⁵Rotfeld, *op. cit.*, s. 29.

³⁶Mark Webber, "A Tale of a Decade: European Security Governance and Russia", *European Security*, C. 9, No. 2, Yaz 2000, s. 51.

Rusya arasında bir zirve düzenlenmiştir. Bu zirvede yeni NATO-Rusya Konseyi kurulmuştur. Böylece 19 NATO üyesi ülke ve Rusya Federasyonu'ndan oluşan "20" ülke arasında ortak eylem fırsatları arttırılmıştır. Ayrıca 27 Mayıs 2002 tarihinde de Moskova'da NATO Askeri İrtibat Misyonu tesis edilmiştir. Böylece NATO Askeri Komitesi ve Rusya Savunma Bakanlığı arasında askeri konulardaki işbirliği de yakınlaştırılarak, arttırılmıştır.³⁷

2.2.3. NATO'ya Yeni Üyelerin Kabulü

Eylül 1995 tarihinde NATO gelecekte kabul edebileceği muhtemel üyeler için bir dizi siyasal ve askeri kriterleri yani Üyelik Eylem Planı'nı (*Membership Action Plan*-MAP) ortaya koymuştur. MAP'a göre, NATO'ya girişte tüm üyelerin demokratik ilke ve yöntemlere bağlılığını ve komşularıyla var olan sınır anlaşmazlıklarını çözmelerini gerektirmektedir. Ayrıca bu kriterler yeni üyeler için uygulanacak, Türkiye ve Yunanistan gibi eski üyeler arasındaki uyuşmazlıklara uygulanmayacaktı.³⁸ MAP ile NATO'ya aday ülkelerin siyasal ve askeri kriterleri karşılamadaki başarılarını gösteren ilerleme raporları da düzenlenmektedir.³⁹

1997 yazına kadar, 12 Orta ve Doğu Avrupa ülkesi⁴⁰ NATO'ya girmek için başvurmuştur.⁴¹ 29 Ocak 1999 tarihinde NATO Genel Sekreteri Javier Solana NATO üyeliği için başvuruda bulunmuş olan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya Başbakanlarına, tüm NATO üyesi ülkelerin bu başvuruları onayladıklarını içeren bir bildiride bulunmuş, 26 Şubat 1999 tarihinde de Kuzey Atlantik Antlaşması bu üç ülke cumhurbaşkanları tarafından imzalanmıştır (Macaristan Cumhurbaşkanı daha önce imzalamıştır). 12 Mart 1999 tarihinde bu metinlerin depoziter ülke olan ABD'ye verilmesinden sonra bu üç ülke resmen NATO üyesi olmuşlardır.⁴² Bu üç eski Doğu Bloku ülkesinin NATO'ya üye olmalarından sonra Avrupa'da yeni bir "bölünme çizgisi"nin olmadığı da özellikle belirtilmiştir.⁴³ Çünkü, 1993 yılıyla birlikte Rusya Federasyonu'nun NATO'nun olası genişlemesine yönelik tepkileri sertleşmeye başlamıştı.

³⁷NATO Today: Building Better Security and Stability for All (Brussels: NATO Office of Information and Press, 2002), s. 20.

³⁸Mark Kramer, "NATO, the Baltic States and Russia: a Framework for Sustainable Enlargement", *International Affairs*, C. 78, No. 4, Ekim 2002, s. 736.

³⁹NATO üyesi olmak için başvuran bir ülke NATO tarafından üyeliğe davet edilir. Davetten üyeliğe süreç şu şekilde işlemektedir: İlk adımda; aday ülkelerle NATO arasında katılım müzakereleri yapılır, ikinci adımda; davet edilen ülkeler niyet mektuplarını NATO'ya gönderirler, üçüncü adımda; katılım protokolleri imzalanır, dördüncü adımda; katılım protokolleri NATO ülkelerince onaylanır ve son adımda da; davetliler NATO üyesi haline gelirler.

⁴⁰Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Estonya, Letonya, Litvanya, Bulgaristan, Romanya, Slovakya, Slovenya, Hırvatistan ve Makedonya.

⁴¹Ryan C. Hendrickson, "The Enlargement of NATO: The Theory and Politics of Alliance Expansion", *European Security*, C. 8, No. 4, Kış 1999, s. 89-90.

⁴²Sebestyen L. v. Gorka, "NATO After Enlargement: is the Alliance better off?", *NATO Review*, C. 47, No. 3, Güz 1999, s. 33; Rotfeld, *op. cit.*, s. 34.

⁴³Javier Solana, "The Washington Summit: NATO Steps Boldly into The 21st Century", *NATO Review*, C. 47, No. 1, İlkbahar 1999, s. 3.

Rusya'ya göre böyle bir politikanın uygulanması Soğuk Savaş sonrası Avrupa askeri güç dengesini NATO lehine bozacaktır.

NATO perspektifinden bakıldığında ittifakın genişlemesi, Avrupa'daki istikrarın devam etmesi açısından önemlidir. Genişleme politikası, Avrupa'nın çevresinde ve sınırlarının dışındaki yeni tehditleri önlemeyi amaçlayan bir stratejik politikadır. Çünkü yeni üyelerin kabulü sırasında yapılan siyasal tartışmalar; bir yandan NATO üyeliğini açık tutarak eski Varşova Paktı üyesi ülkelerde gerçekleşen değişimi askeri açıdan etkilemek ve NATO'nun askeri özelliğini değiştirmeden genişleme sürecini yavaşlatmak biçiminde ikili bir strateji ortaya konmasına neden olmuştur.⁴⁴

NATO Soğuk Savaş sonrası ikinci genişleme sürecini de başarıyla gerçekleştirmiştir. 21-22 Kasım 2002 tarihinde Prag'da yapılan Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde toplam 45 milyon nüfusa sahip yedi ülkeye daha kapılarını aralamıştı. Bu ülkeler şunlardır: Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya'dır. Bu ülkelere üç tanesi eski Sovyet Cumhuriyeti, üç tanesi eski Varşova Paktı üyesi ve bir tanesi de eski Yugoslavya Cumhuriyetidir.⁴⁵

Soğuk Savaş sonrası ikinci genişlemeye dahil olan yedi ülke, ilk genişlemedeki ülkelere (Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya) göre daha hızlı bir ilerleme kaydetmişlerdir.⁴⁶ 2003 Mart sonuna kadar katılım protokolleri imzalanmış ve 29 Mart 2004 tarihi itibarıyla de resmen NATO üyesi olmuşlardır.⁴⁷ Böylece 26 üyeye ulaşan örgüt ilk tarihi zirvesini 28-29 Haziran 2004 tarihinde İstanbul'da yapılan Devlet ve Hükümet Başkanları Toplantısı ile yapmıştır.

Bu arada Prag'daki sürece dahil olamayan Arnavutluk ve Makedonya'ya NATO'nun savunma ve güvenlik konularındaki yardımı da devam etmektedir. Ayrıca 2002 yılında Üyelik Eylem Planı'na katılan Hırvatistan'ın da gelecekte NATO'ya üye olması beklenmektedir.⁴⁸

3. Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği

Soğuk Savaş süresince savunma ve güvenliklerini ABD'nin sahip olduğu nükleer güce ve taktik hava filosuna dayanarak güvence altına alan NATO'nun Avrupalı üyeleri; (özellikle Avrupa Topluluğu'na dahil olan üyeler) kaynaklarını askeri harcamalar yerine ekonomik kalkınmalarına ayırmayı tercih etmişlerdir. Bu durum zaman zaman ABD tarafından eleştirilse de, çok fazla üzerinde durulmamıştır. Ancak Soğuk Savaşın sonlarına doğru ekonomik kalkınmalarını gerçekleştiren Avrupalı ülkelerin,

⁴⁴Rodfelt, *op. cit.*, s. 33.

⁴⁵NATO After Prague: New Members, New Capabilities, New Relations (Brussels: NATO Office of Information and Press, 14 Ocak 2003), s. 1-2.

⁴⁶*Ibid.*, s. 2.

⁴⁷<<http://www.nato.int/issues/enlargement>> (05.04.2004).

⁴⁸Hırvatistan MAP'a 2002 yılının Mayıs ayına kadar kabul edilmemiştir. Çünkü, bu ülke adaylık için gerekli siyasal ve askeri kriterleri bu tarihe kadar gerçekleştirememiş ve Eski Yugoslavya Savaş Suçluları Mahkemesi ile yakın işbirliği yapmamıştır. Normalde aday ülkelerin MAP'a girmesi ile adaylığı arasında geçen süre yaklaşık üç yıl olması nedeniyle, bu ülkenin NATO'ya tam üye olması 2005 yılını bulacaktır.

kendi savunma ve güvenliklerini sağlama adına daha fazla sorumluluk almaları gereği üzerinde durulmaya başlamıştır. Ayrıca Avrupa entegrasyonu sürecinde ekonomik birliğe doğru ciddi bir ilerleme sağlanmasına rağmen siyasal birlik adına önemli bir ilerleme gerçekleştirilememiştir. Siyasal birlik için ise, ortak bir dış ve güvenlik politikası geliştirmek ve uygulamak gerekmektedir. Ancak sorun NATO ile mi, yoksa NATO'dan bağımsız mı olacağı noktasında düğümlenmektedir.

1990'lı yılların başında, NATO'nun Avrupa ayağını oluşturan ülkelerce, ortak güvenlik ve savunmalarında daha fazla sorumluluk almalarına olanak sağlayacak bir süreç başlatılmıştır. NATO içindeki imkan ve yetenekleri tekrarlamadan gerçek bir Avrupa askeri yeteneği oluşturulmak istenmiştir. Ayrıca bu yaklaşım ile, hem Atlantik'in iki yakası arasında dengeli bir ortaklık oluşturulacak, hem de Avrupa entegrasyonu sürecinde, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası geliştirme isteği karşılanacaktı.⁴⁹

NATO içerisinde, bir Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (AGSK) geliştirmek, NATO'nun siyasal ve askeri yapılarındaki uyarlamaların bir parçası olmuştur. Bu aynı zamanda Avrupa Birliği'nin gelişiminde de önemli bir unsuru oluşturmaktadır. AB'nin gelişim sürecinde, 1991 Maastricht, 1997 Amsterdam Antlaşmalarına, BAB'ın bunlarla ilgili açıklamalarına ve NATO'nun 1990 Londra, 1994 Brüksel, 1997 Madrid ve 1999 Washington Zirve Kararlarına dayanmaktadır.⁵⁰

Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği, Avrupa uluslarının kendi savunma sorumluluklarını arttıran bir kavram olarak kullanılmaktadır.⁵¹ AGSK ilk kez 10 Aralık 1991 tarihinde Maastricht'teki "AB üyesi ülkelerin BAB'ın rolü ve AB ile ve Atlantik İttifakı ile olan ilişkileri hakkındaki" deklarasyonu ile resmen kabul edilmiştir. Böylece Topluluk Zirvesi'nde kabul edilen Avrupa Birliği Antlaşması'nda da (Maastricht Antlaşması) yer almıştır (madde 17). Avrupa güvenlik kimliği düşüncesi, 7-8 Kasım 1991 tarihindeki Atlantik İttifakı'nın Roma Zirvesi kararlarında ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra da NATO üyesi ülkeler arasında AGSK'nin "NATO bünyesinde mi? yoksa NATO'nun dışında mı? oluşturulması gerektiğine" yönelik yoğun tartışmalar başlamıştır.⁵²

NATO ve AB arasındaki olası rekabet düşüncesi, Avrupa Birliği Antlaşması'nda (Maastricht Antlaşması) yer alan ortak savunma konularının belirlenmesi, savunma politikası ile güvenlik politikasının ayrılması ve BAB'ın⁵³ "alan-dışı" sorunlara yönelik operasyonel görevlerini içeren konularda da yoğun tartışmalar yapılmaya başlamıştır.⁵⁴

⁴⁹NATO Handbook (Brussels: NATO Office of Information and Press, 2001), s. 98-99.

⁵⁰Ibid., s. 99.

⁵¹Yüksel İnan ve İslam Yusuf, "New European Security Identity And Turkey", *The Turkish Yearbook of International Affairs*, No. XXIX, 1999, s. 35.

⁵²Stanislaw Parzymies, "The European Security and Defence Identity: Myth or Reality?", *The Polish Quarterly of International Affairs*, C. 8, No. 2, İlkbahar 1999, s. 11.

⁵³BAB (Batı Avrupa Birliği) Avrupa'nın ortaklaşa savunulması amacıyla oluşturulan ilk girişimdir ve 1948 yılında İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında kurulmuştur. Ancak 1949 yılında NATO kurulunca, yasal olarak varlığını korumakla birlikte

BAB üyesi ülkelerin Maastricht Deklarasyonu'nda, AGSK'nin aşama aşama geliştirileceği vurgulanmıştır. Buna göre BAB, AB'nin entegral bir unsuru haline dönüştürülecek ve Atlantik dayanışmasına katkısı arttırılacaktır. AGSK'nin amacı, "AB çerçevesinde ortak bir savunma politikasının nihai gelişimi, Kuzey Atlantik İttifakı çerçevesindeki savunma ile tutarlı, ortak bir savunma politikası oluşturmak" olarak belirlenmiştir.⁵⁵

Deklarasyonun Atlantik İttifakı ilişkileri ile ilgili bölümünde BAB, NATO'nun Avrupa kanadını güçlendiren ve genişleten, ayrıca İttifakın BAB üyesi ülkelerinin NATO'daki katkılarının ve sorumluluklarının genişlemesine neden olacak bir faktör olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlama, Avrupalı üyelerin NATO içindeki sorumluluk ve yükümlülüklerini arttırmalarına yönelik, ABD'nin arzusunu da ortaya koymaktadır.⁵⁶

10-11 Ocak 1994'de Brüksel'de düzenlenen NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde 1 Kasım 1993 tarihinde Maastricht Antlaşmasının yürürlüğe girmesi memnuniyetle karşılanmıştır.⁵⁷ Çünkü, ikinci ayağında Ortak Dış ve Güvenlik Politikası oluşturulmasını öngörmesi nedeniyle, doğal olarak NATO'nun Avrupa ayağının da gelişmesi gündeme gelmektedir.

Haziran 1996 tarihindeki Kuzey Atlantik Konseyi'nin Berlin'deki Bakanlar Toplantısı'nda, AGSK'nin NATO içerisinde kurulması düşüncesi kabul edilmiştir. Böylece NATO ve BAB'ın, Kuzey Atlantik Konseyi ile bağlantılı bir biçimde çalışacakları anlaşılmıştır.⁵⁸ Berlin Sonuç Bildirgesi, Soğuk Savaş sonrası Avrupa güvenlik yapılanması açısından dönüm noktası olmuştur. NATO'nun önceliği, ABD'nin NATO'daki liderliği, Avrupalı üyelerin NATO'ya katkıları ve Avrupa güvenliği ve savunma kimliğinin kısa ve orta vadedeki başarı şansı gibi temel konular üzerinde -Atlantik'in her iki yakasındaki üyeler arasında- pazarlık gücünü etkilemiştir.⁵⁹

8 Temmuz 1997 Madrid Zirve Toplantısında da NATO bünyesinde AGSK oluşturulması memnuniyetle karşılanmış ve Kuzey Atlantik Konseyi

uygulamada önemini kaybetmiştir. 1980'lerin ortalarına kadar adeta unutulmuştur. 1984 yılı Ekim ayında üye ülkeler dışişleri bakanlarının Roma toplantısında ilk kez NATO dışında olası ortak askeri işbirliğini değerlendirmişlerdir. Ekim 1987'de Lahey'de Bakanlar Konseyi, Batı Avrupa savunmasını artırmak için üzerlerine düşen sorumlulukların gerekleri için hazır olmaları konusunu tartışmışlardır. BAB'ın etkinliğini artırma hedefi temel olarak 1987 Tek Avrupa Senedi ile artmaya başlamış ve 1991 Maastricht Antlaşması ile (2. sütun) geliştirilmiştir. 19 Haziran 1992'de BAB üyesi ülkeler Petersberg Bildirisi (Görevleri) üzerinde anlaşmışlardır. Bu bildirinin BAB'ın AB'nin savunma kolu olarak geliştirilmesinde ve NATO'nun Avrupa ayağının güçlendirilmesinde çok önemli bir yeri vardır. Petersberg Bildirisine göre BAB üyesi ülkelerin askeri birlikleri şu görevlerde kullanılabilir: İnsani yardım ve kurtarma görevleri, barışı koruma görevleri ve barışın yeniden tesisini içeren kriz yönetimi görevleri. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gürkaynak, *op. cit.*, s. 51-53, 187-200.

⁵⁴Gnesotto, *loc. cit.*

⁵⁵Parzymies, *loc. cit.*

⁵⁶*Ibid.*, s. 12.

⁵⁷NATO Handbook, s. 99.

⁵⁸Margarita Mathiopoulos and Istvan Gyarmati, "Saint Malo And Beyond: Toward European Defence", *Washington Quarterly*, C. 22, No. 4, Güz 1999, s.65.

⁵⁹Ifantis, *op. cit.*, s. 15.

Daimi Oturumu'ndan BAB ile işbirliği içinde bu alandaki çalışmaları hızlandırması istenmiştir.⁶⁰

Bu gelişmelerden sonra NATO'nun, BAB liderliğindeki operasyonlara⁶¹ vereceği desteğin her boyutu karşılayabilecek şekilde uyarlanmasının bir parçası olarak yapacağı düzenlemeler tanımlanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

“NATO'nun kuvvet ve yetenek geliştirmesi ile ilgili yeni savunma planlama yöntemleri içinde BAB gereklerinin göz önünde bulundurulması...;

BAB'ın Kuzey Atlantik Konseyi'nin onayıyla kullanmak isteyebileceği NATO varlık ve yeteneklerini belirleyecek yöntemler oluşturması;

NATO içinde BAB'ın politik kontrolü ve stratejik yönetimi altındaki bir operasyonu hazırlamak, desteklemek, komuta etmek ve yürütmekte kullanılacak çokuluslu Avrupa komuta düzenlemeleri yapmak...;

NATO desteği ile yürütülen bir BAB operasyonu sırasında gerek duyulan eşgüdümü sağlayacak danışma ve enformasyon paylaşma düzenlemelerini yapmak;

BAB misyonları için askeri planlama ve tatbikatlar [tatbikatlar] geliştirmek.”⁶²

Uygulamada bu düzenlemeler: BAB'ın müdahale etmeye karar verdiği bir kriz durumunda, -NATO bu müdahaleden kaçınıyorsa- BAB kendi kontrol ve idaresi dahilinde bir operasyon gerçekleştirmek için NATO varlık ve yeteneklerini kullanmak isteyebileceği anlamına gelmektedir. İstenen varlıklar Kuzey Atlantik Konseyi tarafından her bir durum için ayrı ayrı değerlendirilerek ve iki örgüt arasında yapılacak özel bir anlaşmayla BAB'ın kullanımına verilebilmektedir. NATO operasyon sırasında varlıklarının kullanımını takip ederek BAB ile siyasal irtibatını düzenli olarak devam ettirmiştir.⁶³

NATO bünyesinde AGSK geliştirilmesinde bundan sonraki aşama NATO varlıklarının ve komuta yapısının kullanımı ve enformasyon paylaşımı ile ilgili düzenlemelerin tamamlanması veya geliştirilmesi, kriz yönetimi metotlarının ortaklaşa denenmesi ve değerlendirilmesi gibi çalışmalar biçiminde -AB'nin Köln Zirve kararlarına kadar- devam etmiştir. Haziran 1999 Köln Zirvesi'nde ortak bir Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın (AGSP)⁶⁴ uygulanması için ihtiyaç duyulan araç ve yetenekleri

⁶⁰NATO Handbook, s. 100.

⁶¹Petersberg görevleri.

⁶²NATO El Kitabı (50. Yıldönümü Sayısı) (Brüksel: Basın ve Enformasyon Bürosu, 1998), s. 86-87.

⁶³Ibid., s. 87.

⁶⁴AGSP, AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının bir açılımıdır ve bağımsız bir aktör olarak uluslararası sisteme dahil olabilmek amacıyla geliştirmeye çalıştığı politikasıdır. NATO'dan bağımsız bir yapılanmayı öngörmektedir. AGSP'nin temelleri 4 Aralık 1998 tarihinde St. Malo'da, Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ile İngiltere Başbakanı Tony Blair arasında gerçekleştirilen zirvede atılmıştır. Bu tarihten sonra ABD'nin de fazla direktmemesi ve daha önce

AB'ye vermek amacıyla kararlar alınmıştır. Bu kararlara uygun olarak AGSK'nin gelişmesi ile ilgili olarak BAB'ın üstleneceği rol de AB tarafından belirlenecektir.⁶⁵ Çünkü bu Zirvede BAB'ın feshedilerek AB'nin entegral bir unsuru haline getirilmesine de karar verilmiştir.

Bu müdahale periyodu içinde NATO BAB ile birlikte çalışmaya devam etmiştir. Bu işbirliğinin amacı NATO varlık ve kapasitelerini kullanan BAB liderliğindeki bir kriz yönetimi operasyonu durumunda, iki örgüt arasındaki işbirliği olanağını sağlayacak düzenlemeleri tamamlayarak uygulamaya koymaktır. Daha ileri bir çalışma bu tür varlıkların ve bilgi paylaşımının kullanımı ile ilgili düzenlemeleri daha da rafine etmek için yapılmıştır. Ayrıca prosedürlerin ortak bir teste tabi tutulup değerlendirilmesiyle, ortak unsur ve güçlerin incelenmesi de gerçekleştirilmiştir. NATO ve BAB'ın ortak kriz yönetimi tatbikatı 2000 yılı Şubat ayında yapılmıştır. Kasım 2000 Marsilya toplantısında, BAB Bakanları -BAB'ın savunma alanında AB'nin entegral bir unsuru olması sürecinde-rutin NATO-BAB danışma mekanizmalarını genişletmeye karar vermişlerdir.⁶⁶

NATO ile AB arasındaki ilişkilerin etkili bir biçimde çalışması önemli kriz yönetimi görevlerinin başarısı ile yakından ilgilidir. İki örgüt arasındaki resmi ilişkiler Ocak 2001'de kurulmakla birlikte, 16 Aralık 2002 tarihinde NATO ile AB arasında AGSP konusundaki deklarasyonun kabul edilmesiyle gelişmiştir. Bu tarihten sonra AB ve NATO arasında kriz yönetiminde işbirliği konusunda bir seri doküman üzerinde müzakereler devam etmiştir. Bunların arasında "Berlin-Artı" (*Berlin-Plus*) olarak bilinen paket, 1 Nisan 2003 tarihi itibarıyla Makedonya'daki barışı koruma sorumluluğunu NATO'dan alarak AB'ye devretmeyi olanaklı kılmıştır.⁶⁷

Berlin-Artı terimi, Berlin'de yapılan 1996 yılındaki NATO Dışişleri Bakanları Toplantısı'na işaret etmektedir. Bu toplantıda bakanlar bir AGSK oluşturulması konusunda anlaşmışlardı. Berlin-Artı düzenlemeleri kaynakların gereksiz yere tekrarından kaçınmayı ve şu dört unsuru kapsamaktadır: 1- NATO'nun operasyonel planlamasına AB'nin katılımını sağlama, 2- NATO imkan ve kabiliyetlerinden AB'nin olası yararlanması, 3- SACEUR'da (Avrupa Müttefik Başkomutanı), -AB'nin yüklendiği görevlerde- yönetimin NATO'nun Avrupalı üyelerinde olması seçeneği, 4- NATO savunma planlama sisteminin AB operasyonları ile ortaklaşa hareket edebilmesinin sağlanması. Berlin-Artı düzenlemeleri, günümüzde AB'nin ilk askeri görev yeri olan Makedonya'da uygulanmaktadır.⁶⁸

muhalif olan İngiltere'nin destek vermesi nedeniyle, AGSK tartışmaları rafa kaldırılmış ve AGSP üzerinde yoğunlaşmıştır.

⁶⁵NATO Handbook, s. 101.

⁶⁶Ibid., s. 101-102.

⁶⁷"Building Peace and Stability in Crisis Regions", NATO Briefing, Ekim 2003, s. 5,

<<http://www.nato.int/docu/briefing/crisis-management-e.pdf>> (15.12.2003).

⁶⁸Ibid.

4. Sonuç

Soğuk Savaş yıllarında Avrupa güvenliğini garanti eden NATO, Soğuk Savaş sonrası dönemde de bu misyonunu başarıyla yerine getirmiştir. Avrupa’da meydana gelen etnik temelli sorunların engellenmesini ve barışın tesisi ve devamını; ne BM, ne AB, ne de AGİT sağlayabilmiştir. Bu örgütler temelde diplomatik çözüm yollarını kullanmaktadırlar. Ancak bu sorunların çözülmesi barışçıl yöntemlerle mümkün olamamış ve askeri olanaklara sahip olan NATO’nun girişimleriyle sağlanabilmiştir.

Yugoslavya’nın dağılma sürecinde Bosna-Hersek ve Kosova’da yaşanan olaylar ve sorunların NATO’nun katkısıyla çözüme ulaşması, bu örgütün Avrupa barışı ve güvenliği için ne kadar gerekli olduğunu ortaya koymuştur. Avrupa güvenliğinin geleceğini öncelikle NATO güvence altına almaktadır.⁶⁹

Kosova’ya yönelik hava saldırısı, ABD ile Avrupalı ülkeler arasında askeri olanaklar ve teknik kapasite bakımından var olan boşluğun ne kadar büyüdüğünü göstermesi bakımından da önemlidir. Atlantik savunmasında dikkati çeken teknolojik boşluk, İttifakın siyasal temelde de farklı uygulamalara doğru yönelmesine neden olmaktadır.⁷⁰

Bununla birlikte, siyasal karar vericiler arasında görüş birliğinin sağlanamaması ve Avrupa kamuoyunun böyle bir ordunun hayata geçirilebilmesi için gerekli olan finansmanı sağlamak amacıyla, yapılabilecek vergi artışlarına sıcak bakmadığı da ortadadır. 1992 yılından beri, NATO’nun Avrupalı üyeleri savunma harcamalarını %22 oranında kıstımlardır. Bu nedenle AB bünyesinde bir Avrupa Ordusu kurulması düşüncesi hayata geçirilememekte ve “bir düşünce” olarak gelişimine devam etmektedir.⁷¹

Avrupa ülkeleri arasında, ABD ile aralarındaki bu farkı kapatmak ve bu ülkeye olan bağımlılıklarından kurtularak; ekonomik, askeri ve siyasal bağımsızlıklarını yeniden sağlamayı düşünenler bulunmaktadır. Ancak mevcut durum ve olanaklar ile, Avrupa ülkeleri arasındaki görüş ayrılıkları göz önünde bulundurulduğunda, kısa ve orta vadede Avrupa’nın bu düşüncesini gerçekleştirebilmesi olası görünmemektedir. Tek başına düşünüldüğünde Avrupa’nın sahip olduğu yetenekler, AB’nin üstlenmeyi amaçladığı tüm görevleri başarıyla yerine getirmesi için yeterli düzeyde değildir.⁷²

Ayrıca, NATO bünyesinde ABD’nin tartışmasız liderliği söz konusudur. AB’nde liderlik konusunda Fransa, Almanya ve İngiltere gibi büyük ve etkili üyeler arasında yarış bulunmaktadır.⁷³ Tartışmasız bir

⁶⁹Peter W. Rodman, “The Fallout From Kosovo”, **Foreign Affairs**, C. 78, No. 4, Temmuz/Ağustos 1999, s. 46.

⁷⁰John Deutch, Arnold Kanter ve Brent Scowcroft, “Saving NATO’s Foundation”, **Foreign Affairs**, C. 78, No. 6, Kasım/Aralık 1999, s. 54-55.

⁷¹Soojin Yim, “Best Defence”, **Harvard International Review**, C. 22, No. 3, Güz 2000, s. 14-15.

⁷²Rainer Schuwirth, “Helsinki Hedeflerini Yakalamak”, **NATO Dergisi**, S. 3, Sonbahar 2003, s. 3.

⁷³Parzymies, **op. cit.**, s. 25.

liderden yoksun (1 Mayıs 2004 tarihi itibarıyla) 25 üyeli örgütte, Avrupa savunmasına yönelik karar alma sürecinin güçlüğü dikkat çekicidir.

Uzun vadede AB'nin NATO ile karşılaştırılabilir bir askeri güç geliştirip geliştiremeyeceği belli değildir. Bazı operasyonların (sivilere yardım ve önleyici güç kullanmak gibi) NATO'dan ayrı olarak yapılabileceği tartışmaları devam etmektedir. NATO'dan ayrı olarak bu tip operasyonların gerçekleştirilebilmesi global ölçekte mümkün değildir. AGSP planlayıcıları bu duruma dikkat ederek, Avrupa içi veya Avrupa çevresine odaklanarak politikalar geliştirmektedirler. Fakat Balkanlar'da bile bu tip operasyonların kısa vadede NATO'dan ayrı ve bağımsız bir şekilde gerçekleştirilebilmesi, mevcut durum göz önünde bulundurulduğunda mümkün görünmemektedir.⁷⁴

Son tahlilde Avrupa, giderek artan küresel riskler tehdidi ile karşı karşıya olmasına rağmen, bu tehditlere cevap verebilecek küresel yeteneklere sahip değildir ve kısa ve orta vadede güvenliği ve istikrarı için ABD'ye ve NATO'ya bağımlıdır.⁷⁵

Günümüzde NATO, başlangıçtaki Avrupa ve Atlantik bölgesinin savunma ve güvenliğini sağlama amacının ötesinde, artık global ölçekte bir barış ve güvenlik örgütüne dönüşeceğinin ciddi ipuçlarını vermektedir. Bu ipuçlarının en belirginini, 11 Ağustos 2003 tarihi itibarıyla ISAF komuta ve yönetiminin resmen NATO tarafından devralınmasıdır. Bu, Mayıs 2002 Reykjavik NATO Bakanlar Toplantısı ve sonrasında Kasım 2002 Prag Zirve kararları ile başlayan bir süreçtir. Bu süreç, bize NATO'nun uzun dönemli vizyonunun, "Avrupa-Atlantik Bölgesi dışına taşarak görev ifa etmek" olacağını göstermektedir. NATO'nun böyle bir vizyon değişikliğine gitmesinin temelinde de, ABD'nin etkisi olduğu açıktır. Çünkü ABD, kuruluşundan günümüze kadar NATO'da söz sahibi olmuş ve ittifakı istediği doğrultuda yönlendirmeyi başarmıştır. Özellikle 11 Eylül sonrası global ölçekte bir güvenlik politikası takip eden ABD yine kendi politikaları çerçevesinde NATO'yu yönlendirmeye devam etmektedir. 28-29 Haziran 2004'de yapılan İstanbul Zirvesi sırasında müttefikler arasında (özellikle Fransa ve ABD arasında) yaşanan tartışma ve gerilim, ABD'nin böyle bir amacı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu nedenle devam etmekte olan Irak savaşı ve "Büyük Ortadoğu Projesi" tartışmaları NATO'nun geleceğini yakından ilgilendirmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ARON, R., **Peace and War: A Theory of International Relations**, Weidenfeld and Nicolson Press, London, 820s, 1966.

⁷⁴Stephen Blank, "The Transatlantic Security Agenda: A Conference Report and Analysis", **European Security**, C. 11, No. 2, Yaz 2002, s. 7.

⁷⁵Klaus Naumann, "İttifak İçin Karar Zamanı", **NATO Dergisi**, S. 2, Yaz 2002, s.1.

BUZAN, B., M. KELSTRUP, P. LEMAITRE, E. TROMER ve O. WEAVER, **The European Security Order Recast: Scenarios for the Post-Cold War Era**, Pinter Publishers, London, New York, 282s, 1990.

ÇAYHAN, E. ve N. ATEŞOĞLU GÜNEY, **Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları NATO-AB-Türkiye**, Afa Yayıncılık ve TÜSES Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 159s, 1996.

SÖNMEZOĞLU, F. (der), **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Genişletilmiş Üçüncü Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 774s, 2000.

TURAN, İ. **NATO İttifakının Stratejik ve Siyasi Sorunları**, İÜ İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 174s, 1971.

MAKALELER

BALANZINO, S., "A Year After Sintra: Achieving Cooperative Security Through The EAPC and PfP", **NATO Review**, 46 (3), 4-8, 1998.

BLANK, S., "The Transatlantic Security Agenda: A Conference Report and Analysis", **European Security**, 11 (2), 1-32, 2002.

BORAWSKI, J., "Partnership for Peace and Beyond", **International Affairs**, 71 (2), 233-246, 1995.

CRAGG, A., "Yeni Bir Çağ İçin Yeni Bir Stratejik Kavram", **NATO Dergisi**, 47 (2), 19-22, 1999.

CROFT, S., "The EU, NATO and Europeanisation: The Return of Architectural Debate", **European Security**, 9 (3), 1-20, 2000.

DEUTCH, J., A. KANTER ve B. SCOWCROFT, "Saving NATO's Foundation", **Foreign Affairs**, 78 (6), 54-67, 1999.

GORKA, S. L. V., "NATO After Enlargement: is the Alliance better off?", **NATO Review**, 47 (3), 33-35, 1999.

HENDRICKSON, R. C., "The Enlargement of NATO: The Theory and Politics of Alliance Expansion", **European Security**, 8 (4), 84-99, 1999.

HUNTER, R. E. "NATO's Evolving Partnerships: Getting Cinderella to The Ball", **NATO Review**, 49 (3), 10-12, 2001.

IFANTIS, K., "Conceptual and Institutional Adaptation of Security: Redefining NATO's Role, Identity and Strategy in The New European Condition", **The Turkish Yearbook of International Relations**, (XXVI), 1-21, 1996.

İNAN, Y. ve İ. YUSUF, "New European Security Identity And Turkey", **The Turkish Yearbook of International Relations**, (XXIX), 33-48, 1999.

İNAN, Y. ve İ. YUSUF, "Partnership For Peace", **Perceptions**, IV (2), 68-84, 1999.

KISSINGER, H. A., "The Search for Stability", **Foreign Affairs**, 37 (4), 537-560.

- KRAMER, M., "NATO, the Baltic States and Russia: a Framework for Sustainable Enlargement", **International Affairs**, 78 (4), 731-756.
- MATHIOPOULOS, M. ve I. GYARMATI, "Saint Malo And Beyond: Toward European Defence", **Washington Quarterly**, 22 (4), 65-76, 1999.
- MATSER, W., "Towards a New Strategic Partnership", **NATO Review**, 49 (4), 19-21, 2001.
- McCALLA, R. B., "NATO's Persistence After The Cold War", **International Organization**, 50 (3), 445-475, 1996.
- NAUMANN, K., "İttifak İçin Karar Zamanı", **NATO Dergisi**, (2), 1-3, 2002.
- PARZYMIES, S., "The European Security and Defence Identity: Myth or Reality?", **The Polish Quarterly of International Affairs**, 8 (2), 11-42, 1999.
- PIPES, R., "Is Russia Still an Enemy?", **Foreign Affairs**, 76 (5), 65-78, 1997.
- RODMAN, P. W., "The Fallout From Kosovo", **Foreign Affairs**, 78 (4), 45-51, 1999.
- ROTFELD, A. D., "NATO Enlargement and the Reinforcing of Euro-Atlantic Security Structures", **The Polish Quarterly of International Affairs**, 8 (1), 23-52, 1999.
- SCHELESINGER Jr., A. "Some Lessons from the Cold War", içinde **The End of the Cold War: Its Meaning and Implications**, M. J. HOGAN (der.), Cambridge University Press, New York, s. 50-64, 1994.
- SCHUWIRTH, R., "Helsinki Hedeflerini Yakalamak", **NATO Dergisi**, (3), 1-3, 2003.
- SMITH, M. Ve S. WOOLCOCK, "Learning to Cooperate: The Clinton Administration and The European Union", **International Affairs**, 70 (3), 459-476, 1994.
- SOLANA, J., "The Washington Summit: NATO Steps Boldly into The 21st Century", **NATO Review**, 47 (1), 3-6, 1999.
- STEFANOVA, B., "The Baltic States' Accession to NATO and the European Union: An Extension of the European Security Community?", **Journal of International Relations & Development**, 5 (2), 156-181, 2002.
- TAYLOR, T., "West European Security and Defence Cooperation: Maastricht and Beyond", **International Affairs**, 70 (1), 1-16, 1994.
- WEAVER, R., "NATO's Evolving Partnerships: Building Security Through Partnership", **NATO Review**, 49 (3), 6-9, 2001.
- WEBBER, M., "A Tale of a Decade: European Security Governance and Russia", **European Security**, 9 (2), 31-60, 2000.

YIM, S., “Best Defence”, **Harvard International Review**, 22 (3), 14-15, 2000.

ZIELONKA, J. “Europe’s Security: A Great Confusion”, **International Affairs**, 67 (1), 127-137, 1991.

DİĞER

“Building Peace and Stability in Crisis Regions”, **NATO Briefing**, 5s, 2003, <<http://www.nato.int/docu/briefing/crisis-menagement-e.pdf>>, (15.12.2003).

GÜRKAYNAK, M., **İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Avrupa’da Savunma ve Güvenlik**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 271s, 2004.

<<http://www.nato.int/issues/enlargement>> (05.04.2004).

NATO After Prague: New Members, New Capabilities, New Relations, NATO Office of Information and Press, Brussels, 8s, 2003.

NATO El Kitabı (50. Yıldönümü Sayısı), Basın ve Enformasyon Bürosu, Brüksel, 529s, 1998.

NATO Handbook, NATO Office of Information and Press, Brussels, 536s, 2001.

NATO Today: Building Better Security and Stability for All, NATO Office of Information and Press, Brussels, 40s, 2002.

ISPARTA İLİ TURİZMİNİN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Musa TÜRKOĞLU*, Bekir GÖVDERE**, Çetin MEYDAN***

Özet

Bu çalışmada Isparta ili turizmi analiz edilmektedir. İldeki turizmin mevcut durumu ortaya konulmakta, il turizmin sorunlarına değinilmekte, Isparta ili turizmin gelişmesi açısından sahip olduğu alternatif turizm türleri ele alınmakta ve buradan hareketle de, çözüm önerileri getirilmektedir. Eldeki bulgulara göre, il turizminin başlıca sorunları; alternatif turizm türlerinden yararlanamaması, tur organizasyonlarının yetersiz olması, turizmin mevsimsellik özelliği taşıması, konaklama süresinin kısa olmasıdır. Söz konusu sorunların çözülmesi için de; kültür ve inanç turizmini temel alan, alternatif turizm türlerini hayata geçiren, yerli turistlere odaklanan bir turizm politikasının uygulanması uygun görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Isparta ili turizmi, turizm sorunları, alternatif turizm fırsatları.

The Problems And The Resolution Proposals Of The Tourism In Isparta

Abstract

In the study the tourism in Isparta is analyzed. The current circumstance of the tourism in Isparta is discussed, the problems of city tourism are examined, the alternative tourism kinds, in order to develop the city, are handled and in this framework the resolution are proposed. According to the verities found, the problems of the city tourism are; inability to capitalize from different kinds of tourism, insufficiency of tour organizations, the seasonality of tourism, the shortness of the accommodation period. In order to solve the problems of the city tourism; a tourism policy that is constructed on culture and creed-tourism, considers different types of tourism and focuses on domestic tourists should be applied.

Keywords: Tourism in Isparta, the problems of tourism, alternative tourism opportunities.

* Yrd.Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, Isparta

** Yrd.Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, Isparta

*** Öğr.Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğirdir Turizm Meslek Yüksek Okulu, Öğretim Görevlisi., Isparta

GİRİŞ

Bir ülkenin, bölgenin veya ilin gelişmesi açısından pek çok sektör önem arz etmektedir. Bununla birlikte, ilgili yerin özellikleri açısından, bazı sektörlerin katkısı diğerlerine göre daha fazla olabilmektedir. Bir başka ifade ile, belirli sektörler lokomotif görevi görmektedir. Turizm sektörü de, son yıllarda, değinilen açıdan ele alınmaktadır. bir başka ifade ile, ülkenin cari açığının finansmanında, istihdam yaratılmasında, bölgeler arasındaki gelişme farklılıklarının azaltılmasında turizmin etkin bir rol oynadığı genel kabul görmektedir.

Turizmin yukarıda değinilen katkıları sağlayabilmesi ise her zaman mümkün olamamaktadır. Çünkü her ülkenin, her bölgenin veya her ilin turizm açısından (bazı avantajları olduğu gibi) bazı dezavantajları ve sorunları bulunmaktadır. Turizmden yararlanmak isteyen birimler (ülke, bölge, il) sorunlarını çözmek, dezavantajlarını sahip oldukları fırsatları kullanarak aşmak zorundadır.

Bu çalışmada Isparta ili turizmi değinilen noktalardan ele alınmıştır. Öncelikle mevcut durum verileri ortaya konulmuştur. İl turizminin sorunları, çözüm önerileri, fırsatlar ve genel politika önerilerine yer verilmiştir.

I. MEVCUT DURUM ve TEMEL İSTATİSTİK BİLGİLER

1.1. Isparta ve Turizm Türleri

Turizm denildiğinde genellikle yaz turizmi, kış turizmi, kültür turizmi gibi ana gruplar akla gelmektedir. Bununla birlikte global turizmde gerçekleşen yeni açılımlar sayesinde yukarıda değinilen turizm türlerine her geçen gün yeni turizm kolları eklenmektedir. Bundan dolayı, turizm pastasından daha fazla pay almak isteyen ülkeler, bölgeler veya iller söz konusu turizm kollarında hizmet sunabilmek zorundadırlar. Isparta İli bu açıdan değerlendirildiğinde (ana turizm kolları yanında) aşağıdaki turizm kollarında İle gelen turistlere hizmet arzı yapılabildiği anlaşılmaktadır:

İnanç Turizmi: Aya Payana Kilisesi, Aya Yorgi Kilisesi, Ayastefanos Kilisesi, Aziz Paul Kilisesi

Kültür Turizmi¹: Seleukeia Sidera (Bayat) Antik Kenti, Timbria Antik Kolonisi, Prostanna Antik Kenti, Parlais Antik Kenti, Fari (Binda) Harabeleri, Tymandos (Yassıören) Antik Kenti, Adada Antik Kenti, Tol Harabeleri, Apollonia Mordion Antik Kenti, Antiocheia Antik kenti, Artemis Tapınağı,

Mağara Turizmi: Zindan Mağarası, Ayıini Mağarası Pınargözü Mağarası²

Kış Turizmi- Kayak Turizmi: Davraz Kış Sporları Merkezi.

¹ Isparta İlinin kültür dokusu oldukça zengindir ve İlin geneline yayılmıştır. Bununla birlikte, Yalvaç, Eğirdir gibi bazı ilçeleri ön plandadır. Bkz; <http://www.ispartacevreorman.gov.tr/KECIBORLU.HTM>, 05 Ekim 2004; www.ispartacevreorman.gov.tr/EGIRDİR.HTM, 05 ekim 2004;

² Kültür ve Turizm Bakanlığı, Erişim: www.kulturturizm.gov.tr, 07. 09.2004.

Yayla Turizmi: Turizm alışmaları sürdürülen Sorgun Yaylası³

Ornitoloji (Kuş Gözetleme Turizmi): Kovada Gölü ve Milli Parkı.

1.2. Isparta Gelen Turist Sayısı ve Konaklama şekilleri

Isparta'ya gelen Turist sayısı yaklaşık olarak 62.000 civarındadır. 2001 yılı verilerine göre, ise 59.000 civarındadır. 2001 yılında söz konusu turistlerin konaklama tesisi türüne göre geceleme sayıları şöyledir: ⁴

Otel:	21.429
Pansiyon:	3.549
Hostel, Gençlik ve	
Tatil Kampı:	2.343
Kendi evi:	12.871
Kiralık ev:	529
Arkadaş, akraba evi:	18.879
Diğer:	35
Toplam:	59.643

Görüldüğü gibi, kendi evi ve arkadaş-akraba evinde konaklama sayısı 31.750'dir. Bunun nedenlerinden birisi Isparta'ya gelen turistlerin sadece %10'unun yabancı, geriye kalan yüzdenin ise yerli turist olmasında aranmalıdır.

Otel ve pansiyonlarda konaklama sayısı ise, 24.978'dir. Bu rakam, toplam konaklamaların yaklaşık %41'ine denk düşmektedir.

1.3. Isparta'daki Otel ve Pansiyonlar

Isparta'daki oteller, ilki Turizm Bakanlığından Belgeli, ikincisi Belediye Belgeli olmak üzere iki sınıfa ayrılabilir. Tablo 1'de Turizm Bakanlığı Belgeli konaklama tesisleri ve bu tesislere ilişkin bilgiler sunulmuştur.

Isparta'da Turizm Bakanlığı belgeli otel sayısı, 12'dir. Bu otellerin dört tanesi  yıldıızlı, beş tanesi iki yıldıızlı, bir tanesi bir yıldıızlıdır. Geriye kalan iki otelden birisi, özel tesis statüsünde olup, diğer i oberjdır. Otellerin toplam yatak kapasitesi ise, 836'dır.

Belediye belgeli konaklama tesisi sayısı, 22'dir. Bu otellerin; sekiz tanesi lüks, dört tanesi 1. sınıf, beş tanesi 2. sınıf, üç tanesi de 3. sınıftır. Belediye belgeli konaklama tesislerinin yatak sayısı ise, toplam 942'dir.⁵

³ Arif DİZDAROğLU, "Isparta da Hazır Ispartalı da", **Hürriyet Gazetesi**, 17 Kasım 2004.

⁴ Isparta Valiliği, Erişim: www.isparta.gov.tr, 9.10.2004.

⁵ Isparta Valiliği, Erişim: www.isparta.gov.tr, 9.10.2004.

Isparta'nın en önemli turizm merkezlerinden olan Eğirdir, konaklama açısından sahip olduğu pansiyonlar ile diğer ilçelerden ayrılmaktadır. ilçedeki, toplam pansiyon sayısı 23'tür. Bunların sekiz tanesi lüks sınıf, dokuz tanesi 1. sınıf ve altı tanesi de 2. sınıftır. Pansiyonların toplam yatak kapasitesi 308'dir.⁶

TABLO 1: Isparta Merkez Turizm Bakanlığından Belgeli Konaklama Tesisleri Otelin Adı Sınıfı Oda Sayısı Yatak Sayısı

Oteller	Sınıfı	Oda Sayısı	Yatak Kapasitesi	Yer
B.Isparta Oteli	***	63	126	Isparta Merkez
Artan oteli	***	36	71	Isparta Merkez
Bolat Otel	**	60	118	Isparta Merkez
Eğirdir Otel	***	54	108	Eğirdir
Oba Otel	**	20	40	Yalvaç
Koç Otel	**	15	25	Isparta Merkez
Ak Koç Otel	**	26	46	Isparta Merkez
Atabey Oteli	*	20	34	Eğirdir
Antiocheia Oteli	***	48	100	Yalvaç
Dost Otel	**	36	72	Isparta Merkez
Basmacıoğlu özel Tesisleri	Özel Tesis	37	76	Isparta Merkez
Isparta Davraz Oberj	Oberj	10	20	Isparta(20 km)

Kaynak: Isparta Valiliği, Erişim: www.isparta.gov.tr, 9.10.2004.

⁶ Isparta Valiliği, Erişim: www.isparta.gov.tr, 9.10.2004.

II. SORUNLAR

Bir konuda istenilen düzeye ulaşamadığı zaman bunun altında bazı sorunların yattığı düşünülmektedir. Bazen de, bir konuda önemli bir başarı elde edilmişse, bunun arkasında da önemli avantajların, destekleyici faktörlerin varlığı aranmaktadır. Ancak, bazı durumlarda ikisi de söz konusu olmayabilmektedir. Bundan dolayı, Isparta turizmine sorunları açısından olduğu kadar, eksiklikleri açısından yaklaşmak daha sağlıklı bir yöntem olabilir.

Isparta turizminin en önemli eksikliği, Türkiye'nin başat turizm Destinasyonları'ndan birisi olmamasıdır. Turizm Bakanlığı'nın web sayfasında tanıtımı yapılan büyük destinasyonlar arasında Isparta yoktur. Bunun nedeni, Isparta'nın tüm dünyanın dikkatini çekebilecek bir turistik varlığı bulunmamasıdır. Ancak, bu saptama, İlin sahip olduğu çok önemli turistik unsurların (örneğin Aziz Paul Kilisesi gibi), inkarı ya da önemsenmemesi anlamına gelmemektedir.⁷

Konaklama tesislerinin yatak kapasitesinin de bir sorun yaratmamaktadır.⁸ Çünkü, yukarıda da değinildiği gibi, Isparta'ya gelen turistlerin büyük çoğunluğu, kendi evlerinde ya da akraba evlerinde gecelemeaktadır. Otel veya pansiyonlarda konaklama sayısı da yüksek olmakla birlikte, kısa ve orta vadede bu konuda da bir sıkıntı olmadığı kanaatindeyiz. Yatak kapasitesinde sorun turizmin belli aylarda yoğunlaşmasından doğmaktadır. Ancak bu saptama nitelikli yatak sayısının artırılması gerektiği gerçeğini dışlamamaktadır.

Isparta turizmin eksikliğini hissettiği bir konu da alternatif turizm türlerinden yeterince yararlanamamaktadır. Örneğin, Eğirdir Gölü'nün karavan turizmi için önemli bir potansiyeli olduğu bil⁹inmesine rağmen gerçekleştirilememektedir.

Isparta turizm sektörünün eksik kaldığı yönleri veya sorunlarını Türkiye'nin turizm sorunlarından ayrı düşünmek anlamlı değildir. Bilindiği

⁷ Isparta, bilindiği gibi, Türkiye'nin başta gelen turizm merkezlerinden Antalya'nın komşusudur. Bundan dolayı Antalya'ya gelen turistler, bir açıdan Isparta için potansiyel turist portföyünü oluşturmaktadır. Ancak tam da bu noktada kan uyuşmazlığı sorunu ortaya çıkmaktadır. Çünkü, Antalya daha çok deniz, güneş ve sahilleriyle ön plana çıkarken, Isparta inanç ve kültür turizmiyle kendini karakterize etmektedir. Güney Antalya Turizmi Geliştirme ve Altyapı İşletme Birliği'nin (GATAB) yaptırdığı "Almanların Türkiye'de Tatil Yapma Nedenleri" başlıklı bir araştırma yukarıdaki görüşleri destekleyici niteliktedir: Araştırma kapsamında Türkiye'ye gelen Alman turistlerden 8 bin turist ile mülakat yapılmıştır. Mülakat yapılan turistlerin %72'si sahil ve plajlar için geldiklerini dile getirmişlerdir. Detaylı bilgi için bkz.; "Almanlar Türkiye'yi Neden Tercih Ediyor", **TURSAB Dergisi**, Aralık 2000. Erişim: www.tursab.org.tr, 04. Nisan 2003. Yine Türkiye'ye gelen Avusturyalı turistlerin de daha çok "dinlence ve eğlence" amaçlı hareket ettikleri belirlenmiştir. Bkz., Cengiz YÜCEL, "Avusturya Pazarında Rekora Doğru" **TURSAB ARGE**, Erişim: www.tursab.org.tr, 04. Nisan 2003.

⁸ Buna karşın, bazı çalışmalarda Isparta'daki yatak kapasitesinin yetersiz olduğu ve bu yetersizliğin il turizmin gelişmesinin önünde önemli bir engel oluşturduğu savunulmaktadır. Bkz.; TOBB-BAGEV, **Bölgesel Gelişim Raporu, -Batı Akdeniz Bölgesi (Antalya- Burdur- Isparta)-**, Ankara 2003, s.301.

⁹

gibi, Türkiye turizmi mevsimsellik özelliği taşımaktadır. Bunu aşmak için önemli adımlar atılmaya başlanmıştır ama arzulanen sonuçlar henüz alınabilmiş değildir. Benzer sorun Isparta için de geçerlidir.

Yine ülke sorunlarının yansıması olarak, altyapıda karşılaşılan güçlükler de önemli bir sorun teşkil etmektedir. Örneğin, Antalya'dan Isparta'ya düzenlenen günü birlik turlarda kullanılan son model otobüslerin önemli kültür merkezlerine ulaşmaları yolların yetersizliği dolayısıyla kolay değildir. Altyapı değişildiğinde sadece yollar değil, aynı zamanda kanalizasyon, yasal çerçeve, arıtma sistemleri vb. de gelmektedir.

Önemli bir sorun kaynağı da tur organizasyonlarının yetersizliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Isparta'ya gelen turistlerin otel, pansiyon gibi yerler dışında konaklama oranının yüksekliği de bir diğer sorundur. Çünkü, otel ve pansiyonlarda kalan turistlerin ile katkısı (yemek, içecek vb) daha fazla olmaktadır. Isparta ise, bu olanağı yeterince kullanamamaktadır.

Konaklama süresinin kısıllığı da önemli bir sorundur. Bunda, günü birlik turların etkisi büyüktür.

III. ALTERNATİF TURİZM TÜRLERİ

Isparta İlinin turizm sektörünün önünde çok sayıda ve önemli alternatif turizm türleri¹⁰ (fırsatlar portföyü) bulunmaktadır. Söz konusu fırsatlar şu şekilde belirtilebilir:

- Bölge çeşitli disiplinlerde kayak sporuna uygun potansiyele sahiptir.
- Dağcılık sporu için üç bin metreye yakın dağları yaz ve kış tırmanışlarına uygundur.
- Kanyoning yapmak isteyenler için sulu kanyon yatakları mevcuttur.
- Yamaç paraşütü için (Eğirdir ve Davraz dağları¹¹) rüzgar şiddeti ve çeşitli pistleri mevcuttur.
- Kültür turizmi açısından 200 civarındaki antik köy ve şehir yerleşimleri mevcuttur.
- Özellikle ilin güney bölgeleri sahip olduğu engebeli ve ormanlık yapısı ile çok miktarda trekking parkurunu içermektedir.
- İnanç turizmi açısından ele alındığında Hristiyanlığın ilk resmi vaazının Yalvaç Antiochia'da verilmiş olması Hristiyanlar açısından çok önemsenmektedir

¹⁰ Türkiye'de alternatif turizm türlerinden (rafting, binicilik, yamaç paraşütü, sualtı dalışı vb) nerelerde yararlanabileceğine ilişkin bir çalışma için bkz., Haluk ÖZÖZLÜ, "Ne Tür Bir Heyecan İsterdiniz?" **TURSAB Dergisi**, Mayıs 2000. Erişim: www.tursab.org.tr, 04. Nisan 2003.

¹¹ ÖZÖZLÜ, a.g.e.

- St. Paul'ün Yalvaç'a giderken kullandığı yol Perge'den başlayıp adadan geçerek Yalvaç'a ulaşmakta olup St. Paul yolu olarak pazarlanabilir.
- Eğirdir gölü eksilmeyen rüzgarı ile sörf ve yelken sporlarına oldukça uygundur.
- Sulak alanların çok olması sebebiyle ornitolojiye çok uygundur
- Orman yapısının yer yer çok sık olması sebebi ile Paintball için uygun alanlara sahiptir.
- İl sınırları içinde mağaraların çok sayıda olması mağaracılar için önem arz etmektedir.
- Engebeli arazi yapısı da dağ bisikletçilerine önemli parkurlar sunmaktadır.
- Eko turizm potansiyeli olarak bir çok köy bozulmamış yapısı ile harekete geçirilebilir.
- İl rakım olarak Antalya'ya göre yayla özelliği taşımakta olup temiz ve fazla sıcak olmayan havası ile 3. yaş turistlere ve Antalyalılara sağlık açısından uygundur.
- Çeşitli spor kulüplerine bu özelliklerinden dolayı yaz kampları için çeşitli imkanlara sahiptir.
- Ulusal ve uluslar arası gençlik kamplarının düzenlenebilmesi için çeşitli tarımsal alan ve bahçeler ile köyler mevcuttur.
- Karavancılar için çeşitli kamp alanları mevcuttur.
- Orientiring sporu için bölge orman ve dağları oldukça uygundur.
- Botanikçiler için zengin bitki örtüsü mevcuttur.
- Buharlı tren turları açısından mevcut demiryolları kullanılabilir.
- Milli park ve tabiat parkları açısından da kıyaslandığında diğer illere göre avantajlı konumdadır.¹²

IV. ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Isparta turizmi yukarıda da değinildiği gibi deniz ve güneşe dayalı yaz turizmi haricinde alternatif turizmler açısından büyük potansiyele sahiptir.

Isparta'da turizmin geliştirilmesi için, öncelikle yapılması gereken, tur organizasyonlarının sağlıklı bir yapıya kavuşturulmasıdır.

İkincisi, Isparta İlini karakterize eden turizm kollarının temel alınması, diğer turizm kollarının bunu destekleyici, tamamlayıcı şekilde ele

¹² Isparta Ticaret Borsası, Erişim: <http://www.ispartatb.org.tr/gazete14.htm>, 08 Ekim 2004. Doğa turizminin ekonomik bir analizi için bkz: Mehmet KORKMAZ, "Orman Kaynaklarında Doğa Turizmi Etkinliklerinin Ekonomik Çözümlemeleri", Süleyman Demirel Üniversitesi, Orman Fakültesi Dergisi, S:2 Y:2001, s.111-134.

düşünülmüştür. Örneğin kültürel amaçlı gelen turistler, Sorgun Yaylasını görmeleri ve orada konaklamaları konusunda ikna edilebilirlerse daha pozitif bir gelişme sağlanabilir. Yamaç paraşütü il turizmi için bir fırsattır, ancak, inanç turizmi için gelen turistlere yamaç paraşütü yaptırmayı düşünmek, kanımızca, anlamlı değildir.

Karar verilmesi gereken bir diğer konuda, yerli turistlere odaklı bir politikanın mı, yabancı turistlere odaklı bir politikanın mı benimsenmesi gerektiğidir.¹³ Her ikisine birden yoğunlaşan politikalar en iyisi olmakla birlikte, bunun tercih edilmesi yeni yatırımlar ve kaynak anlamına gelmektedir. Kaldı ki, yabancı turistlere yönelik politika seçenekleri daha fazla yatırım gerektirmektedir. Gerçekçi olmak gerekirse, Türkiye'nin uygulamakta olduğu ekonomik program tamamlanmadan kamu yatırımlarının, özel sektör yatırımlarına verilecek teşviklerin (üniversitelerin araştırma geliştirme fonlarına el konulmasının bile konuşulduğu bir oryamda) yeterli düzeye çıkması mümkün değildir. Kamu yatırımları ve teşvikler olmadan da turizm yatırımlarını hayata geçirmek, en iyimser yorumla, uzun zaman alacaktır.

Yerli turistlere veya yabancı turistlere odaklı politika seçiminin önerilmesinin bir diğer nedeni de şudur: Deniz, kum ve güneş hem yerli hem de yabancı turistlere pazarlanabilir. Ama Isparta'nın esas turizm potansiyeli inanç ve kültür turizmidir. Aya Yorgi Kilisesi'ni yerli turistlere pazarlamak mümkün değildir.

İnanç turizmi Isparta için önemli bir zenginlik olmakla birlikte, yeterince kullanılamamaktadır. Yabancı turist buraya geldiğinde sadece ilgili kiliseyi gezip gitmemelidir. Burada dua edebilmeli, ibadetini yapabilmelidir. Bunun içinde en azından turizm sezonunda buralarda bir Hristiyan din adamının bulunması gereklidir.

Sadece, Batı Akdeniz bölgesini kapsayan bir seyahat acentesi ve tur organizasyonlarının uygulanabilme olasılığı ciddi şekilde düşünülmelidir. Isparta, sadece Antalya odaklı tur organizasyonlarına çeşitlilik katan bir türev ürün olmaktan kurtarılabilir mi? sorusuna cevap bulanabilirse önemli bir adım atılmış olacaktır.

Her ülkenin özgül koşulları onlara yeni yeni açılımlar yapabilmek imkanı vermektedir. Benzer bir durum Türkiye için de, söz konusudur. Bilindiği gibi, son dönemlerde Türkiye'de yerli dizi rüzgarı esmektedir. Söz konusu dizilerin çekimlerinin yapıldığı yöreler iç turizm açısından büyük bir canlılık yaşamaktadır. Bunun en canlı örneği Asmalı Konak dizisidir. Bu dizi sayesinde söz konusu yöre turizm açısından önemli kazanımlar elde etmiştir.

¹³ Türkiye'nin iç turizmi ve iç turizmin önemi konusunda, turizmin sektörünün önde gelen isimlerinden Başaran Ulusoy'un düşünceleri için bkz., Başaran ULUSOY, "İç Turizm ve Seyahat" **TURSAB Dergisi**, Nisan 2000. Erişim: www.tursab.org.tr, 04. Nisan 2003. Türkiye'de iç turizm her geçen gün gelişmektedir. Bundan dolayı da bu konuda yapılan çalışmaların sayısı artmaktadır. İç turizm talebine ilişkin ampirik bir çalışma için bkz.; Zeynep KUŞLUVAN, "Türkiye'de İç Turizminin Analizi" **Journal of Travel and Tourism Research**, No:2, January, 2002. Erişim: <http://stad.adu.edu.tr>, 22 Ekim 2003.

Örneğin, Eğirdir Gölü'ndeki ada bir dizi film çekimi için pazarlanabilir mi? Elbette burada dizi filmin çekiminden bir bedel alınması düşünülmemektedir. Yapımcılara öneri götürülmesi, en azından tüm dizinin olmasa bile bazı bölümlerin çekimi konusu gündeme getirilebilir.

Sonuç

Isparta Türkiye'nin önemli turizm merkezlerinden birisi değildir. Bununla birlikte, özellikle mağara turizmi, kültür ve inanç turizmi açısından hatırı sayılır bir zenginliğe sahiptir. Ayrıca, alternatif turizm türleri açısından da önemli açılımlar yapabilecek potansiyele sahiptir. En önemli avantajı da Antalya gibi, Türkiye'nin önde gelen turizm merkezlerinden bir tanesinin etki alanında yer almasıdır.

Isparta ili turizminin sorunları, aslında, Türkiye'nin turizm sektöründe yaşadığı sorunlarla paralellik arz etmektedir. İl turizminin sorunları; konaklama süresinin kısa olması, tur organizasyonlarının yetersiz olması, turizmin mevsimsellik özelliği taşıması, ili simgeleyecek turistik sembolün olmaması ve alternatif turizm türlerinden yararlanamamasıdır.

Yukarıda değinilen sorunların aşılabilmesi amacıyla başta inanç turizmi olmak üzere kültür turizmine ağırlık verilmesi önem taşımaktadır. Alternatif turizm türlerinin hayata geçilmesi ise, Antalya bölgesine gelen yabancı turistlerin en azından bir kısmının Isparta iline gününbirlik turlarla çekilebilmesi açısından hayati bir rol oynayabilecektir. İldeki turizm politikasının yerli turistlere de yoğunlaşması uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

- “Almanlar Türkiye’yi Neden Tercih Ediyor”, **TURSAB Dergisi**, Aralık 2000. Erişim: www.tursab.org.tr, 04. Nisan 2003.
- <http://www.ispartacevreorman.gov.tr/EGIRDIR.HTM>, 05 Ekim 2004.
- <http://www.ispartacevreorman.gov.tr/KECIBORLU.HTM>, 05 Ekim 2004
- DİZDAROĞLU, Arif “Isparta da Hazır Ispartalı da”, **Hürriyet Gazetesi**, 17 Kasım 2004.
- Isparta Ticaret Borsası, Erişim: <http://www.ispartatb.org.tr/gazete14.htm>, 08 Ekim 2004.
- Isparta Valiliği, Erişim: www.isparta.gov.tr, 9.10.2004.
- KORKMAZ, Mehmet, “Orman Kaynaklarında Doğa Turizmi Etkinliklerinin Ekonomik Çözümleri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi, Orman Fakültesi Dergisi**, S:2 Y:2001, s.111.134.
- KUŞLUVAN, Zeynep, “Türkiye’de İç Turizminin Analizi” **Journal of Travel and Tourism Research**, No:2, January, 2002. Erişim: <http://stad.adu.edu.tr>, 22 Ekim 2003.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, Erişim: www.kulturturizm.gov.tr, 07. 09.2004.
- ÖZÖZLÜ, Haluk, “ Ne Tür Bir Heyecan İsterdiniz?” **TURSAB Dergisi**, Mayıs 2000. Erişim: www.tursab.org.tr, 04. Nisan 2003.
- TOBB-BAGEV, **Bölgesel Gelişim Raporu, -Batı Akdeniz Bölgesi (Antalya- Burdur-Isparta)**, Ankara 2003.
- ULUSOY, Başaran, “İç Turizm ve Seyahat” **TURSAB Dergisi**, Nisan 2000. Erişim: www.tursab.org.tr, 04. Nisan 2003.
- YÜCEL, Cengiz, “Avusturya Pazarında Rekora Doğru” **TURSAB ARGE**, Erişim: www.tursab.org.tr, 04. Nisan 2003.

KÜRESELLEŞME KARŞISINDA ULUS DEVLETLER: DİRENEN GELENEKSEL EGEMENLİK

İsmail Başaran*

Özet

Küreselleşme ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda birçok ortak değer, standart ve uygulamanın devletlerin sınırlarını aşarak dünya çapında yayılması sonucunu doğurmaktadır. Ulus-devletler, klasik misyonlarını ve varlıklarını devam ettirme mücadelesi verirken, bir taraftan da küreselleşmenin etkisiyle bir çok noktada gerilemekte hatta mevcut yapıları tehlikeye girmektedir. Ulus-devletler egemenlik erkini ulus-üstü aktörler ve kendi iç dinamikleriyle paylaşarak yollarına devam ederken; ekonomik, siyasal ve kültürel alanda eski konumlarını hem içte hem de dışta kaybetmektedirler. Her şeye rağmen ulus-devletler küresel süreçte geleneksel yapısına göre gerileseler de, uluslararası arenada azalan rolleriyle yollarına devam etmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, ulus-devlet, Uluslararası Örgütler, sivil toplum kuruluşları, çokuluslu şirketler.

Globalization Versus Nation States: Resisting Traditional Hegemony

Abstract

Globalization result in proliferation spreading of many common values, standarts and applications in economics, politics, and cultural areas over the Nation-States around the world. While globalization causes the denationalization of the market, politic and culture i.e., Nation-States are struggling to continue their traditional missions and existence due to sharing its Power with dominant Nations and international organizations. Although conventional structures of nation-states are being regressed in the globalization process, Nation-States will continue to exist, and be the indisiple actors.

Key Words: Globalization, Nation-state, İnternational Organizations, Non-government Organizations, İnternational Companies

* Öğr.Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, Isparta,
ibasaran35@yahoo.com

GİRİŞ

Son yıllarda dünyayı etkileyen en önemli gelişmelerden birisi küreselleşme olmuştur. Küreselleşme olgusu sadece akademik çevreler ve işadamlarının ilgisiyle sınırlı kalmayıp, geçen zaman içinde tüm kesimlerin dikkati çekmiştir. Bu şekilde küreselleşme kavramı, son yıllarda hakkında en çok yazılan ve konuşulan konuların başında yer almaktadır.

Bu çalışmada küresel süreçte meydana gelen değişimlerden ulus devletin hangi alanlarda etkilendiği incelenmektedir. 1789 Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkan ve Sanayi Devrimiyle bütün dünyaya yayılan ulus-devletlerin geleceği küreselleşme ile yeniden biçimlendirilmektedir. Dünyada oluşan resmi ve resmi olmayan örgütlenmeler, ulus-devletlerin egemenlik alanlarını daraltırken bu örgütlerin yetkileri ise giderek genişlemektedir. Bu süreçte yerel ve bölgesel yönetimlerin bir yükseliş içine girdikleri görülürken merkezi yönetimlerin yetki ve etkinliklerinde bir daralma görüldüğü söylenebilir.

Küreselleşmeyle gündeme gelen asıl sorun, ulus-devletin tamamen ortadan kalkıp yerini yeni bir organizasyona bırakması değildir. Ancak alacağı yeni konum, görev ve etkinliğindeki hızlı değişim, ulus-devletin geleceğinin nasıl olacağı konusundaki tartışmaları artırmaktadır. Dünya çapında küresel aktörlerin çoğalıp çeşitlenmesi, bu aktörlerin artan bir şekilde ulus-devletlerin egemenlik alanlarına müdahale etmesi ulus-devletlerin rollerini zayıflatmıştır. Teknolojideki hızlı gelişmeler, buna paralel toplumlar arası iletişimin kolaylaşması, ekonomik, sosyal ve kültürel konularda küreselleşmenin gündeme gelmesi uluslararası sistemde köklü değişiklik meydana getirmiştir. Sistem sadece devletlerarası ilişkilerden oluşan bir yapı olmaktan çıkarak güç ve etkinlikleri gittikçe artan uluslararası örgütleri, şirketleri, organizasyonları ve devlet dışı birimleri de kapsayan küresel bir yapı haline gelmektedir. Böylece ortaya çıkan yeni yapılarla birlikte ulus-devletin uluslararası sistemdeki eski konumuna göre gerilediği görülmektedir.

Küresel etkileşim süreci içinde giderek artan ekonomik ve kültürel bağlar, ulus-devlet yapısı içindeki hükümetlerin gücünü ve etkinliğini azaltmakta, hükümetler; ekonomik nesnelerin, teknolojik yeniliklerin, bilgi, haber ve fikirlerin akışını kontrol etmekte güçlük çekmekte ve bu çerçevede başvurulmuş iç politika tedbirleri etkinliğini kaybetmektedir. Ulus-devletlerin ulusal siyasi, sosyal ve ekonomik politika izleme gücü giderek azalmaktadır.

Ulus-devletler küreselleşme karşısında kendi geleneksel konumlarını gözden geçirmek durumundadırlar. Bu süreçten ne kadar kaçınılmaya çalışılsa da bu sürecin dışına çıkmak mümkün görülmemektedir. Ulus-devletler açısından bakıldığında; eski konumlarına göre gerilemenin kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Bu durumda ulus-devletlerin izledikleri politikalar ya geleneksel yapılarını koruyarak yeni küresel düzene karşı direnme ya da yeni düzene uyum sağlayacak şekilde yapılarını ayarlayarak; yoluna devam etmek şeklinde olacaktır.

Bu çalışmada özellikle ulus-devletlerin küreselleşme karşısında hangi alanlarda gerilediği ele alınmakta; küreselleşme ve ulus-devlet olgularına terminolojik bir girişle başlamakta, ulus devletin güç kaybettiği alanlar ve ulus devletin yetkilerini paylaşan ulus-üstü aktörlerin etkisi değerlendirilmektedir.

1.KÜRESELLEŞME VE ULUS-DEVLET OLGUSU

Ulusal kültürlerin, ekonomilerin ve sınırların ortadan kalkmaya yüz tuttuğu, ideolojik kutuplaşmaların kalktığı, hemen her alanda liberal eğilimlerin güç kazandığı, teknolojinin akıl almaz bir hızla geliştiği ve toplumsal hayatın büyük bir kısmının küresel süreçler tarafından belirlendiği bir zaman içinde yaşamaktayız. Küreselleşme sosyo-kültürel, politik ve ekonomik ilişkilerin coğrafi uzaklığa bağlı olmadan teknolojik ve ideolojik olarak ilerleyen bir gelişme olarak nitelendirilebilir.¹ Bu gerçekle beraber ilişkiler ve bağımlılıkların dünya çapında geliştiği hatta sınırsız olduğu bile söylenebilir. Devlet otoritesi coğrafi sınırlara bağlı olduğu için bu ilerleme ulus-devletlerin görevleriyle ilgili yeni bir tanımlama yapılması sonucunu doğurmaktadır. Bu kısımda ilk olarak küreselleşme konusuna değinilecek ve ardından ulus-devletin konumu irdelenecektir.

1.1. Küreselleşme Olgusu

Son yıllardaki baş döndüren değişimler eski dönemlere göre çok farklı, yeni bir döneme adım atıldığını göstermektedir. İnsanlık her zamankinden farklı bir şekilde dünya çapında hızlı bir değişimi yaşamaktadır. Bu değişimin hızı ve etki altına aldığı alanlar giderek artmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden Berlin Duvarı'nın yıkıldığı 1989 yılına kadar devam eden Soğuk Savaşın bitmesiyle, uluslararası yeniden yapılanma ve dünya düzeninin geleceği konusundaki tartışmalara bütün dünya ilgi göstermektedir.² Bu hızlı değişim sürecinde gündemdeki kavramlardan en önemlisi ve en çok tartışılanı küreselleşme olmaktadır. Bir bakış açısıyla küreselleşme, dünyanın bir köşesindeki bir olayın, diğer ucundaki ülkeleri ve oradaki insanları etkilemesi anlamına gelmektedir. Bir diğer bakış açısıyla da, iletişim ve bilgi akışında yaşanan hız devrimiyle zaman ve mekan engellerinin aşılması olarak anlaşılmaktadır.

Dünyanın yaşadığı sürekli değişim ve etkileşimin meydana getirdiği sonuçlar çok büyük bir eşitsizliği de beraberinde getirmektedir. Bu süreçle birlikte dünyanın bir kısmı tam ve gerçek anlamda küresel bir duruma gelmekte ve küreselleşmenin getirdiği fırsatlardan yararlanmakta; diğer bir kısmı da yerelliklerinin içinde kalmaya devam ederek yeni süreçten olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Küreselleşmeye tam destek verenler ile küreselleşme karşıtlarının beraber yaşadığı küresel dünyada, her iki tarafta küreselleşmenin getirdiği zorluklarla veya olanaklarla beraber yaşamaktadırlar. Küreselleşme sürecinde sahneyi kuran bu dünyasal oyunun kurallarını koyanların küreselleşenler olduğu bir ortamda sorun,

¹ Ruud LUBBERS and Jolanda KOOREVAAR, **Nation State and Democracy in the Globalizing World**, http://www.xs4all.nl/~koorevaa/html/n_state.html, (13-5-2002).

² Richard FALK, **Yırtıcı Küreselleşme**, Çev. Ali Aksu, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s.13.

küreselleşme yanlıları ve karşıtları olarak ortaya konulamaz.³ Belli bir zaman içindeki bir noktayı ele alarak küreselleşme değerlendirildiğinde, küreselleşmenin etkileri geçici ve istikrarsız görülmektedir. Fakat son yirmi yıllık zaman dilimi değerlendirildiğinde, tüm olumsuzluklarına rağmen küreselleşmenin dünyada yeni standartlar getirdiği, daha belirgin ve anlaşılır hale geldiği, konumunun oturmuş ve getirdiği yeni durumdan kaçınılmaz olarak varlığını devam ettirdiği görülmektedir.⁴ Küreselleşmenin tüm dünyaya getirdiği bir çok kendine özgü kuralları vardır. Küreselleşme serbest piyasa ekonomisinin ve düşüncesinin tüm dünyaya yayılma sürecini hızlandırmıştır. Bunlar arasında; ülkelerin içe kapalıktan kurtulup dışa açılması, iç ve dış ekonomik dengelerin değişmesiyle devlet denetiminin azalması ve özelleştirme en göze çarpanlarından biridir.⁵ Küreselleşme olgusunun açıklanması çeşitli açılardan ele alınsa da; tanımın esas noktasında ekonomik küreselleşme görülmektedir.

Küreselleşme sürecinin ortaya çıkmasında ve hızlı bir şekilde tüm dünyayı etkilemesinde teknolojiye gelişmeler, bilgi ekonomisinin öne çıkması, dünyada yaşanan yeni liberal politikaların yükselişi ve çok uluslu sermayenin tüm dünyaya yayılışı etkili olmuştur. Bu gelişme, uluslar ve toplumlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin ve etkileşimlerin yoğunlaşmasına ve hızlanmasına yol açarak, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda birçok ortak değer, standart ve uygulamanın devletlerin sınırlarını aşarak dünya çapında yayılması sonucunu doğurmaktadır. Küreselleşme sürecinde demokratikleşme, çok kültürlülük, hukukun üstünlüğü, çevresel sürdürülebilirlik, terörizm ve organize suçlarla mücadele, ekonomik ve sosyal insan hakları ve liberalleşme gibi değerler de öne çıkmaktadır. Küreselleşme başka bir deyişle bireyin keşfedilmesidir. İnsan hak ve özgürlüklerinin bir anda bütün dünyaya yayılıp, savunulduğu ve bu hareketlerin etkinliklerini sürekli artırdığı görülmektedir. Bütün bu gelişmelerle birlikte, bir taraftan da ulus-devletle ilişkili ulusal ekonomi, ulusal siyaset, ulusal kültür kavramları tartışılır hale gelmiştir. Küreselleşme ulusal, ekonomik, siyasal, kültürel yapının bir dizi ulus ötesi gelişmeyle, tüm ülkelerin birbirlerini etkileme sürecidir. Dünya çapında ulusal kimliklerin, ekonomilerin ve sınırların çözüldüğü, sosyal hayatın küresel süreçten etkilendiği ve daha bağımlı hale geldiği, dünyanın ekonomik bütünleşmeye gittiği, toplumların daha çok benzeşmeye başladığı, tek bir küresel kültürün ortaya çıktığı veya toplulukların kendi kimliklerini ve özgünlüklerini ifade etme ve tanımlaması anlamına gelmektedir. Küreselleşme konusunda kötümser yaklaşımlara da rastlanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında küreselleşme; dünyanın daralması, küçülmesi, ulusal olan her şeyin anlamını yitirmesi ve dünyanın tek bir

³ Zygmunt BAUMAN, **Küreselleşme**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s.9.

⁴ G. William DAUPHINAIS, Grady MEANS ve Colin PRICE, **Ceo'ların Bilgiselliği**, Çevirenler Uğur ALPAKAY, Gülden ŞEN, ve Erdal TOPPARMAK, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.31.

⁵ Thomas FRIEDMAN, **Küreselleşmenin Geleceği**, Çev. Elif SAYAR, Boyner Holding Yayınları, İstanbul; 2000. s.31.

mekan olarak algılanması süreci olarak da değerlendirilmektedir.⁶ Bu konuda en ciddi tartışmalar ulus-devlet konusunda odaklanmaktadır.

1.2. Ulus-Devlet Olgusu

Devletlerin oluşumundaki temel etkenlerden birisi ekonomik gereksinimlerdir. M.Ö. 1000’li yıllardan itibaren kentler ticaret merkezleri haline gelmeye başlamıştı. Bu gelişme bir yandan refah artışına diğer yandan para ekonomisiyle birlikte sermaye sınıfının gelişimine yol açmış ve bir düzen arayışı içine girilmişti.⁷ Kentlerdeki ekonomik gelişmeye paralel olarak, kentlilerin de bağımsız yönetim kurma çalışmaları ortaya çıkmıştı. Daha sonra imparatorluk düzeninden ulusal devlet düzenine geçişte kentler; kendi istekleriyle ulusal bir devletin koruyuculuğuna sığınmışlardır.⁸ Ulus-devlet sanayileşmenin ihtiyacı olan ulusal boyutta pazar sınırlarına genişlemenin bir gereği olarak ortaya çıktı. Batılı ulus-devletlerin temeli, özel mülkiyetin korunmasına dayalı bir ekonomik sistemdir. Bu süreçte yerel yönetimlerin ve şehir devletlerinin bazı yetkileri ulus-devlete aktararak merkezi otoritenin oluşumu sağlanmıştır. Batı ülkelerinde bu dönemde yerel kültürlerin bağdaşarak ulusal üst kültürleri ve kimlikleri oluşturdukları görülmektedir. Batı dışındaki sanayileşmemiş toplumlar da sanayileşmiş ülkelerin baskı ve yıkımlarından kurtulmak için ulus-devleti bir yönetim modeli olarak kabul edip benimsemişlerdir. Böylece dünya haritası bir ulus-devletler haritası haline gelmiş, İkinci Dünya Savaşı sonrası 50 olan devlet sayısı günümüzde 200’ü aşmıştır.⁹

Ulus-devletler, kurallarını küresel sermayenin koyduğu sistem içinde yapabildiği kadarıyla kendilerinden beklenenleri yerine getirmeye zorlanmaktadır. Eğer devletler bu kurallara uymayı reddederlerse; sermaye kaçışı, ekonomik durgunluk, dış destek kaybı ve yoksulluk gibi ağır sorunlarla baş başa kalmaktadırlar.¹⁰ Küresel sistemde ulus-devletlerden beklenen rol sistemin meşrulaştırılmasına katkı sağlamaları şeklinde olmaktadır. Küreselleşme süreci ulus-devlet yapısını geriletse de; ulus-devletler küreselleşme sürecinin meşrulaştırılmasında büyük katkı sağlamaktadırlar.¹¹ Günümüz siyasi, ekonomik, sosyal, diplomatik ve askeri stratejilerin oluşturulmasında uluslararası ilişkilerin temel birimi olan ulus-devlet, göreceli olarak, giderek etkinliğini yitirmektedir. Dünya ticaretinin çok yüksek oranda gelişmesi, uluslararası sermaye hareketlerinin dünya çapında akım kolaylıkları ve yeni teknolojilerin ülkeler arasında hızla yayılması, geleneksel ulus-devletin kurumsal ve hukuksal altyapısını

⁶ Hasan TUTAR, **Küreselleşme Sürecinde İşletme Yönetimi**, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.17.

⁷ Deniz Ülke ARİBOĞAN, **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri**, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2001, s.66.

⁸ Zerrin Toprak KARAMAN, **Kent Yönetimi ve Politikası**, Anadolu Matbaacılık, 4. Baskı, İzmir, 1998, s.3.

⁹ İlhan DÜLGER, “**Ulusal Ekonomiden Küresel Ekonomiye Geçerken Milli Devlet**”, Yeni Türkiye Dergisi, 21.Yüzyıl Özel-II, Yıl 4 Sayı 20, Mart-Nisan, 1998, s. 994.

¹⁰ FALK, a.g.e., s.6.

¹¹ Baskın ORAN, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmaj Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2000, s.45-50.

zorlamaktadır. İletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler nedeniyle mal ve hizmetlerin, ülke sınırları dışında kolaylıkla ulaşılabilir hale gelmesi, ulus-devletin kendi kendine yeterli olma özelliklerini geçersiz hale getirmiştir. Son yıllarda bölgesel organizasyonların etkinliğinin artması ve AB'nin birlik parasına geçişi, yerel parlamentoların da AB parlamentosuna bağlı hale gelmesi bunun en büyük örnekleri arasındadır.

Ülkeler, dış ticaret aracılığıyla çoğu mal ve hizmete daha düşük maliyet ve daha büyük kolaylıkla ulaşabilmektedirler. Çokuluslu şirketlerin gelişmesiyle birlikte sınır ötesi ticaret, önemli boyutlarda gelişmiş ve elektronik fon transferi sistemlerinin yaygınlaşmasıyla da sermaye hareketleri olağanüstü bir akıcılık kazanmıştır. Askeri açıdan bakıldığında; sadece kara hareketleri ile yapılan savaşlara yeni boyutlar eklenmiş ve terör tehdidiyle ulus-devletler kendi sınırları içerisinde sınırlarını korumaya dayalı savunma anlayışıyla, kendisini güvende hissedemeyecek bir noktaya gelmiştir. Bilgi teknolojileri, diğer devletler ve uluslar hakkında hızlı ve geniş bir bilgi edinme imkanı ortaya çıkartmıştır. Giderek ekonomik ve siyasal alanda liberal yaklaşımlar tüm dünyayı etkisi altına aldığından; insanlar birbirlerine düşünce ve dünya görüşü açısından hızla yaklaşmıştır. Ulus-devletler bu yakınlaşmalar nedeniyle kendilerine özgü ideolojik ayrıcalıklarını da kaybetmişlerdir. Bir yandan, vatandaşların hayat standardını yükseltmeye çalışırken; öte yandan dünya ticareti, uluslararası yatırımlar ve yeni gelişen teknolojilerden daha fazla pay almayı isteyen ulus-devletler, karar alma ve uygulama mekanizmalarını evrensel değerler ışığında düzenlemek zorunda kalmışlardır.¹²

Hangi süreçte olursa olsun uluslar bağımsızlık ve saygınlık isterler. Yaşadığımız küreselleşme sürecinin başrolündeki küresel sermaye politikaları ise ulus-devletlerin beklentilerinin tersini yaratmaktadır. Küreselleşme sürecinde, devletler ve hükümetler sosyal-ekonomik ilişkileri vatandaşlarından yana düzenleme ve uluslararası ilişkilerde bunları savunmayı mümkün kılan rollerini giderek kaybetmektedirler.¹³ Küreselleşen mali piyasaların gündeme getirdiği bir sorun da ulus-devletlerin demokrasiyi uygulayabilmeleridir. Devletin müdahalesini en aza indirgeyen mali liberalleşme sonrasında, uluslararası mali sistemin işleyişinde kamusal düzenlemelerin yerini, küreselleşen ekonomilerde piyasalar almıştır. Serbest piyasa ekonomisi uygulamaya başlayan ulus-devletlerde bu durum, ulus-devletin ekonomik olayları yönlendirilmesinde eski etkinliğinin giderek azalmasının bir göstergesi olmaktadır. Demokratik yoldan seçilmiş hükümetler, hissedarlarından başkaca kimseye sorumlu olmayan küçük sayıdaki sermaye gruplarının gözetimi altına girmiş bulunmaktadırlar. Bu da elbette alınan kararların meşruiyeti sorununa gündeme getirmekte ve bir demokrasi açığına dönüşmektedir.¹⁴ Hükümetlerin kararları üzerinde

¹² Haluk TÜKEL; “Küreselleşme Kısacasında Ulus-Devlet”, Görüş Dergisi, Sayı 62, H a z i r a n 1998, s.62.

¹³ Samir AMİN, Küreselleşme Çağında Kapitalizm, Çev. Vasıf Eranus, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s.131.

¹⁴ Dominique PLIHON, “Mali küreselleşme dünya ekonomisinin işleyişini değiştirdi”, <http://www.ideapolitika.com/arsiv/9/dominique.htm>, 23-3-2001.

seçmenlerin etkisinden daha çok şirketlerin veya az sayıda olan bu şirket ortaklarının etkilerini daha fazla görmek mümkündür.

2. ULUS-DEVLET ETKİLERİNİN AZALMASI

Ulus-devletlerin beli alanlarda da gerilediği görülmektedir. Dünya ekonomisindeki hızlı gelişme ve değişimler ulusal ekonomileri etkilemiştir. Ayrıca hükümetlerin iktidarı kullanırken bir çok kesimin etkisinde kaldığı ve tek başına kullanamadıkları görülmektedir. Ulus-devletler dünyadaki hızlı iletişim sistemleri karşısında kendi kültür politikalarını koruyamaz olmuşlardır. Ulusal kültürlerin yerini küresel kültürlere veya etnik yerel kültürlere bıraktığı gözlenmektedir.

2.1. Ulus-Devletlerin Ekonomiye Müdahalelerinin Azalması

Küresel etkileşim süreci içinde giderek artan ekonomik bağlar, ulus-devlet yapısı içindeki hükümetlerin gücünü ve etkinliğini azaltmakta, hükümetler; ekonomik olayların, teknolojik yeniliklerin, bilgi, haber ve fikirlerin akışını kontrol etmekte güçlük çekmekte ve bu çerçevede başvurulmuş iç politika tedbirleri etkinliğini kaybetmektedir. Ulus-devletlerin öteden beri yürüttüğü ulusal ekonomik politika izleme gücü giderek azalmaktadır. Ulus-devletlerin egemenliklerinin temelindeki parasal güç, ulusal ekonomiler için çok önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde ulus-devletler, para unsurunu dolayısıyla ulusal ekonomileri denetlemede büyük zorluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Paranın elektronikleşmesi nedeniyle, para ve sermaye akışı dünyanın bir köşesinde kapanan borsadan sonra bu borsadan çıkan insanlar vasıtasıyla dünyanın diğer köşelerindeki borsalarla internet üzerinden hareket sağlanmakta ve işlemler devam edebilmektedir. Ulus-devletler egemenliklerinin göstergelerinden olan para ve bilginin akışını ve dolaşımını kontrol edemez bir duruma gelmektedir.¹⁵ Ekonomik bakımdan, yetkilerini giderek uluslararası kurumlara devretme durumuyla karşı karşıya kalan ulus-devlet, uluslararası sermayenin önündeki engel olarak algılanmakta, bir yandan ulusal egemenlik aşındırılırken, diğer yandan uluslararası sermayenin kendi kuralları egemen kılınmak istenmektedir. Ulusal hükümetler küreselleşmeyle birlikte geleneksel ekonomik kontrol mekanizmalarını kaybetmektedirler.¹⁶ Ulusal ve uluslararası izlenen ekonomi politikalarında hükümetler seyirci konumuna gelmekte, ekonomi sadece ulus-devletlerin almış olduğu kararlar ve tedbirlerle yürütülemez olmuştur.

Ulus devletler ekonomik gelişmeler üzerinde artık eskiye oranla daha az etkiye sahip olmakla birlikte, sınırlar arasındaki mal, hizmet ve sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerinden bilinçli olarak vazgeçmektedirler. Küresel ekonominin etkileri kaçınılmaz bir şekilde dünyanın her bölgesinde değişik ekonomileri bir çok yönleriyle etkilemektedir. Bu nedenle, ulusal ekonomi politikalarının eskiye oranla anlamlı olmadığı, ülke ekonomilerinin

¹⁵ Mehmet ALTAN, “Dünya-Türkiye Küreselleşme ve Değişim”, Küyerel Düşünce Grubu Paneller Dizisi, Küyerel Yayınları, İstanbul, 1997, s.11.

¹⁶ Lester C. THURLOW, **Kapitalizmin Geleceği**, Çevirenler Serpil DEMİRTAŞ ve Nebil İLSEVEN, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.106.

dışa açılması gerektiği ve uluslararası yapıya ayak uydurabilmekle kalkınmanın olabileceği tüm ulusal hükümetler tarafından kabul edilmektedir. Bu konuda esas olanın yabancı sermayenin gelişmekte olan ülkelere çekilmesi konusunda gösterilecek başarı, ulusal devletlerin ekonomi alanında yapabileceği en büyük görev olduğu kabul edilmektedir. Ülkeler özellikle büyük ticaret devi küresel firmaları ülkelere çekmek için ellerinden geleni yapmakta ve bu şirketlerden çekinmek yerine, bu şirketlerin gelmesini engelleyen koşulları ortadan kaldırmaya çalışmaktadırlar.¹⁷ Ulus devletlerin ekonomi üzerindeki etkilerinin zayıflaması yerini, küresel piyasaları daha güçlü bir şekilde etkileyen uluslararası düzenleyici kurumlara bırakmıştır. Ulusal sınırları aşan ekonomik bağlar artıkça, ülkeler işsizlik, ekolojik kirlenme ve yoksulluk gibi sorunların karşısında geleneksel stratejilerle sorunları çözemez olmuşlardır. Bu sorunların çözmek veya en azından etkilerini hafifletmek için de eskiden olduğu gibi aşırı hükümet harcamaları yapma olanakları ellerinde kalmamıştır.

Ulus-devletlerin ekonomide etkinliğinin azalmasının nedenlerinden biri de özelleştirme olmuştur. Tüm dünyada ulus-devletlerin ortaya çıkmasından 1980'lere gelinceye kadar yayılmacı ve müdahaleci fonksiyonlarının artarak devam ettiği görüldü. Özellikle 1980'lerde itibaren dünyayı saran liberal politika ve düşüncelerle, devletin ekonomideki rolünün çok daha kısıtlı olması gerektiği anlayışı tüm dünyada yaygınlaştı. Devletin ekonomideki görev ve fonksiyonlarının mümkün olduğu ölçüde özel sektöre aktarılmasını ifade eden özelleştirme, bu süreçte tüm dünyada önem kazanmıştır. Küreselleşme sürecinde kapitalizmin yükselişi ile refah devleti anlayışı sorgulanmakta ve daha önce devlet tarafından karşılanan bazı hizmet ve faaliyetler özelleştirilmektedir.¹⁸ Ulus-devlet tarafından kazanılmış bulunan ekonomik konumların bir çoğu yeni gelişmelerle ulus-devletin elinden alınmaktadır. Bunların arasında en önemlilerinden biri de ulus-devletlerin elindeki kamu iktisadi işletmelerinin özelleştirilmesidir. Esnek üretim, düşük maliyet ve teknolojik yeniliklere açık yapılarla ihracata yönelme özelleştirme eğilimlerini hızlandırmıştır. Geri ve hantal teknoloji ile üretimini sürdürmeye çalışan kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi, liberalleşmenin temel unsuru olarak değerlendirilmektedir.¹⁹ Liberal ülkelerde; kamusal kurumların ekonomik plan fikrini terk etmesi, hükümetlerin para ayarlamalarıyla ilgili işlevlerini bağımsız mercilere bırakması ve kamu işletmelerinin özelleştirilmesi politikaları ve sosyal devlet politikalarının gerilemesi, korumacı devletin sonunu getirmiştir.

¹⁷ William KNOKE, *Cesur Yeni Dünya: Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Bir Yol Haritası*, Çev. Zülfü DİCLELİ, Türk Henkel Dergisi Yayınları, İstanbul, 1997, s.174.

¹⁸ Pir Ali KAYA, *"Küreselleşme Sürecinin Değerlendirilmesinde ILO'nun Tavrı"*, Küreselleşmenin İnsani Yüzü, Derleyen, Veysel BOZKURT, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.194.

¹⁹ Nusret EKİN, *Küreselleşme ve Gümrük Birliği*, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1999-47, İstanbul, 1999, s. 338.

2.2. Ulus-Devletlerin Siyasal Alanının Daralması

Küreselleşme sürecinde hükümetler iç ve dış politika alanındaki yetkilerini giderek yitirmektedir. Küreselleşmeyle ilgili yapılan tartışmalarda bir görüşe göre hükümetler vatandaşlarının piyasa güçleri karşısında haklarını savunamamakta, onların yem olmasına engel olamadıkları gibi; aynı zamanda onların olumsuz etkilerinden vatandaşlarını koruyamamaktadır. Bir diğer görüşe göre ise; piyasa güçleri, başarısız politikalar izleyen hükümetlerin faaliyet alanını daraltarak vatandaşlarının çıkarlarını korumaya çalışmaktadır. İki farklı yaklaşımın ortak noktası şudur; piyasaları etkileyenler ve sermaye sahipleri güçlenmekte; yönetimi elinde bulunduranlar ise; güçsüz politikacılar ve yöneticiler haline gelmektedirler. Küreselleşme ulusal hükümetlerin gücünü zayıflatmakta, politikacıların etki alanını azaltmakta ve siyasetin sınırlarını daraltmaktadır.²⁰ Bu durum hükümetlerin siyaset alanının daralmasına, bir çok iç ve dış politik olay karşısında seyirci kalmasına ve beklentileri yeterince yerine getirilemeyen vatandaşların siyaset ve siyasetçiye olan güveninin her geçen gün azalmasına ortam hazırlamaktadır.

Ulusal ve uluslararası ölçekte çatışan ve çoğu zaman yarışan yönetim araçlarının oluşturduğu karmaşık bir sistemde tek seviye olan devletle siyaset, daha fazla çok merkezli bir duruma gelmektedir. Uluslar sahip oldukları egemenliklerinin büyük bir kısmını kaybettikleri gibi politikacıların da olayları etkileme yetenekleri her geçen gün biraz daha azalmaktadır. Siyasal liderler toplumlarında saygınlıklarını yitirmelerinin yanında, elinde yetkileri giderek azaldıklarından, söyledikleri de artık eskisi gibi vatandaşları tarafından önemsenmemektedir.²¹ Küreselleşme sürecinde hükümetlerin tercih ettiği uluslararası ekonomik ve siyasal bütünleşmenin sonucunda demokratikleşmeye bağlı olarak önemli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Sorunların en önemlilerinden biri, hükümetlerin bir açıklık politikasını seçtikten sonra kendi toplumlarını eskisi gibi kontrol etmesi ve uyguladıkları politikalar konusunda halkını ikna etmesi zorlaşmaktadır.²² Dünyanın belli başlı büyük ülkeleri başta olmak üzere, daha etkili bir şekilde devletlerin önemli rolleri devam edecektir. Fakat ekonomik ve sosyal bakımdan tam gelişmemiş ülkeler için durum hiç de iç açıcı değildir. Bu devletler piyasa güçlerinden başka, vatandaşlarının ve onların yerel, dini, bölgesel ve küresel çevrelerdeki kurum ve hareketlerin demokrasi mücadelesi nedeniyle dünyanın geleceği tamamen devletlerin egemen olduğu bir gelecek olmayacaktır.²³

²⁰ Martin WOLF, “Ulus-Devlet Küreselleşmeye Karşı Durabilecek mi?”, Türkiye ve Siyaset Dergisi, Sayı 5, Ankara, Kasım-Aralık 2001, s.211.

²¹ Antony GIDDENS, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Çeviri Osman AKINHAY, Alfa Basın Yayın, İstanbul, 1999, s.21.

²² WOLF, a.g.e., s.219.

²³ FALK, a.g.e., s.15.

2.3. Ulusal Kültürün Zayıflaması

Küreselleşmenin etkisinin altında kalan en önemli alanlardan biri de kültürdür. Berlin Duvarı'nın yıkılması sonrasında, popüler kültürün küreselleşmesi ile dünya düzenine yön verme mücadelesi arasında büyük bağlantılar vardır. Bilişsel küreselleşme olarak isimlendirilebilecek bu yapı, ABD patentli olup, görüntüye hitap etmektedir. Özellikle televizyonlar ile Amerikan yaşam tarzı yüceltilmekte ve ABD'nin jeopolitik talepleri meşrulaşmaktadır.²⁴ Hemen hemen dünyanın bir çok yerinde genç, yaşlı, kadın, erkek bir çok kişi MC Donald's yemekte coco cola içmekte, Levis marka pantolonlar giymektedir. Küreselleşmeyle özdeşleşen bu üç ürün Amerikan kültürünün simgesi haline gelmiş ve yerel rakiplerini kendisiyle rekabet edemez hale getirmiştir.²⁵

Dünyanın her yerinde televizyon kanalları, çizgi filimler, pembe diziler, moda, yemek alışkanlıkları yerel olanı silmekte ve tek bir seçeneğe doğru yol almaktadır. ABD'nin tüm dünyayı etkisi altına alan Amerikan kültürü küresel kültür olarak dünyaya yansıtılmakta, buna karşı ulus-devletler ulusal kültürlerini koruma ve geliştirme, yabancı ve ulusal kültüre aykırı yayınlardan toplumlarını koruma görevlerini yerine getirirlerken büyük zorluk çekmekte hatta başarısız olmaktadır. Küresel kitle kültürü, kültürel üretimin modern araçlarını kullanarak tüm dünyadaki egemenliğini artırırken; ulus-devletlerin izledikleri ulusal kültür politikaları her geçen gün anlamını yitirmektedir.²⁶ Yine insanlar uydu antenler ve internet gibi araçları kullanarak ulus-devletlerin denetim ve sansüründen uzak bir şekilde bilgiye ulaşabilmekte, yabancı kültürlerin etkisine girebilmektedirler. Ulus-devletlerin uyguladığı kültürel politikalar giderek daha karmaşık bir duruma gelmektedir. Dünya çapında çeşitli yerel ve ulusal kültürler karşılıklı etkileşmekte ve yeni ve karma kültür yapıları ortaya çıkmaktadır. İçeriden kapalı ve kültürel açıdan aşırı korumacı kültür yapıları, gelişmekte olan ülkelerin kültür politikasını değil, dünyadaki yarıştan kopan ve geri kalmış ülkelerin kültür politikası haline gelmektedir.

İnsanlık tarihi aynı zamanda yok olan uygarlıkların tarihidir. Bu toplumların tarih sahnesinden çekilmesi yalnızca savaşlar ve yıkımlar sonucu olmamıştır. Bu yok oluşların en büyük sebeplerinden biri de kültürlerini devam ettirememelerinden kaynaklanmaktadır. Eski Mısır'da dört bin yıl konuşulmuş olan dil sona ermiştir. Eski Yunanca ve Latince'de ölü dillere örneklerdir. Kültürler sonsuza kadar varlıklarını devam ettiremeyebilirler. Kültürün sona ermesi, artık üretilmiyor olması özellikle dildeki yok oluşla ilgilidir.²⁷ Ulus olmanın en temel noktalarından biri ve belki de birincisi, o ulusu oluşturan insanların ortak bir dile sahip olmalarıdır. Aynı zamanda dil bir ulusun hafızasıdır. Günümüzde ulusal diller ikinci plana itilip küresel dil

²⁴ FALK; a.g.e, s.41.

²⁵ Bülent GÜNDOĞMUŞ, "Dünyanın Aradığı Yanıt Küreselleşme", Görüş Dergisi, Mayıs-Haziran 2002, Sayı 51. s.20.

²⁶ HALL, a.g.e., s.47.

²⁷ Tuğrul TANYOL, "Küreselleşme, Kültür ve Dillerin Geleceği", Türk Henkel Dergisi, Sayı 178, Kasım 1999, s.19.

olan İngilizce öne geçmekte ve bununla birlikte yerel diller ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme sürecinde diğer bir çok unsur gibi ulusal kültürler de küresel ile yerel arasında zayıflamaktadır.

3. ULUS-DEVLETİN YETKİLERİNİ PAYLAŞANLAR

Ulus-devletlerin konumundaki değişiklikler küreselleşmeyle birlikte başlamış değildir. Fakat bu dönemde ulus-devletlerin eskiden beri kullandığı bir çok yetkinin kendisinin dışında bazı birimlerce kullanıldığı veya kullanılmak istendiği görülmektedir. Ulus-devletlerin yetkilerini kullanan birimler de aynı şekilde küreselleşmeyle ortaya çıkan birimler olmasalar da; bunların fonksiyonlarının bu süreçte arttığı görülmektedir. Ulus-devletlerin bazı yetkilerini uluslararası örgütler, bölgesel örgütlenmeler, sivil toplum kuruluşları, çok uluslu şirketler yerel yönetim kuruluşları ve bunların içindeki yerel etnik guruplar kullanmaktadır.

3.1. Uluslararası Örgütler

Devletler çeşitli şekillerle oluşturulan örgütlenmelerle bir araya gelmektedirler. Küreselleşme sürecinde bu örgütlenmeleri uluslararası düzeyde olmak üzere iki şekilde ulus devletler üzerindeki etkilerini inceleyebiliriz.

3.1.1. Uluslararası Düzeydeki Örgütler

Günümüz dünyasında ülkeler arasında ekonomik, politik ve teknolojik bağların artması, aralarındaki işbirliği hareketlerini her geçen gün artırmaktadır. Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler gibi kuruluşlar küreselleşme sürecinde daha aktif bir şekilde rol almaktadırlar. Dünya ekonomi sisteminin merkezindeki devletler, diğer ülkelere yönelik politikalarında eşgüdümü sağlamak, diğer devletler üzerinde politik baskı yapmak ve dünya yatırım ve düzenini şekillendirmek için bu uluslararası örgütleri kullanmaktadırlar. Bu kuruluşlar küreselleşmeyle nitelenen dönemden önce kurulmalarına rağmen; etkileri ve işlevleri yakın zamanda daha da artmaktadır.²⁸

Küreselleşme sürecinde ulus-devletleri ekonomik yönden bağımlı hale getiren IMF ve Dünya Bankası'dır. Bu iki uluslararası finansman kuruluşu özellikle verdikleri kredi ve hibelerle birlikte gelişmekte olan ülkeleri kendine bağlamaktadır. Kredi verdikleri gelişmekte olan ülkelere dayattıkları koşullarla, küreselleşme sürecine uyumlaştırma amacı taşımaktadır. Ulusal hükümetler ve merkez bankaları bu sınırlamaları tam olarak benimsemese de finansman sıkıntısını gidermek için genellikle bu koşulları kabul etmek durumunda kalmaktadırlar. Koşullu politikaların büyük oranda başarısız olmasına ve vatandaşlarından büyük tepki almasına rağmen ulusal hükümetler bu uluslararası kuruluşlara gittikçe daha bağımlı hale gelmektedirler. Her geçen gün ulusal hükümetler ekonomik ve sosyal konularda karar alırken söz konusu kuruluşların ya etkilerinde kalmakta ya da onların vermiş olduğu reçeteleri uygulamak zorunda kalmaktadırlar.

²⁸ Cem SOMEL, “Az Gelişmiş Perspektifinden Küreselleşme”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl:5, S.18, 2002, s.142.

Günümüzde ülkeler arasındaki ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda bölgesel düzeyde işbirliğine ve örgütlenmelere gidilmektedir.

3.1.2. Bölgesel Düzeydeki Örgütlenmeler

Küresel sürecin bir ürünü olarak karşımıza bölgeselleşme çıkmaktadır. Geçmişten gelen ekonomik, siyasal ve sosyal dayanışmaların dünya genelinde zayıflamaya başlamasıyla ilişkiler yeniden tanımlanma gereksinimi içersine girmiştir. Coğrafi-stratejik dayanışmaların anlamını yitirmesi, ülkeleri; kendilerini küresel arenada yeniden konumlandırmaları ve içinde bulundukları bölgeyle ilgili politikalarını yeniden masaya yatırmalarını dayatan yeni bir gerçeklikle karşı karşıya bıraktı. Bunun en önemli nedeni ise, küresel ile ulusal arasında tek uzlaşım alanının bölgesel olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır.²⁹ Dünyada oluşan bölgesel örgütlenmeler ulus-devletlerin elindeki bazı yetkilerini ve karar alma süreçlerini etkilemektedir. Bölgesel örgütlerin almış olduğu kararlara ulus-devletler uymakta veya uymaya zorlanmaktadır. Dünya bir taraftan küreselleşirken, diğer taraftan da bölgeselleşmeye çalışmaktadır. Günümüzde üç ayrı kıtada bölgesel bloklaşmalar oluşmaktadır. Avrupa Kıtasında AB ve EFTA, Amerika Kıtasında NAFTA ve LAFTA, Asya Kıtasında ASEAN ve Asya-Pasifik bölgesinde ise APEC en önemli bölgesel ekonomik entegrasyonlar arasındadırlar. Bu örgütlenmelerin faaliyetlerindeki temel özellik üye ülkeler arasında ekonomik ilişkilerin serbestleşmesidir. Bölgesel bütünleşmelerin daha ilerlemiş şekillerinde üçüncü ülkelere karşı gümrük birliğinin uygulanması, üretim faktörlerinin üye ülkeler içinde serbest dolaşımı ve üye ülkeler arasında ekonomik, sosyal ve siyasal politikaların uyumu³⁰ gibi politikalarla desteklenmektedir.

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği bütünleşmeyle ülkeler, üçüncü ülkeler karşısında tek başlarına olduklarından daha büyük bir pazarlık gücünü elde etmekte ve daha güçlü bir müzakere pozisyonu yakalamaktadırlar.³¹ Bugün bölgesel örgütlenmenin dışında kalan ülkelerin ekonomik yönden gelişmesi ve yaşaması zorlaşmaktadır. Dünyada küreselleşme olgusunun yanında bölgeselleşme eğilimi de görülmektedir. Özellikle 80'li yıllarda iki kutuplu sistemin sarsılmaya başlaması, ABD ile Avrupa arasındaki çıkar çatışmaları ve Pasifik'te yeni bir siyasal ve ekonomik alanın ortaya çıkışı İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası ekonomik ve politik sistemi dağılma süreciyle karşı karşıya bırakmıştır. Yeni uluslararası ekonomik ve politik konjonktür içinde elinde alternatif kozlar bulundurmamak isteyen büyük güçler, soğuk savaş dönemi yapısının dağılmasından sonra uluslararası ilişkiler içindeki konumunu yeniden tanımlamak zorunda kalmışlardır. Bu ülkeler uluslararası ilişkilerdeki yalnızlığını dünya sistemine entegrasyon ile aşmaya çalışmakta; bölgesel

²⁹ Ayşenur GÜVENİR, “Küreselleşmenin Yeni Ürünü Bölgeselleşme”, Türk Henkel Dergisi, S.169, Şubat 1999, s.6.

³⁰ Nevzat GÜRAN, İsmail AKTÜRK, *Uluslararası İktisadi Kuruluşlar*, Tuğra Ofset, 5. Baskı, Isparta, 2001, s.13.

³¹ Okan AKTAN, “Bölgesel Bütünleşmeler: Global Serbestleşmeden Bölgesel Anlaşmalara”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 18, Sayı 1, 2000, s.35.

organizasyonlara üye olmayı kendileri için bir zorunluluk hissetmektedirler. Gelecekte dünyadaki ekonomik büyümenin büyük oranda bölgeselleşmiş ekonomiler içinde olacağı düşünülmektedir. Küresel ekonomik faaliyetler içinde itici güç ulus-devletler olmayacaktır.³² Ulus-devletler; üyesi bulundukları bölgesel örgütlerin politikalarına ve almış olduğu kararlara uymak zorundadır. Ulus-devletleri sadece kendi meclislerinin aldığı kararlar değil, aynı zamanda bu örgüt merkezlerinde alınan kararlar bağlamaktadır. Örneğin; AB üyesi veya AB'ye aday ülkeler Kopenhag Kriterlerine uymak durumundadırlar. Ulusal bağımsızlık ilkesi, artık tam ve mutlak anlamda işlememekte, uluslararası ilişkiler ve örgütlenmeler ulus-devletlerin klasik egemenlik alanını sınırlandırmaktadır. Devletler imzaladıkları uluslararası anlaşmalarla egemenliklerinin bir bölümünden vazgeçmek zorunda kalmaktadırlar.³³

3.2. Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum kuruluşları farklı fikirleri, ideolojileri, inançları, politik yaklaşımları, çıkarları ve grupları temsil etmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanı; demokratikleşme taleplerinden insan haklarına, mesleki çıkarların korunmasından çevrenin korunmasına kadar çok geniş bir alanı kapsar. Bu amaca uygun olarak resmi otoriteyi ve kamuoyunu etkilemeye çalışmaktadırlar. Sivil toplum kuruluşları, Uluslararası Af Örgütü'nden Greenpeace Örgütüne, kadın örgütlerinden, yerel düzeydeki örgütlenmelere kadar bir çok kuruluşu kapsar.³⁴

Küreselleşmenin getirdiği iyi yönetim anlayışıyla birlikte merkezi yönetim ve yerel yönetimlerinden başka, sivil toplum kuruluşları da geniş bir aktörler yelpazesi içerisinde yönetim sistemine dahil olmaya çalışmaktadır.³⁵ Böylece sivil toplum kuruluşları küreselleşmeyle yaygınlaşan yönetim anlayışıyla ulus-devletlerin ülke yönetimindeki rollerine ortak olmaktadır. Ulus-devletler karar süreçlerinde artık sivil toplum kuruluşlarını da dikkate almak zorunda kalmışlardır. Küreselleşme sürecinde ulus-devletler ister kendi ulusal sınırlarında olsun isterse uluslararası boyutta faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları olsun onların kararlarından ve eylemlerinden etkilenmektedir. Yine ulus-devletler çeşitli karar süreçlerine onları da almaktadır. Başlangıçta dikkate alınmayan bu kuruluşlar ulus-devletlerin egemenlik haklarını beraberce kullanmaktadırlar.

3.3. Yerel Yönetim Kuruluşları

Küreselleşme sürecinde yerelleşmeye çok olumlu ve olumsuz bakan görüşler vardır. Yerelleşmeyi demokrasinin bir gereği olarak siyasetin tabana yayılması biçiminde görenler olduğu gibi, küresel sermaye güçlerince ulus-devleti zayıflatmak için yerelleşmenin bir araç olduğunu savunan görüşler de

³² Kenichi OHMAE, *Ulus Devletin Sonu: Bölgesel Ekonomilerin Yükselişi*, Çev. Zülfü DİCLELİ, Türk Henkel Yayınları, İstanbul, 1996, s.113.

³³ Bilal ERYILMAZ, “*Küreselleşen Dünyada Yerel Yönetimlerin Yeri*”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, Mart 1995, s.89.

³⁴ Sencer AYATA, “*Toplumbilim Açısından Küreselleşme*”, Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme”, Güldiken Yayınları, 4.Baskı, Ankara, 1999, s.65

³⁵ Bilal ERYILMAZ, *Kamu Yönetimi*, Erkam Matbaası, İstanbul, Ekim-2000, s.28.

vardır. Merkezi hükümetin altındaki yönetimler, faaliyetlerinin gittikçe ulusal sınırların dışına taşmasıyla ve uluslarüstü kurumların yaratılmasıyla, ulus-devletin tekelinde olan kendileri ile ilgili işlerdeki yetkilerini kullanmaya başlamışlardır.³⁶ Küresel sermaye serbest bir şekilde hareket etmek, karını yükseltmek ve kendi güvenliği için sınırları içersinde kural koyma egemenliğine sahip ulus devletleri kendine engel görmektedir. Bu nedenle küresel sermaye ulus-devletlerin yerine karşısında daha alt bir birim ve daha güçsüz bir muhatap olarak yerel yönetimleri görmek istemektedir. Küresel sermaye kendi çıkarlarıyla ilgili yapılacak pazarlıklarda karşısında ulus-devlet yerine yerel birimlerin olmasını tercih etmektedir. Bir yandan uluslarüstü kimlikler oluşurken ulusal kimlikler aşındırılmakta, diğer yandan alt kültür kimlikleri ulusal kültürün önüne geçirilmektedir. Dünya çapında azınlıkları korumaya yönelik politikalara bu açıdan bakıldığında yerelleşme adına ulus-devletler bünyesinde azınlık haklarının körüklenmesi, ulus devletleri zayıflatma siyasetinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁷ 1990'lı yıllarda demokrasinin de diğer öğeler yanında ulus-devleti parçalayıcı süreçlere katılması, etnik-dini kimliklerin bölgesel özerkli taleplerin çok zaman şiddet eylemleriyle karışık ortaya çıkması, bölgeselleşme süreçleriyle at başı gitmektedir.³⁸ Yerel kimlik arayışları, merkezi hükümetlerin yetki ve görevlerinin zayıflaması ve yerel politikaların gelişmesi gibi nedenlerle küreselleşme sürecindeki gelişmeler ulus-devletin konumunu değiştirmektedir.

Ulus-devletin zayıflaması ve güçsüzleşmesi karşısında verilen iki tür tepkiden söz edilebilir. Ulus-devletin hem üstüne çıkılmakta hem de yerel birimlerce altı oyulmaktadır. Ulusal ekonomi ve kültürlerin hakim olduğu bir dönemde ulus-devletlerin karşısındaki yeni dönemin iki yüzü olarak küreselleşme ve yerelleşme çıkmaktadır.³⁹ Ulus-devletler, uluslararası kuruluşların çatısı altında, egemenliğin kendilerine sağladığı haklardan bir bölümünü üst düzeydeki örgütlere bırakmaktadırlar. Bunun gibi, yerel birimlerin güçlendirilmesinin, yerel yönetimlerin daha özerk kılınmasının kısaca yerelleşme çabalarının, ulusal devletleri "parçalamaya" yönelmiş olduğunu öne sürenler de vardır.⁴⁰ Bu görüşlere göre; küreselleşme sürecinde görülen ulusal devletin küçültülmesindeki en etkili araçlardan birinin ulusal sınırlar içersindeki yerel ve özerk yapılanmaların uluslarüstü kuruluşlara eklenmeye götürülmesidir. Küreselleşmenin yerel yönetimlere yansımaları; yerel yönetimlerin ulus-devletleri by-pass ederek uluslarüstü organizasyonlara eklenmesi sürecinin ortaya çıktığı söylenebilir.⁴¹ Bu

³⁶ Zerrin Toprak KARAMAN, "Küreselleşmede Yönetimin Etkisi", Türk İdare Dergisi Yıl 67, Sayı 409, Aralık-1995, Ankara, s.46.

³⁷ Cem EROĞUL, "Ulus Devlet ve Küreselleşme", Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme", Güldiken Yayınları, 4.Baskı, Ankara, 1999, s.50.

³⁸ Mustafa ÖKMEN, "Küreselleşme Sürecinde Kapitalizm, Ulus-Devlet ve Liberal Demokrasi", Yeni Türkiye, Sayı 25, 1999, s. 220.

³⁹ Stuart HALL, "Yerel ve Küresel : Küreselleşme ve Etniklik", Çeviren S. Hakan TUNCEL, Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s.47.

⁴⁰ KELEŞ Ruşen, "Hizmette Halka Yakınlık İlkesi ve Yerel Yönetimler", Çağdaş Yerel Yönetimler, C.4, S.1, Ocak-1995, s.3.

⁴¹ Alpaslan IŞIKLI, "Konferans", Yerel Yönetimler ve Küreselleşme, Türk Belediyeler Birliği Derneği-Konrad Adenauer Vakfı Yayını, Ankara, 2001, s.17.

süreçte yerel yönetimler sadece ulusal sınırlar içerisinde organizasyonlarla değil, uluslararası yerel yönetim organizasyonlarıyla yakın bir işbirliği içersine girmektedir. Küreselleşme toplumun ulus-devletle özdeşleşmesini daha sorunlu bir sürece sokarken, ulusal ve yerel arasındaki mevcut bağlantıları eskisinden çok daha fazla ciddiye almaya zorlamaktadır.⁴² Zaman zaman yerel çıkarların ulusal çıkarların önüne geçip, ulusal çıkarlarla bir çatışma içersine girdiği görülmektedir.

3.4. Çokuluslu Şirketler

Küreselleşme süreci ile ilgili yapılan analizlerde en çok ulus-devletler ile çokuluslu işletmeler ve bunların arsındaki ilişkiler üzerinde durulmaktadır. Bu alanda yaygın görüş, çokuluslu şirketlerin dayattığı küreselleşme sürecinin ulus-devletin iktidarını ve etki alanını daralttığı, uluslararası ekonomik ilişkilerde rekabeti arttırıp ve bölgesel entegrasyonların gelişimine ortam hazırladığı şeklindedir.⁴³ Çokuluslu şirketlerin gelişmesiyle birlikte sınır ötesi ticaret, büyük oranda gelişmiş ve elektronik fon transferi sistemlerinin yaygınlaşmasıyla da sermaye hareketleri olağanüstü bir akıcılık kazanmıştır.⁴⁴ Küresel sermaye güçleri olan bu şirketler devletleri çeşitli şekilde etkilemektedir. Özellikle işgücü maliyetlerinin yüksek olduğu görüşünü dayatıp, başka ülkelere gitme tehdidiyle sendikalarından ve hükümetlerden taviz koparmaya çalışmaktadırlar.⁴⁵ Çokuluslu şirketler ekonomik güçlerinin yanında siyasal güce de sahiptirler. Çokuluslu şirketler dünyanın her yerine yayılarak, ekonomik ve politik güçlerini kullanarak ulus-devletlerin üzerinde bu yüzyılın dünya imparatorlukları haline gelmektedirler.

Küresel düzenin oluşumunu, sürecin işlemlerini ve devamını sağlamada, çoğu bazı bağımsız uluslardan da büyük olan birkaç yüz dev şirket rol oynamaktadır. Küresel sermaye dünyanın çeşitli yerlerinde kendisine rakip olan şirketleri yavaş yavaş teslim almakta, çöken iflas eden şirketleri kendisine bağlı birer şube haline dönüştürmektedir.⁴⁶ Politik, sosyal ve ekonomik alanlarda devletlerin geleceğe yönelik umutları azalırken, bu şirket imparatorlukları ulus-devletin etkisi altındaki bir çok alanı işgal etmekte ve gittikçe daha fazla sayıda insanın yaşamını derinden etkilemektedir. İçinde bulunduğumuz dünya ekonomisinde kamu güçleriyle özel güçler arasındaki çizgi gittikçe daha belirgin olmayan bir duruma doğru gitmektedir.

Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan realiteyle toplumsal beklentiler arasında çatışmaların ortaya çıktığı bir gerçektir. Küreselleşme çoğunluğun

⁴² E. Fuat KEYMAN, **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslar arası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.26.

⁴³ Taner TİMUR, **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitabevi, 2.Baskı, Ankara, 2000, s.21.

⁴⁴ TÜKEL, a.g.e., s.63.

⁴⁵ Robert WENT, **Küreselleşme**, Çeviren, Emrah DİNÇ, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.71.

⁴⁶ Anıl ÇEÇEN, **“Dünyadaki ve Bölgedeki Gelişmeler Açısından Küreselleşme”**, Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme”, Güldiken Yayınları, 4.Baskı, Ankara, 1999, s.90.

beklentilerinin yerine geldiği bir sistem olarak değil de, sermayenin ve çok uluslu şirketlerin egemen olduğu bir sistem olarak tanımlandığında; çağdaş toplumların açık bir şekilde krizde oldukları görülebilir. Toplumlar tam istihdam, toplumsal hizmetlerin iyileştirilmesi ve toplumsal sınıf değiştirme olanakları beklerken; sermaye ise, bu süreçte işsizlik, yoksullaşma ve marjinalleşmeye yol açabilir.⁴⁷ Küresel sermaye ve finans sisteminin tüm dünyada egemenlik gücünü giderek artırması, önündeki ulusal ve sosyal politikaların kaldırılmasını talep etmesi, küresel ayrıcalıklar ağını sürekli genişletmesine ortam hazırlamaktadır. Küreselleşme ve yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımını bozduğu görülmektedir. Bu durumda temel kalkınma sorununu aşamamış ülkeler, yabancı yatırım ve sermaye ihtiyacı ile ulusal ve sosyal duyarlılıklar arasında uygulayacakları politikalar arasında sıkışıp kalmaktadır. Küresel ölçekte bakıldığında, çokuluslu şirketlerin sayısı ve egemenlik alanları artarken ulusal ekonomilerin kendileriyle ilgili ulusal karar alabilme süreçleri yok olmaktadır.⁴⁸

1990'lı yıllardan itibaren birçok ülkenin ulusal gelirinden daha fazla sermayesi olan şirketler, küresel ölçekte etkin olmaya başlamıştır. Devletlerin uluslararası ticarete rolleri azalırken çokuluslu şirketlerin rolü hızlı bir şekilde artmaktadır. Çokuluslu şirketler dış ticaretin şekillenmesinde devletlerden daha etkin bir konuma gelmişlerdir.⁴⁹ Ekonomik devlet haline dönüşen küresel şirketlerin yanında devletler ısrarla sınırlandırılmak istenmektedir. Uluslararası sermaye kendi faaliyet alanlarının önünde ulusal hükümetleri kendilerine bir rakip ve engel olarak görmektedir. Bu nedenledir ki, ulusal hükümetlerin ekonomik faaliyetlerle kendilerine rakip olmaları istenilmemektedir. Pazarların küreselleşmesi, sermayenin serbest bir şekilde dolaşımı, tüm dünyada iletişim ağlarını kurmuş işletmeler, radikal bir değişmeyi tüm dünyada artırmaktadır. Bu şekilde yapılmak istenilen şey, toplumsal güçlerin gerilemesi, ulus devlet kavramının ortadan kalkışı ve kamu görevleri felsefesinin yok olmasıdır.⁵⁰ Sermaye piyasalarının küreselleşmesi ve sermaye hareketlerinin liberalizasyonu nedeniyle daha yüksek kar peşindeki sermaye sahipleri dünyanın bir çok yerinde hükümetlerin kurulması devrilmesi alanlarında etkili olabilmektedir. Ulus-devletler uluslararası sermaye sahiplerinin sadece ekonomik alandaki müdahalelerinden değil, aynı zamanda siyasi müdahalelerinin etkilerinden kendilerini kurtaramamaktadır. Dünyanın güçlü devletlerinin ulusal politika ve politik tercihleri bile dünya piyasa güçleri tarafından etkisiz hale getirilmektedir.⁵¹

⁴⁷ AMİN, a.g.e. , s.131.

⁴⁸ Durmuş ÖZDEMİR, “Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve Çokuluslu Şirketler”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, yıl:5, S.18, Şubat, Mart, Nisan 2002, Ankara, s.243.

⁴⁹ Öznur YÜKSEL, *Uluslar arası İşletme Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları*, Gazi Kitabevi, İkinci Baskı, Ankara, 1999, s.103.

⁵⁰ Armand MATTELART, *Şebekelerin Küreselleşmesi*, <http://bodabas.tripod.com/SebeKur.htm>, 17-8-2002.

⁵¹ Paul HIRST ve Grahame THOMPSON, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, Dost Kitabevi, İkinci Baskı, Ankara, 2000, s.209.

Sonuç

Küreselleşme, ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde; ekonomik, siyasal ve sosyal yapının sınırlar ötesi bir hareketlilikle tüm ülkelerin birbirlerini etkileme sürecidir. Bu süreçte sınırların ve ulusal kimliklerin çözüldüğü, sosyal yaşamın daha bağımlı hale geldiği, dünyanın ekonomik bütünleşmeye gittiği, toplumların benzeşmeye başladığı ve küresel kültürün ortaya çıkmasına karşın aynı zamanda yerelliğin daha çok ifade edilip tanımlandığı görülmektedir. Bir başka bakışla küreselleşme; dünyanın küçülmesi, ulusallığın anlamını yitirmesi, dünyanın tek bir mekan olarak algılanıp, uluslararası sermayenin dünyayı ele geçirme sürecidir. Küreselleşme, sınırlar üstü bir etkiye sahip olduğundan; egemenlik alanı coğrafi sınırlara bağlı olan ulus-devletler açısından görevlerinin tanımlanması açısından yeni bir durum ortaya koymaktadır. Küresel aktörlerin çoğalıp çeşitlenmesi, ulus-devletlerin egemenlik alanına girmesine ortam hazırlamış ve ulus-devletlerin rollerini zayıflatmıştır. Bu süreçteki gelişmeler ulus-devletlerin eski konumlarını devam ettirmelerini zora sokmaktadır. Ulus-devletler açısından varlıklarını tehdit eden bu süreçten en az zararlı yollarına devam edebilmek, izleyebilecekleri en iyi politika olarak gözükmektedir.

Ulus-devletler, bir yandan bütünleşmeye doğru giden uluslararası oluşumlarla, küresel değerler kazanırken; diğer yandan yerel faktörlerle ellerindeki bir takım yetkilerinin alındığı bir sürecin içersinde bulunmaktadır. Başta ABD olmak üzere dünya ekonomini yönlendiren büyük devletler, diğer devletler üzerinde politik baskı yapmak ve dünya yatırım ve düzenini şekillendirmek için IMF ve Dünya bankası gibi uluslararası örgütleri kullanmaktadır. Her geçen gün ulusal hükümetler ekonomik ve sosyal konularda karar alırken söz konusu kuruluşların ya etkilerinde kalmakta ya da onların vermiş olduğu reçeteleri uygulamak zorunda kalmaktadırlar. Ulus-devletler, aldıkları krediler karşılığında bu kuruluşların dayattıkları koşullar nedeniyle, küreselleşme sürecinde her geçen gün daha bağımlı hale getirmektedir.

Ulus-devletlerin elindeki bazı yetkilerin ve karar alma süreçlerinin dünyada oluşan bölgesel örgütlenmelerden etkilemekte olduğu, hatta bu örgütlenmelerin üyesi olan ulus-devletlerin yerine karar alabildikleri görülmektedir. Ulus-devletlerin yürütecekleri politikalar bu örgüt merkezlerinde alınan kararlar doğrultusunda olmakta; ulusal bağımsızlık ilkesi, artık tam ve mutlak anlamda işlememekte, uluslararası ilişkiler ve örgütlenmeler ulus-devletlerin klasik egemenlik alanını sınırlandırmaktadır. Küreselleşme sürecinde ulus-devletler hem ulusal sınırları içersindeki, hem de uluslararası boyutta faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının kararlarından ve eylemlerinden etkilenmektedir. Sivil toplum kuruluşları küreselleşmeyle yaygınlaşan yönetim anlayışıyla ulus-devletlerin ülke yönetimindeki rollerine ortak olmaktadır.

Ulusal ekonomi ve kültürlerin hakimiyetlerini yitirmeye başladığı bir süreçte; ulus-devletlerin karşısına yeni dönemin iki yüzü olarak küreselleşme ve yerelleşme çıkmaktadır. Küreselleşme sürecinde görülen ulus-devletin küçülmesindeki en etkili araçlardan birinin ulusal sınırlar

içersindeki yerel ve özerk yapılanmaların, ulus-devletleri by-pass ederek uluslarüstü organizasyonlara eklemelenmesi sürecinin ortaya çıktığı söylenebilir. Dünya çapında yerelleşmeye yönelik politikalara bu açıdan bakıldığında, yerelleşme adına ulus-devletlerin elindeki bazı yetkilerin ve kaynakların bu kuruluşlara doğru aktarıldığı, ulus-devletler bünyesinde azınlık haklarının körüklendiği ve yerelleşmenin ulus devletleri zayıflatma politikalarının bir parçası olarak kullanıldığı görülmektedir.

Küreselleşme sürecinin baş aktörü olarak karşımıza çok uluslu şirketler çıkmaktadır. Bu süreçte çokuluslu şirketlerin sayısının artmasıyla ve daha güçlü bir konuma gelmeleriyle birlikte; dünyaya yön vermede ulus-devletlerin etkileri azalırken, bu şirketlerin egemenlik alanları artmaktadır. Çokuluslu şirketler kendi faaliyet alanlarının önünde ulus-devletleri bir engel olarak görmekte ve ekonomik alanda ulus-devletlerin faaliyetlerini sürdürmeleri istememektedirler. Ulus-devletler uluslararası sermaye güçlerinin sadece ekonomik alandaki baskılarından değil, siyasal alanlardaki baskılarından ve etkilerinden kurtulamamaktadırlar. Çok uluslu şirketler küreselleşen dünyada büyük birkaç büyük devlet haricinde dünyada birçok ulus-devletlerden daha egemen ve etkin konuma gelmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında küreselleşme; çok uluslu işletmelerin dünyayı ele geçirme süreci olarak da görülmektedir.

Ulus- devletlerin dünyadaki hızlı gelişmelerden sonra eski konumlarını kaybettiği ve belli alanlarda da gerilediği görülmektedir. Küresel etkileşim süreci içinde ulus-devlet ekonominin, teknolojik yeniliklerin, iletişim sistemlerinin ve fikirlerin akışını kontrol etmekte güçlük çekmekte ve bu çerçevede başvurulmuş iç politika tedbirleri etkinliğini kaybetmektedir. Ulus-devletlerin ulusal ekonomik politika yürütme gücü her geçen gün giderek azalmaktadır. Küreselleşme sürecinde ulus-devletler iç ve dış politika alanındaki etkinliklerini giderek yitirirken; piyasaları etkileyenler ve sermaye sahipleri güçlenmektedirler. Yönetimi elinde bulunduranlar güçsüz politikacılar ve yöneticiler haline gelmektedirler. Küreselleşme sürecinde ulusal hükümetlerin gücünü zayıflatmakta, politikacıların etki alanını azaltmakta ve ulusal siyasetin sınırlarını daraltmaktadır. Önceki etkinliği ve faaliyet alanı zayıflayan hükümetler ve politikacılar bir çok iç ve dış politik olay karşısında pasif bir durumda kalmaktadırlar. Ulus-devletler Amerikan kültürünün küresel kültür olarak dünyaya yansıtılmasına karşında ulusal kültürlerini yabancı ve ulusal kültüre aykırı yayınlardan toplumlarını koruma görevlerini yerine getirirken zorlanmakta hatta başarısız olmaktadır. Küresel kitle kültürü, kültürel üretimin modern araçlarını kullanarak tüm dünyadaki egemenliğini artırırken; ulus-devletlerin izledikleri ulusal kültür politikaları her geçen gün biraz daha anlamını yitirmektedir.

Dünyadaki yaşanan hızlı değişimlere ve ulus-devletin eski gücünü yitirmesine rağmen, ulus-devletler hala uluslararası arenanın en güçlü aktörleridir. Bu sistem içinde ulus-devletler, çok çeşitli politik, ekonomik, sosyal ve iletişim ilişkileri içinde uluslararası ilişkiler sisteminin temelini oluşturmaktadırlar. Ulus-devletlerin özerk yapıları ve işlevleri uluslar üstü kurumların ve kendi iç dinamiklerinin baskısıyla aşınmaya başlamış

olmasına rağmen küresel değişim içerisinde ulus-devletlerin yerini alabilecek bir organizasyon ortaya çıkmamıştır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ALTAN M., “**Dünya-Türkiye Küreselleşme ve Değişim**”, Küyerel Düşünce Grubu Paneller Dizisi, Küyerel Yayınları, İstanbul, 1997, s.11.

AMİN S., **Küreselleşme Çağında Kapitalizm**, Çev. Vasıf Eranus, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999.

ARIBOĞAN D.Ü., **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri**, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2001.

AYATA S., “**Toplumbilim Açısından Küreselleşme**”, Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme, Güldiken Yayınları, 4.Baskı, Ankara, 1999.

BAUMAN Z., **Küreselleşme**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

ÇEÇEN A., “**Dünyadaki ve Bölgedeki Gelişmeler Açısından Küreselleşme**”, Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme”, Güldiken Yayınları, 4.Baskı, Ankara, 1999.

DAUPHINAIS G. W., G. MEANS ve C. PRICE, **Ceo’ların Bilgiselliği**, Çevirenler U. ALPAKAY, G. ŞEN, ve E. TOPPARMAK, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2002.

EKİN N., **Küreselleşme ve Gümrük Birliği**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1999-47, İstanbul, 1999.

EROĞUL C., “**Ulus Devlet ve Küreselleşme**”, Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme”, Güldiken Yayınları, 4.Baskı, Ankara, 1999.

ERYILMAZ B., **Kamu Yönetimi**, Erkam Matbaası, İstanbul, Ekim-2000.

FALK R., **Yırtıcı Küreselleşme**, Çev. Ali Aksu, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.

FRIEDMAN T., **Küreselleşmenin Geleceği**, Çev. Elif SAYAR, Boyner Holding Yayınları, İstanbul; 2000.

GIDDENS A., **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, Çeviri Osman AKINHAY, Alfa Basın Yayın, İstanbul, 1999.

GÜRAN N. ve İ. AKTÜRK, **Uluslararası İktisadi Kuruluşlar**, Tuğra Ofset, 5. Baskı, Isparta, 2001.

HALL S., “**Yerel ve Kültürel: Küreselleşme ve Etniklik**”, Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi, Der.: A. D. King, Çev. G. Seçkin, Ü. Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.

HIRST P. ve G. THOMPSON, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Dost Kitabevi, İkinci Baskı, Ankara, 2000.

KARAMAN Z.T., **Kent Yönetimi ve Politikası**, Anadolu Matbaacılık, 4. Baskı, İzmir, 1998.

KEYMAN E.F., **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslar arası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

KNOKE W., **Cesur Yeni Dünya: Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Bir Yol Haritası**, Çev. Z. DİCLELİ, Türk Henkel Dergisi Yayınları, İstanbul, 1997.

İŞIKLI A., **“Konferans”**, Yerel Yönetimler ve Küreselleşme, Türk Belediyeler Birliği Derneği-Konrad Adenauer Vakfı Yayını, Ankara, 2001.

KAYA P. A., **“Küreselleşme Sürecinin Değerlendirilmesinde ILO’nun Tavrı”**, Küreselleşmenin İnsani Yüzü, Derleyen, V. BOZKURT, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

OHMAE K., **Ulus Devletin Sonu: Bölgesel Ekonomilerin Yükselişi**, Çev. Z. DİCLELİ, Türk Henkel Yayınları, İstanbul, 1996.

THUROW L. C., **Kapitalizmin Geleceği**, Çev: S. DEMİRTAŞ ve N. İLSEVEN, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

TİMUR T., **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitabevi, 2.Baskı, Ankara, 2000.

TUTAR H., **Küreselleşme Sürecinde İşletme Yönetimi**, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Went R., **Küreselleşme**, Çev: E. DİNÇ, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2001.

YÜKSEL Ö., **Uluslararası İşletme Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları**, Gazi Kitabevi, İkinci Baskı, Ankara.

MAKALELER

AKTAN O., **“Bölgesel Bütünleşmeler: Global Serbestleşmeden Bölgesel Anlaşmalara”**, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 18, Sayı 1, 2000.

DÜLGER İ., **“Ulusal Ekonomiden Küresel Ekonomiye Geçerken Milli Devlet”**, Yeni Türkiye Dergisi, 21.Yüzyıl Özel-II, Yıl 4 Sayı 20, Mart-Nisan, 1998.

ERYILMAZ B., **“Küreselleşen Dünyada Yerel Yönetimlerin Yeri”**, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, Mart 1995.

GÜNDOĞMUŞ B., **“Dünyanın Aradığı Yanıt Küreselleşme”**, Görüş Dergisi, Mayıs-Haziran 2002, Sayı 51.

GÜVENİR A., **“Küreselleşmenin Yeni Ürünü Bölgeselleşme”**, Türk Henkel Dergisi, Sayı 169, Şubat 1999.

KARAMAN Z. T., **“Küreselleşmede Yönetimin Etkisi”**, Türk İdare Dergisi Yıl 67, Sayı 409, Aralık-1995, Ankara.

KELEŞ R., **“Hizmette Halka Yakınlık İlkesi ve Yerel Yönetimler”**, Çağdaş Yerel Yönetimler, C.4, S.1, Ocak-1995.

ÖKMEN M., “Küreselleşme Sürecinde Kapitalizm, Ulus-Devlet ve Liberal Demokrasi”, Yeni Türkiye, Sayı 25, 1999.

ÖZDEMİR D., “Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve Çokuluslu Şirketler”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, yıl:5, S.18, Şubat, Mart, Nisan 2002, Ankara.

SOMEL C., “Az Gelişmiş Perspektifinden Küreselleşme”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl:5, S.18, 2002.

TANYOL T., “Küreselleşme, Kültür ve Dillerin Geleceği”, Türk Henkel Dergisi, Sayı 178, Kasım 1999.

TÜKEL H., “Küreselleşme Kısacasında Ulus-Devlet”, Görüş Dergisi, Sayı 62, H a z i r a n 1998.

WOLF M., “Ulus-Devlet Küreselleşmeye Karşı Durabilecek mi?”, Türkiye ve Siyaset Dergisi, Sayı 5, Ankara, Kasım-Aralık 2001.

İNTERNET KAYNAKLARI

LUBBERS R. ve J. KOOREVAAR, “Nation State and Democracy in the Globalizing World”, http://www.xs4all.nl/~koorevaa/html/n_state.html, (13-5-2002).

MATTELART A., “Şebekelerin Küreselleşmesi”, <http://bodabas.tripod.com/SebeKur.htm>, 17-8-2002.

PLIHON D., “Mali küreselleşme dünya ekonomisinin işleyişini değiştirdi”, <http://www.ideapolitika.com/arsiv/9/dominique.htm>, 23-3-2001.

DİNLERARASI DİYALOGLA İLGİLİ FELSEFİ BİR MODEL ÖNERİSİ:

John B. Cobb'un Süreç İlahiyatı

Mevlüt ALBAYRAK*

Özet

Çoğulcu bir dünyada yaşıyoruz. Politikadan, ekonomiye, kitle iletişiminden yerel ilişkilere her alanda birbirinden ayrılmaz bağlarla bağlıyız. Bu bağlantıdan din bağımsız olamaz. Bu çalışma bu bağlantısallığı, Hristiyan süreç din felsefecisi John B. Cobb, Jr.'ın "Kaostan Düzene: Dinlerarası Diyalogla İlgili Felsefi Bir Model" isimli çalışmasıyla tanımlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Diyalog, çoğulculuk, Kur'an, süreç felsefesi, Dinlerarası Diyalog, Felsefi Model.

An Offer Of Philosophical Model About Interreligional Dialogue

Abstract

Our country and especially our world has become pluralistic age in terms of politics, the economy, and information technology. This is also true for relationships among world religions, especially İslam and other world religions. Cultural, political and economic relationships have a religious dimension in every ages. This article aims at "A philosophical Model of Interreligious Dialogue" in according to John B. Cobb's process philosophy of religion.

Key Word: Dialogue, Plurality, Process Philosophy, A philosophical Model, Interreligious Dialogue, Qur'an.

* Doç. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi ABD

Politikada, ekonomide ve özellikle de enformasyon teknolojisinde dünyamızın “küresel bir köye” dönüştüğü iddiası, dinler arası ilişki içinde geçerli olup olmadığı tartışmasını hem ilahiyat hem de felsefe çevrelerinde canlı hale getirmiştir. Politik, sosyal ve ekonomik ilişkilerin, aynı zamanda dini bir boyutu da söz konusudur. Var olan her şey dolaylı ya da doğrudan birbiriyle ilişki içindedir.

İlahiyat açısından bakınca, bir Müslüman Din Felsefecisi olarak, Kur'an'ın hem Müslümanlara, hem de Müslüman olmayanlara karşı kendi eylemlerini yerine getirme konusundaki olumlu katkısı, dinler arası diyalog açısından önemlidir. Farklılık ve çeşitlilik tanrısal bir yasadır ve bu yasa birbirinden bağımsız değildir. Dinlerin evren için yaptığı katkı, bu farklılığın ayırıcı özelliğidir. Şayet tek bir yapı söz konusu olsaydı, her halde öğrenme ve gelişme yolunda bir zenginlikten söz etmemiz olası olmayacaktı. Dini metinler, temelde kendi argümanlarını insanlara ulaştırırken, bu farklılık ve bunun uzantısı olarak zenginliğin bilincine vurgu yapmaktadırlar. Mesela İslam'ın Kutsal kitabı Kur'an açısından bu durumu çok net ifade edebiliriz. Bu vurgululuk, aynı zamanda bizlerin felsefi dünya görüşümüz üzerinde de belirleyici olmaktadır. İnançlarımızın kişilik ve felsefemiz üzerindeki etkisi olgusaldır. Farklılık bir yeniden yaratmaya katkı ve varoluşu tanımlama yoludur. Kur'an'ın cümleleriyle söylersek;

“Biz, her biriniz için (farklı) bir sistem ve (farklı) bir hayat tarzı belirledik. Eğer Allah dileseydi, hepinizi tek bir topluluk yapardı: ama indirdikleri aracılığıyla sizi sınamak için (başka türlü diledi) o halde hayırlı işlerde yarışın! Hepinizin dönüşü Allah'adır.”¹

Toplumsal alanda “her biriniz” ifadesi, dünyadaki çok çeşitli toplulukları, “çokluğu” dile getirir. Bu çokluk, aynı zamanda birlikteliğin, diğer bir ifadeyle “bağlantısallığın” vurgusudur. Burada teolojik argümanları kullanmam, felsefi bir model oluşturmamda etkili olacaktır. Nitekim başka bir ayette;

“Çünkü her topluluk, merkezinde O'nun, [Allah'ın] bulunduğu kendisine ait bir istikamete yönelir. Öyleyse iyi ve güzel işlerde birbirinizle yarışın. Nerede olursanız olun Allah sizi kendi katında toplayacaktır. Çünkü, Allah her şeye kadirdir.”²

Her bir toplumun “kendinde güzelliği” ve “doğruluğudur” bu. Kendinde güzellik ve doğruluk, kendinde kavranan bir yöne, “kendince” yönelmektir. İnsan oğlunun farklılık ve zenginliğinin temel ifadesi de burada bulunmaktadır. Sanat ve estetik duygu ve kavrayış açısından her bir dinin pratiğine bakalım. Bu pratiklerin içsel bir uygulama alanı buldukları ibadet yerleri, evrensel yasa olarak bağlantısallığın nesnelleşmiş halidir ve Tanrı'nın koruması altındadır. Bu kurumlar arasında kendi bakış açımızdan hareketle yapacağımız her hangi bir “önyargılı” yargılama, olumsuz anlamda bu

¹ Kur'an: 5/ 48. Ayet mealleri Muhammed Esed'in *Kur'an Mesajı*, Meal-Tefsir (çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İşaret Yay., Ekim 2000)'den alınmıştır.

² Kur'an: 2/ 148.

kurumların içsel muhtevasını ortadan kaldırmak konusunda çatışmaya yol açabilecek sonuçlar doğurabilir.

“...Allah insanları birbirlerine karşı savunmasız bıraksaydı, şüphesiz o zaman içlerinde Allah'ın isminin çokça anıldığı manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler (çoktan) yıkılıp gitmiş olurdu.”³

Esed'in ifadesiyle burada asıl vurgu, dinlerin ifası konusundaki “özgürlüktür.” Bir bakıma bu yapılar, evrenin “çürümeden” uzak kalmasının temel yapı taşlarıdır. Bu kurumların işlevi, Tanrı'nın evrendeki amacını insan adına gerçekleştirmekten daha çok, insanın “kendince” Tanrıyla diyaloguna imkan tanımaktır. Bir bakıma çürümenin karşısı olan, huzur ve sükunun merkezleridir, buralar.

Tüm dünyanın, her nerede olursa olsun, New York, Madrid, İstanbul, Londra, el-Şeyh, ya da Irak veya İrlanda, politik, ekonomik ve sosyal sorunlar, doğrudan ya da dolaylı olarak dini dışarıda bırakamayacağımızın somut işareti olarak görülmektedir. Bir İlahiyatçının bu sorun/lar karşısında alacağı tavır ile bir felsefecinin alacağı tavır arasında çok büyük farkların olması düşünülemez. Sorun tüm insanlığın, sorun dünyamızın sorunudur.

Burada, din felsefesinin problemlerinden biri olan dini çoğulculuk ve diyalog karşısında Hristiyan Süreç felsefecisi Amerikalı John B. Cobb, Jr.'ın** bu konuyla ilgili görüşlerinin kısa bir değerlendirmesini ve akabinde de bu konuyla ilgili Cobb'un metninin çevirisi sunulacaktır. İleri sürülen model hakkında Müslüman bir din felsefecisinin itirazlarından çok olumlu katkılarının olacağını vurgulamak isterim. Bu anlamda çalışmaya fazlaca müdahale etmeden aynen yayımlamayı uygun buldum. Bu yüzden çalışmanın ikinci bölümü Cobb'un “*Order Out of Chaos: A philosophical Model of Interreligious Dialogue*” isimli makalesinin tam metin çevirisine ayrılmıştır.

Cobb'un temel vurgusu hayatımızı tanımlayan unsurların birbirinden bağımsız ve ayrı olamayacağı ilkesine yapılmaktadır. Bu felsefede tecrübe anahtar rol oynamaktadır. “Felsefi inançlar” ile dini inançlarımız arasında her hangi bir çatışma ve ayrışma söz konusu değilse, ilahiyat alanında yapılacak çalışmalar daha verimli ve yol gösterici örnekler oluşturabilir. Kim ve nerede olursak olalım, felsefemiz, dini inançlarımızdan bağımsız ve onlardan tamamen soyutlanmış olarak gelişmezler. Bu bizler için bir eksiklik değil, bir fırsattır.

Her an birbirimizden bir şeyler öğreniyoruz. Farklı kültürler insanlığın ortak kaderi konusunda işbirliğine zorlanıyor. İnsan neslinin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi ve dünyamızın geleceğin insanları içinde yaşanılabilir bir yer olarak kalması için, sapkın ilişkilere, çocukların cinsel istismarına, emperyalist savaş stratejilerine ve katliamlara, ekolojik düzenin tahrip edilmesine karşı, dinlerin teolojik ve felsefi temelli işbirliğinin

³ Kur'an: 22/ 40.

** California, Claremont School of Theology'den emekli İlahiyat hocası. *Beyond Dialogue, Christ in a Pluralistic Age*, Cobb'un önemli çalışmaları arasında yer almaktadır. Ayrıca ekoloji ve İlahiyat ilişkisi üzerine kitap ve makaleleri vardır.

yanı sıra, hayatı paylaşma adına sosyal bir dayanışma ve paylaşmayı da zorunlu kılmaktadır. Böyle bir “bağlantısallı işbirliğine” en olumlu katkısı, farklı kültür ve dinlerin tecrübeleriyle yeniden “kendimizce” zenginleşmek olacaktır. Aslında bir “öteki”nden değil, bizimle birlikte “kendince dünyamızı paylaşan” insanlardan ve tüm diğer canlılardan söz edebiliriz. Cobb’un tanımlamasıyla söylersek;

“Bana göre başka geleneklerden kişilerin kendi bakış açılarından hareketle anladıkları şey görünen olarak oradadır. Bu şu anlama gelmez: Bizim her ikimiz, görmüş olduğumuz şey hakkında yanılmaz bir bilgi ortaya koyabiliriz. Ancak bu, benim başkalarının tecrübesinden öğrenmeye çalışmam, yani, muhtemelen diğerlerinin görmüş olduğu şeyi anlamayı öğrenmeye çalışmam gerektiği anlamına gelir.”

İnsanlık olarak bir sorunlar yumağı içinde olduğumuz gerçek. Deve kuşu tavrı sergilememiz mümkün görünmüyor. Hayatı ortak tüketmek zorundayız; temel ilke adalet. Bir gerçek daha var; dini alanda da ciddi sorunlar yaşıyoruz.

İnsanlığın dini dünyası kaos içinde mi? Amerikalı Süreç ilahiyatçısı John B. Cobb bu sorunun cevabının peşinde. Öncelikle Cobb, dini dünyanın bir kaos içinde olduğu sorusuna evet, diyor ve onu düzene dönüştürmenin “imkanı” üzerinde tartışıyor. Gerçekliğin yönlerini farklı yorumlamanın üç örneğini vererek yapmaya çalışıyor; kozmik, akozmik ve teistik. Diğer bir ifadeyle bu dünyanın birbiriyle bağlantılılığında bulunan mutlaklık, bu dünyanın ötesindeki derinlik ve dünya ile yakından ilişkili şahıs olan gerçeklik. O, mutlak dini gerçekliğin bu üç yorumuna tek mutlak gerçekliğin üç farklı yönü olarak bakmaz. Ona göre bu üç farklı yorumlama, hem “tecrübede,” hem tecrübe edilen şeyde ve böylece de “ontolojik olarak tamamen ayrı” farklılıklar sunmaktadır.

Tek bir din yok. Farklı dinler var. Belki ortak hedefler sahip bir çok din var. Ancak hepsinin hakikat olduğu iddiası mutlaklık içermeyebilir.

“Din çok farklı anlamlara gelir ve birbirimizle iletişimimizi etkileyen bozukluklardan biri, dinin gerçekten bir şey, ya da başka bir şey olduğunu düşünmek eğilimidir. İnsan tecrübesinin harikulade kompleks yapısı ve bu tecrübenin kendi dünyasını basitleştirmesi ve yorumlamasının değişik yolları, dini olarak isimlendirebileceğimiz sayısız tecrübe tiplerini sergiler. Bu tecrübe tipleri, insan ve öteki varlıklar dünyasının yüksek derecede farklı özellikleridir.”

Cobb, dini gerçekliği kavrayış ve uygulamada rölativizm vurgusu yapmaktadır. Gerçekliği kavrayış bir kültür içinde yaşanan bilgi ve tecrübenin ürünüdür. Ona göre “hem bütün düşünme, hem de bütün tecrübe görüş açısıyla ilgilidir.” Bizler içinde yaşadığımız dünyanın bütününe değil, bir parçasını görmekteyiz. Ama bu gördüğümüz her ne ise, bize göre gerçek bir şeydir. Bunu kabul etmek, bir zorunluluk ya da bir kader midir? Cevap hayır olacaktır. Cobb’a göre başkalarının sınırlı algılamalarından bir şeyler öğrenme yoluyla kendi kavrayışlarımızın sınırlarını aşabiliriz. Bundan, teistik bir Müslüman ile Hizduizmin akozmik Advaita’sının birbirlerine

söyleyebilecek ve birbirlerinden öğrenebilecekleri bir şeylerinin var olduğu sonucu çıkmaktadır. Cobb'un cümleleriyle söylersem;

“İnsan tecrübesiyle ilgili her olay, kendi bütün dünya ve çevresini oluşturan olaylara göre aşırı bir sınırlamaya dayanmaktadır. Tecrübe ettiğimiz dünya, bu dünyadan fazlasıyla dar bir seçmedir. Bu özellik de şuurlu bir tecrübe için doğrudur, fakat bilinç dışı bir tecrübe, orada tecrübe edilmekte olan bir çok şeyi dışarıda bırakmalıdır.”

Cobb'un yaklaşımı, çoğulcu bir çağda Hristiyan imanını anlamaya çalışan bir Hristiyan İlahiyatçı metodudur. Ona göre burada önerilen, bizim inancımızın dışındaki insanlardan bir şey öğrenme “talebi” yeni değildir. Ona göre Hristiyan tarihini ilk yüzyıllarında kilise Neo-platonizmle yakın ilişki içinde olmuştur. Şayet böyle bir ilişki ve yakınlaşma olmamış olsaydı, bu büyük tarihi ve felsefi tecrübe kazanılmamış olacaktı.

Modern dünyada ise, Hristiyanlığa en büyük meydan okuma “bilim ve onun ilham ettiği düşünme tarzından gelmiştir.”⁴ Bütün bu serüven, hangi dinden olursak olalım, dünyanın gerçekliğine karşı gelemeyeceğimizi göstermektedir. İlahiyatçı ve felsefecilerin görevi bu gerçekliği, kaostan düzen yöneltecek tarzda modeller olmalıdır. Bunu şu an için başardığımızı söylemek fazla iyimserlik olacaktır. Cobb'un çağrısıyla söylersem; “öyleyse araştırmaya devam.”

İkinci Bölüm*

Bu bölümde, dinlerin çokluğuyla ilgili modeller ve ölçütler üzerinde felsefi bir düşünce ortaya koymak istiyorum. Özellikle Hristiyan bakış açısından hareketle dinler arası diyalogla ilgili ilahiyat alanında şu anda pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen, salt felsefi açıdan yapılmış çalışma sayısı azdır. Benim durumum açısından bakınca, felsefi inançlar Hristiyan inançlarımla birbirine girmiş durumdadır ve İlahiyat alanındaki tartışmalara katkılarım sahip olduğum bu felsefeden derinlemesine etkilenmiştir. Ancak bir Hristiyan olarak yazmakta olduğum için, felsefi varsayımlarımı dile getirmeyi kısa tuttum. Bu çalışmada onların dizginlerini gevşetmek istiyorum.

Bu, felsefemin, Hristiyan imanım tarafından etkilenmeyen salt akla dayandığı anlamına gelmez. Felsefemdeki anahtar unsur, her şeyin birbiriyle ilişkili olduğu ve inançlarımla da buna dahil olduğu ilkesidir. Ayrıca bütün düşünme tarzım, özel şartların bir araya gelmesiyle ortaya çıkan ve onlar tarafından uygun bir duruma getirilmiş olan görüş açısıyla (perspectival) ilgilidir. Düşünme durumunun her zaman görüş açısıyla olduğunu kabul edersek, düşünme kaynağının, basit bir şekilde kendi şartlarıyla belirlenemez demektir. Düşünme doğal olarak, özgürlüğün ne olabileceğini sınırlamış olsa bile, özgürce eylemde bulunmaktır.

⁴ John B. Cobb, *Beyond Dialogue, Toward a Mutual Transformation of Christianity and Buddhism*, Wipf and Stock Publishers, 1998, s. İx.

* “Order Out of Chaos: A philosophical Model of Interreligious Dialogue”, In *Transforming Christianity and the World*, ed. Paul F. Knitter, Orbis Books, Maryknoll, NY, Second Print 2002, s. 114-127. Bundan sonraki cümleler tamamen Cobb'un adı geçen metnin çevirisinden ibarettir.

Hem bütün düşünme, hem de bütün tecrübe görüşü açısiyla ilgilidir. Tecrübenin görüşü açısiyla ilgili olduğu ve böylece uygun bir duruma getirilmiş olduğu olgusu, onun bir yanılısama olduğu anlamına gelmez. Her bir bakış açısiından hareketle şartlar dizisini her ne belirlerse belirlesin, bir şey ortaya çıkar. Halisinasyonun en şiddetli anında bile biri, onun ne olduğuyla ilgili bir karışıklık yaşasa da, bir şeyi tecrübe eder. Tecrübenin mahiyeti bir şeyin tecrübesi olmaktır.

Bu, tıpkı benim gibi gerçek olarak olgular dünyasının var olduğu anlamına gelir ve benim tecrübem onlarla ilişkimden doğmaktadır. Tecrübe edilen olgu, beynimdeki olaylar olabilir. Bu beni yanlış bir şekilde bedenimin dışındaki dünyada bir çeşit başka olayların var olduğunu farz etmeme götürebilir, fakat beynimdeki olayların tecrübesi bedenim de dahil onun dışındaki olaylar hakkında kullanışlı deliller vermektedir.

Önceki paragrafta “olay” kelimesini kullanmam, dayandığım felsefenin başka merkezi bir özelliğini göstermektedir. Bizzat ben olaylar toplamıyım ve ilişkili olduğum her şey bir olay özelliğine sahiptir. Bu olayların her biri, bitmez tükenmez bir şekilde bu kompleks dünyada varlığa çıkarlar ve her biri bizzat kendisi bitip tükenmeden kompleks bir yapı sergiler. Hiçbir gerçek şey etraflica tanımlanamaz. Ne de olaylar arasındaki ilişkinin örnekleri de etraflica bilinebilir.

Tasavvur edilemez bir hızda birbirini takip eden sayılamaz olaylar dünyasında yaşamaktayız. Olayların her biri başkaları ile ilişkisinde bitip tükenmeden kompleks bir yapı sergiler. Zira bu kaosa tamamen açık olan bir olay, herhangi bir kesinliği kazanmak konusunda yetersiz kalacaktır. Her şey kesinliksizdir. Böylece bir olay olmak, hem de köklü bir şekilde, seçici olmaktır.

İnsan tecrübesiyle ilgili her olay, bütün dünya ve çevresini oluşturan olaylara göre aşırı bir sınırlamaya dayanmaktadır. Tecrübe ettiğimiz dünya, bu dünyadan fazlasıyla dar bir seçmedir. Bu özellik de şuurlu bir tecrübe için doğrudur, fakat bilinç dışı bir tecrübe, orada tecrübe edilmekte olan bir çok şeyi dışarıda bırakmalıdır.

Bu, bilinçli tecrübemizin çevremizle ilgili bize güvenilir bir bilgi vermekte başarısız olduğu anlamına gelmez. Evrimsel süreç, organizmaları varlığa getirmiştir. Böylece yaşam için çok önemli bilginin arttırılmasını düzenlemiştir. Beynimizdeki olayların ve merkezi sinir sistemiyle ilgili bir çok şey hakkında bile bilgi sahibi değiliz. Bizi, hatta moleküler olanları bile kuşatan altatomik olayların da farkında değiliz. Duyu organlarımızın bize söylemek için geliştirdiği şey, bu fiziksel olayların geniş ve uygun bir şekilde sabit gruplamaları hakkındadır. Özellikle bize yakın bu tür gruplamalara göre tecrübelerimiz, bize rölatif olmasına rağmen dikkate değer kesin bilgiler sağlar. Gıda elde etme, kızgınlığımızı yenme, çocukları sevme adına, bütün bilgilerin önemi apaçıktır.

Anamlı bir tecrübeyi mümkün kılan seçici ve etkili bir çok şey psikolojik olarak belirlenmiş görünmektedir. Bir çoğu muhtemelen dünyadaki sağlıklı insan organizması için aynıdır. Ancak tecrübeyle ilgili

seçici düzenlemelerin bir çoğu kültürel ve dilsel olarak belirlenmiş, ve hatta bunun da ötesinde bireysel biyografinin özellikleriyle belirlenmiştir. Belirlenmenin bu iki şekli arasındaki sınırlar keskin değildir ve ayrıntılar bu bölüm için önemli değildir. Önemli olan şey, bizim sıradan tecrübe dediğimiz şeydir. Geniş bir şekilde psikolojik olarak belirlenmiş olan tecrübe, onun geliştirmiş olduğu pratik amaçlar için güvenilirdir, fakat başkaları için güvenilir değildir. Tecrübe pratik olarak bizim için önemli olan çevremizle ilgili özellikler hakkında doğru ve önemli bilgi verir, fakat tecrübeyi bize sunan görünüşte katı ve sabit objeleri kolektif olarak oluşturan bireysel olaylar hakkında bilgi vermez. Ortak duyuya baş vurma, ortak duyu soruları sorduğumuz sürece geçerlidir. Bilimsel ve dini sorular sorduğumuzda fazla yararlı değildir.

Gelenek ve dil psikolojik olarak belirlenmiş olan şeyin ötesinde algılamalarımızı bilinçlendirir. Bu, karşı kültürel analizlerde açıklayıcı olur. Her bir gelenek ve kültür bizi oluşturan ve bizimle karşılıklı eylemde bulunan olaylar arasındaki ilişkinin farklı örneklerine vurgu yapar.

İlginç bir örnek, farklı kültürlerdeki insan bedeninin anlamı üzerinedir. Çinliler, Batılı psikoloji tarafından dikkat çekilen örneklerden tamamen farklı bedensel olaylar arasındaki ilişkilerin örnekleriyle yüzleşmişlerdir. Batıda birinci temayül skeptisizmdir. Fakat bu yanlıştır. Mesela akapunkturdan hareketle tecrübeye dayalı bir delil Çinli birinin dikkat çektiği şeyin orada olduğunu ve bizim ona dikkat edebileceğimizi ispat etmektedir. Bu, bir bakıma Batı'nın yoğunlaşmış dikkatini vermiş olduğu örneklerin gerçekliğini hükümsüz kılmıştır. Hala farklı örnekler Hint yogist geleneğe göre tedavi edilmektedir.

Çinli ve Hintlilerin bizim bildiğimiz şeyle onların öğrendiklerini bir araya getirdiğimizde, insan bedeninin kompleksliği ayrıntılı olarak anlaşılamaz olarak karşımıza çıkacaktır. Ancak ortaya çıkacak resim, bizzat kendisiyle geleneklerin her hangi birinde bulunabilenden daha çok zengin olacaktır. Gerçekten bedeni tanımlayan bir çok örnek ile uygun olmaya daha yakın olacaktır.

Bazı geleneklerde bedenle ilgili bir çok inanç basit bir şekilde yanlış olabilir. İnsanlar, olaylarla ilişkilerini başkalarına çok basit bir şekilde yansıtmaktadırlar. Gerçekte Batı'da biz, şifa veren şeyler hakkında bazı inançların çok azının tedavi etme özelliğine sahip olduğunu kabul ederiz. Daha ileri noktada daha güvenli bir bilginin bile, mübalağalı ve bozulmuş bir formda açık seçik bir şekilde ifade edilmesi muhtemeldir. Mesela Batı psikolojisinin teorileri, Çin'de ve Hint'de öğrenilmiş olan hakikatler için çok küçük alanlar bırakacak şekilde formüle edilmiştir. Kullanılan kavramlaştırma hala geçerlidir. Bu durum çağdaş fizik ile gerçekten de uyumlu değildir. Böylece bu bir çok bakımdan tahrif edici olur. Biz, bedenle ilgili Çinli ve Hintli görüşlerin çarpıtılmış görüşler olduğunu makul bir şekilde savunabiliriz.

Bununla beraber şu varsayımla başlamalıyız. Bir dönem yaşamış olan herhangi bir gelenek, kendi dünyasının bazı eğilimlerine kaba bir şekilde

rehberlik etmiş olabilir. Onun dikkat ettiği şey bizim dikkat çektiğimizden tamamen farklı olabilir ve hatta kendini yanlışla götüren yollarla ilgili yanlış yorumlar yapmış olabilir. Ancak tam bir hata olasılığı azdır.

Kanaatimce kendi bakış açımdan hareketle çıkardığım sonuç, görünen olarak oradadır. Bana göre başka geleneklerden kişilerin kendi bakış açılarından hareketle anladıkları şey görünen olarak oradadır. Bu şu anlama gelmez: Bizim her ikimiz, görmüş olduğumuz şey hakkında yanılmaz bir bilgi ortaya koyabiliriz. Ancak bu, benim başkalarının tecrübesinden öğrenmeye çalışmam, yani, muhtemelen diğerlerinin görmüş olduğu şeyi anlamayı öğrenmeye çalışmam gerektiği anlamına gelir.

Buna ilave olarak pratikte, teoriyi test etmeyle uzunca bir süre ve sonuçlar hakkında eleştirel olarak düşünme ile meşgul olan sofistike sonuçlarla ilgilendiğimizde, sadece tecrübenin değil, fakat yorumlamanın da ondaki gerçek unsurlara sahip olacağını beklemek için sebebimiz olacaktır. Tekrar edersek, bu herhangi birinin bir şeyinin doğruluğuna yanılmazlık atfetmek değildir. Bütün insan tecrübesi aşırı bir basitleştirme olarak kalır ve bütün yorumlar çarpıtmaya yol açar. Fakat yaşadıklarımızdan hareketle aşırı basitleştirmeler ve çarpıtmalar, bir dereceye kadar farklı basitleştirmeler ve çarpıtmalar yoluyla yaşayanlar ile bir birbirimizi etkilediğimizi test edilebiliriz. Hatta çarpıtılmış şekilde yorumlanan basitleştirmeler bile içinde yaşadığımız kompleks dünya hakkında bitip tükenmez bir şekilde bir şeyler söyler.

II

“Din” çok farklı anlamlara gelir ve birbirimizle iletişimi etkileyen bozukluklardan biri, dinin gerçekten bir şey, ya da başka bir şey olduğunu düşünmek eğilimidir. İnsan tecrübesinin harikulade kompleks yapısı ve bu tecrübenin kendi dünyasını basitleştirmesi ve yorumlamasının değişik yolları, dini olarak isimlendirebileceğimiz sayısız tecrübe tiplerini sergiler. Bu tecrübe tipleri, insan ve öteki varlıklar dünyasının yüksek derecede farklı özellikleridir.

Bazen dini diye isimlendirilen bir tecrübe tipi bizi dünyanın özelliklerine doğru açan bir tecrübeyle karşı karşıya getirir. Burada dünyanın özellikleri normalde tecrübenin ayırıcılığına (seçiciliği) engel olmaktadır. Psikolojimiz sabit objelere göre dünyamızı nesnelleştirmek için duyu tecrübemizi doğurur. Ancak insanlar ara sıra, kendilerini enerji olaylarının ya da organik veya inorganik çevrelerin subjektif anlamının dinamik bir alanının parçası olarak hissettiklerindeki tecrübeleri naklederler. Muhtemelen bu tecrübe tipleri önemli hiçbir evrimsel işleve hizmet etmezler, fakat büyük oranda hepsine itibar edilir. Bu itibar etme hem tecrübenin halihazır zevki için, hem de dünya ile ilgili derin hakikatin kaynağı olarak hissedildiği için böyledir. Bu durum, sıradan nesnelleşen tecrübenin bize hakkında bilgi vermediği kosmoza, ya da diğer yaratıklarla yakınlığa bir çeşit ait olmayı varsayar. Bazen de bizimle ilgili dünya ile paylaşma anlamına gelir.

Başka kültürlerde bu yönde çok az önemli buluşlar vardır, fakat bunun bizim gibi sujeler olarak başka insanları tecrübe etme üzerinde çok

büyük etkisi vardır. Bu insanlar psikolojik olarak belirlenmiş sıradan duyu tecrübesi anlamında, nesnelleştirildikleri için, bu, sıradan bir şekilde çok bulanık olan tecrübenin yüksek yönlerini de içermektedir. Bu, karşılıklı subjektif ilişkilerin yaşandığı bizim kültürümüzde yaygın biçimde ayırıcı bir özellik olduğu için biz, böyle bir tecrübenin özelliğini kavrayamıyoruz.

Başka kültürler içsel/ruhsal bir seyahate odaklanırlar. Bu formların değişikliğini ortaya koyabilir. Bazı kontekstlerde bu hareketler dünyada eylemi etkileyen dürtüler ve gizli gayelere karşı dikkatli olmak anlamına gelir. Başka kontekstlerde de bu tam bir şüurluluk /bilinçlilik hali için duysal hayatın nüanslarını oluşturmaktır. Bir başkasında olan sıradan tecrübenin bütün özelliklerinden bağımsız olan bir derinliği keşfetmek anlamına gelir. Başka kültürlerde hala bu olduğu gibi olan şeye karşı açıklık için hem kültürel olarak, hem de varoluşsal olarak belirlenmiş engelleri ortadan kaldırmaktır.

Benim varsayımım şudur: Genelde bütün bu keşif seyahatleri bilgiye götürür. Tekrarlarsam öğrenilen şey, bitip tükenmez bir bütünün küçük bir frangmentidir. Ve bu başka özel tecrübelerden doğan başka görüşlerin hem çarpıcı, hem de dışlayıcı yorumlara sebebiyet vermesi mümkündür. Ancak tecrübe edilmiş olan şey aynı zamanda gerçektir. Tecrübe bilginin unsurlarına yol açar.

Ben özellikle bir insanın bu tecrübelerin diniliğiyle ilgili her hangi biri ya da hepsini seçip seçmemesiyle ilgilenmiyorum. Bütün özelliklerden özgür olan “derinliğin” mümkün istisnası ile bir kimsenin “mutlak realite” ya da “aşkın” olarak tecrübe edilmiş olan şey hakkında konuşması mümkün değildir. Bunlar genel alanlar hakkındaki derin düşüncemiz içinde düzene yol açan kelimelerdir. Düzen, bizim neden olduğumuz bir çok şey gibi, yüksek bir bedele bazı şeyleri, tanınmamış olanlarla aydınlatır.

Hristiyanlığın bize teistik olarak düşünmemizi öğrettiği başka tecrübe çeşitleri vardır. Şahıs ya da Ruhla ilgili varlığın tecrübesi olarak halihazır durumun varlığının bir tecrübesi söz konusudur. Suçluyu serbest bırakmayla ilgili tecrübeler vardır. Bir şahıs olarak bütünü hisseden paylaşma (komünyon) tecrübesi, alışılmamış yollarla eylemde bulunmak için yasal hakları kullanma tecrübesi, talihli olmayla ilgili tecrübeler, gerçek bir şekilde bir başkasını sevmeye yeteneğiyle ilgili tecrübeler vardır. Bir lütuf olarak meydana gelmiş olan neşe ve barış söz konusudur. Tecrübeler otantiktir. Tecrübeler gerçeklik hakkında bir şeyin bilgisini bize verirler. Teistik yorumlama ya da Mutlak Gerçekliğe göre yapılan yorumlama, tecrübenin tahrif ettiği şeyden daha fazlasını açıklasın, ya da açıklamassın, tartışma sonsuza kadar devam edecektir.

Araştırmaya ihtiyaç duymayan tecrübelerin bir listesini vermeye çalıştım. Bizim burada daha çok mistik dediğimiz, muhtemelen uzun ve disiplinli bir araştırmanın sonucunda mümkün olan başka tecrübe şekilleri de vardır. Onların da otantikliğinden şüphe etmiyorum. Ancak onların yorumlanması da sonsuzca sorgulanabilir. “Aşkın” ya da “bütün olarak

diğeri” ne göre yorumlamaları ifade etmenin mümkün olması, bu tecrübelerden bazılarıdır.

Farklı gelenekler arasında ortaya çıkmış olan bir çok değişik tecrübeler vardır. Yıldızlı göğün altında ya da ondaki ahlaki yasayla huşu ilham eden şey hakkında hiçbir şey söylemedim. Bir çok formu olan ibadet ya da, ibadet edene ilham eden veya kendinden geçirebilen bir yol hakkında da konuşmadım. Tanrı’nın varlığını eyleme dönüştürmenin etkilerinin niyaz ve övgüsü, isterse tekrar tekrar basit dini ifadeleri dile getirme olsun, dua hakkında da konuşmadım. Kutsal ve esrarlı hisler, kendinden geçiren konuşma, peygamberlik, ölü ile iletişim veya mucizevi güçler hakkında da hiçbir şey söylemedim. Ancak bunların hepsi farklı geleneklerde çok büyük öneme sahiptirler ve hepsi de “dini” olarak anlaşılırlar.

Burada ben, bir şeyin değeri hakkında ayrıntılı bir takdim yapmıyorum. Kendi içinde değerli ve çevremizle ilgili sıradan somutlaşmış duyu tecrübelerinde bulunmayan hakikat kaynakları olarak hissedilen bir çok tecrübenin var olduğunu vurgulamak, benim amacımdır. İnanıyorum ki, bu tecrübeler hakkında ileri sürülen yorumların ve onlar için ortaya ko-

yulan iddiaların bazılarının tam bir kesinliği konusunda skeptik olmak için bir çok sebebimiz var olmasına rağmen, onların değeri ve hakikati hakkında skeptik olmak noktasında hiçbir sebep göremiyorum.

Benim takdim ettiğim şey, yaygın bir basitleştirmeden ibarettir. Zikretmiş olduğum her bir örnek, muazzam ve tamamen farklı tecrübelerle birlikte bulunan bir açıklama/başlıktır. Tecrübeler paketlenemezler. Kullandığımız etiketler, onların üzerindeki organizasyonu kabul ettirir. Bazı örneklerde organizasyon, tecrübe edenlerin kendi kendilerine kullandıkları şeye uygunluk gösterir. Bazı örneklerde ise, bu böyle değildir. Ancak gerçekte iki tecrübe hiçbir şekilde aynı değildir ve seçimle ilgili bazı unsurlar herhangi bir kavramsal gruplandırmayı içermektedir.

Etiket kullanarak dünyamızı organize etmeyi terk etmekten söz ediyorum. Değişik sebepler için bu düzenlemelerin bazıları çok yararlı ve sorumlu bir şekilde de bilgi vericidir. Daha ileri düzeyde her şeyde ikincil bir unsurun var olduğu gerçeği, onlarla ilgili keskin bir rölativizme yol açmaz. Bazı düzenlemeler yanlışla götürür ve sadece reddetmeyle ilgili bir değeri gösterir. Fikirler sadece az çok yararlı değil, aynı zamanda düzenlenmiş dünyadaki özel bir öneme sahip olan örneklerle göre düşüncemizi düzenleme anlamında da az çok doğrudur. Onların hakikati, düzenlenmiş olan dünyada bir öneme de sahip olan başka örneklerle dayanan diğer hakikatleri dışlayacak şekilde formüle edildikleri zaman zayıflatılmış olurlar. Kısaca aynı olaylar yararlı bir çok şekilde sınıflandırılabilir ve bu doğru sınıflandırmalar arasında seçim, yapılmak istenen amaca uygun olmaktır. Aynı zamanda, yanlışla götürülen ve yanlış sunulan sınıflandırmalar da vardır ve bu yüzden onlar yanlışlırlar.

Dünyamızı düzenlediğimiz yollardan biri büyük dini geleneklerin isimleriyle ilgilidir. Bu etiketleri, gerçekte bu geleneklerin sadece olayların çokluğu ve çokluğuyla var olduğunu hatırladığımız sürece kullanmayı savunmaktayım. Gelenekler, sıfatlarıyla birlikte cevherler değildirler, fakat akıp giden sınırları ve değişen ayırıcı özellikleriyle hareketlerdir ve onlar kendi içlerinde büyük çeşitliliği barındırırlar.

Bir gelenek, sosyal düzende dahil, düşüncenin, eylemde bulunmanın ve kavrayışın bazı örneklerinin çıkış yolunu bulmadır. Böylece geleneğin içsel farklılığına rağmen bir dereceye kadar normatif olarak hissedilen bazı tekrar örnekler vardır. Bu örnekler, onlara tamamen katılmayanlar tarafından bile hissedilmektedir. Böyle bir gelenekte ayrıcalıklı bir şekilde hakim olan bu örneklerin bazısını özdeşleştirmek değerlidir ve başka gelenekleri kendi benzerlikleri ve ayrılıklarına göre tanımlamak da yararlı bir yoldur. Bu gelenek ile kendilerini tamamen özdeş kabul edenlerin tecrübelerini geliştirmenin mümkün olduğunu sormak anlamlı ve önemlidir. Bu, bu yolla başkalarının bu gelenekten daha fazla şeyler öğrenecekleri tecrübe edilen şey hakkındadır.

Bu felsefi bakış açısından hareketle yapılan vurgu, her bir geleneğin taraftarlarına kendi terimleriyle kendilerini savunmalarına izin vermektedir. Gerçeklik, ona attığımız bir karışıklığa (kompleks bir yapıya) sahipse, o zaman biz gerçekliğin özelliği hakkında, yani karşılıklı ilişkinin örneklerinin, onun bağlılarının tecrübedeki en büyük rolü oynadığı şey hakkındaki varsayımıyla başlamamız makul olmayacaktır. Bu varsayımlar farkına varmadığımız gerçekliğin bir yönü ile ilgili olabilir. Onlara bağlanmak için onların sağgörülerinin kategorize edilmiş olduğu alternatif imkanları önceden bilsek bile bu, hepimizin suçlu olduğu ve hepimizin tevbe etmeye ihtiyaç duyacağımız bir emperyalizm çeşidi olacaktır. Böyle bir anlayış filozofları ve dinler tarihçilerini, dini geleneklerin taraftarlarından daha az tanımlamaz.

Öğrenmek için dinlemeden önce, tecrübe ve anlayışımızın diğer parçaları için duyduğumuz şeyle bağlantı yapmalıyız. Bir biri peşi sıra sahip olduğumuz yeni kategorileri sınıflandırmaya ihtiyacımız yoktur. Yeni kategorilere ihtiyaç duyabiliriz. Fakat anlama bu yeni kategorileri, önceden kullanmış olduğumuz kategorilerle, bu sonrakinin makul bir revizyonunu içerse bile, bağlantı yapmaya ihtiyaç vardır. Bu düzenleyici eylem, bilgi ve anlamada gelişmemiz için zorunludur.

Daha ileri düzeyde zamanın geçmesiyle, farklı olan gelenekler arasında aynı derin düzeyde aile benzerlikleri keşfedebiliriz. Bu benzerlikler ortak bir kaynaktan çıkabilir ya da çıkmayabilir. Bazı örnekler, yeterince soyut olanlar, değişik şartlarda ortaya çıkabilir. Mümkün olduğu kadar dikkatli bir şekilde dinlediğimizden ve mümkün olduğu kadar etkilediğimizden emin olarak önceden var olan kategorilerimizi uygun bulmak için başkalarını yorumlamakta kendi eğilimimizi kontrol etmeliyiz. Ancak böyle bir şey yaptığımızda bu düzeyde de örneğe etki yapabiliriz. Böyle bir örnek, her bir örnekteki somut farklılıklara rağmen bağlılarının

tecrübelerindeki özel etkilerle gerçekten var olan örneklere uyum içinde olarak kendi hakikatine sahip olabilir.

Dünya dinleri hakkında ders kitapları yazarları, her bir geleneğin kendi kavramlarıyla basitçe sunmuş oldukları ya da bir düzeni ortaya koydukları seçime sahip olmuşlardır. Yıllar önce Jack Hutchison, benim aydınlatıcı bulduğum *Paths of Faith* isimli kitabında bir düzeni ileri sürmüştür. O, dinleri üçe ayırmıştır. Teistik, kozmik ve akozmik.

Tecrübenin yorumunun yıkıcı olduğu konusundaki vurguma rağmen, önyargım, uzun bir zaman geçse bile, tecrübenin bazı örneklerinin bazı yorumlama biçimlerini teşvik etmişse bile, o yorumlamanın ciddiye alınması gerektiğini varsaymaktır. Mesela büyük gelenekler, akozmik olarak tecrübe etmiş oldukları şeyi anlarlarsa, o zaman gerçekte tecrübe edilmiş olan akozmik hiçbir şeyin var olmadığını söylemekte tereddüt etmeliyiz, ki, gerçekte onlar o şeyi kozmik ya da teistik olarak tecrübe etmişlerdir ve mütemadiyen onu yanlış yorumlamışlar, ya da yanlış anlamışlardır. Fakat böyle bir önyargı ile başlamak, benim gerçeklik görüşümü garanti ettiğimden daha büyük güvenli birinin sahip olduğu tecrübe ve onun yorumuyla değiştirmektir. Son çare olarak, büyük bir geleneğin temel olarak yanlış olduğu sonucuna ulaşmalıyız.

Kolay inanılabilirlikle ilgili bu başlama noktası, sabit akozmik yorumlamaların güvenilebilir olduklarını farzetmeyi gerektirmez. Daha da ötesi Hutchison'un seçmiş olduğu terimin yanlışla götürmeye yol açması mümkündür. Muhtemel bulduğum şey Hutchison'un "kozmetik" kavramını yorumlayanlar tarafından tecrübe edilen şey ile özdeş olmayan akozmik terimini ileri sürenlerin yorumlamalarıyla tecrübe ettikleri şey özdeş değildir. Daha ilerisi ben farklı yorumların, yetkin olarak olmasalar bile, hem tecrübelerde, hem de tecrübe edilen şeyde bir farklılığı ifade ettiğini sezinlemekteyim.

Kozmik/akozmik ayrımı ile başlayacağım. Çünkü her iki durumda da "yorumlama" tecrübeye yakındır. Bu durum, teistik bakışa göre farklıdır. Yorumlayıcı unsur genişler ve yorumlanmış tecrübeler daha da farklıdır ve genelde kültürel olarak daha fazla şarta bağlıdır. Bununla beraber aynı ilkeyi takip edeceğim. Bu tecrübeler ve yorumlama uzunca bir süre bir çok duygusal, algılayıcı ve düşünceli insan ile karşılıklı olarak yeniden takviye edilmiştir. Şu varsayımla başlamamalıyız: Onların hepsinin temel olarak yanlış yola sevk edilmiş olduklarını biliyoruz.

Diğer taraftan yorumlamanın yaygın rolü, aynı tecrübelerden bazılarını uygun düşen yorumlamaların büyük farklılıklarından daha açıktır. Akıl yürütmenin ve delil ileri sürmenin test edilmesi burada diğer iki durumdan daha önemlidir. Biri, birbirlerine zıt oldukları için bir çok Tanrı öğretisini reddetmelidir. Öyle ise, bir kişi, insanların tecrübe etmiş oldukları şeyi düşünmeleri ile gerçekte tecrübe ediyor oldukları şey arasındaki bağın mümkün olabileceğine açıklık ile yaklaşmalıdır.

Başlangıçtaki safdilliliği desteklemek için ortaya koyulan bir unsur, bu yüksek soyutlama düzeyinde bu tiplerden birinin büyük geleneklerin bir

çoğunda ayırt edilebilenden daha fazla gerçek olmasıdır. Mesela Hinduzim’de akozmik vurgu Advaita Vedanta’da güçlü bir şekilde etkisini gösterirken, teistik bakış (vision) büyük Ramanuja tarafından güçlü bir şekilde desteklenmektedir. Akozmik anlayışın yanı sıra Hindistan’da teistik bir mistisizm vardır. Hem teistik, hem de akozmik tecrübelerle sahip olmuş ve onların aralarındaki farkları dikkatli bir şekilde ayırmış olan Sri Aurobindo gibi mistikler vardır. Aurobindo, gerçekliğin her iki tecrübenin farklı yönleri açık geçerli pencereleri olduğunu göstermektedir. Aurobinda kozmik olarak karakterize edilebilecek tecrübelerle de en iyi şekilde sahip olmuştur.

Aurobindo özel bir örnektir. Çünkü o, sadece dini geleneklerin üç şeklinden hepsini destekleyici değişik tecrübelerle sahip değil, aynı zamanda, bunun tutarlı bir şekilde nasıl mümkün olduğunu anlamaya çalışmıştır. Benim amacım burada onun dini kozmolojisini ayrıntılarıyla açıklamak değildir. Niyetim onun teşebbüsünün geçerli olduğunu ve en azından onun kısmi başarısının bizi ikna edebileceğini söylemektir; Bu, ölçülemez derecede kompleks bir gerçekliğin, birini diğerinden ayırmayla ilişkili olabilen teistik, kozmik ve akozmik özellikleri ihtiva ettiğini desteklemenin hiçbir anlamsız tarafı yoktur.

Şüphesiz felsefi tercihimle beraber, bütünlüğün bu farklı özellikleri birbirine ilişkilendirilemez değildir. Onların hepsi ayrı olsa da, gerçekte onlar birbirinden ayrı değildirler. Ben, kozmik gerçeklik olmaksızın bir akozmik gerçekliğin olamayacağını ve Tanrı olmaksızın her ikisinin olamayacağını teklif edeceğim. Benzer şekilde gerçekliğin hem kozmik, hem de akozmik özellikleri olmaksızın hiçbir Tanrı var olamayacaktır.

Bu bakış açısından hareketle biri, “mutlak Gerçekliklerin” çokluğu hakkında konuşabilir, ancak böyle bir bakış yalnızca götürecektir. Bu, üç yaklaşımın benzer ontolojik statüye sahip olduğu izlenimini verir. Fakat tecrübenin kanıtı bu üç gelenek içinde yetişmiş olmak değildir. Bu üç gelenek de ontolojik olarak tamamen birbirinden farklıdır. Kozmik gerçeklik, çokluğun statüsüne, akozmik ise birliğin statüsüne sahiptir. Felsefenin eski çokluk ve birlik tartışması etkili olmaktadır. Bir çok felsefede bu problemle uğraşmıştır; Bir ne çokluktan fazla bir, ne de ontolojik olarak aynı düzenin biridir. O çokluğun birliğidir, ki, çokluk kendi ortak temeline ya da kaynağına sahiptir ya da çokluk ortaklaşa, birliktedir. Ne çok olmaksızın bir vardır, ne de bir olmaksızın her hangi bir çok vardır. Bununla beraber her ikisi özdeşleştirilemez. Tillich’in bakış açısına göre Bir bütün varlıkların varlığıdır. Onun dilini kullanırsak, bizzat kendinde varlık ile birinin kimliğinin tecrübesi, Advaita Vedanta’nın ileri sürdüğü gibi, oldukları gibi olan çokluğa açık oluş tecrübesinden tamamen farklıdır.

Bu tanımlamanın bütün akozmik ve kozmik tecrübeleri doğruladığını söylemiyorum. Bu tanımlamanın, Brahman ile birlikte bir Hindu mistik tarafından zevk alınan neşeli bir bilinç durumunu hesaba katmadığını söylüyorum. Gerçeklik daha ileri düzeyde zengin ve rüyasını gördüğümüzden daha fazla kompleks olmalıdır. Şematik olarak tartışmaya açtığım nokta şudur: Akozmik ve kozmik gerçeklik arasında bir ayırımın var olduğunu var saymada hiçbir saçmalık görmüyorum; akozmik ve kozmik

gerçeklik birbirinden ayrılamaz olsa bile her ikisi de gerçektir fakat, onların ontolojik statüleri tamamen farklıdır.

Ancak teistik gerçeklik böyle bir vizyona uygun mudur? Klasik teizmin Tanrısını basit bir şekilde kozmik ve akozmik gerçekliğe kesinlikle dahil edemeyiz. Böyle bir Tanrı, teistik özellikler ile içsel bir gerilim içindeki akozmik gerçekliğin özelliklerinden bir çoğunu kuşatır. Nihai hakikat ya da uygun bir teoriye herhangi bir bağlılık olmaksızın dünya ruhunun imkanı yani, tüm olayları kuşatan ve onlarla karşılıklı eylemde olan tecrübenin birliğinin imkanı üzerine düşünelim. Böyle bir gerçeklik ya kozmik ya da akozmik gerçeklikle çatışacak mı?

Zannetmiyorum. Böyle bir bakış açısından bu, akozmik gerçekliğin başka bir ifadesi ya da sembolü olacaktır. Yani yukarıda kullanılan dilde başka bir varlık olacaktır. Fakat bütün varlıkları kuşatan bir varlık olarak, Tillich'in pejoratif ifadesiyle, o başka varlıklarla birlikte bir varlık olmayacaktır. "Bizimle yaşayan, hareket eden ve varlığımıza sahip olan" böyle bir varlığın tecrübesi, temel olarak bizimle birlikte ve bizim dışımızda var olan bu varlıklarla ilgili bizim tecrübemizden farklı bir varlık tecrübesi olacaktır. Bu Varlık bize ellerimizden ve ayaklarımızdan daha yakın olacaktır, ancak bizim düşünebildiğimiz veya tasavvur edebildiğimiz her şeyi köklü olarak aşacaktır. Onun, hiçbir eli (gücü) olmayacak, fakat ellerimize (gücümüze) sahip olacaktır. Hiç ayakları olmayacak fakat, bizim ayaklarımıza sahip olacaktır. Ancak o, bizim ahlaki ve dini tecrübemizde çok önemli yapıcı rol oynamamalıdır.

Tekrar edersem, burada ilgilendiğim asıl konu, dünya ruhu gibi bir şeyin varlığını ispat etmek değildir. Beni İlgilendiren, tamamen farklı tecrübeleri ortaya çıkarma olarak bütünlüğün farklı gerçek özellikleri hakkında düşünmenin nasıl mümkün olduğunu açıklamaktır. Bir dini geleneğin bildiği gerçeklik başka bir dini gelenek tarafından dışlanmış. Bir geleneğin aradığı, başka bir gelenekte var olabilir. Diğer bir ifadeyle tüm gelenekler temel olumlu inançlarında doğru, fakat kendi bakış açılarından kaynaklanan ayırıcı özellik yüzünden başkalarına göre yanlış olabilirler.

Tecrübelerime göre "Mutlak", "Mutlak Gerçeklik" ya da hatta "Gerçeklik" hakkında konuşmak, bu imkanının anlaşılmasını güçleştirmekte ve geçersiz kılmaktadır. Böyle bir dili inşa etme, büyük dini geleneklerin mutlak olarak ilgilendikleri varlıkla özdeşleşme varsayımdır. Farklılık ikincil düzeyde yer almaktadır. Böyle birleştirici bir kavramı yerleştirmeye çalışmaktan kaçınır ve değişik geleneklerin kullandığı dile izin verirsek, bu durumda her birinin mutlak olarak ilgilendiği varlığı ortaya çıkaran imkan gerçek ve önemli olur; ancak başkalarının mutlak olarak ilgilendiği şey ile ontolojik olarak var olan özdeş değildir.

Varsayımımın kısmen ama insanlar ve fil hikayesinde kullanılan analogiye uygun olduğunu düşünüyorum. Farklı gelenekler gerçekliğin farklı yönleriyle ilgilidirler ve onlar tecrübe ettikleri şeyin dini ilginin tek uygun objesi olduğu varsayma eğilimindedirler. Bununla beraber kendimi bu hikayeye çok fazla yakın hissetmek konusunda tereddüt etmekteyim.

Gerçekten de tek bir gerçekliğin varlığına inananlar tarafından sık sık söylenmiştir ki, bir fil, farklı şekillerde tecrübe edilmiştir. Hikayeyi kullanmama gelince gerçekte insanların tecrübe ettikleri şey özel bir şekilde fil değildir fakat, bir hortum, bir bacak ya da bir kanattır. O halde şunu tartışmaya devam etmek zorundayım. Bunlar ontolojik olarak anlaşılabilir kompleks bir gerçekliğin üç farklı özelliğini sunmaktadır. Hikayenin böyle ağır bir sorumluluğu taşıyabileceğinden şüpheliyim.

-IV-

Önceki bölümde, gerçekliğin birbiri içine geçmiş halinin teistik, kozmik ve akozmik özellikleri de içine aldığını göstermeye çalıştım. Kültürel farklılıklar bu üçünün özelliklerinin bağlı oldukları şeyi derinden etkilemiştir, fakat ortaya çıkan sonuçtaki rölativizm farklı tecrübeleri geçersiz kılmaz. Büyük tecrübe biçimlerinin her biri gerçeğe sadık olarak kabul edilebilir.

Bu noktanın muhtemelen aşırı bir şekilde şüphe ile karşılandığını tekrar tekrar gördüğüm için, dikkate değer buluyorum. Dini objenin mutlak ben-kimliği (self-identity), kolayca yıkılamayacak bir aksiyomdur. Bu özellik her bir gelenekte, özellikle teistik ve akozmik olanlarda, iddia edilmiş ve daha açık şekilde bir çok felsefecinin peşin hükmü ile yankılanmaktadır. Böyle bir şeyin reddedilmesi bir çoğu için hem saçma, hem de saygısızlığı gösterir.

Şayet ilişkisiz veya rekabet eden mutlakları ileri sürüyor olsaydım, saçmalık iddiası anlamlı olacaktı. Ancak çokluğun bire, ya da birin çokluğa indirgenemeyeceğini söylemek saçma değildir. Bir'in önceliği lehine yaygın peşin hüküm varolabilir. Ancak bir şayet sadece çoklukta var oluyorsa, aksi peşin hüküm, eşit biçimde hem meşru hem de gayr-ı meşru olacaktır. Her ilişkinin lehine olacak şekilde önyargısız olarak her ikisini de kabul etmek saçma değildir. Tanrı'nın tasdik edilmesinin, her ikisiyle hiçbir zıtlık oluşturmadığını da göstermeye çalıştım.

Mutlak ilginin kozmik ve akozmik objelerinin, diğer tanrılar gibi teizmin Tanrısı ile birlikte var olduğunu ileri sürseydim, bu durumda (teistik bakış açısından) zındık sayılırdım. Teizmin Tanrısı, bir çok tanrı arasından tek bir Tanrı olamaz. Tanrı'nın varlığı, Tanrıdan ayrı olarak kosmosun varlığının önüne geçmez. Yine akozmik ilke olarak bizzat kendinde varlığın gerçekliğinin de önüne geçmez. Budistler tarafından kavranan Yokluk ya da Boşluk'u söylemek, İncil'in hakkında konuştuğu Tanrıya saygısızlık değil, ama ondan farklıdır.

Görüşlerimi anlamadaki zorluğun temel kaynağının birisi, Batı geleneğinde kutsal kitap kökünden çok uzakta gelişmiş olan Tanrı fikridir. Özellikle bu fikir Yeni-Eflatuncu kaynaklardan akozmik unsurları bir araya getirmiştir. Bu birleştirme zenginlik sağlamış fakat, karışıklık ve bozulmaya da yol açmıştır. Thomas'dan beri, felsefi ilahiyatın ana teması Tanrıyı, hem teistik kavramlarla, hem de akozmik kavramlarla, yani Tillich'in terimiyle söylersek hem Yüce Varlık (Supreme Being) hem de Bizzat Kendisi Varlık şeklinde düşünülmüştür. Heidegger, Tillich, Macquarrie ve başka filozoflar bu iki görüşü birlikte savunmanın kavramsal imkansızlığını fark etmişlerdir.

Ancak bu arada biz hem teistik, hem de akozmik dini tecrübenin var olduğu bir kilise geliştirdik. Dilemma ciddi boyuttadır ve Tanrı hakkında yaptığımız konuşmaların hepsinde var olan karışıklık ve güven eksikliğinin bir sebebi budur.

Bununla birlikte dünyanın karışıklığını vurgulayan kategorileri de ciddi bir şekilde almamalıyız. Her bir tecrübenin, bu kategorilerden birine ya da diğerine uygun düşmesi gerektiğinin hiçbir sebebi yoktur. Aksine teistik ve akozmik unsurları birleştiren tecrübelerin de var olamamasının hiçbir sebebi yoktur. Özellikle kavramsal olarak bu karışıklığın meydana geldiği kültürde, biz bizzat tecrübe üzerindeki etkiyi bulmayı umacağız.

Ayrıca kabul ettiğim felsefi bakış açısından hareketle konuşursam, bir tecrübeye teistik ve akozmik ortak var oluş tuhaf bir şey değildir. Aksine sıradan bir tecrübeye her ikisi de kendi etkilerine sahiptir. Farklı dini kültürlerde vuku bulan şey başkalarını dışarıda tutarak tecrübenin tikel özelliklerine yoğunlaşmaktır. Akozmik tecrübenin en salt formlarında tecrübenin teistik yönleri sindirilmiş ya da soyutlanmıştır veya bu durum karşılıklıdır. Ancak her ikisine de aynı anda izin verilemeyeceğiyle ilgili hiçbir sebep yoktur. Batılı mistiklerin dini tecrübesi, teistik ve akozmik gerçekliğin bir arada olacağını göstermektedir. –Biri, akozmik gerçekliği somutlaştırma olarak teistik gerçekliğin, ya da teistik gerçeklik tarafından nitelenen akozmik gerçekliğin var olduğunu söyleyebilir.

Gerçekte bu birleşik entelektüel ve tecrübeye dayalı süreçte, bir çok insan için “Tanrı” kelimesinin anlamı artık salt bir şekilde veya asli olarak teistik bir anlama sahip değildir. Tillich gibi, sonrakini reddederek teizmden samimi bir şekilde Tanrıyı ayıranlara işaret etmiyorum. En azından, teistik gerçeklik olarak akozmik gerçekliğin sıfatlarını Tanrıya atfetmek için önemli olduğu ortodoksinin hakim geleneğine de işaret ediyorum.

Sonunda kavramsal gerilimlerin yol açtığı sonuçlarla ilgilenmek zorunlu olacaktır. Bu anlayışla ilgili otantik tecrübeyi reddetmek zorunlu değildir. Muhtemelen bu tecrübe, kavramsallaştırma güçlendirilebildiğinde daha açık olur. Bu durumda salt ve basit teistik gerçeklik, yani akozmik somutlaştırma ya da teistik kavramla nitelenen akozmik gerçeklik olarak Tanrı kelimesinin farklı meşru kullanımlarını onaylamak daha da kolay olacaktır. Aynı zamanda, Tanrı isminin şu anda düşünülebilir bir karışıklık pahasına uygulanabildiği salt akozmik bir gerçekliğin var olduğunu anlayabiliriz.

-V-

Farklı gelenekleri değerlendirmek için ölçütler var mıdır? Dini geleneklerin hepsinin temsilcilerinin uyuşabildiği ilkece bazı ölçütler kesinlikle vardır. Şayet biri açıkça sahte ve aldatıcı vasıtalarla yeni bir din kurmaya çalışmışsa, bu ona karşı bir ölçü sayılacaktır. Bir dinin öğretisi, açık bir şekilde kendi üyelerinin ya da başkalarının yıkıcı olmuş davranışını cesaretlendirmişse, bu da ona karşı bir ölçü olacaktır.

Bu ölçütler büyük gelenekleri değerlendirme konusunda tamamen yetersiz değildirler. Hristiyanlar olarak geçmiş tarihimize bakarsak hem aldatıcı, hem de yıkıcı özellikte bir öğretinin örneklerini görebiliriz. Öğretilerimizin bazıları, hem kendimiz, hem de başkaları için yıkıcı olmuştur. Başka geleneklerdeki insanlarda benzer problemleri kendi geçmişlerinde bulabilirler. Bu tür çok fazla kötülüklerden uzak rölatif özgürlük, büyük gelenekleri değerlendirmede tamamen objektif bir katkı olarak kabul edilebilir.

Ancak bir çok yönden gelenekleri değerlendirmek için bu geleneklerin en kötü örneklerini almaktan ziyade en iyi örneklerini ele almak daha yararlı olacaktır. Böylesi mukayeseli değerlendirmeler yapmak için temeller var mıdır? Böyle bir değerlendirme daima daire şeklinde midir? Yani, değerlendirmede kullanılan ölçüt, bazılarında görünen, bazılarında görünmeyen ölçütler midir? Şayet böyleyse, onlar her hangi bir şekilde felsefi olarak savunulabilir mi? Ya da bir felsefe, geleneklerin desteklenmesiyle ilgili kendi ölçütünü bağımsız bir şekilde sağlayabilir mi?

Bunlar birbiri içine girmiş sorulardır ve başka bir denemenin temelini oluşturabilir. Ancak sonuç bölümünde bununla ilgili bazı yorumlar sunacağım.

Felsefenin, büyük geleneklerin sunduğu ilkelerden daha objektif normlar ve ölçütler oluşturacak kayıtsız şartsız bir perspektif sağladığını kabul etmiyorum. Filozofların değerleri diğer insanların yaptıkları gibi (yetenekle) görüş açısına dayalı ve şartlıdır. Düşünmenin özgür eylemi, şartları uygun duruma getirme gücü üzerinde aşkınlığın küçük bir aşamasını gerekli kılar. Bir bütün olarak filozoflar, bu özgürlüğü bir çok dini geleneğin entelektüel liderlerinin yaptığından daha fazla kullanabilirler.

Kesin hükmüm şudur: Gerçekte filozoflar, eleştirel düşünceyi bir çok dini geleneğin entelektüel liderinin yaptığından daha fazla geliştirmişlerdir. Maalesef bu güç zayıf kalmıştır. Filozoflar, kültür ve tarihleri tarafından sınırlanan özgürlüklerini kullanma düzeyini abartma konusunda dini geleneklerin çoğunun liderlerinden daha fazla başarılıdır.

Bu yorumlardan hareketle, büyük gelenekleri değerlendirmek için bazı ölçütler teklif edeceğim. Dini liderler kendi düşüncelerinin temelini, yani onun itirafsal ve özgürlük boyutunu hatasız olarak nasıl anlarlar? Onlar özgür eleştirel düşüncenin imkanını güçlü bir şekilde nasıl geliştirirler ve onun içinde başkalarını nasıl himaye edebilirler? Bu, onların başkalarından öğrenmelerini nasıl açık hale getirir?

İlave bir ölçüt deneyeceğim. Gelenek içinde gelişip büyümüş anlayışlar ne kadar değerlidir ve ileri sürülen yorumlamalar ne derece hatasız olurlar?

Başka bir ölçüt ileri sürmeden önce, bunlar üzerinde açıklama yapmak yararlı olacaktır. Bu ölçütler tarafsız veya objektif değildir. Daha ziyade ölçütler filozofun tipik ön kabulünü ifade eder. Daha da ilerisi onlar özel bir felsefi geleneği yansıtır; bir taraftan hem bütün düşüncenin uygun

duruma gelmesini, hem de kendi uygun durumunu aşmasını, hem bütün düşüncenin izafiliğini, hem de hakkında düşünülen dünyanın gerçekliğini kabul eder. Ölçütler, bir çeşit uygun olmanın düşünce ve şey arasında mümkün olduğunu önceden varsayar. Diğer bir ifadeyle bunlar, benim özel felsefi kabullerim olduğu için bana önemli gelen ölçütlerdir. Aklıma gelmişken söylersem, bunlar benim Hristiyan imanıyla da uygun düşen kabullerdir ve bu iman içinde yetişmiş olmam konusunda da hiçbir şüphem yoktur. Ancak, bu ölçütler onları sunmak için hazırlamış olduğum ve kendi kaynaklarına baş vurmaksızın savunduğum anlamda felsefidirler.

Felsefi bakış açım başka ölçüler de önermektir. Mesela, bu bakış açısı, bazı düzenli motiflerin bozulmasının, başkaları üzerine olumsuz etkiye sahip olmasının mümkün olduğu işaretiyle, her şeyin birbiriyle olan ilişkiliğini vurgular. Bu bakış açısından hareketle bir kişi, gerçek dünyaya baktığında, biosferin çöküşünün gerçekte insanlığın geleceğini tehdit ettiğini de görecektir. Bu öylesine önemlidir ki, bir kişi insan davranışına ortak bağlılık ve etkinin olduğu çeşitli geleneklere bakınca şu soruyu sorar: Onlar bize yardım edebilirler mi? Şimdiye kadar bu bakış açısından hareketle büyük geleneklerin biosferin devam edip giden yok oluşundan uzaklaşan insan davranışını yeniden yönlendirebilme kabiliyet ve isteği, değerlendirme için önemli bir ölçüttür.

Değerlendirme ölçütünü oluşturan felsefi bakış açımdan ortaya çıkan ilgili örnekleri çoğaltmak kolay olacaktır. Ancak tekrar edersem, bunların tarafsız ve objektif olmadıkları açıktır. Bunlar varlığa bakmanın ve gerçekliği görmenin bir yolunu ifade etmektedir. Bunlar rengarenk muhtevası içinde temiz insan yaşamı için benim derin ilgi alanımı ifade etmektedir. Bu ilgiler benim için eşsiz şeyler değildir, fakat evrensel de değildir. Onların niçin böyle olması gerektiği konusunda hiçbir tarafsız, objektif felsefi argüman yoktur.

Bir felsefecinin böyle bir objektifliğe önerebileceği en yakın değerlendirme dışsal ölçütten içsel ölçüte yer değiştirmektedir. Her bir gelenek bizzat kendine ait ilgilere, niyetlere ve beklentilere sahiptir. Her gelenek bu ölçütlere göre kendi özeleştirisiyle meşgul olur. Bu objektiflikle ilgili olarak bazı gelenekler kendilerine ait niyetlerinin başkalarından daha fazla yeterli nitelikte olduğu fikrini ileri sürebilirler.

Objektif olsa bile böyle bir ölçüt kesin vasıtalarla sahip değildir. Bir geleneğin bakış açısından, başka amaçların gerçekleşmesine yönelik daha büyük adımlar atmaktan çok, kendi amaçlarının gerçekleşmesine yönelik küçük bir adım atmak daha önemli olabilir. Mukayese edilen geleneklerin paylaştıkları bazı amaçları varsa, bu ölçütün önemi büyük oranda güçlendirilecektir.

Bir imkan da şudur: Bu geleneklerin hepsi kutsallık diyebileceğimiz yönde bireysel dönüşüm hedefini paylaşmaktadırlar. Şüphesiz bu, ayrıntılı bir şekilde incelenebilir. Bu bireysel dönüşüm, bütün geleneklerde önemli midir ve yeterli şekilde benzer biçimde anlamlandırılan şey, böyle bir hedef için aynı olarak düşünülebilir mi? Bunlar zor sorulardır, fakat şöyle bir durum

açıktır: Yahudilik, Hristiyanlık, İslam, Hinduizm ve Budizm hepsi, kendi öğreti ve pratiklerinin bireyi kişisel dönüşüme götürdüğünü umut eder ve inanırlar. Dikkat çekici bir nokta da, daha tam olarak dönüşüm noktasında, kendi toplumlarının görüşüne sahip olan bazı insanlar normalde anlaşılabilir bir şekilde başka geleneklerin gözünde de kutsaldırlar. Şayet bu böyleyse, büyük geleneklerin değerlendirilmesi için bir temel, bu dönüşümün eğitimindeki kendi etkinlikleri olabilir. Bu, izafi olarak objektif ve tarafsız bir ölçüttür.

Bununla beraber burada bile sınırlar söz konusudur. Maalesef Hristiyan azizleri sık sık yıkıcı tarzda, haçlı seferlerine fetva vererek Yahudilere zulüm ederek, cinselliği suçlayarak, doğum kontrolüne karşı çıkarak eylemde bulunmuşlardır. Değerbilirlik gösterecek bir şekilde aziz kişiler sıradan insanların haklı olarak yanlış bildikleri programlara destek verebilir. En azından Hristiyanlık içinde bu noktada derin bir gerilim ve hatta kutsallığı amaçlayanlara karşı da bir şüphe vardır. Bir kişi bir çok Hristiyan'ın amacının kutsallığı özendirme olduğunu beyan etse bile, bu amaç, bir çok Hristiyan için önemli görülen toplumun ilgileri ile gerilime yol açabilir.

Günümüzde daha dokunaklı örnek Yahudiler arasında bulunabilir. Onlardan bir çoğu için yüce ilgi kişisel kutsallık değil, fakat Yahudi toplum ve geleneğinin bekasıdır. Bu yaşam hali kişisel kutsallığa düşman olan eylemleri zorunlu kılıyorsa, o zaman bir çok dindar ve düşünceli Yahudi kutsallık fikrini reddedecektir.

Hristiyan ve Yahudilerin bütün değer ifade eden ilgilerini kuşatacak derecede önemli olan kutsallığı yeniden tanımlayarak bu problemden kaçıp kurtulamayız. Bunu böyle yaptıysak, o zaman paylaşılan amacın rölatif objektifliği ortadan kaybolacaktır. Her geleneğin kendisini değerli kılan ayırıcı hedeflere sahip olduğunu kabul etmek ve bunların üst üste gelmesi, onları özdeş yapmaz.

Buraya kadar ulaştığım sonucu şu cümlelerle özetleyebilirim: Dini gelenekleri değerlendirecek çok sayıda doğru ölçüt vardır. Her bir gelenek bu ölçütlerin bazılarını üretir ve sonuçta da bazılarının değerini tayin eder. Filozoflar, geleneklerin savundukları felsefelere göre farklı olarak kendi görüşlerinin bazı ölçütlerini de üretebilir. Hiç kimse, objektif ve tarafsız olan ölçütleri bulduğunu iddia edemez.

Diğer taraftan ölçütler arasında üst üste gelenler vardır, bazıları yaygın ve önemli ölçütlerdir. İlave olarak, yeni olduğu ileri sürülen bazı ölçütler bir çok kişiyi ikna edebilir. Çeşitli gelenekler, muhtemelen hepsi, bir noktada kendileri için uygun özdeş ölçütleri kabul edebilirler. Mesela insanın bekasını tehdit olarak, bazı ölçütler daima herkes için anlamlı olan çıkışlar sunabilirler. Böyle ise her bir gelenekte bu ölçütle, değerlendirmeyi tamamen farklı yapan bir tarzda başkaları ile birbirine karışacaktır.

Felsefi gelenekte evrensel ve bağımsız normlara yönelik bir dürtü vardır. Bu, araştırmanın köklü bir şekilde alışılmış özelliği uzadıkça sağlıklı ve onun bütün sonuçları tamamen anlaşılabilir olur. Ölçütle ilgili

hükümlerimizin hepsinin şarta bağlı (alışılmış) olduğu gerçeği, yani farklı şarta bağlı olmanın araştırmayı başka yollara götürdüğü gerçeği, bulduğumuz şeyin bir geçerlilik ve hakikate sahip olduğunu reddetmez. Öyleyse araştırmaya devam!

OSMANLI YÖNETİM SİSTEMİNDE ŞEYHÜLİSLAMLIK KURUMU -SOSYOLOJİK BİR ÇÖZÜMLEME-

Kemaleddin TAŞ*

Özet

Bu makale, Şeyhülislamlık kurumunun Osmanlı Devleti içerisindeki tarihi gelişim sürecini, görev ve fonksiyonlarını sosyolojik olarak anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Şeyhülislamlık, büyük ölçüde dinî normların egemen olduğu Osmanlı devlet ve toplum hayatında gerek dinî ve siyasî alanda, gerekse idarî alanda çok önemli fonksiyonlar görmüştür. Bu bağlamda da, devlet yönetiminin ve sosyal hayatın en dikkat çekici figürü olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şeyhülislamlık Kurumu, Osmanlı Devleti, Kadı, Müftü, Medrese.

Institution Of Sheikh Ul-Islam In The Ottoman Administration System

-A Sociological Analysis-

Abstract

This article tries to understand and explain the historical development process, tasks and functions of Institution of Sheikh ul-Islam in Ottoman Empire from sociological point of view. The Institution of Sheikh ul-Islam has had a very important function for both Ottoman Empire and social life, which are mostly dominated by religious norms; religious and political fields and administrative issues. Also in this context, it has become the most remarkable figure of administration and social life.

Key Words: Institution of Sheikh ul-Islam, Ottoman Empire, Cadi, Mufti, Moslem Theological School.

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı.

Şeyhülislam kavramı, Osmanlı Devletindeki kurumlaşma sürecinden önceki devirlerde, Müslüman toplumlarda bir “şeref unvanı” olarak kullanılmıştır¹. Bu dönemlerde “İslâm” kelimesinin başına “Burhânü’l-İslâm”, “Huccetü’l-İslâm”, “Nizâmü’l-İslâm”, “Fahrü’l-İslâm” vb. sıfatlar getirilerek çeşitli unvanlar oluşturulmuştur. Şeyhülislam kavramı da, bunlara benzer şekilde meydana getirilmiş olan tâzim sıfatlarındandır². Fakat bütün bu terkipler arasında sadece “Şeyhülislam” kavramı devamlılığını koruyabilmiştir³. Bu bağlamda Osmanlılardan önce diğer Müslüman toplumlarda Şeyhülislam tâbiri resmî bir mâhiyet taşımayıp, şeref unvanı ve saygı ifadesi olarak yer almıştır⁴. Nitekim, Şeyhülislam unvanının, dinî ilimlerde yüksek derecelere ulaşmış, toplumda saygın bir yer edinmiş, fetvaları ile halk arasında üne kavuşmuş kişilere verilmiş olması da bu hususu doğrulamaktadır⁵.

Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında ve ilk dönemlerinde Şeyhülislam kavramı toplumsal yapıya yerleşmiş durumdaydı. Benzer şekilde daha sonraki yıllarda da Şeyhülislam için kullanılan “Müftiyü’l-En’am” tâbiri de halk arasında yaygındı. Ancak, her iki unvan da resmî bir anlam kazanmamıştı ve atama veya azil söz konusu değildi⁶. Dolayısıyla, gerek Osmanlıdan önceki Müslüman toplumlarda ve gerekse Osmanlı’nın ilk dönemlerinde Şeyhülislam unvanı resmî bir nitelik taşımıyordu.

1- Şeyhülisamlığın Devlet Çarkı İçerisinde Kurumlaşması

Osmanlılarda Şeyhülislam kavramının, resmî bir unvan olarak ilk defa ne zaman kullanılmaya başlandığı kesin olarak bilinmemektedir⁷. Bununla beraber Fatih Sultan Mehmet’in kanunnâmesinde Şeyhülislamın ulemânın reisi olduğu açıkça belirtilmektedir⁸. Kanunnâmede “ulemânın reisi” olarak gösterilen Şeyhülislam, başkent müftüsüdür. Şeyhülislam, ulemânın reisi olarak gösterildiğine göre, bu unvan, İlmiye Sınıfı’nın en yüksek makamında bulunan kişilere verilen ve resmî niteliğe sahip olan bir özellik arz etmektedir⁹. Şeyhülislam unvanının İstanbul müftüsüne verilmesinden sonra, tarihî akış içerisinde, “Meşihât”, “Mâkam-ı Meşihât”,

¹ Ali Emîrî, “*Meşihât-ı İslâmiyye Tarihçesi*”, İlmiye Salnâmesi, İstanbul, 1334, s.304; J.H. Kramers, “*Şeyhülislam*”, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1979, s.485.

² İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Ankara, 1984, s.174,175; Emîrî, s.304,305.

³ Emîrî, s.305.

⁴ Bkz. Shorter Encyclopaedia of Islam, “*Shaikh Al-Islam*” maddesi, London, 1953, s.519.

⁵ Emîrî, s.305.

⁶ Davut Dursun, **Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, 2. Baskı, İşaret Yay., İstanbul, 1992, s.230,231.

⁷ Uzunçarşılı, s.175.

⁸ Fatih Kanunnâmesinde Şeyhülislamın ulemânın başında yer aldığını belirten ifadeler şöyledir: “Ve Şeyhülislam ülemânın residir. Ve muallim-i Sultan dahi kezâlik serdar-ı ülema’dır. Vezîr-i a’zam anları riâyeten üstüne almak lâzım ve münâsibtir. Ammâ müftî ve hoca sâir vüzerâdan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddur dahî ederler.” Bkz. Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, İstanbul, 1990, C.I, s.318.

⁹ Laszlo Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Çev. H.Zübeyir Koşay, 4.Baskı, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1996, s.204; Yılmaz Öztuna, **Devlet ve Hanedanlar**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1969, s.964.

“Meşîhât Dairesi”, “Bâb-ı Meşîhat”, “Meşîhât-ı İslâmiyye”, “Bâb-ı Fetvâ”, “Şeyhülislam Kapısı” gibi çeşitli isimlerle anılan bu makam¹⁰, daha önce hiç görülmeyen ve hiçbir İslam ülkesinde rastlanmayan bir şekilde dinî ve siyasî bir önem kazanmıştır¹¹.

Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislam unvanının ilk olarak resmen kime verildiği hususunda değişik görüşler vardır¹². Bununla beraber, Fatih kanunnâmesinde Şeyhülislamın ulemânın reisi olduğu belirtildiğine göre bu makamın, Fatih devrinden önce resmî bir unvan olarak mevcut olduğu söylenebilir. Yaygın olan görüşe göre, II. Murat devrinin dinî, siyasî ve sosyal çalkantıları sonucunda ortaya çıkan olaylar, bu makamın kurulmasını zorunlu hâle getirmiş¹³ ve Şeyhülisamlık kurumunun başına ilk olarak resmen Molla Fenârî atanmıştır¹⁴.

Osmanlı Devletinde, Şeyhülislam unvanının İstanbul müftülerine XV. yüzyılın ortalarından itibaren verilmesine ve Fatih kanunnâmesinde Şeyhülislamın “ulemânın reisi” olduğu belirtilmesine rağmen, XVI. yüzyılın ortalarına kadar, siyasî - idarî sistem ve İlmiye Teşkilatı’nın hiyerarşik yapısı içerisinde, Divan-ı Hümayun’un üyesi olarak Kadiaskerlerin yeri Şeyhülislamlardan daha üstündü¹⁵. Şeyhülisamlığın öneminin artması ve Kadiaskerlik makamının üzerinde yer alması, Kemalpaşazade ve Ebussuud Efendi’nin Şeyhülislam olarak görev almasından sonra olmuştur¹⁶. XVI. yüzyıldan itibaren Şeyhülisamlık makamının İlmiye Teşkilatı içerisinde en yüksek merteye¹⁷ olduğunu gösteren işaretlere rastlamak mümkündür. XVI. yüzyıla kadar Şeyhülislamlar Kadiaskerlikten gelmedikleri halde, bu yüzyıldan başlayarak Şeyhülislamlar Kadiaskerlik yapmış olan kişiler arasından atanmıştır. Diğer taraftan, Ebussuud Efendi zamanına kadar Şeyhülislamların almış oldukları yevmiye Kadiaskerlerden daha düşükken,

¹⁰ Ahmed Lütfî, **Târih-i Lütfî**, İstanbul, 1290, C.I, s.160,161.

¹¹ Kramers, s.486; M.Pixley, “*The Development and Role of the Şeyhülislam in Early Ottoman History*”, Journal of the American Oriental Society, C.XCVI, s.89-96.

¹² İlk Şeyhülislamın kim olduğuna dair tartışmalar için bkz. Ekrem Kaydu, “*Osmanlı Devletinde Şeyhülisamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı*”, Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi, Erzurum, 1977, S.2, s.201-209; Murat Akgündüz, **19. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devletinde Şeyhülisamlık**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1998, s.5-9; Sadık Eraslan, **Şeyhülisamlık Kurumu ve Ceride-i İlmiye**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1989, s.27-34; Esra Gündüz, **Osmanlı Devletinde Şeyhülisamlık Kurumu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 1992, s.44-49.

¹³ Ziya Kazıcı, **İslam Müesseseleri Tarihi**, Kayıhan Yay., İstanbul, 1996, s.162.

¹⁴ Ahmed Refik “*Osmanlı Şeyhülislamlarının Terâcim-i Ahvâli*”, İlmiye Salmâmesi, İstanbul, 1334, s.322; Richard C. Reep, **The Müfti of Istanbul: A Study in The Development of The Ottoman Learned Hierarchy**, London, 1986, s.73.

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988, C.III, s.449.

¹⁶ Richard C. Reep, “*Some Observations on The Development of The Ottoman Learned Hierarchy*”, Scholars, Saints and Sufis, Ed. N.R. Keddie, University of California Press, Berkeley, 1972, s.18; M. Tayyib Gökbilgin, **Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyet Tarihi**, İstanbul, 1977, s.107; Mehmet İpşirli, “*Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı*”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Editör: E. İhsanoğlu, İstanbul, 1994, C.I, s.270; İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yılı**, 3.Baskı, Hil Yay., İstanbul, 1995, s.157.

¹⁷ XVI. yüzyıl Osmanlı yönetim sisteminde Şeyhülisamlığın yeri ve önemi hakkında bkz. Albert Howe Lybyer, **The Government of The Ottoman Empire in The Time of Suleiman The Magnificent**, Harvard University Press, Cambridge, 1913, s.203-217.

Ebussuud Efendi'nin Şeyhülislamlığı zamanında, İlmiye Teşkilatı içerisinde en yüksek yevmiye Şeyhülislamlık makamına verilmeye başlanmıştır¹⁸. Dolayısıyla Şeyhülislamlık, XVI. yüzyıldan itibaren İlmiye Teşkilatı içerisinde Kadıaskerlik makamının önüne çıkmış ve en zirvede yer almıştır.

Osmanlı yönetim sisteminde Şeyhülislamın devlet protokolündeki yeri Vezir-i Azam'dan sonra gelmektedir. Bu bakımdan mevki olarak Sadrazamlar, Şeyhülislamların üstünde yer almıştır. Şeyhülislamları bazen doğrudan doğruya padişahlar atamış olsalar bile, bu durum istisnâdır ve asıl olarak Şeyhülislamları atama yetkisi Sadrazamların elinde bulunmuştur¹⁹. Şeyhülislamları atama yetkisinin Sadrazamların uhdesinde olması, Vezir-i Azamların en büyük dinî otorite olan Şeyhülislamlar karşısında daha güçlü olmasını sağlamıştır. Diğer taraftan, Sadrazamların azledilmelerinde veya katledilmelerinde Şeyhülislamların vermiş oldukları fetvaların büyük oranda etkisinin olması da Şeyhülislamların öne çıkmasını sağlamış ve bu durum, iki makam arasındaki ilişkileri dengelemiştir²⁰.

Şeyhülislamlar, Divan-ı Hümayun üyesi değillerdi. Ancak, önemli konularda kendilerine danışmak amacıyla zaman zaman Divan-ı Hümayun'a davet ediliyorlardı²¹. XVII. yüzyıldan itibaren ise Şeyhülislamlara danışmak bir gelenek haline geldi. Özellikle yönetimin zaafiyet içinde olduğu dönemlerde, Şeyhülislamlar siyasî ve idarî konularda ağırlıklarını daha da çok hissettirmeye başlamışlar ve yönetim ile ilgili birçok meselede Şeyhülislamların verdiği fetvalar esas alınmıştır²². Padişahların "hal edilme"lerinde bile Şeyhülislamların fetvalarının etkili olması, bu makamın önemini ve gücünü açıkça göstermektedir.

2- Fonksiyonel Açıdan Şeyhülislamlık

Şeyhülislamlığın görev ve yetkilerini; fetva vermek ve başında bulundukları İlmiye örgütünü (Kadı, Müderris ve Müftüleri) yönetmek (tayin ve terfi işlemlerini yürütmek) şeklinde, iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla, Şeyhülislamların Osmanlı yönetiminde, "fetva verme" yetkisine sahip olmaları açısından "dinî ve siyasî" bir fonksiyonu, İlmiye teşkilatını yönetimi altında bulundurmak açısından ise "idarî" bir fonksiyonu yerine getirdikleri söylenebilir.

2.1- Şeyhülislamlığın Dinî ve Siyasî Fonksiyonları

Bilindiği gibi esas itibariyle müftü olan Şeyhülislamların temel görevi, kendisine sorulan çeşitli meseleler hakkında dinin hükmünü

¹⁸ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, s.175-177.

¹⁹ Uzunçarşılı, s.189-192; Yusuf Halaçoğlu, *"Osmanlı Devlet Teşkilatı"*, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Redaktör: H.Dursun Yıldız, İstanbul, 1989, C.XII, s.425.

²⁰ Hamilton A.R. Gibb - Harold Bowen, **Islamic Society and The West**, Oxford University Press, London, 1969, Volume I, Part II, s.86; Dursun, s.235,236.

²¹ Emîrî, s.313; Uzunçarşılı, s.178; Gibb-Bowen, s.87; Veli Ertan, **Tarihte Meşihat Makamı İlmiye Sınıfı ve Meşhur Şeyhülislamlar**, Bahar Yay., İstanbul,1969, s.13.

²² Kramers, s.487,488; Uzunçarşılı, s.188,189.

açıklayan fetvalar vermesidir²³. Kuşkusuz Şeyhülislamlık, siyasî otoriteye - resmen Sultan'ın mutlak vekili olan Sadrazama- bağlı olarak çalışan, devletin genel idaresinde görev yapan resmî bir organdır. Fakat, İslam hukuku alanında hüküm verme ve denetleme yetkisinin olması, Şeyhülislamlığı bürokrasinin en serbest hareket eden, siyasî hayatın işleyişini en fazla etkileyen devlet organı düzeyine yükseltmiştir²⁴. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nde Ulemâ (İlmiye Teşkilatı) nın da başı olarak Şeyhülislam en güçlü politik figürü oluşturmuştur²⁵. Diğer taraftan, Padişahların bir siyasal darbe ile tahttan indirilmelerinde, Şeyhülislamların verdikleri fetvalar, "hal" işlemini tamamlayan önemli bir aşama olmuş²⁶ ve bu sebeple de Şeyhülislamlık makamı hem iktidar sahipleri, hem de muhalif gruplar nazarında ihmal edilmesi imkânsız bir konuma sahip olmuştur²⁷.

Şeyhülislamlığın en önemli fonksiyonu, siyasî otorite ve iktidarı, Padişahlık makamını ve yaptıklarını, devlet yönetiminin izlediği siyaseti ve aldığı kararları dinî açıdan meşrulaştırmasıdır²⁸. Bunun için Padişahlar, savaş ve barış kararlarını almak, önemli kanunnameleri çıkarmak, gerek görülen şahısların siyaseten katli gibi birçok siyasî ve idarî konularda Şeyhülislamların fetvalarına başvurmuşlardır²⁹. Bu noktadan bakıldığında Şeyhülislamlığın Osmanlı Devleti'ndeki etkin nüfuzu anlaşılacaktır³⁰. Ancak hemen belirtmemiz gerekir ki bu güçlü konum, Şeyhülislamlığı devletten bağımsız bir erk olarak algılamamıza neden olmamalıdır. Çünkü, Şeyhülislamın başında bulunduğu İlmiye Teşkilatı mensupları eğitim, kaza ve idarî hizmetleri yerine getirmekle sorumlu olan devlet görevlileridir³¹. Dolayısıyla Şeyhülislamlık, Osmanlı yönetim sisteminde, siyasî iktidara bağlı bir kurumdur³². Bu durum, Şeyhülislamlığın Batı devletlerindeki Kilise

²³ Şeyhülislamlık müessesesinin fetva ile ilgili fonksiyonları hakkında bkz. Ferhat Koca, "Osmanlılarda Meşihat Dairesi İçinde Müstakil Bir Birim Olarak Fetvahâne", İlam Araştırma Dergisi, Ocak-Haziran 1997, C.II, S.I, s.133-151; Eraslan, s.40-52.

²⁴ Joachim Wach'a göre "Gelişimi boyunca şariat, tüm hayatî sorunları dinî açıdan değerlendirmek şeklinde temel bir eğilim göstermiştir... 'Şeyhül'l-İslâm'lık kurumunun yani İstanbul müftülüğünün tarihi, sonraki dönemde İslamiyette manevî iktidar ve dünyevî iktidar arasındaki ilişkilerin gelişmesini gayet güzel bir biçimde aydınlatmaktadır". Bkz. Joachim Wach, **Din Sosyolojisi**, Çev. Ünver Günay, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul, 1995, s.363.

²⁵ Ejder Okumuş, **Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat**, İnsan Yay., İstanbul, 1999, s.164.

²⁶ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kırıatlı, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1996, s.14

²⁷ Davut Dursun, **Din Bürokrasisi**, İşaret Yay., İstanbul, 1992, s.153.

²⁸ Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, Barış Yay., Ankara, 1999, C.II, s.57,58.

²⁹ Halil İnalçık, "Şariat ve Kanun, Din ve Devlet", **Osmanlıda Din Devlet İlişkileri**, Hazırlayan: Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1999, s.104; R.C. Reep, "Shaykh Al-Islâm" The Encyclopaedia of Islam, Leiden, 1992, C.IX, s.400-402.

³⁰ Okumuş, s.161.

³¹ Şerif Mardin, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, 3.Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s.42.

³² Marshall G.S. Hodgson, **İslam'ın Serüveni -Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih-**, Yayına Hazırlayan: Metin Karabaşoğlu, İz Yay., İstanbul, 1993, C.III, s.112; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yay., İstanbul, 1978, s.25.

örgütleri³³ gibi özerk bir statüde olmadığı ve faaliyetlerinin siyasî otorite tarafından denetlendiği anlamına gelmektedir³⁴. Şeyhülislam ve mâiyeti, esas itibarıyla iktidar tarafından atanmakta ve duruma göre görevden alınabilmektedir³⁵.

Osmanlı Devleti'nde Sadrazamı, Sultan'ın dünyevî vekili, Şeyhülislamı da dinî vekili olarak değerlendirmek, Osmanlı'nın devlet anlayışına uygun düşmez. Çünkü, Osmanlı Devleti'nde Sultan hem dinî hem de dünyevî liderdir. Devlet örgütünde yer alan Sadrazam da dinin dışında bir yerde durmamaktadır. O da devletin bir memurudur. Ancak Sadrazamı devletin genel idaresinin başındaki yönetici, Şeyhülislamı da daha özel ve fakat daha etkin bir şekilde -resmen Sadrazama bağlı bulunsa da- Padişahın vekili namıyla devleti dinî yönden kontrol eden, devletin siyasî hukukunun ve idarî icraatının şeriat hükümleri çerçevesinde yürütülmesi için Sadrazama ve Padişaha yardım eden bir şahsiyet olarak görebiliriz³⁶.

Hiç şüphe yoktur ki, Osmanlı yönetim sisteminde ve toplumsal düzende Şeyhülislamlığın gücünü arttıran en önemli unsur fetva kurumudur. İslâm norm ve kurumlarının hâkim olduğu bir toplumda, din bilimlerinde uzmanlaşmış olan kimselerin, toplumsal yapıda önemli bir konumda bulunmaları doğaldır. Din, Osmanlı toplumunda meşrulaştırıcı, düzenleyici ve norm sistemi sunan bir yapı olmasının yanı sıra, etkin bir kontrol aracı olarak da fonksiyon görmüştür. Bundan dolayı da dinî yorumlar önem kazanmıştır. Hangi kural ve davranışların dinî olduğuna karar verecek olan makam Şeyhülislamlık olduğundan, hem Osmanlı yönetimi, hem de toplumu açısından bu kurumun gücü büyük olmuştur³⁷. Nitekim, Padişahlar her zaman için davranışlarını şeriat bakımından haklılaştırma hususunda büyük titizlik göstermişler³⁸, fetvalara uyma konusunda, nazârî ve fiilî olarak kendilerinin üstünde bir otorite olmamasına³⁹ ve yasama yetkisini tamamen ellerinde bulundurmalarına⁴⁰ rağmen, Şeyhülislamlardan aldıkları fetvalar doğrultusunda hareket etmişlerdir.

³³ Batıdaki kilise-devlet ilişkileri ve kilisenin egemenlik şekli ile ilgili olarak bkz. Gustav Mensching, *Dinî Sosyoloji*, Çev. Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yay., Konya, 1994, s.231-235.

³⁴ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, 5.Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s.210.

³⁵ Dursun, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, s.240; Şeyhülislamların tayin ve azli ile ilgili daha geniş bilgi için Bkz. Uzunçarşılı, s.189-195.

³⁶ Okumuş, s.164; Sadrazam ve Şeyhülislamın Osmanlı yönetimindeki yeri hakkında bkz. Mübahat Türker-Küyel, *"Ulemâ-i Kirâm ve Tafrâ-Tehille"*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Ankara, 1999, C.XL, s.357-365.

³⁷ Dursun, s.242,243; Mardin, s.267. Ayrıca bkz. M.Edip Beki, *Osmanlı Devletinin İlk Dönemlerinde İdare-Ulema İlişkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1997, s.87 vd.

³⁸ Halil İnalçık, *"Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam"*, *Osmanlıda Din Devlet İlişkileri*, Hazırlayan: Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1999, s.97; Ahmet Yaşar Ocak, *"Osmanlı İmparatorluğu ve İslam"*, Türk Yurdu Dergisi, Aralık 1999- Ocak 2000, C.XIX-X, S.148-149, s.12.

³⁹ Ömer Lütfi Barkan, *"Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi"*, *Osmanlıda Din Devlet İlişkileri*, Hazırlayan: Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1999, s.14.

⁴⁰ Çetin Özek, *Devlet ve Din*, Ada Yay., İstanbul, Tarihsiz, s.361-367; Halil İnalçık, *"Osmanlı Devletinin Kuruluşu"*, Çev. Hulusi Yavuz, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Yayın Yönetmeni: Kamil Kılıçoğlu, 2. Baskı, Kitabevi Yay., İstanbul, 1997, s.309.

Osmanlı Devleti'nde hukukun en yüksek makamı ve özelde dinî örgütlenmenin başı olarak Şeyhülislama Padişahı azletme yetkisi tanınmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı yönetiminde Şeyhülislamın meşrulaştırıcı işlevi, Padişahın iktidarda kalmasının temel şartı olmuştur. Bu nedenle de Padişahın, kendi örfî karar ve uygulamaları da dahil, bütün kanun ve icraatlarını, dinî meşrulaştırmadan geçirmesi gerekmiştir⁴¹. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Padişahlık makamından Şeyhülislam'ın fetvası ile "hal olunan" birkaç Padişah vardır⁴². Padişahların tahttan indirilmelerinde ve diğer siyasî konularda Şeyhülislamların fetvaları, aslında önceden karar verilen ve fiilen gerçekleşen bir olayın resmen tamamlanması ve meşrulaştırılması şeklinde fonksiyon görmüştür⁴³. Diğer taraftan, Osmanlı yönetimine karşı yapılan isyan ve ihtilallerde de Şeyhülislamlık kurumu, fetva verme yetkisi nedeniyle, aktif rol oynamıştır. Şeyhülislam, ya yönetime karşı gelen muhalefete destek olup kitleleri mobilize etmekte ve uzlaşmadığı yönetime son verilmesine yardımcı olmakta⁴⁴ veya mevcut yönetimle birlikte Şeyhülislama da karşı muhalefet geliştirmekte ve yönetimin uygulamalarından memnun olmayan ulemânın içinde yer aldığı isyancıların gayreti ile yönetim ile birlikte Meşihat'ta da iktidar değişmektedir⁴⁵. Bütün bu olaylar zincirinde Şeyhülislamlık, güçlü bir siyasî ve dinî kurum olarak etkin fonksiyonlar görürken, siyasî ve idarî sistemin dışında olan Batıdaki gibi özerk bir Kilise olmak istememiş, devletin bir parçası olma durumunu devamlı korumuştur⁴⁶. Siyasî sistemden ayrı, özerk bir Şeyhülislamlık kurumu hiç bir zaman düşünülmemiş ve hayata geçirilmemiştir⁴⁷.

2.2- Şeyhülislamlığın İdarî Fonksiyonları

Şeyhülislamlık makamının fetva verme görevinin yanı sıra diğer bir önemli görev alanı da başında bulunduğu İlmiye Teşkilatı'nı bir idarî görevli olarak yönetmektir. Osmanlı yönetim sisteminde Şeyhülislamlık; adlî ve idarî hizmetleri veren **Kadıhık**, dinî ve hukukî danışmanlık hizmetleri sunan **Müftülük** ve eğitim hizmetleri veren **Medrese** örgütlerini bünyesinde toplamıştır⁴⁸.

Yargılama ve yönetim, dinî ve hukukî danışmanlık, eğitim ve öğretim görevlerini yürüten İlmiye Teşkilatı'nın hiyerarşik yapısı ise şöyledir:

⁴¹ Okumuş, s.161.

⁴² Şeyhülislamların vermiş oldukları fetvalar doğrultusunda tahttan indirilen padişahlar III. Selim, Abdülaziz, V. Murat ve II. Abdülhamid için bkz. Osman Nuri, **Abdülhamid-i Sâni ve Devri Saltanatı**, İstanbul, 1327, s.23-24, 99, 1195-1196; Lewis, s.72, 160, 162, 216.

⁴³ Dursun, 245.

⁴⁴ Bu konu ile ilgili örnek bir uygulama için bkz. Lewis, s.75.

⁴⁵ Şeyhülislamların bu şekilde azledilmesi ile ilgili olarak bkz. Lewis, s.160.

⁴⁶ Erol Güngör, **İslamın Bugünkü Meseleleri**, 8.Baskı, Ötüken Yay., İstanbul, 1991, s.213.

⁴⁷ Dursun, s.262, 263.

⁴⁸ Dursun, s.25; Bernard Lewis, **Istanbul and The Civilization of The Ottoman Empire**, University of Oklahoma Press, Oklahoma, 1989, s.146-151; Lord Kinross, **The Ottoman Centuries -The Rise and Fall of The Turkish Empire**, New York, 1977, s.78; Lybyer, s.208, 209.

- Şeyhülislam (İstanbul Müftüsü)
- Kadiaskerler (Rumeli Kadiaskeri ve Anadolu Kadiaskeri)
- İstanbul Kadısı
- Vilayet Kadıları, Müftüleri ve Müderrisleri
- Sancak Kadıları
- Naipiler
- Cami ve mescitlerdeki din görevlileri (İmam, Müezzin vs.)⁴⁹.

Şeyhülislamlık makamının idarî olarak ön önde gelen görevi; kadı, müftü ve müderrislerin atama ve terfi işlemlerini yürütmek ve yönetmektir. XVI. yüzyılın sonlarına kadar kadı, müftü ve müderrislerin tayin ve terfi işlemleri sadrazamların yetki alanı içerisindeyken, bu tarihten sonra vilayet, sancak ve kaza müftüleri, mevali denilen önemli şehirlerin kadıları ve kadiaskerler Şeyhülislamlık makamı tarafından atanmaya başlanmıştır⁵⁰. Buna ilaveten, Sultan III. Mustafa tarafından başlatılan saraydaki Huzur Dersleri'ne katılacak Mukarrir (Kur'an'dan ayet okuyan) ve Muhatap (soru soran) ları seçme yetkisi de Şeyhülislamlık makamına verilmiştir. Ramazan ayında sarayda yapılan Huzur Dersleri'ne dönemin en önde gelen ilim adamları katılmış ve Padişahın huzurunda ilmî ve dinî tartışmalar gerçekleştirilmiştir.⁵¹

Görüldüğü gibi Kadılık, Müftülük ve Medrese örgütlerini idaresi altında bulunduran Şeyhülislamlık, Osmanlı yönetim sisteminde, idarî açıdan günümüzün, Adalet Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görev ve fonksiyonlarını yüklenmiş ve yerine getirmiştir. Şimdi sırasıyla, Şeyhülislamlık makamının idaresi altında yapılanan Kadılık, Müftülük ve Medrese örgütlerinin fonksiyonları üzerinde durmaya çalışalım.

2.2.1- Kadılık

Osmanlı Devleti'nde I. Murat zamanında kurulan Kadiaskerlik, XVI. yüzyıla kadar, İlmiye Teşkilatı içerisinde, statü itibarıyla, en üst makamda yer almıştır. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Şeyhülislamların Osmanlı yönetiminde öneminin artması ve İlmiye Teşkilatının başına geçmeleriyle birlikte Kadiaskerler de Şeyhülislamların idaresi altına girmişler⁵² ve İlmiye Sınıfının idarî yapısı içerisinde Şeyhülislamlardan sonra gelen en önemli görevlerden birini oluşturmuşlardır. XVI. yüzyılın sonlarına kadar Kadiaskerler Sadrazam tarafından göreve getirilirken, bu dönemden sonra Kadiaskerlerin ve "Mevali" denilen büyük kadılarının atanma işlemleri Şeyhülislamlık makamı tarafından yapılmıştır⁵³.

⁴⁹ Koçi Bey, **Koçi Bey Risalesi**, Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1993, s.19; Dursun, **Din Bürokrasisi**, s.152,153.

⁵⁰ Uzunçarşılı, s.179.

⁵¹ Huzur dersleri hakkında bkz. Ebü'lulâ Mardin, **Huzur Dersleri**, İstanbul, 1951,1966, C.I, II-III; Uzunçarşılı, s.215-222.

⁵² Uzunçarşılı, s.153.

⁵³ Koçi Bey, s.96; Uzunçarşılı, s.179.

Kadıaskerliğin hiyerarşik yapısı içerisinde en üstte Rumeli Kadıaskerliği yer almıştır. Rumeli Kadıaskerliğinden sonra sırasıyla, Anadolu Kadıaskerliği, İstanbul Kadılığı, Mevali Kadılıkları (Bursa, Edirne, Halep, Kahire, Şam gibi önemli şehirlerin kadılıkları), Sancak ve Kaza Kadılıkları gelmiştir⁵⁴.

Osmanlı Devleti'nde Adliye Teşkilatının başı olan Rumeli Kadıaskerleri ve bunun yanı sıra Anadolu Kadıaskerleri Divan-ı Hümayun'un asil üyeleridirler ve kendi bölgeleri ile ilgili Divana intikal eden davalara bakmakla yükümlüdürler⁵⁵. Kadıaskerler, Divan-ı Hümayun'da asil üye sıfatıyla yer almaları ve Padişaha arzda bulunma yetkisine sahip olmaları sebebiyle Osmanlı yönetim sisteminde önemli bir konumda bulunmuş ve ilk dönemlerden itibaren çeşitli kararların alınmasında etkili olmuşlardır⁵⁶. Kadıaskerlerin idaresi altında yer alan kadılar⁵⁷ da bulundukları bölgelerde, Padişahın temsilcisi sıfatıyla icra gücünü Padişahın otoritesinden almış⁵⁸ ve geniş yetkilere sahip bir şekilde görevlerini yerine getirmişlerdir⁵⁹.

Kadılar, temel görevleri olan meydana gelen her türlü anlaşmazlıkları şer'i ve örfi hukuka göre çözümlemekten ibaret olan adli işlerinin yanı sıra, idarî, malî ve mülkî pek çok alanlarda da varlık göstermişlerdir⁶⁰. Naip atamak, Lonca düzenini yönetmek ve bununla ilgili kuralları gözetmek, her türlü vakfiyelerin tanzimi, tescili ve kontrolleri ile ilgilenmek, noterlik hizmetleri görmek (kefalet, vekalet, mukavele vb. işlemler), miras işlerini yürütmek, nikah akdetmek, mukataaları denetlemek, teftişlerde bulunmak, çeşitli sicil ve defterleri tutmak, belediye işleri ile ilgilenmek, narh koymak, fiyatları kontrol etmek, tapu işlemleri ile ilgilenmek, asayişin sağlanmasını temin etmek gibi oldukça geniş bir görev tablosuyla yükümlü olan kadılar, kaza yönetiminde, en etkin ve güçlü kişilerdir⁶¹.

Şer'i ve örfi kanunları uygulamakla yükümlü olan kadılar, adli özerklik içerisinde görevlerini yapmışlar ve verdikleri hükümlerden dolayı hiç bir otoriteye karşı sorumlu tutulmamışlardır. Ancak, kadıların vermiş oldukları kararlara itiraz etmek isteyen kişilerin, bir temyiz makamı olarak Şeyhülislamlığa başvurma ve kararın yeniden gözden geçirilmesini

⁵⁴ Koçi Bey, s.96; İpşirli, s.263-267; Lybyer, s.217.

⁵⁵ Gibb-Bowen, s.121,122.

⁵⁶ İpşirli, s.268,269.

⁵⁷ Fahrettin Atar, **İslam Adliye Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, Tarihsiz, s.182.

⁵⁸ Halil İnalcık, **The Ottoman Empire: The Classical Age: 1300-1600**, London, 1975, s.118; Hodgson, s.117.

⁵⁹ Akdağ, C.II, s.70.

⁶⁰ Gibb-Bowen, s.125; Âmiran Kurtkan Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s.165,166.

⁶¹ Kaldy Nagy, "*Kâdi*", The Encyclopaedia of Islam, Leiden, 1978, C.IV, s.375; İlber Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Turhan Yay., Ankara, 1994, s.41-44; M. Akif Aydın "*Osmanlı'da Hukuk*", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Editör: E. İhsanoğlu, İstanbul, 1994, C.I, s.394-398; Halil Aygan, "*Osmanlı Toplumunda Sosyal Hayat*", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Aralık 1998, S.117, s.103-105; Uzunçarşılı, s.83.

isteme hakları da olmuştur⁶².

2.2.2- Müftülük

Şeyhülislamlık kurumunun yapısı içerisinde yer alan müftülükler, esas itibarıyla, halkın dinî ve hukukî alanda karşılaştığı meselelerde, dinin hükmünü açıklayıcı fetvalar⁶³ vermekle görevli uzmanların yer aldığı bir idarî birim olarak düşünülebilir. Dolayısıyla bu kurum, bir tür dinî danışmanlık ve çeşitli konularda dinin hükmünü öğrenme ihtiyacından doğmuş olup, Osmanlı yönetimi bunu bir kamusal iş olarak düzenlemiştir⁶⁴. Aslında müftülüklerin herhangi bir icra yetkisi yoktur⁶⁵ ve bir din bilgininin fetva verebilmesi için, özel bir kamu görevlisi olma şartı bulunmamaktadır. Fakat Osmanlı Devleti, “fetva”yı bir kamu işi olarak değerlendirmiş ve resmî makamların da zaman zaman sivil halk gibi fetva alma yoluna başvurma ihtiyaçlarından dolayı, bu toplumsal faaliyet alanını kamusal hale getirmişlerdir⁶⁶.

Müftülük örgütü, bu alandaki en yüksek mercii olan İstanbul Müftülüğü (Şeyhülislamlık) ile en alt seviyedeki kasaba ve kaza müftülükleri arasındaki birimleri içeren bir yapıdır. Kasaba kadılığı seviyesindeki müftülükten, İlmiye Teşkilatının başı olan Şeyhülislamlık makamına kadar kariyer yaparak yükselmek mümkündür. İstanbul Müftülüğüne; İstanbul Kadılığı, Anadolu Kadıaskerliği ve son olarak Rumeli Kadıaskerliği’nden geçilerek gelme imkanı vardır. Dolayısıyla, İstanbul Müftülüğüne gelebilmek için fiilen kadılık yapmış olmak gerekmektedir. Yani, kasaba müftülüğünden İstanbul Müftülüğüne sadece müftülüklerden geçip gelinebilen bir hiyerarşik yol bulunmamaktadır. Ancak, Şeyhülislamlık müessesesinin alt birimlerini oluşturan kadılık, müftülük ve medrese örgütleri arasında, karşılıklı olarak belli pozisyonlara karşılık gelen, rahatlıkla geçişlerin olduğu karma bir yapı bulunmaktadır⁶⁷. Osmanlı Devleti’nde tarihî süreç içerisinde, müftülük ve kadılık görevi bazen aynı kişilere verilmiş ise de XVI. yüzyılın ortalarından itibaren bu iki makam bağımsız hale getirilmiş, müftülük ve kadılık görevlerine ayrı ayrı kişiler atanmıştır⁶⁸.

Osmanlı yönetiminin merkez örgütünde, İstanbul Müftüsünün (Şeyhülislam) fetvaları ile amel edilirken, taşra örgütünde de vilayet ve kaza müftülüklerinden alınan fetvalarından faydalanılıyordu. Taşra teşkilatında müftü, yürütme yetkisi bulunmamakla birlikte, fetvaları ile yönetimde etkili olan bir makamdaydı. Zira, müftünün verdiği fetvalar, alınacak ve uygulanacak olan kararların şeriata uygunluğunu belirlemek açısından

⁶²Ebü'lulâ Mardin, “Kadı”, İslam Ansiklopedisi, M.E.B. Yay., İstanbul, 1964, C.IV, s.44; Akdağ, C.I, s.324; Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlı Toplumı”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Editör: E. İhsanoğlu İstanbul, 1994, C.I, s.460; Dursun, **Din Bürokrasisi**, s.156,157.

⁶³ Fetva hakkında bkz. J.R. Walsh, “Fatwâ”, The Encyclopaedia of Islam, Leiden, 1983, C.II, s.866,867; Ebü'lulâ Mardin, “Fetva”, İslam Ansiklopedisi, M.E.B. Yay., İstanbul, 1964, C.IV, s.582-584.

⁶⁴ Bernard Lewis, **İslam’ın Siyasal Söylemi**, Çev. Ünsal Oskay, 2.Baskı, İstanbul, 1997, s.40.

⁶⁵ Rasonryı, s.204.

⁶⁶ Dursun, s.159, 160.

⁶⁷ Dursun, s.160.

⁶⁸ Uzunçarşılı, s.174.

önemliydi⁶⁹. Bunun yanı sıra, adlî ve mülkî işlerin başında bulunan kadılar da zaman zaman, karara bağlamakta zorluk çektiği konularda, müftülerin fetvalarına başvurmak zorunda kalıyorlardı⁷⁰.

Dinî ve hukukî bir müşavir olarak fonksiyon gören müftüler, fetva verirken, genellikle kendilerinden önce yaşamış olan mezhep imamlarının ve müçtehitlerin fetvalarından faydalanmışlardır. Diğer taraftan, Osmanlı toplumunda, bir kamu hizmeti haline getirilen fetva verme işinde, devlet tarafından müftü olarak atanmamış olan kişilerin verdikleri fetvaların, resmî olarak tayin edilmiş müftülerin fetvaları kadar kabul görmemesi de ayrıca dikkat çekicidir⁷¹.

Müftülerin atanma, terfi ve diğer özlük hakları ile ilgili işlemler Şeyhülislamlık makamı tarafından yürütülmüştür. Ulema sınıfına mensup olmaları hasebiyle, vergi ve benzeri şeylerden muaf tutulmuş olan müftüler, vermiş oldukları fetvalar için de ayrıca ücret almışlardır. Osmanlı yönetiminde, başkent müftülüğü (Şeyhülislamlık) dışındaki müftülüklerin etkin ve çok önemli oldukları söylenemezse de, tarihî akış içerisinde, müftülük örgütü kendini koruyarak, günümüze kadar varlığını sürdürmüştür⁷².

2.2.3- Medrese

Esas itibariyle İslam dünyasında medreseler, Osmanlılardan önce kurulmuş ve gelişmiştir. Osmanlı Devleti, daha önce oluşmuş olan bu geleneği devam ettirmiş ve ilk medrese, Orhan Bey tarafından İznik'in alınmasından sonra, buradaki kiliselerden biri medreseye dönüştürülerek, 1330 tarihinde kurulmuştur⁷³. Daha sonraki dönemlerde, sırasıyla Bursa ve Edirne'nin fethedilip, başkent yapılmaları ile birlikte, I.Murat, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmet ve II. Murat kendi adlarıyla anılan medreseler inşa etmişlerdir⁷⁴. Ancak, İstanbul'un fethedilip, başkent olmasından sonra dönemin en büyük ve en ünlü medreseleri burada kurulmuştur. Fatih tarafından yapılan Fatih Medreseleri ve Kanuni'nin kurduğu Süleymaniye Medreseleri⁷⁵ devrin en önemli eğitim kurumları olarak dikkat çekmiş ve uzun yıllar boyunca ilim hayatında önemli hizmetler görmüşlerdir⁷⁶. Osmanlı Devleti'nde medreseler, vakıf⁷⁷ esasına göre kurulmuş ve genellikle padişahlar, vezirler, ilim adamları ve bazı üst düzey saray mensupları tarafından inşa ettirilmiştir. Medreselerin kuruluş ve işleyişi vakıfların

⁶⁹ Dursun, **Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, s.265.

⁷⁰ Akdağ, C.I, s.323, 324; Aydın, s.411-413.

⁷¹ Dursun, s.266.

⁷² Dursun, s.267.

⁷³ İnalçık, s.166; Uzunçarşılı, s.1.

⁷⁴ İlk dönem Osmanlı Medreseleri hakkında bkz. Mustafa Bilge, **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1984, s.65 vd.; Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, 1976, s.15,16; Uzunçarşılı, s.1-3.

⁷⁵ Fatih ve Süleymaniye Medreseleri hakkında bkz. Hüseyin Atay, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi**, Dergah Yay., İstanbul, 1983, s.77-100; Uzunçarşılı, s.5-10, 33-38.

⁷⁶ İpşirli, s.259,260.

⁷⁷ Osmanlı Devleti'nde Vakıf müessesesi için bkz. Ahmed Akgündüz, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, 2. Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1996.

vakfiyeleriyle, en ince ayrıntılarına kadar düzenlenmiştir⁷⁸.

Bilindiği gibi, medreselerde ders veren kimselere müderris denir. Müderris olabilmek için oldukça zahmetli ve uzun bir süreçten geçmek gerekir. Bir kişinin müderris olabilmesi için, sırasıyla medreselerin en alt seviyesindeki “Haşiye-i Tecrid” medresesini, “Hâriç” ve “Dâhil” medreselerini, “Sahn-ı Semân” veya “Süleymaniye” medresesini bitirerek “icazet” alması gerekir. İcazet, kişinin müderrislik yapabileceğini gösteren bir çeşit diplomadır⁷⁹. Bundan sonra icazet sahibi, görev alabilmek için Rumeli veya Anadolu Kadiaskerliğine başvurarak müderris aday defterine kaydını yaptırır ve “nevbet” bekler. Sırası geldiğinde en aşağı derecedeki Haşiye-i Tecrid medreselerinden birine müderris olarak atanır. Daha sonra belli bir hiyerarşi içinde en üst seviyedeki bir medreseye kadar yükselebilir⁸⁰.

Kadılar gibi müderrisler de XVI. yüzyıla kadar Kadiaskerler tarafından göreve getirilirken, bu tarihten sonra önemli müderrisler Şeyhülislam tarafından atanmıştır⁸¹. İcazet alan medrese mezunları, müderrisliğin yanı sıra, müftülüğe ve kadılığı da aday olabilir. Daha alt seviyedeki medreseleri bitirenler ise, “kalemiye” adı verilen katipler grubuna katılabildikleri gibi kadı naipliği, imamlık, müezzinlik vb. görevlere de gelebilirler⁸².

Görüldüğü gibi, Şeyhülislamlığın bünyesinde yer alan medreseler; devlet kademelerinde görev yapacak olan uzman elemanlar yetiştirmenin⁸³ yanı sıra, dinî eğitim ve öğretimle topluma ideolojik yön veren, toplumdaki insanların zihniyet dünyasını oluşturan, dinî değer ve normları yeni nesillere aktaran özellikleri de sahiptir. Dolayısıyla, medreseler, Osmanlı toplumunda, son derece önemli dinî, idarî ve sosyal fonksiyonları yerine getirmişlerdir⁸⁴.

3- Şeyhülislamlığın Zayıflaması ve Sona Ermesi

Osmanlı yönetim sisteminde Şeyhülislamlığın etkin olduğu dönem, yenileşme hareketlerinin başladığı XVIII. yüzyılın sonlarına kadar dayanmaktadır. Yenileşme hareketleriyle birlikte gelişen yeni toplumsal gruplar ve Batılı norm ve değerlerle yetişen “Asker-Sivil Bürokrasi” karşısında Şeyhülislamın başında bulunduğu İlmiye Teşkilatı gerilemiş⁸⁵ ve

⁷⁸ Lybyer, s.203-206.

⁷⁹ İcazet hakkında bkz. Atay, s.101-130.

⁸⁰ Uzunçarşılı, s.45; Baltacı, s.26-31; Yediyıldız, s.458,459; Ali Uğur, **The Ottoman Ulema in the mid-17th Century:An Analysis of The Vakaiu'l-Fuzala of Mehmed Şeyhi Ef.**, Berlin,1986, s.41,42; Reep, s.25,26.

⁸¹ Andreas M. Kazamias, **Education and The Quest for Modernity in Turkey**, London, 1966, s.32; İpşirli, s.261.

⁸² Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, 5.Baskı, Kültür Koleji Yay., İstanbul, 1994, s.63-67.

⁸³ Rasyonı, s.204.

⁸⁴ Dursun, **Din Bürokrasisi**, s.158; Güngör, s.42-51; Ekmeleddin İhsanoğlu, “*Osmanlı'da Bilim Faaliyetleri*”, Türk Yurdu Dergisi, Aralık 1999- Ocak 2000, C.XIX-X, S.148-149, s.28.

⁸⁵ Yenileşme hareketleri sonucunda Şeyhülislamlık kurumu; statü olarak güç kaybetmesine rağmen, yenileşme hareketleri karşısında, devletin yönetim sistemi içerisindeki bir birim olması itibarıyla, olumlu bir tavır içerisinde olmuş ve idarenin tasarruflarını meşrulaştırıcı bir fonksiyon üstlenmiştir. Şeyhülislamlığın bu yönü ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmet Cihan, **Modernleşme Döneminde Osmanlı Uleması (1770-1876)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1994,

kamu yönetimindeki bazı görevlerini sivil kurumlara devretmek zorunda kalmıştır.

Osmanlı toplumunda farklılaşmaların ve dönüşümlerin görüldüğü, birçok reformların yapıldığı XIX. yüzyıl⁸⁶, siyaset ve din ilişkileri açısından, dinin siyasî ve idarî sistemdeki etkisinin ve fonksiyonlarının hızla gerilediği, buna karşılık Sivil-Asker Bürokrasisinin yönetime ağırlığını koyduğu bir çağ olarak dikkat çekmektedir⁸⁷. Osmanlı Devleti'nde, Islahat çabaları çerçevesinde izlenen politikalar, Batıdan esinlenerek yapılan bürokratik düzenlemeler, yeni kurumsal yapılanmalar ve aynı doğrultuda açılan yeni görev alanları⁸⁸ önemli farklılaşmalar doğurmuş, bu farklılaşmalar ise -doğal olarak- yeni siyasî aktörlerin siyaset sahnesinde aktif bir şekilde rol almalarına yardımcı olmuştur. Bu durum ise, Şeyhülislamlık müessesesinin devlet içinde, nitelik ve nicelik yönünden geri plana itilmesini ve devlet mekanizmalarını dinî yönden denetleme fonksiyonlarından gün geçtikçe uzaklaşmasını beraberinde getirmiştir⁸⁹. Yenileşme hareketlerinin başladığı tarihten sonraki Osmanlı yönetim sisteminin en dikkat çekici özelliği, bir yanda geleneksel ve diğer yanda Batıdan aktarılan modern kurumların bir arada bulunduğu ikili bir sistem oluşudur. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam eden bu ikili yapı içinde geleneksel müesseselerin fonksiyonları giderek gerilerken, Batıdan alınan kurumların önemi artmıştır⁹⁰.

Şeyhülislamlık müessesesinin “ifta”, “kaza” ve “tedris” ile ilgili

s.52-248; Ahmet Şamil Görer, **Osmanlı Ulemasının III.Selim ve II.Mahmud Reformları Karşısındaki Tavrı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996, s.38 vd.

⁸⁶ Bu dönemde Osmanlı yönetim sisteminde yapılan reformlar için bkz. Engelhard, **Tanzimat ve Türkiye**, Çev. Ali Reşat, Kaknüs Yay., İstanbul, 1999; Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, Eren Yay., İstanbul, 1993; Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1994.

⁸⁷ Dursun, **Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, s.315,316; Ayrıca bu konu hakkında bkz. Niyazi Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, İstanbul, 1984, s.35-43; Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, 3. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s.179,180; Ahmet N. Yücekök, **Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı**, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1971, s.81,82; Necdet Subaşı, **Türk Aydın Din Anlayışı**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1996, s.65-68.

⁸⁸ Osmanlı Devletinde Batılılaşma hareketlerinin sosyolojik tahlilleri için bkz. Mümtaz Turhan, **Kültür Değişimleri**, 3.Basım, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul, 1997, s.131-202; Emre Kongar, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, 4.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s.318 vd; Ercüment Kuran, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1994, s.21-40; Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yay., Ankara, 1975; Mümtaz'er Türköne, **Modernleşme Laiklik ve Demokrasi**, Ark Yay., Ankara, 1994, 128 vd; Kadir Canatan, **Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme**, İnsan Yay., İstanbul, 1995, s.57-67.

⁸⁹ Okumuş, s.219; Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s.158-161; Ramazan Boyacıoğlu, **Hilafetten Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1992,

s.50-60; Anzavur Demirpolat, **Ulema Intellectual and The Modernization of Muslim Societies**, (A Master's Thesis), Ankara, 1994, s.51-62; John Robert Barnes, **An Introduction to Religious Foundations in The Ottoman Empire**, Leiden, 1986, s.67-86.

⁹⁰ Dursun, s.316,317; Yücekök, s.82; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, 1960, s.23; İlber Ortaylı, **“Osmanlı Devletinde Laiklik Hareketleri Üzerine”**, **Osmanlıda Din Devlet İlişkileri**, Hazırlayan: Vecdî Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1999, s.201.

yetkilerini direkt olarak etkileyen, devlet ve toplum katındaki fonksiyonlarının gerilemesine sebep olan düzenlemelere; yapılan askeri reformlar sonucu Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, bir takım meclislerin açılması, bakanlıkların kurulması, yeni bir takım kurumların ihdas edilmesi, İslam dışı kaynaklardan alınan bazı yasaların Batıdan iktibas edilmesi, Şeriat mahkemelerinin yanında Nizamiye mahkemelerinin kurulması, medreselerin yanında asker-sivil bürokrasisine eleman yetiştirecek mekteplerin açılması, vakıfları yönetecek bakanlığın kurulması gibi bir takım yapısal-kurumsal gelişmeler⁹¹ örnek olarak gösterilebilir.

Görüldüğü gibi, merkeziyetçi bir anlayışla oluşturulmaya çalışılan bürokratik yapı, devlet içinde kurumsal ve kültürel uzmanlaşma ile yapısal-fonksiyonel farklılaşmayı beraberinde getirmiş, bu uzmanlaşma ve farklılaşma ise bir yandan dinî organizasyonları açık bir şekilde sınırlandırmaya başlayarak İlmiye bürokrasisinin (Şeyhülislamlığın) görev alanlarının daralmasına, siyasî sistem içindeki iktidar gücünün azalmasına, yeni bürokratik yapının kontrolü altına alınmasına sebebiyet verirken, bir yandan da bizzat dinin devlet içindeki etkinlik alanından yavaş yavaş uzaklaşması suretiyle, devletin dünyevîleşme sürecine girmesine neden olmuştur. Bu bakımdan Şeyhülislamın başında bulunduğu İlmiye Sınıfının belli alanlarda sınırlandırılması, yapısal-fonksiyonel farklılaşma ve uzmanlaşmanın en önemli sonuçlarından⁹².

Nitekim, 1826 da Yeniçeri Ocağı kaldırıldığında “Ağakapısı”⁹³, Sultan II. Mahmud’un emriyle Şeyhülislamlık makamına tahsis edilerek, Bâb-ı Meşihat (Şeyhülislamlık kapısı, Fetva kapısı) olmuş⁹⁴, böylece kendi konağında görevlerini yerine getiren Şeyhülislamlar⁹⁵ ağa kapısına taşınmış ve Şeyhülislamlık bir devlet dairesi haline dönüşmüştür. Yine aynı yıllarda kabine sistemi oluşturulduğundan Şeyhülislam hükümet üyesi sayılmış (Şer’iye Nazırı olarak) ve görev süresi, üyesi bulunduğu hükümetin ömrüne bağlı hale gelmiştir⁹⁶.

Bu gelişmeler paralelinde, 1839 yılında “Şuray-ı Devlet” kurularak Şeyhülislamlığın dahilî siyaset üzerindeki nüfuzu kısılmış, 1879 yılında “Adliye Nezareti”ne bağlı yeni asliye ve ceza mahkemelerinin kurulmasıyla

⁹¹ Dursun, *Din Bürokrasisi*, s.174; Çetin Özek, *Türkiye’de Laiklik*, İstanbul, 1962, s.14,15; Mardin, s.169-171.

⁹² Okumuş, s.293; Mardin, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, s.212,213.

⁹³ Osmanlı Devletinin en yüksek makamlarından biri olan Yeniçeri Ağasının görev yaptığı yer “Ağakapısı” olarak adlandırılmıştır. Ağakapısı hakkında bkz. R.Ekrem Koçu, “*Ağakapısı*”, İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, 1958, C.I, s.245-247.

⁹⁴ Sultan II. Mahmud, Ağakapısı’nın Şeyhülislamlara tahsisi için yazdığı fermana, Yeniçeriliğin bütün hatıralarını silip unutturmak için Ağakapısı adını yasaklayarak buraya “Fetvâhâne (Bâb-ı Meşihât) denilmesini istemiştir. Bkz. Lütfi, C.I, s.161-162.

⁹⁵ Osmanlı Devleti’nde her yetkilinin kendi oturduğu konağın bir kısmını, genellikle de selamlığını resmî daire olarak kullanması gelenektir. 1826’da Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasına kadar Şeyhülislamlar da oturdukları konakların selamlık kısmını Meşihât Dairesi olarak kullanırlardı. Yerleri müsait olmayanlar ise uygun bir konak kiralayarak oraya taşınırlar ve resmî işlerini burada görürlerdi. Bkz. Uzunçarşılı, s. 195,196.

⁹⁶ İsmail Yakıt, “*Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar*”, Türk Yurdu Dergisi, Aralık 1999-Ocak 2000, C.XIX-X, S.148-149, s.181; Lewis, s.97,98; Kramers, s.488.

etki alanının büyük bir kısmı elinden alınmış, bunu takip eden yıllarda Şeyhülislamlığa bağlı Şer'îye ve Nizamiye Mahkemeleri'nin yetkileri büyük ölçüde sınırlandırılmış ve nihayet, 1916 yılında kurulan yeni hükümet, bütün "Mehakim-i Şer'îye" idaresini Adliye Nezareti'ne⁹⁷, medreselerin idaresini ise Maarif Nezareti'ne bağlamıştır⁹⁸. Böylece Şeyhülislamlık tarafından icra edilen fonksiyonlara aşamalı olarak el konulmuştur⁹⁹.

Bu noktada hemen belirtmemiz gerekir ki; Şeyhülislamlığın Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yönetim üzerindeki nüfuzunun kırılması, adli ve eğitim ile ilgili görev ve yetkilerinin elinden alınması ve sadece dinî konularla meşgul olan bir kurum haline gelmesinde Ziya Gökalp'ın büyük ölçüde etkisi olmuştur. Türk düşünce tarihinde, dinin devlet işlerinden ayrılması tezini, sistematik olarak ilk defa ortaya koyan Ziya Gökalp¹⁰⁰, 1916 yılında toplanan İttihat ve Terakki Partisi'nin kongresine sunduğu raporda, devlet yönetiminde "diyanî işler" ile "kazaî işler"i ayrı birimler olarak teşkilatlanması üzerinde durmuş ve bu doğrultuda Şeyhülislamlığın "Diyanet Nezareti"¹⁰¹ adı altında yapılandırılıp, görev alanının sadece dinin itikat, ibadet ve ahlakla ilgili işleri düzenlemek ile sınırlandırılması; kazaî işlerin ise hukukçulara bırakılarak Adliye Nezareti'ne bağlanması gerektiğini belirtmiştir¹⁰². Gökalp'ın Şeyhülislamlık ile ilgili bu önerileri İttihat ve Terakki yönetimi tarafından benimsenmiş ve yukarıda belirtildiği gibi uygulamaya geçirilmiştir.

Yapılan bu uygulamalar sonucunda yetki alanı iyice daralan, nüfuz ve otoritesini büyük oranda kaybeden¹⁰³ ve diğer kurumlarda olduğu gibi

⁹⁷ Ira M. Lapidus, **Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası**, Çev. İ.Safa Üstün, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul, 1996, s.66. Bu dönem içerisinde hukuk alanında yapılan yenilikler ile ilgili geniş bilgi için bkz. Taha Akyol, **Medine'den Lozan'a**, 6.Baskı, Milliyet Yay., İstanbul, 1998, s.23 vd; Aydın, s.429-438.

⁹⁸ Kramers, s.488,489; Lapidus, s.70; Öztuna, s.965. Bu dönemde eğitim alanında yapılan yenilikler ile ilgili geniş bilgi için bkz. H. Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, M.E.B. Yay., İstanbul, 1970, s.22 vd;

⁹⁹ Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, s.170.

¹⁰⁰ Orhan Türkdoğan, **Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri**, 2. Baskı, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul, 1998, s.108.

¹⁰¹ Gökalp'ın kurulmasını teklif ettiği "Diyanet Nezareti", Cumhuriyet döneminde din işlerini yürütmek amacıyla kurulan Diyanet İşleri Reisliği'ne isim ve fonksiyonları itibarıyla mesned teşkil etmiştir.

¹⁰² Ziya Gökalp, **"Diyanet ve Kaza"**, İslam Mecmuası, S.35, İstanbul, 1331, s.2-6. Gökalp'ın din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve Şeyhülislamlık müessesesi ile ilgili görüşleri için bkz. Uriel Heyd, **Ziya Gökalp'ın Hayatı ve Eserleri**, Çev. Cemil Meriç, Sebil Yay., İstanbul, 1980, s.63-66; Orhan Türkdoğan, **Millî Kültür Modernleşme ve İslam**, 2. Baskı Birleşik Yay., İstanbul, 1996, s.141-143; Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 4. Baskı, Ülken Yay., İstanbul, 1994, s.332; Ünver Günay, **"Ziya Gökalp ve Din Sosyolojisi"**, Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri 1989, S.3, s.232-234. Berkes, s.451,452; Boyacıoğlu, s.60-68; Seyfettin Erşahin, **"Meşihat-ı İslamiye'den 'Diyanet Riyaseti'ne (Ziya Gökalp'ın Şeyhülislamlık Tasarısı)**, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Ankara, 1998, C.XXXVIII, s.344-359.

¹⁰³ Mehmet Ali Ünal, **"Osmanlı Hukukunun Tarihi Gelişimi ve Ulema Sınıfı"**, Türk Yurdu Dergisi, Aralık 1999-Ocak 2000, C.XIX-X, S.148-149, s.191.

“bozulma” sürecine giren¹⁰⁴ Şeyhülislamlık kurumu; geçirdiği çeşitli aşamalardan sonra, Şeyhülislam Medenî Mehmed Nuri Efendi’nin de dahil bulunduğu son Osmanlı Kabinesi’nin 26 Eylül 1922 tarihinde istifa etmesiyle¹⁰⁵ birlikte ömrünü tamamlamıştır.

KAYNAKÇA

AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, Barış Yayınları, Ankara, 1999.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, 2. Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

----- **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, İstanbul, 1990.

AKGÜNDÜZ, Murat, **19. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1998.

AKYILDIZ, Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, Eren Yayınları, İstanbul, 1993.

AKYOL, Taha, **Medine’den Lozan’a**, 6.Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, 5.Baskı, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul, 1994.

ARSLANTÜRK, Zeki, **Naîma’ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı**, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1997.

ATAR, Fahrettin, **İslam Adliye Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, Tarihsiz.

ATAY, Hüseyin, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1983.

AYDIN, M. Akif, *“Osmanlıda Hukuk”*, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Editör: E. İhsanoğlu, İstanbul, 1994.

AYGAN, Halil, *“Osmanlı Toplumunda Sosyal Hayat”*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.117, Aralık 1998.

BALTACI, Cahit, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, 1976.

BARCAN, Ömer Lütfi, *“Türkiye’de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi”*, **Osmanlıda Din Devlet İlişkileri**, Haz: Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1999.

¹⁰⁴ Bkz.Ümid Meriç, **Cevdet Paşa’nın Cemiyet ve Devlet Görüşü**, 2.Baskı, Ötüken Yay., İstanbul, 1979, s.116-119; Zeki Arslantürk, **Naîma’ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı**, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1997, s.105-107; Koçi Bey, s.19-23.

¹⁰⁵ İsmail Hâmi Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, İstanbul,1972, C.IV, s.467-468; Kramers, s.489.

- Robert, **An Introduction to Religious Foundations in The Ottoman Empire**, Leiden, 1986.
- BEKİ, M.Edip, **Osmanlı Devletinin İlk Dönemlerinde İdare-Ulema İlişkisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1997.
- BERKES, Niyazi, **Teokrasi ve Laiklik**, İstanbul, 1984.
- **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1975.
- **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978.
- BİLGE, Mustafa, **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984.
- BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, **Din Sosyolojisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.
- BOYACIOĞLU, Ramazan, **Hilafetten Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1992.
- CANATAN, Kadir, **Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- CİHAN, Ahmet, **Modernleşme Döneminde Osmanlı Uleması (1770-1876)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1994.
- DANIŞMEND, İsmail Hâmi, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, İstanbul, 1972.
- DEMİRPOLAT, Anzavur, **Ulema Intellectual and The Modernization of Muslim Societies**, (A Master’s Thesis), Ankara, 1994.
- DURSUN, Davut, **Din Bürokrasisi**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.
- **Laiklik, Siyaset ve Değişim**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- **Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, 2. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.
- ENGELHARD, **Tanzimat ve Türkiye**, Çev. Ali Reşat, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.
- ERARSLAN, Sadık, **Şeyhülislamlık Kurumu ve Ceride-i İlmiye**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1989.
- ERŞAHİN, Seyfettin, *“Meşihat-ı İslamiye’den ‘Diyanet Riyaseti’ne (Ziya Gökalp’ın Şeyhülislamlık Tasarısı)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XXXVIII, Ankara 1998.
- ERTAN, Veli, **Tarihte Meşihat Makamı İlmiye Sınıfı ve Meşhur Şeyhülislamlar**, Bahar Yayınları, İstanbul, 1969.
- EMÎRÎ, Ali, *“Meşihât-ı İslâmiyye Tarihçesi”*, İlmiye Salnâmesi, İstanbul, 1334.
- GİBB, Hamilton A.R. - Harold Bowen, **Islamic Society and The West**, Oxford University Press, London, 1969.

- GÖKALP, Ziya, “*Diyanet ve Kaza*”, İslam Mecmuası, S.35, İstanbul, 1331.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, **Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyet Tarihine Genel Bakış**, İstanbul, 1977.
- GÖRER, Ahmet Şamil, **Osmanlı Ulemasının III.Selim ve II.Mahmud Reformları Karşısındaki Tavrı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996.
- GÜNAY, Ünver, “*Ziya Gökalp ve Din Sosyolojisi*”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.3, Kayseri 1989.
- GÜNDÜZ, Esra, **Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Kurumu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 1992.
- GÜNGÖR, Erol, **İslamın Bugünkü Meseleleri**, 8.Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1991.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “*Osmanlı Devlet Teşkilatı*”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Redaktör: H.Dursun Yıldız, İstanbul, 1989.
- HEYD, Uriel, **Ziya Gökalp’in Hayatı ve Eserleri**, Çev. Cemil Meriç, Sebil Yayınları, İstanbul, 1980.
- HODGSON, Marshall G.S., **İslam’ın Serüveni -Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih-**, Yayına Hazırlayan: Metin Karabaşoğlu, İz Yayınları, İstanbul, 1993.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “*Osmanlı’da Bilim Faaliyetleri*”, Türk Yurdu Dergisi, C.XIX-X, S.148-149, Aralık 1999- Ocak 2000.
- İNALCIK, Halil, “*Osmanlı Devletinin Kuruluşu*”, Çev. Hulusi Yavuz, **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, Yayın Yönetmeni: Kamil Kılıçoğlu, 2. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997.
- “*Osmanlı İmparatorluğu’nda İslam*”, **Osmanlıda Din Devlet İlişkileri**, Hazırlayan: Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1999.
- “*Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet*”, **Osmanlıda Din Devlet İlişkileri**, Hazırlayan: Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1999.
- **The Ottoman Empire: The Classical Age: 1300-1600**, London, 1975.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “*Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı*”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Editör: E. İhsanoğlu, İstanbul, 1994.
- KAYDU, Ekrem, “*Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı*”, Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi, S.2, Erzurum, 1977.
- KAZAMIAS, Andreas M., **Education and The Quest for Modernity in Turkey**, London, 1966.
- KAZICI, Ziya, **İslam Müesseseleri Tarihi**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1996.

- KINROSS, Lord, **The Ottoman Centuries -The Rise and Fall of The Turkish Empire**, New York, 1977.
- KOCA, Ferhat, “*Osmanlılarda Meşihat Dairesi İçinde Müstakil Bir Birim Olarak Fetvahâne*”, İlam Araştırma Dergisi, C.II, S.I, Ocak-Haziran 1997.
- KOÇER, H. Ali, **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1970.
- KOÇİ BEY, **Koçi Bey Risalesi**, Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.
- KOÇU, R.Ekrem, “*Ağakapısı*”, İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, 1958.
- KONGAR, Emre, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, 4.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.
- KRAMERS, J.H., “*Şeyhülislam*”, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979.
- KURAN, Ercüment, **Türkiye’nin Batılılaşması ve Millî Meseleler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
- LAPIDUS, Ira M., **Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası**, Çev. İ. Safa Üstün, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.
- LEWIS, Bernard, **Istanbul and The Civilization of The Ottoman Empire**, University of Oklahoma Press, Oklahoma, 1989.
- **İslam’ın Siyasal Söylemi**, Çev. Ünsal Oskay, 2.Baskı, İstanbul, 1997.
- **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 1996.
- LYBYER, Albert Howe, **The Government of The Ottoman Empire in The Time of Suleiman The Magnificent**, Harvard University Press, Cambridge, 1913.
- LÜTFÎ, Ahmed, **Târih-i Lütfî**, İstanbul, 1290.
- MARDİN, Ebü’lulâ, **Huzur Dersleri**, C. I-III, İstanbul, 1951,1966.
- “*Fetva*”, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1964.
- “*Kadı*”, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1964.
- MARDİN, Şerif, **Türkiye’de Din ve Siyaset**, 3.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, 5.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Türk Modernleşmesi**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994

- **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- MENSCHING, Gustav, **Dinî Sosyoloji**, Çev. Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 1994.
- MERİÇ, Ümid, **Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü**, 2.Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1979.
- NAGY, Kaldy, "*Kâdî*" The Encyclopaedia of Islam, Leiden, 1978.
- NURİ, Osman, **Abdülhamid-i Sâni ve Devri Saltanatı**, İstanbul, 1327.
- OCAK, Ahmet Yaşar, "*Osmanlı İmparatorluğu ve İslam*", Türk Yurdu Dergisi, C.XIX-X, S.148-149, Aralık 1999- Ocak 2000.
- OKUMUŞ, Ejder, **Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999.
- ORTAYLI, İlber, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Turhan Yayınları, Ankara, 1994.
- **İmparatorluğun En Uzun Yılı**, 3.Baskı, Hil Yayınları, İstanbul, 1995.
- "*Osmanlı Devletinde Laiklik Hareketleri Üzerine*", **Osmanlıda Din Devlet İlişkileri**, Hazırlayan: Vecdi Akyüz, Ayıışı Kitabları, İstanbul, 1999.
- ÖZEK, Çetin, **Devlet ve Din**, Ada Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.
- **Türkiye'de Laiklik**, İstanbul, 1962.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Devlet ve Hanedanlar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1969.
- PIXLEY, M., "*The Development and Rol of the Şeyhülislam in Early Ottoman History*", Journal of the American Oriental Society, C.XCVI, 1976.
- RASONYI, Laszlo, **Tarihte Türklük**, Çev. H.Zübeyir Koşay, 4.Baskı, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1996.
- REEP, Richard C., "*Şaykh Al-Islâm*", The Encyclopaedia of Islam, Leiden, 1992.
- "*Some Observations on The Development of The Ottoman Learned Hierarchy*", Scholars, Saints and Sufis, Ed. N.R. Keddie, University of California Press, Berkeley, 1972.
- **The Müfti of Istanbul: A Study in The Development of The Ottoman Learned Hierarchy**, London, 1986.
- REFİK, Ahmed, "*Osmanlı Şeyhülislamlarının Terâcim-i Ahvâli*", İlmiye Salnâmesi, İstanbul, 1334.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Shorter Encyclopaedia of Islam, London, 1953.

SUBAŞI, Necdet, **Türk Aydınının Din Anlayışı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, 1960.

TURHAN, Mümtaz, **Kültür Değişmeleri**, 3.Basım, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.

TÜRKDOĞAN, Orhan, **Millî Kültür Modernleşme ve İslam**, 2. Baskı, Birleşik Yayınları, İstanbul, 1996.

----- **Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri**, 2. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

TÜRKER-KÜYEL, Mübahat, *“Ulemâ-i Kirâm ve Tafrâ-Tehille”*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XL, Ankara, 1999.

TÜRKÖNE Mümtaz'er, **Modernleşme Laiklik ve Demokrasi**, Ark Yayınları, Ankara, 1994.

UĞUR, Ali, **The Ottoman Ulema in the mid-17th Century: An Analysis of The Vakaiu'l-Fuzala of Mehmed Şeyhi Ef.**, Berlin, 1986.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Ankara, 1984.

----- **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 4. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul, 1994.

ÜNAL, Mehmet Ali, *“Osmanlı Hukukunun Tarihî Gelişimi ve Ulema Sınıfı”*, Türk Yurdu Dergisi, C.XIX-X, S.148-149, Aralık 1999-Ocak 2000.

WACH, Joachim, **Din Sosyolojisi**, Çev. Ünver Günay, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

WALSH, J.R., *“Fatwâ”*, The Encyclopaedia of Islam, Leiden, 1983.

YAKIT, İsmail, *“Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar”*, Türk Yurdu Dergisi, C.XIX-X, S.148-149, Aralık 1999- Ocak 2000.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *“Osmanlı Toplumu”*, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Editör: E. İhsanoğlu, İstanbul, 1994.

YÜCEKÖK, Ahmet N., **Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.

NEO-LİBERAL DÜŞÜNCENİN TÜRKİYE BAĞLAMINDA YENİ YÖNETSEL AKTÖRLERİ: BAĞIMSIZ İDARİ OTORİTELER-ÜST KURULLAR

Vahdettin AYDIN*, Mehmet AKTEL **, Nilüfer AVŞAR***

Özet

Son yirmi yıl göz önüne alındığında, geleneksel yönetsel anlayışın dışında, bir takım yeni yönetsel örgütlenmelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle neo-liberal düşüncenin, siyaset ve ekonominin birbirinden ayrı kurgulanması gereken iki ayrı alan olduğu yönündeki ontolojik iddiası yeni bir örgütsel yapı şeklinde bağımsız idari otoriteleri doğuran en önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

1980 sonrası yaşanan gelişmeler, siyasal otorite ağırlıklı anlayışın yerine piyasanın egemenliğini kabul eden anlayışı oluşturmuştur. Böylece toplumsal yaşam açısından önem taşıyan kamusal hizmet alanları kamunun tekelinden çıkartılarak, piyasanın rekabet şartlarına açılmaya başlanmıştır.

Bugün pek çok ülkede olduğu gibi ülkemizde de görsel, işitsel iletişim sektörleri, finans ve bankacılık, telekomünikasyon gibi temel ve hassas kamusal hizmet alanları bu tür yapılar tarafından düzenlenmekte ve denetlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bağımsız İdari Otoriteler, Üst Kurullar, Regülasyon.

* Yrd.Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, vaydin@iibf.sdu.edu.tr

** Yrd.Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, maktel@iibf.sdu.edu.tr

*** Araş.Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Araştırma Görevlisi, nilufer@iibf.sdu.edu.tr

**Evaluation Of New Administrative Actors In Neo-Liberal Thinking:
Independent Administrative Authorities-Higher Level Administrative Boards**

Abstract

If last 20 years are taken into consideration, it is seen that except for traditional administrative thought there occurs a new set of administrative organizations. The ontological claim, that politics and economics should be fitted separately, of the neo-classical thought is the main factor that leads to new organizational structures- independent administrative authorities and high boards.

The after-1980 incidents have formed the thought that consent the dominance of market instead of politics-driven thought. In this period, public service areas that are important for social life have been taken out of public monopolies, markets have been opened to competition.

Today, fundamental public service areas just like basic rights and freedoms, visual and auditory telecommunication sectors, finance and banking are performed by such organizations in most countries.

Keywords: *Independent Administrative Authorities, Higher Level Administrative BOARDS, Regulation.*

GİRİŞ

Son yirmi yıl göz önüne alındığında, geleneksel yönetsel anlayışın dışında, bir takım yeni yönetsel örgütlenmelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle neo-liberal düşüncenin, siyaset ve ekonominin birbirinden ayrı kurgulanması gereken iki ayrı alan olduğu yönündeki ontolojik iddiası yeni bir örgütsel yapı şeklinde bağımsız idari otoriteleri doğuran en önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

1980 sonrası yaşanan gelişmeler, siyasal otorite ağırlıklı anlayışın yerine piyasanın egemenliğini kabul eden anlayışı oluşturmuş, toplumsal yaşam açısından önem taşıyan hassas bir takım kamusal hizmet alanları kamunun tekelinden çıkartılarak piyasanın rekabet şartlarına açılmaya başlanmıştır.

Geleneksel kamu yönetiminde genel kanı, kamu hizmetleri ile piyasanın birbirine zıt kavramlar olduğu ve kamu hizmetlerinin piyasa ölçütleri ile değerlendirilemeyeceği yönündedir. Buna karşın küreselleşme süreci ve bunun yönetsel yansımalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni kamu yönetimi anlayışı, kamu hizmetlerinin üretilmesinde ve sunumunda piyasalaştırmayı (marketization), devletten daha etkin bir araç olarak görmektedir. Bu 'ulus devlet' anlayışının yerine 'piyasa merkezli bir devlet' anlayışının ikame edilmeye çalışıldığının bir göstergesidir.

Günümüzde siyasetin ekonomi ile ilişkisi yeniden gözden geçirilmektedir. Bunun sonucu olarak ta rekabetçi küresel bir piyasa için 'siyasal iktidarlar'¹ sorumluluk ve yetkilerinin önemli bir kısmını piyasa kurallarına karşı daha hassas olan bağımsız idari otoritelere devretmek durumunda kalmaktadırlar. Bu kurullar, kamu tüzel kişiliğine sahip, yönetsel ve mali alanda özerk yapılanmalar olarak yönetsel örgütlenmeler içerisinde yer almakta, devletin tekel niteliği taşıyan hizmet alanlarında düzenleme (regülasyon) ve denetleme görevini yerine getirmektedirler.

Bugün pek çok ülkede görsel, işitsel iletişim sektörleri, finans ve bankacılık, telekomünikasyon gibi temel ve hassas kamusal hizmet alanları bu tür yapılar tarafından düzenlenmekte ve denetlenmektedir. Son yirmi yılda düzenleme ve denetleme görevini üstlenen üst kurul tipi bu yapılanmalar, kamu yönetim sistemimizde de yerini almış bulunmaktadır. Bu kapsamda; Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), Rekabet Kurulu (RK), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK), Telekomünikasyon Kurulu (TK), Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK), Şeker Kurulu, Tütün, Tütün Mamülleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurulu ve Kamu İhale Kurumu (KİK) gibi kurullar ülkemizdeki bağımsız idari otoritelerdir.

Bu çalışmada bu kurumların ortaya çıkışları, özellikleri, işlevleri, faydalı ve sakıncalı yönleri ile Türk yönetim ve hukuk sistemindeki konum ve etkileri ele alınacaktır.

¹ Burada devletin veya devlet tüzel kişiliğinin değil siyasal iktidarların alanının daraltılmaya çalışıldığı açıkça görülmektedir.

1.Tanımlama Çabası

Batıda yaygın bir şekilde görülen bu kurulların ilk örneklerine 19.yüzyılda rastlansa bile, çağdaş anlamda bu yapılanmalar, 1980 sonrası piyasa ekonomisi, teknoloji ve özgürlüklere ilişkin gelişmelerin bir ürünü olarak ortaya çıkmışlardır.

Bu kurulların yeni oluşları, farklı alanlarda etkinlikte bulunmaları ve yasal düzenlemelerinin farklı nitelik taşıması, bu kurulların çeşitli isimler almalarına yol açmıştır. “Quangos” (quasi-autonomous non-governmental organizations) özerk hükümet dışı organizasyon benzeri, “NDPBs” (non-departmental public bodies) kamu kurumu niteliğinde olmayan kurumlar, “independent agencies” bağımsız otorite, “Organizme quasi-Juridictionnel veya para juridictionnel” yarı yargısal otorite veya yargısal kuruluş benzeri isimler ² yaygın olarak kullanılmaktadır. Çalışmamızda ise daha çok “bağımsız idari otoriteler” kavramı kullanılmış, bunun yanında ‘üst kurul’ veya ‘düzenleyici ve denetleyici kurumlar’ ifadelerine de yer verilmiştir. ³

Bağımsız idari otoriteler konusunda kavram olarak ortak bir tanım yapılamamakla birlikte, misyon ve amaçlarından yola çıkarak bu kurulların ne olduğunu anlamak mümkün olmaktadır.

Geleneksel yönetsel örgütlenmelerin dışında kalan, belli bir hizmet alanı ile sınırlandırılmış düzenleme, denetleme ve yaptırım uygulama yetkilerine sahip kuruluşlardır.⁴ Başka bir ifade ile Bağımsız İdari Otoriteler (BİO), piyasa ekonomisine geçişle birlikte özelleştirme ve özerkleştirme adımlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan, devletçi düzenlemelerin yerini alarak, karar alma, uygulama ve denetim yetkilerine sahip yönetsel yapılanmada yeni bir model olarak kabul edilen kuruluşlardır. ⁵

Daha geniş bir tanımlama yoluna gidersek: ⁶ “Toplumsal yaşam için özel bir önem ve duyarlılık taşıyan, temel hak ve özgürlükler ile ekonomik ve sosyal sektörlerde veya alanlarda düzenleme, denetleme ve yönlendirme faaliyetinde bulunan, kararları üzerinde hiçbir makam ve merciin etkisinin olmadığı, karar organları özel güvencelere sahip, mali özerkliği haiz, özerk bütçeli kamu tüzel kişisidir.”

² Şeref GÖZÜBÜYÜK, Turgut TAN; **İdare Hukuku**, Cilt 1, Turhan Kitabevi, Ankara 1998; Helene PAULIAT; “Karşılaştırmalı Hukukta Bağımsız İdari Otoriteler”, **Bağımsız İdari Otoriteler**, Çev. Mahmut Göçer, Edit. İbrahim Ö. Kaboğlu, Alkım Yayınları, İstanbul 1998, ss.6-10.

³ Bağımsız idari otoriteler veya üst kurullar ifadesinin yanında Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar ifadesini de özellikle belirtmek gerekmektedir. Çünkü 12.07.2004 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından meclise gönderilen kanun tasarısının başlığı; “Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar Hakkında Kanun Tasarısı” şeklindedir. Söz konusu kanun tasarısı için bkz.

http://www.basbakanlik.gov.tr/docs/basbakanlik/kanuntasarilari/kvyv/duzenleyici_denetleyici_kurumlar.htm 20.04.2005.

⁴ Metin GÜNDAĞ, **İdare Hukuku**, 6. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara 2002, s.490.

⁵ Kenan TANRIKULU, “Bağımsız İdari Otoriteler”, **5 Kasım 2001 Tebliğ Değerlendirme**, Ankara, Kasım 2001, s.9.

⁶ Ali ULUSOY, **Bağımsız İdari Otoriteler**, Turhan Kitabevi, Ankara 2003, s.2.

1.1. Bağımsız İdari Otoritelerin Ortaya Çıkış Süreci

Teknolojik gelişmelere açık, toplumsal yaşamda önemli yeri olan ve uzun yıllar kamu yönetimlerince tekel altında tutulan, iletişim, medya, enerji, telekomünikasyon, bankacılık, sermaye piyasası ve finans gibi sektörlerin hem siyasetin dolayısıyla siyasetçilerin, hem de bu sektörlerde yer alan diğer aktörlerin etkisinden uzaklaştırılma ihtiyacı ve arzusu Bağımsız İdari Otoriteler olarak adlandırılan üst kurulların doğmasının başlıca nedeni olmuştur.

Geleneksel yönetim örgütlenmelerinin dışında kalan bağımsız idari otoriteler, ilk olarak Anglo-sakson ülkelerde ortaya çıkmış ve 1970'li yıllardan itibaren Kıta Avrupası'nda bazı ülkelerde yer almışlardır.⁷ Bu bağımsız kurumlar kendi hizmet alanlarıyla sınırlı olarak düzenleme ve organizasyon yapma, denetleme ve yaptırım uygulama işlerini tek başına yapan, siyasal ve yargısal bazı denetimlere tabi olsalar da, bir anlamda kendi ilgi alanı ile sınırlı olarak düzenleme, denetleme ve karar verme işlevlerini bünyelerinde toplayan “devlet içinde küçük devletçikler” niteliğinde kurumlardır.⁸

Amerika Birleşik Devletlerinde bu kuruluşlar, yasama, yürütme ve yargıdan hem organik, hem de işlevsel olarak bağımsız bir biçimde düşünülmüşken; Fransa'da devlet tüzel kişiliği içinde bir idari otorite olarak benimsenmiş ve yürütmeye dahil birimler olarak örgütlenmişlerdir.⁹

1980'li yılların başından başlayarak, 1990'lı yıllarda ve özellikle 2000'li yılların başında birbiri ardına bağımsız idari otorite olarak adlandırdığımız üst kurullar Türk yönetim sistemi içinde de yerlerini almışlardır.¹⁰ 1980'li yılların başında itibaren tüm dünyayı saran küreselleşme akımının da etkisi ile devleti küçültmek, özellikle ekonomik alanlarda yürütülen kamu hizmetlerini özelleştirmek ve fakat özel kesime bırakılan bu kamu hizmetlerine tamamen de yabancı kalınmayarak onları dışarıdan düzenlemek ve bu düzenlemeyi yapacak örgütleri kurmak düşüncesi de bu gibi kuruluşların oluşturulmasında önemli bir etken olmuştur.¹¹

Bağımsız idari otoritelere ihtiyaç duyulmasının temelinde; hem gelişen teknoloji ve bu nedenle bazı yönetsel alanların denetiminin zorlaşması, hem de bu gibi alanların siyasal otoritelerin düzenlemesine bırakılmasında tarafsızlık ve nesnellik açısından çıkabilecek sorunlar, yani bir anlamda siyasilere duyulan güvensizlik yatmaktadır.¹²

⁷ Ethem ATAY, “Fransız İdare Hukukunda Bağımsız İdari Otoriteler (Bio'lar): Rekabet Konseyi”, **Perşembe Konferansları**, Mart 2000, s.54.

⁸ GÜNDAY, **İdare Hukuku**, s.490.

⁹ ULUSOY, s.6.

¹⁰ Yukarıda belirttiğimiz bağımsız idari otoritelerin kuruluş kanunlarının tarihlerine bakıldığında; SPK (1981), RTÜK (1994), RK (1994), BDDK (1999), TK (2000), EPDK (2001), Şeker Kurulu (2001), Tütün Kurulu (2002), KİK (2002) olduğu görülmektedir.

¹¹ GÜNDAY, “Bağımsız İdari Otoriteler”, **5 Kasım 2001 Tebliğ Değerlendirme**, Ankara, s.73.

¹² İbrahim KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku**, İstanbul, 1999, s.121.

Ayrıca günümüzde devletin üstlendiği yeni rol, toplumsal yaşama ilişkin faaliyetlerin bizzat üstlenilmesi değil, toplumsal yaşamda bir anlamda hakemlik şeklinde oluşmakta ve bu yeni rolün bir gereği olarak ‘regülasyon’¹³ işlevi önem taşımaktadır. Bu kavram içinde bağımsız idari otoritelerin kararlar aldığı, bu kararları uyguladığı, kararlarının uygulanıp uygulanmadığını denetlediği ve gerektiğinde yaptırım yetkilerini kullandığı da unutulmamalıdır.

Düzenleyici müdahalelerin hedefi rekabet değildir. Rekabeti veya rekabet politikasını bazı amaçlara ulaşmak için kullanılabilecek en önemli araçlardan biri olarak görmek gerekir. Regülasyonun hedefleri olarak şunlar sayılabilir:¹⁴ Söz konusu hizmetlerin tüketiciler arasındaki dağılımının etkin olmasını sağlamak; hakim konum durumlarının hizmet dağılımında etkinsizlik yaratmasını önlemek, buna kısaca fiyatlama etkinliği veya dağılım etkinliği (allocative efficiency) denebilir. Ayrıca hizmetleri üreten firmaların o hizmetleri en düşük maliyetle üretmelerini, yani maliyet verimliliğini sağlamak; evrensel hizmet sağlamak, yani hizmetin belki de maliyetini bile karşılayacak durumda olmayan bölgelere veya gelir gruplarına ulaşmasını sağlamak; hizmeti üreten firmaların hakim konumlarından rant yaratmalarını önlemek, yani aşırı kârı sınırlayarak tüketicilerin ödediği fiyatların makul olmasını sağlamak.

Hassas ve teknik bazı alanların siyasetin ve siyasetçilerin etkisinden arındırılması isteğiyle oluşturulan bu otoriteler, temel hak ve özgürlükler, rekabet, sermaye piyasası, bankacılık ve finans, enerji, telekomünikasyon, kamu ihaleleri ve iletişim sektörlerinin hem çıkar gruplarının, hem ilgili sektördeki diğer aktörlerin, hem de politikacıların müdahalelerinden korunması amacıyla¹⁵ yönelik olarak oluşturulmuşlardır. Ekonomik bir amaç için oluşturulmuş bir regülatör otoritesinin nihai amacının, ekonomik etkinlik olduğunu asıl amaç olarak kabul ettiğimizde, bağımsız bir regülasyon kurumunun toplum açısından refahın artırılması yönünde düzenlemeler yapması gerekliliğini de kabul etmiş oluruz.¹⁶

¹³ Regülasyon, davranışları sınırlayan, sakıncalı görülen davranışlara izin vermeyen bir tür kırmızı ışık gibi görülmektedir. Bkz.M.Ali BEKENAY ve Diğerleri, **Telekomünikasyon, Bankacılık, Enerji Sektöründe Üst Kurullar ve Rekabet**, Odak Ofset, Ankara 2002. Tam karşılığı olmadığı için regülasyon, oyunun kurallarının belirlenmesi (düzenleme), bu kurallara uyumun sağlanması (denetim) ve sektörü rekabet ortamına doğru sevk etme (yönlendirme) olarak tanımlanmakta, günümüz uygulaması bakımından; “devletten bağımsız (özerk) kamusal kurumlarca yapılan düzenleme, denetleme ve yönlendirme faaliyeti” olarak kabul edilmektedir. Bkz. ULUSOY, s.21-24.

¹⁴ İzak ATİYAS, “Ne İçin ve Nasıl Regülasyon”, <http://www.tesev.org.tr>, (E.T) 08.05.2003.

¹⁵ ULUSOY, s.10.

¹⁶ Fuat OĞUZ, “Bağımsız İdari Otoriteler Ne Kadar Bağımsız (Olabilir)?”, <http://liberal-dt.org.tr>, (E.T) 09.04.2003; Ali ULUSOY, “Regülasyon Kurumları Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, **2000 Yılında İdari Yargı Sempozyumu**, 11-12 Mayıs 2000, Ankara, s.273.

1.2. Bağımsız İdari Otoritelerin Türleri

Bağımsız idari otoriteler, karar organlarının şekline, yaptıkları düzenlemenin özelliğine ve faaliyet alanlarının niteliğine göre çeşitli kategorilere ayrılmaktadır.¹⁷

Karar organlarının şekline göre, karar organları kuruldan oluşanlar ve kuruldan oluşmayanlar olarak iki gruba ayrılmaktadır. Ülkemizdeki bağımsız idari otoritelerin çoğunluğu karar organları kurul şeklinde oluşmuşken, karar organları kuruldan oluşmayanlara da istisnai de olsa rastlanmaktadır.¹⁸

Karar organlarının kuruldan oluşması bağımsız idari otoritelerin oluşumlarını engelleyici bir neden olmasa da, amaçlarını göz önüne aldığımızda hassas ve teknik alanlarda faaliyet göstereceklerinden, bu alanlara ilişkin kararların tarafsız ve olabildiğince objektif alınması, ancak bu kararların belli bir topluluk arasında değerlendirme ve tartışmalar yapılması yoluyla mümkün olabilecektir. Bu da alınacak olan kararların adil, dengeli ve özenli kararlar olabilmesi için organların kuruldan oluşması anlamına gelmektedir.

Bağımsız idari otoriteler yaptıkları düzenlemenin özelliğine göre, genel nitelikte düzenleme yapanlar (geniş anlamda regülasyon yapan bağımsız idari otoriterler) ve spesifik bir sektörde düzenleme yapanlar (sektörel regülasyon) otoriteleri olarak ikiye ayrılabilirler. Örneğin, Rekabet Kurulu belli bir sektörle sınırlı olmaksızın kendi faaliyet konularında her türlü sektöre ilişkin karar alabildiği için genel nitelikte düzenleme yapanlar grubuna girerken; BDDK veya SPK sektörel regülasyon yaptıkları için ikinci gruba girmektedir.

Bağımsız idari otoriteler faaliyet konularına ve alanlarına göre ise, temel hak ve özgürlükler alanında faaliyet gösterenler ve ekonomik alanda faaliyet gösterenler olarak ikiye ayrılabilirler. Temel hak ve özgürlükler alanında faaliyet gösterenlere ülkemizde RTÜK, ekonomik alanda faaliyet gösterenlere de BDDK ve Rekabet Kurulu örnek olarak verilebilir.

Ülkemizde Bağımsız idari otorite yapısında ilk olarak Sermaye Piyasası Kanunu ile Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)¹⁹ kurulmuştur. Bunu takiben, Anayasa'nın 133. maddesinde 1993 yılında 3913 sayılı Kanun ile değişiklik yapıldıktan ve radyo ve televizyon yayıncılığında Devlet tekeli kaldırılıp özel radyo ve televizyon istasyonlarının kurulmasına olanak tanındıktan sonra, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK)²⁰ kurulmuştur. Daha sonra, Rekabet Kurumu (RK)²¹, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)²², Telekomünikasyon Kurumu (TK)²³, Enerji Piyasası

¹⁷ ULUSOY, **Bağımsız İdari Otoriteler**, ss.11-13.

¹⁸ ULUSOY, **Bağımsız İdari Otoriteler** s.11.

¹⁹ 2499 Sayılı Sermaye Piyasası Kanunu. RG. 30.07.1981 tarih ve 17416 sayı.

²⁰ 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun. RG. 20.04.1994 tarih ve 21911 sayı.

²¹ 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun. RG. 13.12.1994 tarih ve 22140 sayı.

²² 4389 sayılı Bankalar Kanunu. RG. 23.06.1999 tarih ve 23734 sayı.

Düzenleme Kurumu (EPDK)²⁴ Şeker Kanunu ile Şeker Kurumu²⁵, Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu²⁶ ile en son olarak Kamu İhale Kurumu²⁷ kurulmuştur.²⁸

1.3. Bağımsız İdari Otoritelerin Özellikleri

Bağımsız idari kurumların en başta gelen özelliği, bu kurumların yürütme karşısında bağımsız olmalarıdır. Bu kurumların diğer belirgin özellikleri; belli bir alanı regüle etme, izleme ve denetleme ve yaptırım uygulama yetkileri ile donatılmış olmalarıdır. Dolayısıyla herhangi bir yönetsel organın bağımsız idare otorite olarak kabul edilebilmesi için yönetsel yönden “bağımsız” ve “düzenleyici ve denetleyici” bir işleve sahip olması gerekmektedir. Türkiye gibi bağımsız regülasyon kuruluşlarına yeni geçmekte olan ülkelerde regülatörlerin bağımsızlığını sağlamak konusunda güçlüklerle karşılaşmaktadır.

Bağımsızlığın iki ana unsuru olan “siyasal bağımsızlık” ve “kararların teknik düzeyde alınması” gerekliliği birlikte düşünüldüğünde, yasal düzenlemelerin uygulamaya yansiyabilmesi için ülkedeki hukuksal alt yapının da buna uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, irdelenmesi gereken ayrı bir nokta, regülatör kuruma bağımsızlık verilirken bunun ne ölçüde katı kurallara bağlanacağı öncelikli olarak belirlenmesi gereken bir husustur.²⁹

Bu kurulların aralarında yetki ve yapı bakımından bazı farklılıklar olmasına rağmen bazı ortak yönleri aşağıdaki gibi sıralanabilir;³⁰ Her birisi yasa ile kurulmakta, devletin sorumluluk ve yetki alanına giren düzenleme ve denetim işlevine katılmakta; tüzel kişiliğe sahip olabilmekte; üyeleri bağımsız ve yönetimleri özerk bir nitelik taşımakta; faaliyetleri üzerinde sadece yargısal bir denetim söz konusu olmakta; ayrıca yönetsel yaptırım uygulama yetkileri de bulunmaktadır.

²³ 2813 sayılı Telsiz Kanunu’nda değişiklik öngören 27.01.2000 tarih ve 4502 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu, Ulaştırma Bakanlığının Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanun, Telsiz Kanunu ve Posta, Telgraf ve Telefon İdaresinin Biriktirme ve Yardım Sandığı Hakkında Kanun İle Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. RG. 29.01.2000 tarih ve 23948 sayı.

²⁴ EPDK, önce 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu ile Elektrik Piyasası Düzenleme Kurumu olarak kurulmuştur. RG. 03.03.2002 tarih ve 24335 sayı. Ardından 18.04.2001 tarih ve 4646 sayılı Elektrik Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılması ve Doğal Gaz Piyasası Kanunu ile görev alanı ve ismi değişikliğe uğramış ve Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu haline dönüştürülmüştür. 4646 sayılı kanun RG. 02.05.2001 tarih ve 24390 tarih.

²⁵ 4634 sayılı Şeker Kanunu. RG. 19.04.2001 tarih ve 24378 sayı.

²⁶ 4733 sayılı Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğünün Yeniden Yapılandırılması İle Tütün ve Tütün Mamullerinin Üretimine, İç ve Dış Alım ve Satımına, 4046 Sayılı Kanunda ve 233 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. RG. 09.01.2002 tarih ve 24635 sayı.

²⁷ 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu. RG. 22.01.2002 tarih ve 24648 sayı.

²⁸ Mehmet AKTEL, **Küreselleşme ve Türk Kamu Yönetimi**, Asil Yayın Dağıtım, Feryal Matbaacılık, Ankara 2003, ss. 227-231; GÜNDAY, “Bağımsız İdari Otoriteler Sempozyumu”, **5 Kasım 2001 Tebliğ Değerlendirme** s. 74.

²⁹ Fuat OĞUZ, “Bağımsız İdari Otoriteler Ne Kadar Bağımsız (Olabilir)?”, <http://liberal-dt.org.tr>, (E.T) 09.04.2003.

³⁰ GÖZÜBÜYÜK, TAN, s. 288.

1.3.1. Yapısal Özellikleri

1.3.1.1. Kurumsal Yapı

Ülkemizdeki bağımsız idari otoritelerin bir kısmı ‘kurul’ olarak kurulmuşlardır. Bunlar; Sermaye Piyasası Kurulu ve Radyo Televizyon Üst Kurulu’dur. Diğer kısmı ise ‘kurum’ olarak kurulmuşlardır. Bunlar; Rekabet Kurumu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Telekomünikasyon Kurumu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu ile Kamu İhale Kurumu’dur. Kurum olarak örgütlenen bağımsız idari otoritelerde aynı zamanda aynı adı taşıyan kurullar bulunmaktadır. Bu kurullar, kurumun karar organı durumundadırlar.³¹

Bağımsız idari otoritelerin (kurum veya kurul olarak) karar organı olan kurulları dışında bir bakanlık gibi teşkilat yapılanmaları vardır. Aynı zamanda kurul dışındaki diğer kadrolar sürekli kadrolardır. Örneğin, SPK’nın hizmetlerin gerektirdiği asli ve sürekli görevler kurulca atanan “memurlar” eliyle yürütülmektedir.³² Gerektiğinde sözleşmeli uzman personelde çalıştırılabilir. Yasanın 28.maddesine göre, memurlarla sözleşmeli personelin kadro ve ücretlerine ilişkin esaslar kurulun önerisi ve ilgili bakanın teklifi üzerine bakanlar kurulunca saptanır. 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Yasanın 34.maddesine göre, Rekabet Kurumu, hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevleri idari hizmet sözleşmesi ile çalıştırılan personel eliyle yürütülür. Kurul ihtiyaca uygun kuruluş ve kadro statülerinin düzenlenmesinde serbest olup kadro ihdası ile iptali kurulun yetkisindedir. Diğer kurumların yasalarında da farklı düzenlemeler vardır.

1.3.1.2. Statü

Bu otoriteler devlet yönetimi içinde yer almakla beraber, herhangi bir siyasal ve yönetsel makama bağlanmamakta, genellikle bir bakanlıkla ilgilendirilmekte veya ilişkilendirilmektedirler. Bu durum işlemleri üzerinde ilgili bakanlıkların veya Başbakanlığın etkili olamayacağı anlamına gelmemektedir. Sadece bu kuruluşların kurul olarak merkezi yönetimin hiyerarşik veya vesayet denetimi dışında kaldığı söylenebilir.³³

Bağımsız idari otoritelerin diğer kurumlardan ayırt edilmesini sağlayan en önemli özelliği yönetsel açıdan bağımsız olmalarıdır. Bağımsız idari otoritelerin bağımsızlığı; hem organları, hem işlevleri, hem de bütçeleri üzerinde siyasal iktidarın ve diğer yönetsel mercilerin denetiminin söz konusu olmaması anlamına gelmektedir. Ancak bağımsız idari otoritelerin bağımsızlıklarının Anayasal bir güvencesi bulunmaması, bu idarelerin merkezi yönetimin vesayet denetimi altına alınabilmesini mümkün kılmaktadır.

³¹ Turgut TAN “Bağımsız İdari Otoriteler veya Düzenleyici Kurullar”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.35, S.2, Haziran 2002, s.18.

³² 2499 sayılı kanunun 15.12.1999 tarih ve 4487 sayılı Kanun ile değişik 26.maddesi.

³³ Lütfi DURAN, “Türkiye de Bağımsız İdari Otoriteler”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt.30, Sayı.1, Mart 1997, s.6.

Organik bağımsızlık ise bu kurumların karar organlarında bulunan kurul üyelerinin bir takım güvencelerle donatılmaları anlamına gelmektedir. Buna göre; üyeler belirli ve çok kısa olmayan sürelerle seçilirler ve bu süre bitinceye kadar görevlerinden alınamamakta ve görevleri de bu sürenin bitiminde yenilenmemektedir. Ayrıca siyasal iktidarın kurul üyelerini görev sürelerinin bitiminde “cezalandırması” ihtimaline karşı bunların üyelikten önceki veya dengi görevlerine dönebilmeleri güvence altına alınmış bulunmaktadır.³⁴

Bağımsız idari otoritelerin işlevsel bağımsızlığı ise bu kurumların işlev ve eylemleri üzerinde yürütme organına dahil birimlerin bu eylem ve işlemlerin geçersizliği sonucunu doğurabilecek doğrudan bir yetkiye sahip olmaması anlamına gelmektedir.³⁵ Bu organik ve işlevsel bağımsızlık bağımsız idari otoritelerin hiçbir denetime tabi olmadıkları anlamına gelmemektedir. Tersine idarenin bütünlüğü ilkesi uyarınca işlemleri başta olmak üzere her türlü yargısal denetime tabi bulunmaktadır.

Kurul üyelerinin seçim usulü, statüleri ve güvenceleri, üyelerin görev süreleri, yeniden seçilme olanağının bulunup bulunmaması, görev süresi dolmadan görevden alınmalarının mümkün olup olmadığı, görevle bağdaşmayan işlerin önceden belirlenmesi gibi konular bağımsızlığın sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.³⁶

Ancak bağımsız idari otoritelerin her birisinin farklı zamanlarda ve farklı yasal düzenlemeler ile kurulmuş olmaları, ister istemez bu kuruluşların bağımsızlığını güvence altına alan düzenlemelerde de farklılıklar yaratmaktadır. Örneğin; 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu’nun 15.12.1999 tarih ve 4487 sayılı Kanun ile değişik 17.maddesine göre; SPK tüzel kişiliği haiz yönetsel ve mali özerkliğe sahip ve yetkilerini kendi sorumluluğu altında bağımsız olarak kullanan bir kurul olarak tanımlanmaktadır. 3984 sayılı RTÜK Kanunu’nun 15.05.2002 tarih ve 4756 sayılı Kanunla değişik 5.maddesine göre; RTÜK özerk ve tarafsız bir kamu tüzel kişiliğine sahip bulunmaktadır. Yine 4054 sayılı kanun Rekabet Kurulu için kamu tüzel kişiliğini haiz, idari ve mali özerkliğe sahip, görevlerini yaparken bağımsız bir kurul olduğunu vurgulamakta ve Rekabet Kuruluna görevlerini yaparken hiçbir organ, makam, mercii ve kişinin kurumun nihai kararlarını etkilemek amacıyla emir ve talimat veremeyeceğini belirtmektedir. 4389 sayılı yasaya göre; BDDK, kamu tüzel kişiliğini haiz ve idari ve mali özerkliğe sahip kılınmaktadır.

Bağımsız idari otoritelerin karar alma organı durumundaki kurullarına atananlar belirli bir süre için atanmaktadırlar. Örneğin RTÜK, SPK, EPDK, BDDK ve RK üyelerinin görev süreleri 6 yıl, KİK üyelerinin süresi 5 yıl olup KİK üyeleri bir daha seçilemezken, EPDK, SPK, BDDK üyeleri tekrar seçilebilmektedirler.

³⁴ ULUSOY, **Bağımsız İdari Otoriteler**, s.15.

³⁵ ULUSOY, **Bağımsız İdari Otoriteler**, s.17.

³⁶ GÖZÜBÜYÜK, TAN, s.294.

Bu kurulların üyelerinin görev süreleri dolmadan görevden alınabilmeleri de özel koşullara bağlanmıştır. Özellikle görevle bağdaşmayan durumların ortaya çıkması veya atamada aranan koşulların yitirilmesi veya suç işlenmesi durumlarında üyelerin görev süreleri dolmamış olsa da görevden alınabilmelerine olanak tanınmaktadır. Ancak bu konuda da düzenlenmeler arasında farklılıklar vardır. Örneğin; RTÜK (9.md.) ve RK (25.md.) üyeleri, üyelikle bağdaşmayan durumların ortaya çıkması halinde görevlerinden veya üyelikten çekilmiş sayılmaktadır. Aynı durumda bulunan SPK üyeleri ise ancak 2499 sayılı kanunun 19.maddesi gereği Bakanlar Kurulunca görevden alınabilmektedir.

Bağımsız idari otoritelerde üyeliklere atamaların süre ile sınırlanması ve bu süreler dolmadan görevden alınmalarının zor ya da olanaksız olması bunların bağımsızlığı açısından önem taşımaktadır. Siyasal iktidarlar ne yazık ki, bu bağımsızlığı zedeleyen tutum ve davranışlar sergilemektedir. Özellikle bağımsız idari otoritelerin kurul üyeliklerine atanma ve süreleri konusunda yasal değişiklikler yaparak ve görevde bulunanları görevden alma yoluna gitmektedir. Örneğin; SPK Karar Kurulu üyelerinin görev süresi 1988 yılında 3 yıla indirilmiş 1999 da 6 yıla çıkarılmış, 2001'de BDDK üyeleri 1 yılını doldurmadan kanuna eklenen geçici bir madde ile görevden alınmışlardır.³⁷ Bağımsız idari otoritelerin karar organlarına belli bir süre için atanmış üyelerin bu tür yöntemlerle görevden alınmaları, yeni atananların da aynı yöntemle görevden alınabilecekleri kaygısı taşımalarına neden olacağından bu kurumların karar organlarının bağımsız ve tarafsız çalışmalarında büyük olumsuzluk yaratmaktadır.³⁸

Bağımsız idari otoritelerin karar organı olan kurullara atananlar için üyelikle bağdaşmayan işler yasalarda açıkça düzenlenmiştir. Örneğin; 4054 sayılı yasanın 25.maddesine göre RK başkan ve üyeleri özel bir yasaya dayanmadıkça resmi veya özel hiçbir görev alamazlar, ticaretle uğraşamaz, ortaklıklarda pay sahibi olamazlar, göreve başlamadan önce 30 gün içinde sahip oldukları hazine borçlanma senetleri hariç her türlü sermaye piyasası mevzuatı anlamındaki taşınır değerlerini 3. dereceye kadar kan, 2. dereceye kadar sihri hısımları dışındakilere satmak veya devretmek suretiyle elden çıkarmak zorundadır. Ancak amacı toplumsal yardım ve eğitim işlerine yönelmiş derneklerle vakıflardaki görevler ve kar amacı gütmeyen kooperatif ortaklığı yasak kapsamı dışındadır.

Benzeri yasaklamalar diğer kurulların da kuruluş kanunlarında yer almaktadır. Bu tür yasaklamalarla kurul üyelerinin her çeşit çıkar çevreleriyle maddi ve manevi bağının kesilmesine, böylece kurul üyelerinin sadece hukuka ve vicdanlarına uygun karar vermesini sağlayacak bağımsızlığa kavuşturulması hedeflenmektedir.³⁹

³⁷ 14.01.1988 tarihli 311 sayılı KHK. RG. 19.02.1988 tarih ve 19740 sayı.

³⁸ Ali İhsan KARACAN, "Özerk Kurumların Özerkliği", *Rekabet Dergisi*, Sayı:8, 2001, s.20.

³⁹ Müslüm AKINCI, *Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman*, Beta Basım Yayım.Dağıtım. AŞ. İstanbul 1999, s. 227.

1.3.1.3. Denetim

Bağımsız idari otoriteler, faaliyetleri konusunda yargısal denetim dışında merkezi yönetim kuruluşları tarafından hiyerarşi veya vesayet türü bir idari denetime tabi tutulmamaktadırlar. Ancak bu kurul veya kurumların kuruluş yasalarında da ilgili bakanlık veya ilişkili bakanlık kavramlarının varlığı görülmektedir. Örneğin; 2499 sayılı yasanın 17.maddesinde SPK'nın ilgili bakanlığı hazinenin bağlı olduğu bakanlık, 4054 sayılı yasanın 20.maddesinde Rekabet Kurumunun Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ile "ilişkili" olduğu, 3984 sayılı RTÜK yasasının 14.maddesinde "hükümetin üst kurul ile ilişkileri Başbakan tarafından yürütülür" denilerek başbakan ile ilişkisi, 4389 sayılı Bankalar yasasında BDDK'nın "ilgili bakan"ının "Başbakan veya görevlendireceği Devlet Bakanı" olduğu belirtilmektedir.

Bağımsız idari otoritelerin denetimi konusunda 30.01.2002 tarih ve 4743 sayılı Mali Sektöre Olan Borçların Yeniden Yapılandırılması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun⁴⁰ kadar, farklı çözümler bulunmaktaydı. Örneğin; 4054 sayılı yasanın 33.maddesine göre Rekabet Kurumu ve 2813 sayılı yasanın 27.01.2000 tarih ve 4502 ile değişik 14.maddesine göre Telekomünikasyon Kurumu Sayıştay tarafından denetlenirken; 18.04.2001 tarih ve 4646 sayılı kanunun 17.maddesi gereği EPDK, 04.04.2001 tarih ve 4634 sayılı yasanın 9.maddesine göre Şeker Kurumu Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu'nun denetimine tabi bulunmaktadır. 28.07.1988 tarih ve 2499 sayılı yasanın 17.maddesine göre, ilgili bakan SPK'nın yıllık hesaplarını ve harcamalarını (daha önceden "her türlü işlemi") denetletip denetim sonuçları ile alınan tedbirleri gösterir raporu SPK'nın yıllık faaliyet raporuyla birlikte Bakanlar Kuruluna sunacaktı, bakanlar kurulunun ne gibi bir işlem yapacağı ise yasada açık değildi, 4389 sayılı yasaya göre de ilgili Bakan BDDK'nın yıllık hesapları ve harcamalarına ilişkin işlemlerini Sayıştay denetçisi, Başbakanlık Müfettişi ve Maliye Müfettişinden oluşan komisyona denetlettirip, denetim sonuçları ve alınan tedbirleri gösteren rapor ile kurulun yıllık faaliyet raporunu Bakanlar kuruluna sunacaktı. Yine bu yasaya göre kurulun bütçe uygulama sonuçlarına ilişkin yıllık mali raporu ile bütçe kesin hesabı Bakanlar Kurulu Kararı ile ibra edilmekteydi.⁴¹

Bu dağınıklığı ve belirsizliği gidermek için çıkarılan 4743 sayılı kanunun 7.maddesi ile "özel kanunlarla kurulmuş kamu tüzel kişiliğini ve idari ve mali özerkliği haiz üst kurul ve bunlara bağlı kurumların" yıllık hesaplarının Başbakanlık tarafından belirlenen Başbakanlık Müfettişi, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Denetçisi ve Maliye Müfettişlerinden oluşan bir komisyon tarafından denetleneceği, madde kapsamındaki kurul, üst kurul ve bunlara bağlı kurumların yıllık faaliyet raporlarının her yılın mayıs ayı sonuna kadar Bakanlar Kuruluna sunulması gerektiği hüküm altına alınmaktadır. Ayrıca bu kurul ve kuruluşlar, faaliyetlerine ilişkin olarak yılda bir defa TBMM Plan ve Bütçe komisyonunu bilgilendirmek suretiyle yeni bir denetim sistemine tabi tutulmaya çalışılmıştır. Cumhurbaşkanlığı bu yasayı

⁴⁰ RG. 31.01.2002 tarih ve 24657 (Mükerrer) sayı.

⁴¹ TAN, s.21.

veto etmiş ancak meclis tekrar kabul edince imzalamıştır. Cumhurbaşkanı veto gerekçesinde özetle; Kamu gelir gider ve mallarının denetiminin Anayasaya göre TBMM'ye ait olduğunu, Özerk Kurulların gelirlerinin bütçe içi-dışı kamu kaynakları olduğunu ve bunun denetiminin de TBMM'ne ait olacağını, TBMM Bütçe Plan Komisyonunun bilgilendirmesinin Anayasaya uygunluğu sağlamayacağı ve denetimden beklenen sonuçları doğurmayacağını, denetimin yönetimin çeşitli birimlerinin müfettişlerince yapılmasının kurumların özerklik niteliğiyle bağdaşmayacağını, denetimin TBMM adına denetim yapan Bağımsız ve Yüksek Denetim organı olan Sayıştay'ca yapılmasının kurumların özerk yapısına daha uygun olacağını belirtilmiştir.⁴²

Bağımsız idari otoritelerin mali işlerinin veya hesaplarının denetimi ile karar ve işlemlerinin denetimi farklı konulardır. Bağımsız idari otoritelerin karar ve işlemlerinin hukuka uygunluğunun denetimi 5183 sayılı kanun öncesinde yasalarında açıkça belirtilmiş ise Danıştay tarafından, belirtilmemişse İdare Mahkemelerince yapılmakta idi. 02.06.2004 tarih ve 5183 sayılı kanunun 9.maddesi ile 2575 sayılı Danıştay Kanunu'nun ek 34/C.maddesi ile Danıştay dava dairesi olarak 13.Daire kurulmuş ve bu dava dairesinin görevleri arasına açıkça bağımsız idari otoritelerin kuruluş kanunu durumunda olan kanunların uygulanmasından doğan uyumsuzlukları çözmek görevi verilmiştir. Böylece söz konusu teknik alanlarda verilmiş idari kararların "uzmanlığı olmayan yargıçlarca nasıl denetleneceği" ⁴³ sorununa yasa koyucu bir çözüm getirmiş bulunmaktadır. Ayrıca bağımsız idari otoritelerin yılda bir kez faaliyetlerine ilişkin TBMM Bütçe Plan Komisyonunu bilgilendirme yöntemi de ancak iyi işletildiği takdirde söz konusu faaliyetler üzerinde genel bir tartışma olanağı yaratması ve kamuoyunun bilgilenebilmesi açısından yararlı olabilir.⁴⁴ Ancak söz konusu bu bilgilendirmenin denetimden beklenen sonuçları sağlamayacağı da açıktır.

Anayasamızın 108.maddesine göre; "İdarenin hukuka uygunluğunun, ve verimli şekilde yürütülmesinin ve geliştirilmesinin sağlanması amacıyla, Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak kurulan Devlet Denetleme Kurulu, Cumhurbaşkanının isteği üzerine, tüm kamu kurum ve kuruluşlarında ve sermayesinin yarısından fazlasına bu kurum veya kuruluşların katıldığı her türlü kuruluştaki, kamu kurumu niteliğinde olan meslek kuruluşlarında, her düzeydeki işçi ve işveren meslek kuruluşlarında, kamuya yararlı derneklerle vakıflarda, her türlü inceleme, araştırma ve denetlemeleri yapar. Silahlı kuvvetler ve yargı organları Devlet Denetleme Kurulu'nun görev alanı dışındadır."

Görülebileceği üzere silahlı kuvvetler ve yargı organları dışında Cumhurbaşkanı istediği takdirde Devlet Denetleme Kurulu tüm kamu kuruluşlarında ve bu anlamda bütün bağımsız idari otorite kabul edilen kurumlarda inceleme, denetleme ve araştırma yapabilmektedir. Ancak bu

⁴²Cumhurbaşkanının veto gerekçesi için bkz http://www.belgenet.com/2002/k4739_veto.html 20.04.2005

⁴³ TAN, s.23.

⁴⁴ TAN, s.23.

denetim hiyerarşik veya idari vesayet denetimi kapsamında olmayıp, daha çok Cumhurbaşkanının talimatı ile gerçekleştirilen ve sonucu bağlayıcılık taşımayan sadece ihbar niteliğinde bir denetim türü durumundadır. Böyle bağlayıcı sonuçlar ortaya koymayan Devlet Denetleme Kurulu denetimi sırasında elde edilen bilgi ve belgeler sayesinde yargıya intikal ettirilmek suretiyle dolaylı yoldan denetlenmesi sağlanabilecektir.

1.3.1.4. Bütçe

Türkiye deki bağımsız idari otoritelerin bütçeleri özel bütçe türündedir. Örneğin; 2499 sayılı yasanın 28.maddesi b bendine göre; SPK'nın tüm giderleri emrinde kurulacak özel fondan karşılanacaktır, fon gelirleri giderleri karşılayamadığı takdirde Maliye Bakanlığı (daha sonra hazine bakanlığı) bütçesinden yardım yapılacaktır. Yine 3984 sayılı yasanın 12.maddesine göre; RTÜK'ün bütçesi ve kadro cetvelleri TBMM bütçesi ile birlikte plan ve bütçe komisyonunda incelenecek ve TBMM genel kurulunda görüşülerek karara bağlanacaktır, özel gelirleri (TRT ve tüm özel radyo televizyonlarca elde edilen reklam gelirlerinden kesilecek %5 pay ile 3984 sayılı yasa uyarınca alınacak yayın izinleri ve lisans ücretleri) yanında gerektiğinde RTÜK'e TBMM bütçesi transfer tertibinden de ödenek alınabilecektir. Aynı şekilde Rekabet Kurulu'nun bütçesi 4054 sayılı yasanın 39.maddesinde gösterilen gelirlerden oluşturulmaktadır. BDDK'nın giderleri ise 4389 sayılı yasanın 6/3.maddesine göre; kurul kararıyla yürürlüğe giren bütçeye göre yapılmaktadır. Yasa ayrıca giderlere katılma payını da göstermektedir. 4502 sayılı yasanın 14.maddesine göre; Telekomünikasyon Kurumu'nun gelirleri madde de sayılmış, gelir ve harcamalarına ilişkin esasların düzenlenmesi ise yönetmeliğe bırakılmıştır. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun 4628 sayılı yasanın 10.maddesinde gösterilen gelirleri kurum bütçesini oluşturmakta, gelir fazlası ise genel bütçeye aktarılmaktadır.

Bağımsız idari otoritelerin bütçeleri ve gelirleri açısından ortaya çıkan önemli bir sorun gelir kaynaklarından birini kurumların verecekleri idari para cezalarının oluşturmakta olmasıdır. Örneğin; Telekomünikasyon Kurumunun gelir kaynaklarından biri uygulayacağı para cezaları iken, EPDK ile RK'da para cezalarının %25'i, Şeker Kurumunda da %10'u kurumların gelirleri arasındadır.

Her ne kadar bağımsız idari otoritelerin kendi bütçelerini özerk biçimde yapmaları ve kendilerinin özel gelir kaynakları bulunmasını özerkliğin temel koşulu olarak görmek yanlış kabul edilse ve hatta personele verilecek ücretler başta olmak üzere mali konularda serbest hareket olanağına sahip olmalarının mali özerklik bakımından gerekli olmadığı belirtilmiş⁴⁵ olsa bile; bağımsız idari otoritelerin bütçe ve mali konularda bağımsız olmaları, bu kurumların hem görevlerini etkin bir biçimde yapabilmeleri, hem de özerklikleri açısından önem taşımaktadır. Çünkü bütçeleme ve mali/finansal konularda yeterli ve gerekli özerkliğe sahip olmayan bir kuruluşun diğer konularda özerk olabilmesi veya özerk kararlar alabilmesi

⁴⁵ TAN, s.20.

mümkün gözükmemektedir.⁴⁶ Kanaatimizce de özerkliğin tanımından yola çıkarak böylesi bir yaklaşımın doğru olacağı açıktır.

Ayrıca bağımsız idari otoritelerin gelirlerinin giderlerini karşılayamaması da bağımsızlık ve özerkliğin korunması ile ilgili bir sorun olarak karşımıza çıkabilecek bir durumdur. Bu bağlamda bağımsız idari otoritelerin kuruluş kanunları bir takım çözüm yolları ortaya koymuştur. Örneğin; SPK bütçeden verilecek hazine yardımları ile; RTÜK TBMM bütçesine; Rekabet Kurulu da ilgili Bakanlık bütçesine konulacak ek ödenekler ile eksikliğini karşılayacaktır. Bu durum da görüldüğü üzere bağımsızlıkla bağdaşmayan sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu aşamada yapılması gereken, bağımsız idari otoritelerin giderleri ile orantılı bir takım gelir kaynaklarına sahip olmalarını sağlamaktır.⁴⁷

Mali ve idari özerkliğin bir diğer sonucu da bu kurumların (veya kurulların) personeline sağlayacağı ücret ve diğer mali konularda serbest olmasıdır. Bu olanak bu kurumlara sağlanmazsa bütçelerinin özerk olmasının ve kendi gelirlerine sahip olmalarının bir anlamı olmayacaktır. Mali özerkliğin sağlanmasına yönelik olarak bu kurumların kuruluş kanunlarında Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Kamu İhale Kanunu ve Harcırah Kanunlarından muaf tutulmaları, üst kurullara serbest hareket imkanı vermektedir.⁴⁸

Bu kurumlarda çalışanlar diğer kamu çalışanlarına göre oldukça yüksek ücret almaktadırlar. Bunun nedenlerinden biri; söz konusu bağımsız idari otoritelerin işlerini iyi yapabilmek için ve düzenledikleri/denetledikleri sektörün önünde gitmek ona rehberlik yapmak, sektörün ufkunu ve vizyonunu açmak ve genişletmek için uzman ve nitelikli personel bulmak ve yetiştirmek zorunda olmalarıdır. Ayrıca bu kurumlarda çalışanların, kurumda idari görev sayısı yetersiz olduğu için terfi olanaklarının sınırlı, başka kurumlarda görev alabilme olanaklarının da zayıf olması; BDDK, SPK, RK gibi kurumlarda çalışanların Hazine'de çalışan bir uzman gibi çalışma yaşamının büyük bir kısmını yurtdışı görevlerde geçirme olanaklarının olmamasına bağlanmaktadır.⁴⁹ Ancak bu kurumlarda çalışanlara sağlanan ücret ve mali haklar açısından kamu kesimindeki diğer eşdeğer görevler arasındaki dengenin sağlanması da eşit işe eşit ücret ilkesi gereği bir zorunluluktur.

1.3.2. İşlevsel Özellikleri

Bağımsız idari otoritelerin geleneksel yönetim yapısı karşısındaki özgünlükleri, yapısal özellikleri yanında işlevsel özelliklerinden de kaynaklanmaktadır. Çünkü bu kuruluşlar bir yandan görevli oldukları alanda düzenleme yetkisi kullanarak kurallar koyarken, öte yandan bu kurallara uygun hareket edilmesini denetlemekte ve gerektiğinde idari yaptırımlar – yönetsel veya parasal- uygulama hakkına sahip bulunmaktadır. Bu

⁴⁶ KARACAN, s.25.

⁴⁷ KARACAN, s.27.

⁴⁸ KARACAN, s.28.

⁴⁹ KARACAN, s.28,29.

kuruluşların bir başka önemli özellikleri de bazı uyumsuzlukları çözme yetkisine sahip olmalarıdır.⁵⁰ Geleneksel kuvvetler ayrılığı ilkesi gereği ayrı yapıların elinde bulunması gereken yasama, yürütme, yargı erkleri adeta düzenleme, denetim, idari yaptırımlar uygulama ve uyumsuzluk çözme yetkileriyle bağımsız idari otoritelerde birleştirilmiş gibi bir sonuç ortaya çıkması yüzünden eleştirilmektedir. Ancak burada bağımsız idari otoritelerin kullandığı düzenleme yetkisi bir yasama yetkisinin kullanımı olmadığı gibi, denetim ve idari yaptırım uygulama yetkisi de yürütme veya yargılama yetkilerinin kullanımı şeklinde değerlendirilemez. Çünkü bağımsız idari otoritelerin düzenleme yetkisi ancak yasaların kendisine verdiği çerçeve içinde kullanılabilir olan genel düzenleyici işlem yapma yetkisi ile sınırlanmıştır. Aynı şekilde denetleme yetkisi de başta yasalar olmak üzere bağımsız idari otoritenin bizzat kendisi tarafından konulmuş genel düzenlemeler çerçevesinde kullanılabilir bir yetkidir. İdari yaptırımlar uygulama yetkisine gelince, bu yetki de sonuç itibarıyla çerçevesi önceden belirlenmiş yasa ve diğer mevzuat çerçevesinde öngörülebilir yaptırımların uygulanması şeklinde kullanılabilir. Ayrıca gerek düzenleme yetkisinin, gerekse denetim ve denetimler sonucunda uygulanacak olası idari yaptırımlara dair işlemlerin tümü birer idari işlem ve Anayasanın 125.maddesi açık hükmü gereği yargı denetimi içinde bulunan idari işlemler durumundadır.

1.3.2.1. Düzenleme Yetkileri

Bağımsız idari otoritelere kuruluş yasaları ile belirlenmiş görev alanlarına ilişkin geniş bir düzenleme yetkisi tanınmaktadır. Örneğin; KİK'nun kamu ihale düzenine ilişkin bütün mevzuatı, standart ihale dokümanlarını ve bu tip sözleşmeleri hazırlamak, geliştirmek ve uygulamayı yönlendirmek gibi, Rekabet Kurumunun Rekabet Kanununun hükümlerinin uygulanması ile ilgili olarak ikincil mevzuatın hazırlanması gibi, EPDK'nın elektrik enerjisi ve doğalgaz fiyatlandırılmasının esaslarını belirlemesi ve denetlemesi gibi, BDDK'nın tasarruf sahiplerinin hak ve menfaatlerini korumak, mali piyasaların istikrar içinde güvenli ve etkin çalışmasını sağlamak üzere bankaların kuruluş, faaliyet, denetim ve tasfiyelerine ilişkin esasları düzenlemek gibi yetkileri bulunmaktadır.

Anayasanın 124.maddesine göre kamu tüzel kişileri kendi görev alanlarını ilgilendiren yasa ve tüzüklerin uygulanması amacıyla yönetmelik çıkarma yetkisine sahip olduklarından bağımsız idari otoriteler de düzenleme yetkilerini yönetmelik çıkararak kullanabilme hakkına sahiptirler. Bunun yanında teoride adsız genel düzenleyici işlemler başlığı altında yer alan karar, tebliğ ve başka isimler taşıyan genel düzenleyici işlemler yapmaları da mümkündür. Örneğin; 2499 sayılı yasa SPK'ya, 4389 sayılı yasa BDDK'ya "özel nitelikli kararlar" alabilmek; 3984 sayılı yasa RTÜK'e "...Avrupa ve Sınır Ötesi Televizyon Sözleşmesi ilkelerine uygun biçimde çalışma ve faaliyetleri, ilgili yönetmelik ve diğer düzenlemeleri.." hazırlamak; 4054 sayılı yasa RK'na "...bu kanunun uygulanması ile ilgili olarak tebliğler

⁵⁰ TAN, s.26.

çıkarmak ve gerekli düzenlemeleri yapmak..” yetkilerini verirken, yönetmelik dışında başka düzenleyici işlemlerden de bahsetmektedir. İdarenin bu türden genel düzenleyici işlemler tesis etme yetkisi yasayla yapılan düzenlemenin çerçevesi içinde kalmak durumundadır. Düzenleme yetkisi kullanılarak yapılacak işlemlerle yasal düzenlemenin kapsamının daraltılması veya genişletilmesi de mümkün olamayacaktır.

1.3.2.2. Gözetim ve Denetim Yetkileri

Bağımsız idari otoriteler, yasalar ve kendi düzenlemeleri ile getirilen kurallara uyulup uyulmadığını izlemek, gözetmek ve denetlemek durumundadır. Bu amaçla, gerekli gördüğü bilgi ve belgeleri ilgililerden istemek, onların bilgilerine başvurmak ve gerektiğinde yerinde incelemeler yapmak yetkileri bu kuruluşlara verilmiş bulunmaktadır. Örneğin, 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu 22/f.maddesi “Bu Kanuna tabi ihraççıların, 50 nci maddenin (a) bendi hükümleri çerçevesinde bankaların, sermaye piyasası kurumlarının ve borsalar ve teşkilatlanmış diğer piyasaların faaliyetlerinin bu Kanuna, Kurul yönetmelik, tebliğ ve kararlarına ve sermaye piyasaları ile ilgili diğer mevzuata uygunluğunu gerekli her türlü bilgi ve belgeyi isteyerek, izlemek ve denetlemek,” yetkisini SPK’ya vermektedir. 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun, 14.maddesine göre: “Kurul, bu Kanunun kendisine verdiği görevleri yerine getirirken, gerekli gördüğü her türlü bilgiyi tüm kamu kurum ve kuruluşlarından, teşebbüslerden ve teşebbüs birliklerinden isteyebilir. Bu makamlar, teşebbüsler ve teşebbüs birliklerinin yetkilileri istenen bilgileri Kurulun belirleyeceği süre içinde vermek zorundadır..”. Aynı kanunun 15.maddesinde ise: “Kurul, bu kanunun kendisine verdiği görevleri yerine getirirken gerekli gördüğü hallerde, teşebbüs ve teşebbüs birliklerinde incelemelerde bulunabilir. Bu amaçla teşebbüslerin veya teşebbüs birliklerinin; defterlerini, her türlü evrak ve belgelerini inceleyebilir ve gerekirse suretlerini alabilir, belirli konularda yazılı veya sözlü açıklama isteyebilir, teşebbüslerin her türlü mal varlığına ilişkin mahallinde incelemeler yapabilir. İnceleme, Kurul emrinde çalışan uzmanlar tarafından yapılır. Uzmanlar incelemeye giderken yanlarında incelemenin konusunu, amacını ve yanlış bilgi verilmesi halinde idari para cezası uygulanacağını gösteren bir yetki belgesi bulundururlar” denilerek denetim görevini yerine getirecek uzmanlara idari para cezası uygulama hak ve yetkisini vermektedir. Hatta 4487 sayılı yasa ile 2499 sayılı yasanın 45.maddesinde yapılan değişiklik ile uzmanlarca istenen defter, evrak, dosya ve diğer belgelerin verilmemesi halinde kurulun gerekçeli yazısı ile istemde bulunması üzerine Sulh Ceza hakiminin istenilen yerlerde arama yapılmasına karar vermesi üzerine arama yapabileceği de öngörülmektedir.

1.3.2.3. Danışmanlık işlevleri

Bağımsız idari otoriteler, kendi görev alanları ile ilgili konularda, ilgili bakanlıklara ve benzer statüdeki diğer kuruluşlara görüş bildirmek suretiyle bir danışma işlevi de yerine getirmektedirler. Örneğin, 4389 sayılı yasaya göre; Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, “talepleri halinde veya gerektiğinde Hazine Müsteşarlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ile Merkez Bankasına para, kredi ve bankacılık politikalarının

yürütülmesi ile ilgili konularda mütalaa ve bilgi verir” diyerek kurumlara danışma görevleri de vermiştir.

1.3.2.4. Yaptırım uygulama yetkileri

Bağımsız idari otoriteler düzenledikleri ve denetledikleri alanlarda önemli idari yaptırımlar uygulayabilme yetkilerine de sahiptirler. Kimi bağımsız idari otoriteler örneğin, RK, yüksek para cezaları uygularken, kimi bağımsız idari otoriteler de izin ve lisans iptali gibi idari yaptırımlar uygulayabilmektedirler. Örneğin SPK 2499 sayılı yasanın 4487 ile değişik 46. maddesine göre Sermaye Piyasası Kurumlarının mali yapılarının ciddi olarak zayıfladığını saptarsa faaliyetini geçici olarak durdurabilmekte veya sürekli olarak durdurup yetkilerini kaldırabilmekte bunlardan sonuç alamazsa “tedrici, tasfiyelerine”, tasfiye sonunda veya doğrudan iflaslarını istemek yollarına başvurabilmektedir.

Benzer şekilde BDDK da 4389 sayılı yasanın 17.12.1999 tarih ve 4491 sayılı yasa ile değişik 14. maddesi hükmün göre; banka öz kaynaklarının sermaye yeterliliğine ilişkin düzenlemelere göre yetersiz kaldığının veya bu durumun gerçekleşmek üzere olduğunun saptanması halinde sermaye artırımı veya benzeri kaynak sağlanması yoluyla bu durumun düzeltilmesini, zarar doğurduğu saptanan faaliyetlerin sınırlandırılması veya durdurulmasını, verimsiz varlıkların elden çıkarılmasını isteyebilmektedir. Bu önlemlerin alınmaması veya alınmasına karşın mali yapının güçlendirilmesinin olanaksız olduğunun saptanması durumunda da ortaklık hakları ile banka yönetim ve denetimini fona devretmeye veya bankacılık işlemleri yapma ve /veya mevduat kabul etme iznini kaldırmaya karar verebilmektedir.

Ülkemizde bağımsız idari otoritelerin idari yaptırımları uygulayış şekilleri arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin; 4054 Rekabetin Korunması Hakkındaki Yasa, 2499 sayılı Sermaye Piyasası Yasası, 4389 sayılı Bankalar Yasası idari yaptırım uygulanmadan önce ilgilinin savunma hakkını düzenlerken; 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu, 4634 sayılı Şeker Kanunu bu konuda herhangi bir hüküm içermemektedir.

1.3.2.5. Uyuşmazlık Çözme İşlevleri

Bağımsız idari otoritelerin özgün yanlarından biri de kendi alanlarında bazı uyuşmazlıkların çözümünde yetkili kılınmış olmalarıdır. Faaliyette bulundukları alanın teknik ve karmaşık özellikleri, yargı yoluna giderek çözümün uzun zaman alması gibi nedenler bu kurullara uyuşmazlık çözme yetkisinin verilmesine yol açmıştır.⁵¹ Örneğin, telekomünikasyon sektöründe 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunun 27.01.2000 tarih ve 4502 sayılı yasa ile değişik 10.maddesi işletmeciler için ara bağlantı yükümlülüğünü getirdikten sonra; ara bağlantı anlaşmasının sonuçlandıramadığı durumlarda Telekomünikasyon Kurumunun kamu yararını gözeterek belirleyeceği esaslar çerçevesinde taraflar arasında “uzlaştırma prosedürü” işleteceğini, bu sürecin başlamasından itibaren en çok

⁵¹ TAN, s.32.

6 hafta içinde tarafların anlaşmaya varamamaları durumunda da Kurumun ara bağlantı anlaşması için uygun gördüğü “hüküm, koşul ve ücretleri belirlemeye” yetkili olduğunu öngörmektedir.

Yine Menkul Kıymetler Borsası Yönetmeliğine göre⁵², Borsa üyeleri ile müşterileri arasındaki uyuşmazlıklar yargı yoluna gitme hakları saklı olmak üzere, tarafların başvurusu halinde Borsada çözümlenebilecektir. Başvuru durumunda uyuşmazlık Borsa yönetim kurulunca çözümlenmektedir. Tarafların bu karara karşı SPK’ya itiraz hakları vardır. SPK’nın kararı “nihai” olup, buna karşı da, idari bir karar olduğu için, idari yargıda dava açabilmektedir. Görüldüğü gibi aynı uyuşmazlık için adli yargıya gidilebildiği gibi, Borsa yönetim kurulunca çözümlenmesi de istenebilmektedir. 2499 sayılı yasaya 4487 sayılı yasa ile eklenen 40/c.maddesi ile Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliğinin yetkili organlarınca verilen, üyeliğe kabul başvurusunun reddi, üyelikten geçici ve sürekli çıkarma kararlarına karşı da, kararın tebliğini izleyen 10 iş günü içinde, SPK’ya itiraz edebileceği, Kurulca verilecek kararın kesin olduğu öngörülmektedir.

2. Türkiye’de Bağımsız İdari Otoritelerin Konumlandırılması

Bağımsız idari otoritelerin yeni yapılanmalar olmasından dolayı ülkemiz Anayasal sistemindeki yerleri ve anayasal dayanaklarının olup olmadığı tartışma konusu olmuştur.⁵³ Anayasanın 167 ve 172.maddeleri; para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işleminin sağlanmasına ve tekelleşmeye kartelleşmenin önlenmesi suretiyle rekabetin korunmasını ve tüketicinin korunmasını devlete görev olarak yüklemiştir. Bu maddelerden anayasanın üst kurulları öngördüğünü söylemek ise oldukça zordur. Bu düzenlemeler daha çok piyasaların denetimi ve tüketicilerin korunmasına yönelik olarak düşünülebilir. Bu maddelerden çıkarılabilecek bir diğer sonuç, öngörülen düzenlemelerin, mutlak olarak üst kurul şeklinde bir yapılanmayı öngörmemesidir. Ancak devletin bu görevleri sadece merkezi yönetim örgütü içinde yapması öngörülmüş olmadığına göre, bu görevleri yerine getirecek bağımsız kuruluşların yaratılması konusunda anayasal bir engel de bulunmamaktadır.⁵⁴ Yani, anayasal hükümlerle ekonominin ve ekonomik aktörlerle sağlıklı bir rekabet ortamının sağlanması devlete bir görev olarak verilmekle birlikte, bu görevin hangi yöntemle yapılacağı ya da hangi organizasyonun yerine getireceği belirlenmemiş olduğundan yürütmeye bir takdir yetkisi sağlanmış olduğunu görmekteyiz. Neticede siyasal iktidar, bu görevi isterse günümüzde olduğu gibi özerk kurumlar vasıtasıyla isterse doğrudan merkezi yönetime bağlı bir kuruluş aracılığıyla gerçekleştirebilir.

Anayasaya göre yönetimin bütünlüğünü sağlayan ve belirleyen iki yönetim esası mevcuttur. İlki merkezden yönetim diğeri yerinden yönetim

⁵² RG, 06.10.1984, S.18537, Yönetmelik madde. 42.

⁵³ Lütfi DURAN; “Türkiye’de Bağımsız İdari Otoriteler”, **Bağımsız İdari Otoriteler**, Edit. İbrahim Ö. KABOĞLU, Alkım, İstanbul 1998.

⁵⁴ A. Ülkü AZRAK, “Bağımsız İdari Otoriteler ”, **5 Kasım 2001 Tebliğ Değerlendirme**, Ankara, s.24.

esasır.⁵⁵ Bu esasların dışında bir örgütlenme biçimi Anayasamızda öngörülmemektedir. Merkezden yönetim; devlet tüzel kişiliği çatısı altında ve onun adına faaliyet gösteren idari kuruluşlardan oluşmaktadır. Yerinden yönetim ayrımında ise bir yandan yer, öte yandan da hizmet yerinden yönetim kuruluşları bulunmaktadır.

Devlet tüzel kişiliğinden ayrı tüzel kişilikleri ve özerk bütçeleri bulunması ve verdikleri zararlardan bizzat kurum olarak sorumlu tutulmaları, işlevsel özellikleri de dikkate alındığında, bu kurumların yerinden yönetim kuruluşlarının özelliklerine sahip olduklarını karşımıza çıkarmaktadır. Bu durumda Türk hukuk sisteminde bağımsız idari otoriteler, yerinden yönetim kuruluşları içerisinde yer almaktadır. Yerinden yönetim kuruluşları içinde de ‘yer yönünden yerinden yönetim kuruluşları’ (yerel yönetim) olarak kabul edilemeyecekleri açıktır. Bu yüzden bağımsız idari otoritelerin birer hizmet yerinden yönetim kuruluşu olarak mı, yoksa üçüncü bir kategori içinde yer alan kendine özgü hizmet yerinden yönetim kuruluşu olarak mı ele alınacağı bir sorun oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, ülkemizde bağımsız idari otoritelerin faaliyetlerinde bütünlüğün nasıl sağlanacağı, denetimlerinin nasıl yapılacağı konusunda hukuki anlamda bir boşluk bulunmaktadır.⁵⁶

Bağımsız idari otoriteler; bir kısım yazarlar tarafından uzmanlaşma gerektiren alanlarda hizmet vermesi, ayrı bir tüzel kişiliğinin bulunması, özerkliğinin olması, yargısal denetim dışında herhangi bir hiyerarşi veya idari vesayet denetimine tabi olmamaları sebebiyle idare içinde özel ve ayrıcalıklı bir yere sahip bulunmakta⁵⁷, hizmet yerinden yönetim kuruluşlarına benzemekte, daha doğrusu hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının bir türü olarak nitelendirilmektedir.⁵⁸

Ancak bağımsız idari otoritelerin, düzenleme ve denetim dahil her türlü yetkiye sahip olmaları, hatta bazen “yarı yargısal”, bazen de “yasama benzeri”⁵⁹ faaliyetler yürütmeleri hizmet yerinden yönetim kuruluşlarından da ayrılmasına yol açmaktadır. Bu yüzden bazı yazarlar da bu kurumların, üçüncü tür yerinden yönetim kuruluşları olduklarını ifade etmektedir. Böyle bir ayrıma gidilmesinin temel nedeni olarak da; bağımsız idari otoritelerin devlet tüzel kişiliğinden ayrı tüzel kişilikleri ve özerk bütçeleri olması, bunun sonucu verdikleri zararlardan bizzat kurum olarak sorumlu tutulabilmeleri, davalı ve davacı olabilmeleri, işlevsel özellikleri de dikkate alındığında yerinden yönetim kuruluşlarının tipik özelliklerini taşıdıkları, merkezi idareye dahil olmadıkları ancak bu kurumların yer yönünden yerel yönetim kurumları Anayasada tek tek sayıldığı için yerel yönetim kuruluşları kategorisinde yer alamayacakları belirtilmektedir. Benzer bir şekilde hizmet

⁵⁵ Celal ERKUT, “Bağımsız İdari Otoriteler Sempozyumu”, 5 Kasım 2001, Ankara, Rekabet Kurumu, s.3.

⁵⁶ T. Güngör URAS, “Bağımsız İdari Otoriteler”, 5 Kasım 2001 Tebliğ Değerlendirme, Ankara, s.33.

⁵⁷ B.AKYILMAZ, M.SEZGİNER, *İdare Hukuku Dersleri*, Göksu Matbaası, Konya 2001, s.192; GÜNDAY, *İdare Hukuku*, İmaj Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara 1998, ss.155-158.

⁵⁸ Şeref GÖZÜBÜYÜK, Turgut TAN, *İdare Hukuku*, Cilt.1, Turhan Kitapevi, Ankara, s.289.

⁵⁹ Kemal EROL, “Rekabet Kurumu ve Uygulamaları”, *Türkiye Birinci Uluslararası Rekabet Sempozyumu*, İstanbul, 5-6 Ekim 1998, Rekabet Kurumu Yayın No: 18, s.150.

yerinden yönetim kuruluşları ile bağımsız idari otoriteler, teknik bir uzmanlaşma gerektiren alanlardaki hizmetlerin görülmesi amacıyla kurulmuş ve bu yönüyle devlet tüzel kişiliğinin dışında bir örgütlenmeye ihtiyaç gösteren belirli bir idari özerkliğe sahip kurumlar olmaları bakımından benzeşmektedir. Ancak bu idari birimler arasında özerkliğin derecesi ve işlevlerinin niteliği açılarından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Çünkü bağımsız idari otoritelerin işlevleri, hizmet yerinden yönetim kuruluşlarına göre daha geniş ve özerkliği de çok daha kuvvetlidir. Örneğin bağımsız idari otoritelerin kararları idarenin hiçbir şekilde doğrudan müdahalesine açık değilken; hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının kararları üzerinde genel idarenin bazı yetkilerinin olduğu kabul edilmektedir. Bu yüzden de bağımsız idari otoritelerin yerel yönetimler ve hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının dışında üçüncü bir yerinden yönetim kuruluşu kategorisini oluşturdıkları ifade edilmektedir.⁶⁰ Sonuç olarak biz de işlevsel özellikleri ve üstün yetkilerinden dolayı bağımsız idari otoritelerin, merkezi yönetimin hakimiyet alanına en uzak noktada bulunan, üçüncü bir yerinden yönetim kuruluşu olduğunu kabul ediyoruz.⁶¹

SONUÇ

Özellikle 1980 sonrası yaşanmaya başlayan, ekonomi ağırlıklı ancak siyasal, sosyal ve kültürel boyutları da ihmal edilmemesi gereken dönüşüm süreci, kamu yönetim anlayışında derin etkiler yapmaya başlamıştır. Bu dönüşümle birlikte, bankacılık, enerji, iletişim, eğitim gibi tekel niteliği taşıyan alanlar kamu yönetim ve işletiminden kopartılarak yerli ve yabancı özel sermayenin rekabetine açılmış ve bu alanların yönetimi özerkliğe sahip bağımsız idari otoritelere bırakılmıştır.

Bu durum neo-liberal düşüncenin ulus devleti sınırlama anlayışının bir sonucu olarak kabul edilebilir. Piyasa arz ve talebinin temel belirleyici olduğu, buna karşılık siyasetin ve devletin gerilediği günümüzde bağımsız idari otoriteler bu bakışın birer ürünüdürler.

Ülkemiz açısından bu kurulların kuruluş gerekçelerinden birisi de, piyasa ekonomisinin kurumları ile ulus devletinin gerekleri arasında bir denge kurma ihtiyacıdır. Aslında burada önemli olan nokta, kurullar ile kamunun sorumluluğunun nasıl dengeleneceği, bu kurulların denetlenmesi ve işleyiş sistematığının nasıl olacağı gibi konuların netleştirilmesidir.

Ülkemiz bağlamında konunun diğer bir sorunsalı da siyasal iktidarların bu sektörler üzerindeki etkilerini tamamen ellerinden bırakmak istememeleridir. Ancak etkinlik ve verimlilik kaygıları, geleneksel yönetimleri değişime zorlayan etkenler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bağımsız idari otoriteler ile birlikte siyaset ile siyasal iktidarın alanı yeniden belirlenirken, siyasi yapılanmadan bağımsız teknokratik bir yapı ve uygulama öne çıkmakta, böylece siyasetin popülist uygulamalarının önüne geçilmek istenmektedir.

⁶⁰ ULUSOY, **Bağımsız İdari Otoriteler**, s.93.

⁶¹ULUSOY, “Türk İdare Sistemi İçinde Rekabet Kurumu’nun Yeri”, **Perşembe Konferansları**, Kasım 1999, s.8.

Bağımsız idari otoritelerin olumlu ve olumsuz olarak kabul edilebilecek pek çok yönleri de bulunmaktadır. Olumlu yönleri arasında; objektif biçimde faaliyette bulunmaları, siyasetçiler yerine karar alma ve uygulamada bağımsız “teknokratların” görev almasının sağladığı güven ortamının oluşması, sahip olunan teknik kapasite sayesinde daha etkin müdahale imkanının bulunması, sektörlerde etkin bir denetimi sağlayacak personelin istihdam imkanının olması, geleneksel devlet yapılanmasından farklı olarak çeşitli fonksiyonların tek bir yerde toplanması gibi birtakım avantajlar sağlanmaktadır. Bu durum, yönetimin etkinliğini oldukça arttırmaktadır.

Olumsuz yönlerine baktığımızda ise; yürütme gücü içerisinde, siyasi iktidar tarafından denetlenemeyen bir otoritenin varlığının doğurduğu siyasi meşruluk sorunu, devlet yapısı içerisinde yönetsel organ yapılanmalarının dışında, yönetimden bağımsız bir statülerinin olması, yani yönetimin bu kurumlar üzerinde vesayet yetkilerinin bulunmaması yönetimin bütünlüğü konusunda sorunlar çıkarmaktadır. Yönetim içinde bağımsız ve dokunulmaz otoritelerin varlığı hem meşruluk yönünden, hem de demokratik algılayış açısından sorunlu alanlar olarak kabul edilmektedir.

Siyasetin kontrolü dışındaki bu kurulların gücünün mutlaka siyaset kurumu ile birlikte farklı sivil toplumsal güçlerle dengelenmesi gerekliliği bulunmaktadır. Hukuksal anlamda bu kurulların statüleri tartışmaya yer bırakmayacak şekilde belirlenmeli, sivil toplum dengeleyici bir güç olarak geliştirilmelidir. Siyasetin baskın belirleyiciliği nasıl ki olumsuzluklar doğuruyorsa, bu tür üst kurulların tek egemen otorite haline gelmeleri de aynı sonuçları doğurabilecektir. Buradaki en önemli sorunsal, siyaset en azından toplumsal bir hesap verme zorunluluğu ile karşı karşıya iken bağımsız idari otoritelerin hesap vermelerinde sadece hukukun yeterli olup olamayacağıdır. Çünkü bu otoritelerin düzenleme bakımından üzerinde egemen oldukları alanlar toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren, oldukça teknik nitelikler taşıyan ve bir olumsuzluk durumunda toplumsal maliyetin yüksek olduğu sonuçlara neden olabilecek alanlardır.

Bu kapsamda çalışmamız içinde belirttiğimiz Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar Hakkında Kanun Tasarısının kamuoyunda daha net tartışılması ve sözü edilen kurum ve kurullar yanında diğer başka alanlarda kurulmuş olup ta bağımsız idari otorite olarak faaliyette bulunması gereken kurumlar ile kurulması düşünülenlerin de sağlam bir hukuksal ve yasal temele kavuşturulması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

14.01.1988 tarihli KHK, 311/18.

2499 sayılı Sermaye Piyasası Kurulu Kanunu. RG, 30.07.1981, S.17416. (15.12.1999 tarih ve 4487 sayılı Kanun ile değişik)

2813 sayılı Telsiz Kanunu, RG, 07.04.0983 (29.01.2000 tarih ve 4502 sayılı Kanun ile değişik)

3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun. RG. 20.04.1994 , Sayı:21911 (15.05.2002 tarih ve 4576 sayılı Kanunla değişik)

4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun. RG. 13.12.1994, S.22140.

4389 sayılı Bankalar Kanunu. RG,23.06.1999, s.23734 (17.12.1999 tarih ve 4491 sayılı, 12.05.2001 tarih ve 4672 sayılı, 30.01.2002 tarih ve 4743 sayılı kanunlarla değişik)

4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu, RG, 03.03.2002, S.24335, (18.04.2001 tarih ve 4646 sayılı Kanun ile değişik.)

4634 sayılı Şeker Kanunu. RG, 19.04.2001, S.24378.

AKINCI M, **Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman**, Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ. İstanbul 1999.

AKTEL M, **Küreselleşme ve Türk Kamu Yönetimi**, Asil Yayın Dağıtım, Feryal Matbaacılık, Ankara 2003.

AKYILMAZ B., SEZGİNER M, **İdare Hukuku Dersleri**, Göksu Matbaası, Konya 2001.

ATAY E, “Fransız İdare Hukukunda Bağımsız İdari Otoriteler (Bio’lar): Rekabet Konseyi”, **Perşembe Konferansları**, Mart 2000.

AZRAK A. Ülkü, “Bağımsız İdari Otoriteler ”, **5 Kasım 2001 Tebliğ Değerlendirme**, Ankara.

BEKENAY M. Ali ve Diğerleri, **Telekomünikasyon, Bankacılık, Enerji Sektöründe Üst Kurullar ve Rekabet**, Odak Ofset, Ankara 2002.

DURAN Lütfi, “Türkiye’de Bağımsız İdari Otoriteler”, **Bağımsız İdari Otoriteler**, Edit. İbrahim Ö. KABOĞLU, Alkım, İstanbul 1998.

DURAN Lütfi, “Türkiye de Bağımsız İdari Otoriteler”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt.30, Sayı.1, Mart 1997.

ERKUT Celal, “Bağımsız İdari Otoriteler ”, **5 Kasım 2001 Tebliğ Değerlendirme**, Ankara.

EROL Kemal, “Rekabet Kurumu ve Uygulamaları”, **Türkiye Birinci Uluslararası Rekabet Sempozyumu**, İstanbul, 5-6 Ekim 1998, Rekabet Kurumu Yayın No: 18.

- Fuat OĞUZ, “Bağımsız İdari Otoriteler Ne Kadar Bağımsız (Olabilir)?”, <http://liberal-dt.org.tr>, (Erişim Tarihi: 09.04.2003).
- GÖZÜBÜYÜK Şeref, TAN Turgut; **İdare Hukuku**, Cilt 1, Turhan Kitabevi, Ankara 1998.
- GÜNDAY Metin, “Bağımsız İdari Otoriteler”, **5 Kasım 2001 Tebliğ Değerlendirme**, Ankara.
- GÜNDAY Metin, **İdare Hukuku**, 6. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara 2002.
- GÜNDAY Metin, **İdare Hukuku**, İmaj Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara 1998.
- http://www.basbakanlik.gov.tr/docs/basbakanlik/kanuntasarilari/kvyv/d_uzenleyici_denetleyici_kurumlar.htm 20.04.2005
- http://www.belgenet.com/2002/k4739_veto.html 20.04.2005
- İzak ATİYAS, “Ne İçin ve Nasıl Regülasyon”, <http://www.tesev.org.tr>, (Erişim Tarihi: 08.05.2003)
- KABOĞLU İbrahim, **Özgürlükler Hukuku**, İstanbul, 1999.
- KARACAN Ali İhsan, “Özerk Kurumların Özerkliği”, **Rekabet Dergisi**, Sayı:8, 2001.
- PAULIAT Helene, (Çev. Mahmut GÖÇER), “Karşılaştırmalı Hukukta Bağımsız İdari Otoriteler”, **Bağımsız İdari Otoriteler**, Edit. İbrahim Ö. KABOĞLU, Alkım Yayınları, İstanbul 1998.
- TAN Turgut “Bağımsız İdari Otoriteler veya Düzenleyici Kurullar”, **Amme İdaresi Dergisi**, C.35, S.2, Haziran 2002.
- TANRIKULU Kenan, “Bağımsız İdari Otoriteler”, **5 Kasım 2001 Tebliğ Değerlendirme**, Ankara, Kasım 2001.
- ULUSOY Ali, “Regülasyon Kurumları Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, **2000 Yılında İdari Yargı Sempozyumu**, 11-12 Mayıs, Ankara 2000.
- ULUSOY Ali, “Türk İdare Sistemi İçinde Rekabet Kurumu'nun Yeri”, **Perşembe konferansları**, Kasım 1999.
- ULUSOY Ali, **Bağımsız İdari Otoriteler**, Turhan Kitabevi, Ankara 2003.
- URAS T. Güngör, “Bağımsız İdari Otoriteler”, **5 Kasım 2001 Tebliğ Değerlendirme**, Ankara.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE BELEDİYELERİN FİNANSMAN SORUNLARINA BAKIŞ

Yrd.DoçDr.Ramazan Armağan *, Yrd.Doç.Dr.Mehmet AKTEL **

Özet

20. yüzyılın son çeyreğinde etkisini yoğun biçimde gösteren küreselleşme süreci, her alanda olduğu gibi kamu yönetiminde de kendisini hissettirmiştir. Özellikle 1980'li yıllarla birlikte merkezi yönetim anlayışı tüm dünyada olduğu gibi, ülkemizde de sorgulanmaya başlamış ve bu konuda yeni anlayışlar gündeme gelmiştir. Günümüz kamu yönetimindeki yeni gelişmeler; yetki kullanımında her şeyin merkezi yönetim kontrolünde yukarıdan aşağıya bir yetki devredilmesi yerine, "yerellik ilkesi" ağırlıklı bir sistemi ön plana çıkarmıştır.

Çalışmanın içeriğinde, yerel yönetim birimleri arasında günlük yaşamda halk ile en çok karşı karşıya olan belediye yönetimlerinin merkezi yönetim ile mali ilişkileri ele alınmakta ve mali kaynak sorunlarının çözüm yollarının yeni yerel yönetimler reformu yasa tasarısı kapsamında bir durum değerlendirmesi yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetimler (Local Governments), Belediyeler (Municipalities), Küreselleşme (Globalization), Mali İlişkiler (Fiscal Relations), Yerellik (Local Autonomy)

The Financial Problems Of The Municipalities During The Process Of Globalization

Abstract

The forces of Globalization seem to influence public administration as it has been having impact on every aspect of our lives in the last quarter of the 20 th century. Since the 1980's the role of central governments has experienced important changes not only in the world but also in Turkey. The rule of Local autonomy seem to have become dominant as opposed to the rule of central government.

This study analyzes financial relations between local administrations and central government. It also tries to develop solutions to the financial problems of local governments and examines what the new public finance reform offer, for municipalities.

* Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü Öğretim Üyesi , rarmagan@iibf.sdu.edu.tr

** Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, maktel@iibf.sdu.edu.tr

GİRİŞ

Günümüzde hızla artan nüfus, göç olgusu, yönetsel yolsuzluklar, gelir dağılımı eşitsizlikleri, kamu harcamalarındaki artış ve borçlanma sorunları, kamu hizmetlerinin genişlemesi ve çeşitlenmesi, küreselleşmenin getirdiği rekabet ortamı ve teknolojik gelişmeler, ulus-üstü örgütlenmelerin etkinlik alanlarını genişletmeleri, çevre sorunlarının yaygınlaşması, bir türlü kapatılamayan bütçe açıkları gibi yeni koşullar, kamusal politikalarda ve kamu yönetiminde değişimi kaçınılmaz kılmaktadır¹.

1980’li yıllarla birlikte devletin yeniden yapılandırılması anlayışı, kamu yönetim paradigmasında önemli değişikliklerin yaşanmasına neden olmuş, geleneksel kamu yönetimi, teorik ve pratik açıdan değer kaybederken, onun yerini yeni bir kamu yönetimi anlayışı almaya başlamıştır. Özellikle küreselleşme sürecinin de büyük etkisiyle, 1980 öncesinin merkezîyetçi yönetim anlayışının tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de sorgulanmaya başladığını ve yeni arayışların gündeme geldiğini görmekteyiz.

Bilindiği gibi, geleneksel kamu yönetimi anlayışı yetki kullanımında her şeyin merkezi yönetim kontrolünde yukarıdan aşağıya bir yetki devrini ön görmektedir. Modern kamu yönetim anlayışı ise; “yerellik ilkesi” ile sistemin işleyişini tersine döndürerek, yetkinin gerçek sahibini alt-yerel birimler olduğunu kabul etmektedir. Bu görüş farklılıkları nedeniyle, kamu hizmetlerinin sunumunda yönetimler arası görev ve yetki paylaşımı ve sıralamanın değiştirilmesi gerekmiştir². Böylece, merkezi yönetimin sahip olduğu bir kısım yetki, kaynak, görev ve işlevlerin öncelikle yerel yönetim ve taşra kuruluşlarına, gönüllü örgütlere ve sivil topluma aktararak yetkilerin geniş düzeyde paylaşımı yönünde çalışmalar hız kazanmıştır³.

Bu çalışmanın temel inceleme alanı, belediyelerin finansal yapılanmaları ve bu yapılanmada gözlenen değişim üzerinde olup, ülkemizde merkezi-yerel yönetimler arası mali ilişkiler ele alınmakta, belediyelerin mali sorunları ve çözüm yolları konusunda son dönemde gündemde olan yerel yönetimlerle ilgili yasa tasarısında nelerin öngörüldüğü incelenmeye çalışılmaktadır.

1- Kamu Hizmeti Sunumunda Yönetimler Arası Hizmet Bölüşümü

Sosyal varlık olan insanlar, yaşam biçimi yönünden geçmişten günümüze oba, aşiret, komün, il, bölge, eyalet, devlet vb. doğal, idari, hukuki, siyasi bir organizasyon veya prosedüre bağlı oluşumlar içinde toplu yaşam sürdürmektedirler⁴. En büyük siyasi topluluk olan devlet hangi

¹ TESEV, “Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması ve Denetim”, <http://www.tesev.org.tr/projeler/kamu-denetim-metin-teblig1.php>, 11.03.2002

² Ruşen KELEŞ, “Hizmette Halka Yakınlık(Subsidiarity) İlkesi ve Yerel Yönetimler”, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt.4, Sayı:1, Ocak-1995,ss.3-14

³ Ewan FERLIE ve Diğerleri, The New Public Management In Action, Oxford University Press, Oxford, 1997, s.15

⁴ Halil NADAROĞLU; Mahalli İdareler, Beta Yayınları, V.Baskı, İstanbul, 1994, s.10.

toplumsal düzeni benimsemiş olursa olsun, yönetim yapısının bütününi merkezi yönetim ve yerel yönetim olmak üzere iki idari altyapı oluşturmaktadır. Ancak, geçmişte ve günümüzde “devlet” denildiğinde merkezi yönetim akla geldiği için, halkın günlük yaşamında oldukça önemli görevleri yeri olan yerel yönetimler çoğunlukla geri planda kalmış ve gelişimi engellenmiştir⁵. Merkezi-yerel yönetimlerin yapılanması ve faaliyet alanları toplumların tarihi, sosyal, kültürel, siyasi ve iktisadi alandaki gelişmelere göre değişmekle birlikte, demokrasi geleneğine hakim ülkelerin yerel yönetimleri diğerlerine oranla yönetimde daha etkin bir konuma sahiptirler⁶.

Etki alanı bakımından günümüzde bireyden ulusa veya uluslar üstü bir düzeye ulaşan kamu hizmeti anlayışı, mevcut ihtiyaçların karşılanması yanında çağdaş ve gelecekteki ihtiyaçları da öngören bir yapıya bürünmüştür. Bu değişim; hizmet sunumlarının hazırlanması, programlanması, uygulanmasından sorumlu olan kurum ve kuruluşlarda hizmetleri gerektiği anda ve yerde tüm topluma yatay ve düşey hareketliliği kolaylaştırıcı, kendi kendine yönetim erkini geliştirici, katılım ve üretkenliği artırıcı önlemleri almak, kıt kaynakları etkin ve verimli kullanmak, uygulamaları denetlemek açısından yönetimler arası hizmet paylaşımı zorunlu kılmaktadır⁷.

Devletin ekonomik ve sosyal alandaki rolünün değişimi, beraberinde devlet yapısı ve fonksiyonlarını büyümüştür. Devlet fonksiyonlarındaki artış öncelikle yürütme organının kamu yönetimindeki örgüt yapısını etkileyerek kendi içinde karmaşık ve teknik bir nitelik kazandırmıştır. Yönetim yapısının düzenlenmesi sürecinde siyasi ve idari karar alınırken ekonomik, sosyal, mali ve hukuki temelli teknik bilgilerden yararlanmaya ağırlık verilmiştir.

Özellikle, Sanayi Devrimi izleyen yıllardan itibaren yaşanan hızlı teknolojik değişimler ve I. Dünya savaşı sonrası gelişmelerin etkisiyle, pek çok ülkede merkezi yönetim ağırlıklı bir dönem yaşanmış olmasına rağmen, 1970’li yıllardan itibaren yerinden yönetimleştirme (desantralizasyon) kavramına önem vermeye başlanmıştır. Günümüz yönetim anlayışında ise; merkezi yönetimlerin makro düzeyde siyasi kararlar almasına, yerel yönetimlerin de yerel nitelikli hizmetleri etkili biçimde üretmeleri için gerekli yetki ve kaynaklara kavuşturulmasına yönelik bir paylaşım ön plandadır. Ayrıca, devletin gücünde meydana gelebilecek azalmalardan kaynaklanan boşlukların da sivil toplum kuruluşlarınca doldurulabileceği görüşü ağırlık kazanmıştır⁸.

2- Yönetimler Arası Mali İlişkiler- Nedenleri- Ölçütleri

Merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasındaki mali ilişkilerin temelini gelir, gider ve görevlerin paylaşılması sorunu oluşturmaktadır.

⁵ Ali ÇELİK; Yerel Yönetimler, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yay. No: 09.7777.1226.000.DK.04.156. İzmir, 1996, s.1.

⁶ Zerrin Toprak KARAMAN; Yerel Yönetimler, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay. ISBN 975-441-132-8, İzmir, 1998, s.1.

⁷ DPT; Mahalli İdareler ve Büyükşehir Yönetimi, 7 BYKP, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yay., No:2364, ÖİK.431, Ankara, 1996, s.36-37.

⁸ Bilal ERYILMAZ; Kamu Yönetimi, 3.Baskı, Erkan Matbaacılık, İstanbul, 1997, s.47-49.

Yönetimler arası kamu hizmetleri ve kamu gelirleri dağılımı, literatürde “mali tevzin” veya “mali denkleştirme” olarak adlandırılmaktadır. Mali denkleştirmenin iki unsuru bulunmaktadır.

Bunlardan birincisi; hizmetlerin bölüşülmesidir. Burada asıl olan, hizmet veya görev paylaşımında nesnel ve kesin ölçütlerin bulunması, hizmeti kimin yapacağını belirli kurallara bağlanmasıdır. Böylece olası aksamalar ve yetki uyuşmazlıklarının giderilmesi ve hizmet tekrarlarının önüne geçilerek kaynak israfı önlenmesine çalışılmaktadır. Hizmet ve görev bölüşümü, üniter devletlerde merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında iki kademeli, federal devletlerde yerel yönetimler, eyalet ve federal devletten oluşan üç kademeli bir yapı içinde çözümlenmektedir.

İkinci unsur ise; merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında gelirlerin bölüşülmesidir. Bu konuda da yine nesnel ve kesin ölçütlerden yararlanılmaktadır. Ancak, üniter ve federal devletlerde gelir paylaşımı etkileri birbirinden farklıdır. Üniter devletin vergi mükellefleri hem merkezi yönetim hem de yerel yönetimlerce vergilendirilirken, federal devlet vatandaşları yerel yönetimler, eyalet ve federal devlet olmak üzere üç kuruluşa da vergi vermek durumundadırlar.

Yönetimler arasında hizmet, görev ve gelir bölüşümünün de nesnel ölçütler kullanılması, yerel yönetimler veya merkezi yönetimin keyfi uygulamalarının önlenmesini sağlamaktadır. Böylece, ülke genelindeki değişik bölgelere eşit hizmet götürülmesine çalışılarak bölgeler arasında eşitsizlikler giderilebilmektedir⁹.

2. 1. Yönetimler Arası Mali İlişkilerin Nedenleri

Merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki ilişkileri etkileyen nedenler ekonomik, sosyal ve siyasi yönlü ilişkilerden oluşmaktadır. Bu ilişkilerin başlıca nedenleri şunlardır:

- Yönetimler arasında görev ve sorumlulukların açık şekilde belirtilerek, birden fazla kurum tarafından bir hizmetin ya hiç yapılmaması veya eksik yapılmasına veya gereğinden fazla sunulması gibi kamu düzenin bozucu durumları engellemek, yetki çatışması ve yönetsel bir karmaşayı önlemek “kamu düzeninin sağlanması” gereğinden kaynaklanmaktadır.

- Sınırsız ihtiyaçlar ve kıt kaynak ilişkisi yönünden, kamu kaynaklarında savurganlıkları önlemek, hizmet maliyetlerini düşürmek, mali yükün gerçek sahibi olan halkın daha ağır vergi yükü ile veya daha yüksek bir fiyatla hizmetten yararlanma zorunda bırakılmamak için “kaynakların etkin ve verimli kullanılması” gerekmektedir.

- Merkezi yönetim ve yerel yönetimler sundukları hizmetlerin finansmanı için milli gelirden yararlanmaktadırlar. Ülkemiz açısından, üniter devlet yapısı içinde ağır bir vesayet denetimi altında olan yerel yönetimlerin vergi koymak veya merkezi yönetimin izin vermediği durumlarda kendileri

⁹ Nuri TORTOP; Yerel Yönetimler Maliyesi, TODAİE Yayınları, Yay. No. 263, Takav Matbaası, Ankara, 1996, s.28-31.

gelir kaynağı yaratamamaktadırlar. Bu nedenle, merkezi yönetim ile yerel yönetimlerin “aynı kaynaktan gelir elde etmek zorunluluğu” kaynak paylaşımında yönetimler arasında yasal kurallara bağlanmasını gerektirmektedir.

- Üniter devlet yapısına sahip yönetim sistemimiz içinde merkezi yönetimin tartışılmaz bir üstünlüğü bulunmakla birlikte, merkezi yönetimin üstünlüğü anayasal ve yasal bir takım düzenlemelerle sınırlandırılarak “yerel yönetimlerin merkezi yönetim karşısında korunması” için bir zorunluluk olarak görülmüştür. Böylece yerel yönetimlerin görev, yetki ve yükümlülükleri ile mali kaynaklardan yararlanmaları kanunlarla belirlenerek, merkezi yönetimin olası keyfi tasarruflarının önüne geçilmek istenmektedir¹⁰.

- “Demokratikleşme ve siyasi yaşama katkı sağlanması” bakımından yerel yöneticiler, kendi yörelerinin sorunlarını ve ihtiyaçlarını merkezi politikacılara göre daha iyi değerlendirebilme ve isabetli karar verebilme avantajına sahiptirler. Demokrasinin beşiği sayılan yerel yönetimlerde gelişen demokrasi geleneği, merkezdeki siyasi hayatın olgunlaşmasına ve istikrarına katkıda bulunacaktır. İdari ve mali yönden kamusal yetki ve sorumluluğun halka en yakın olan makamlarla paylaşımı, hizmetlerde etkinlik ve verimliliği artırıcı bir etki meydana getirebileceği beklenmektedir¹¹.

2.2. Yönetimler Arası İlişkileri Belirleyen Ölçütler

Yönetimler arası ilişkileri belirleyen birinci ölçüt “ekonomik ölçüt”tür. Her devletin ekonomik alandaki amacı, toplumun refah düzeyini yükseltmektir. Kamusal ve yarı kamusal hizmetlere yönelik talep, sınırlı kaynak ve kamu üretici birimleri tarafından karşılanırken, hizmet ve kaynak paylaşımında sorunların çözümü için ekonomi biliminden yararlanılmaktadır. Ekonomik ölçütlerin kullanımı ile hizmet arzının etkin olarak hangi kurumca yerine getirileceği, ekonomik refahın nasıl yükseltileceği, kıt kaynakların optimum kullanımı, halka en uygun zamanda ve en az maliyetle hangi kurumun hizmet sağlayabileceği belirlenmeye çalışılmaktadır¹². Merkezi ve yerel yönetimlerin ne şekilde hizmet üreteceğinin tespitinde, “hizmetin faydasının yayıldığı alan” ve “dışsallıklar” gibi faktörler göz önünde tutulmaktadır. Özellikle, “hizmet faydasının yayıldığı alan” kaynak kullanımında etkinlik tespitinde mal ve hizmetlerin bölünebilme ve topluma arzda etkinliği yönünden incelenmektedir. Ülke geneline faydalı bölünemez nitelikli tam kamusal mal ve hizmetlerin merkezi yönetime, yarı kamusal ve özel mal hizmetlerin de yerel yönetimlere bırakılması gerekmektedir¹³. Dışsallık etkisi bakımından yönetimler arası hizmet dağılımında bölünmez faydanın yaygınlık derecesi ile faydanın bölünmezlik derecesini dikkate

¹⁰ ÇELİK; a.g.e., s.17-21.

¹¹ BİLAL ERYILMAZ; “Küreselleşen Dünyada Yerel Yönetimlerin Yeri”, Çağdaş Yerel Yönetimler, C. 4, S. 2, TODAİE Yayını, Mart 1995, s.91-92.

¹² TORTOP; a.g.e., s.27.

¹³ TORTOP; a.g.e. s.28.

olarak, yönetimler arası görev dağılımında optimalliğe ulaşma hedeflenmektedir. Hizmetin dışsallığı genişledikçe bu hizmet yerel olmaktan çıkarak merkezi hale dönüşme eğilimine girebilmektedir.¹⁴ Ayrıca bu ölçüt içinde hizmetlerin etkin biçimde sunulabilmesi için ihtiyaçların tespiti, karar alma ve uygulama aşamalarında bürokratik ve idari aksamaların azaltılarak kaynak, zaman ve mali açıdan savurganlıkların önlenmesi yolları araştırılmaktadır.

İkinci ölçüt ise; “geleneksel ve deneysel ölçütler”dir. Devletlerin örgütlenme yapıları ve yönetimler arası ilişkiler geleneksel, tarihi, siyasi, sosyal ve toplumdaki değer yargıları nedeniyle farklılık göstermektedir. Geleneksel yapı bakımından literatürde değişmeyen milli savunma, dış ilişkiler, yargı, yasama gibi hizmet gruplarının yönetimler arası paylaşımında, gelenekler etkisini sürdürmektedir. Özellikle, demokrasi geleneği güçlü toplumlarda yönetimler arası geleneksel hizmet ve görevlerde yer değişimine rastlanırken, gelişmekte olan veya demokratik yerel yönetim geleneğinin henüz olgunlaşmadığı ülkelerde yönetsel, siyasal ve ekonomik, açıdan geleneksel yapı korunmaktadır¹⁵. Geleneksel açıdan genellikle tam kamusal mal ve hizmetlerin merkezi yönetime, bölgesel ve yarı kamusal mal ve hizmetlerin yerel yönetimlere devri benimsenmekle birlikte, zaman içinde nitelikleri gereği bazı hizmetlerin merkezileştiği, bazılarının da yerelleştiği veya yerel yönetimler ile işbirliği içinde sunum da söz konusudur¹⁶.

Son olarak “mali merkeziyetçilik ölçütü” sayılabilir. Ülkemizde Tanzimat dönemi reformlarıyla kurulan “bürokratik yönetim geleneği” ana özellikleri ekseninde Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürmüştür. Başta maliye örgütü olmak üzere, eğitim, yargı ve orduda yoğun bir reform süreci yaşanmış ve merkeziyetçi bürokrasi, hukuk devleti, yerel yönetim gibi modern kavram ve kurumlar Türk idare sistemine girmiştir. Türkiye’de merkezi idare ve yerel idareler arasında, yerinden yönetim ilkesine ağırlık veren bir görev ve yetki bölüşümü yapılmamıştır¹⁷.

Anayasal bir kavram olan “idari vesayet yetkisi” ile yerel yönetimlerin karar, eylem, işlem, organ ve görevleri ile bu görevlere uygun mali kaynakla donatılması konusunda merkezi yönetimin yetkisini kullanacak kişi, organ ve makamlar belirtilmektedir¹⁸. 1982 Anayasası’nın 127. maddesinde; “yerel yönetimlerin üstlendikleri hizmetler için görevleri ile orantılı gelir kaynaklarının sağlanmalıdır” hükmü konulmasına rağmen. bu kaynakların nereden sağlanacağına ilişkin açıklayıcı ve yönlendirici bir hüküm yer almamıştır. Elde bulunan bu tek hükümden; yerel yönetimlere gelir kaynağı sağlanması ve bu kaynakların da yerel yönetimlerin yapacakları hizmet harcamalarına yetecek düzeyde olması gerektiği

¹⁴ **Metin MERİÇ- Mustafa SAKAL**; Mahalli İdareler ve Finansmanı, **Anadolu Matbaası, I. Baskı, İzmir, 2001, s.101-105.**

¹⁵ **ÇELİK**; a.g.e., s.23-24.

¹⁶ **Fazıl TEKİN**; Mahalli İdareler Ekonomisi, **Anadolu Üniversitesi A.Ö.F. Yay. Yay. No: 417, Ekim 1994, s.5.**

¹⁷ **İlber ORTAYLI**; İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, **Hil Yayınları, İstanbul, 1987, s.113.**

¹⁸ **M. Talat ŞİMDİ**, Belediye Nedir? Ne İş Yapar? İzmir Büyükşehir Belediyesi, Stratejik Plan ve Uygulamaları, **İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 1994, s.20-21.**

anlaşılmaktadır. Yerel yönetimlere ilişkin başka bir anayasal güvence de idari ve mali alandaki özerkliktir¹⁹. Ancak, ülkemizde yönetimler arası ilişkilerde idari vesayetin anayasal amacını aşan bir boyutta olduğu görüşü ağırlıktadır. Bu etkilenme sonucu, yerel yönetimler çok sayıda asli görevlerini merkezi yönetimin gölgesinde kalarak veya kendisinden beklenen ölçü ve düzeyde etkinlikle sunmakta zorlanmaktadır²⁰. Ayrıca, günümüzde yaşanan hızlı ve sağlıklı kentleşme sonucu yapılması gereken harcamaların artışı, yerel yönetimleri hizmet finansmanında çözümsüzlüğe sürüklemiştir. İdari, siyasi ve mali gücü elinde tutan merkezi yönetimin yerel yönetimlere yetki ve kaynak aktarmada isteksiz davranması nedeniyle sorun merkezi yönetimin çözümüne kalmaktadır²¹. Ancak günümüzde bilimsel, teknolojik, küreselleşme, demokratik kurumların yerleşmesi ve işletilmesine yönelik düşüncelerdeki gelişmeler yönetim hiyerarşisi içinde yerel yönetimlere yetki devredilmesi ya da özerkleştirilmesi çalışmalarına ağırlık kazandırmıştır²². Bu değişim dinamiklerinden yararlanılması yönetimler arası ilişkilerin temelini etkinlik ve katılım ilkelerine uygun hale getirilmesi, kamu kaynakları ile hizmetleri arasında optimal düzeye ulaşılmasını ve yönetimde geleneksel yapının dışında daha esnek bir yapıyı zorunlu hale getirmektedir²³.

3- Belediye Yasaları ve Bütçe

Parlamente demokrasilerde millet meclisi, hem merkezi yönetimin hem de yerel yönetimlerin faaliyetlerini denetleyen en üst devlet organıdır. Halk adına hareket eden meclis onayı olmaksızın, ne kamu hizmeti yapılabilir ne de kamu geliri toplanabilmektedir²⁴. Devletin tüm idari-mali faaliyeti geniş anlamda bütçe ile hukuki normlara bağlanarak, kamu yönetiminde tüm faaliyetlerin yasal biçimde yürütülmesi ve bütçe dışı veya bütçeye aykırı tüm idari işlemlerin önlenmesi sağlanmaktadır. Yasama organının çıkardığı “Bütçe Kanunu”, yürütme organlarını belirli bir süre içinde harcama yapmak, gelir toplamak vb. işlemler için yetkilendirmektedir²⁵.

Yerel yönetim birimlerinden belediyelere, başta 1580 sayılı Belediye Kanunu ve 3030 sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimine İlişkin Kanun

¹⁹ Mehmet TOSUNER; “Yerel Yönetimlerin Mali Yapısı ve Denetimi”, Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma Sempozyumu, İzmir Ticaret Odası Yay. No: 6, 1995, İzmir, s.59-60.

²⁰ Fethi AYTAÇ; Merkezi İdareden Mahalli İdarelere Devredilecek Hizmetler, Mahalli İdareler Araştırma Geliştirme Merkezi, Türk Belediyecilik Derneği Yay., Ankara, 1994, s.13-14.

²¹ Cüneyt BİNATLI; Mahalli İdare Gelirleri, Anadolu Üniversitesi A.Ö.F. Yay. Yay. No: 416, 1994, s.7-8.

²² DPT; Mahalli İdareler ve Büyükşehir Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1994, s.35.

²³ Burhan AYKAC; “Türkiye’de Kamu Yönetiminin Küçültülmesi, Yerel Yönetimler ve Yerel Demokrasinin Amaçları”, G.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, C. 1, S.1, Ankara, 1999, s.7.

²⁴ Ömer Faruk BATIREL; Kamu Bütçesi, M. Ü. Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayını No: 444-677, 6. Baskı, İstanbul, 1990, s.2.

²⁵ Engin ATAÇ; Kamu Maliyesi, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 949, A.Ö.F. Yay. No: 519, Ünite: 8, Eskişehir, 1996, s.101.

olmak üzere, pek çok kanunla çeşitli görevler verilmiştir. Belediye bütçesi esas ve usulleri ile gelir ve giderlerin muhasebe kayıtlarına ilişkin Belediye Bütçe ve Muhasebe Usulü Tüzüğü ile Belediye Bütçe ve Muhasebe Usulü Yönetmeliği düzenlenmiştir. Tüzüğün 4. maddesi ile yönetmeliğin 5. maddesinde belediyelerin, biri gider diğeri gelir bütçesi olarak iki bölümden oluşan bir program bütçeye sahip oldukları ifade edilmiştir²⁶.

3.1- Belediye Bütçelerinin Yapısı

Ülkemizde batılı anlamda ilk yerel yönetim, 1854 yılında İstanbul Şehremaneti'nin kurulması ile gerçekleşmiştir. Yine, I. Meşrutiyet'in ilk çıkardığı yasalardan biri olan 1877 tarihli "Vilayet Belediye Kanunu"u ile şehirlerde ve kasabalarda belediyelerin kuruluşu bir düzenlemeye bağlanmış ve İstanbul dışında da belediyelerin kurulması sağlanmıştır²⁷.

3 Nisan 1930 tarihli 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun 1. maddesinde belediyeler; "beldenin ve belde sakinlerinin yerel nitelikli ortak ve medeni ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organları belde halkı tarafından seçilen tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar" olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun 7469 sayılı kanunla değişik 7. maddesi ile belediyelerin kurulmasında; ya nüfusun 2.000'den fazla olması veya nüfusa bakılmaksızın il ve ilçe merkezi olma şartı getirilmiştir. Cumhuriyet dönemi öncesi 389 olan belediye sayısı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında 421 iken 2000'lerde 3228'e ulaşmıştır²⁸.

Özellikle nüfus bakımından küçük ölçekli belde ve ilçe belediyelerinin sayıca çok olması yönetimde etkinlik, yeterli mali kaynak sağlanması ve dağıtılmasında önemli bir engel durumundadır. Ayrıca, ek kaynak yaratma olanaklarının kısıtlılığı, yerel vergi koyma yetkilerinin olmaması, bütçe yönetiminde mülki makamların vesayet yetkilerini belediye bütçelerine müdahale şeklinde kullanma eğilimi gibi olumsuzluklar, belediyelerin görev ve hizmet sunumunda kısıtlı biçimde davranmalarına neden olmaktadır²⁹.

Belediyelerin gelir kaynakları sınırlamasına göre sundukları hizmetler; zorunlu ve isteğe bağlı hizmetlerden oluşmaktadır. Ancak, belediyeler isteğe bağlı görevlerden belde halkının sağlık, çevre, refah ve eğitim ihtiyaçları gibi hizmetleri bütçe olanaklarına bağlı olarak sunum açısından kendilerini zorunlu hissetmektedirler³⁰.

Belediyelerin bütçeyle ilgili başlıca hak, yetki ve imtiyazları;

- Beldenin ortak ve medeni ihtiyaçları için girişim ve tasarrufta bulunmak,

²⁶ Abdurrahman ACAR; "Belediye Bütçelerinden Ayrılması Gereken Kanuni Paylar", Çağdaş Yerel Yönetimler, TODAİE Yayınları, C. 4, S. 6, Kasım 1995, s. 51.

²⁷ Orhan PİRLER- Ahmet BAŞSOY- Erol Zihni GÜRSOY; İl Düzeyinde Merkezi İdare- Mahalli İdare Görev Bölüşümü, Türk Belediyecilik Derneği- Konrad Adenauer Vafı Yayını, Ankara, 1997, s. 21.

²⁸ Süreyya SAKINÇ; Yerel Yönetimler Ekonomisi, Emek Matbaacılık, Manisa, 2001, s.220.

²⁹ DPT; Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2001, s.19- 20.

³⁰ Süreyya SAKINÇ; Yerel Yönetimler Ekonomisi, Emek Matbaacılık, Manisa, 2001, s.223.

- Özel kanunlara göre belediye gelirlerini toplamak ve kayıtlarını tutmak,
- Belediye hizmetlerinin yapılması için, tüzel kişi olarak belediye içinde veya dışında taşınır ve taşınmaz malları kullanmak, kiraya vermek, borç alıp vermek, bağış kabul etmek gibi mali yönetimde bulunmak,
- Belediye tarafından alınıp verilecek taşınır veya taşınmaz malvarlığının alım-satımı, değişimi, imar ve ihalesi ile kayıtlarının tutulması işlemlerini yapmak,
- İstimlak bedellerini ödemek,
- En çok 20 yılda itfa etmek şartıyla tahvil çıkarmak,
- Belediyenin faaliyetlerini gösteren bir belge konumundaki bütçeyi hazırlamak, görüşmek, kabul etmek, uygulamak ve denetime hazır hale getirmektir.

Tüm bu işlemlerin gerçekleştirilmesi görev ve yetkisi belediye meclisi, belediye encümeni, hesap işleri müdürü ve en büyük amir sıfatıyla da belediye başkanına aittir³¹.

Yerel yönetim sisteminde önemli bir gelişme “Büyükşehir” kavramıdır. 1984 yılında 3030 sayılı kanunun kabulü ile büyük kentlerde o kentin adıyla bir “Büyükşehir Belediyesi”, büyük kent dahilindeki ilçelerde de ilçelerin adını taşıyan “İlçe Belediyeleri” kurulması kararı alınmıştır (md. 4/1). Merkez ilçeler, bu kanun uygulaması açısından ayrı bir ilçe sayılmaktadır. Ayrıca bu ilçenin büyük kent belediyesi içinde kalan kısmında “Merkez İlçe Belediyesi” adı ile belediye teşkilatı kurulmuştur (md. 4/2). Büyükşehir belediyeleri kurulması aynı zamanda büyükşehir belediyeleri ile bağlı belediyeler arasında yeni bütçe ilişkilerinin oluşmasına neden olmuştur³².

8.BYKP’da şehirleşme hızının yıllık ortalama %4,75’lik bir artışla, 2005 yılında toplam nüfusun %78’inin kentsel alanda yaşayacağı tahmin edilmektedir. Hızlı kentleşme ve sosyal değişim sürecinde kültürel yozlaşma ve değer yargılarında aşınmayı önlemek ve kentli nüfusun hayat standardının yükseltilmesi gibi nedenlerle, belediye bütçelerinde mali yüklerinin daha da artacağı anlaşılmaktadır³³.

3.2- Belediye Gelirleri

Bütün kamu kuruluşlarında olduğu gibi yerel yönetimlerin de görevlerini ifa edebilmeleri, ancak yeterli gelir kaynaklarına sahip olmalarına bağlıdır. 1982 Anayasası 127. maddesinde; “yerel yönetimlerin mali işlerinin kanunla düzenleneceği ve bu idarelere görevleri ile orantılı gelir kaynağı

³¹ DPT; VIII.BYKP “Yerel Yönetimler”, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayınları, Yay. No: 2538- ÖİK: 554, Ankara, 2001, s.19.

³² Sabri YAŞAYAN ; “Büyük Şehirler”, İller ve Belediyeler, Türk Belediyecilik Derneği Yayını, Y.50, S. 580, 1994, s.73.

³³ DPT; Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, DPT Yayınları, Ankara, 2000, s.170.

sağlanacağı” belirtilmiştir. Değişik kanunlarla belirlenen belediye gelirleri; öz gelirler, devlet gelirlerinden ayrılan paylar, devlet yardımları ve fonlardan yapılan aktarmalar ile borçlanmalar, cezalar ve diğer gelirlerden oluşmaktadır. Çalışmanın kapsamı daraltmak açısından sadece 1580 sayılı Belediye Kanunu ile düzenlenmiş belediyeler ele alınmıştır. 3030 Sayılı Kanuna Göre Büyükşehir Belediye Gelirleri sadece maddeler halinde sayılmıştır. Bunlar; vergi gelirleri, vergi dışı gelirler, özel yardımlar ve fonlardan oluşmaktadır.

3.2.1- 1580 Sayılı Belediye Kanunu’na Göre Belediye Gelirleri

- 2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanununda Sayılan Özgelerler; vergi, harç ve katılma payı adı altında yöre halkından tahsil ettiği gelirden oluşmaktadır. Öz gelir kaynaklarının varlığı yerel yönetimlerde yönetim özerkliğinin güvence altına alınması, gelir sağlama, yerel kaynakların çeşitlendirilmesi ve hizmet maliyetlerinin tamamen veya kısmen geri dönüşümü kolaylaştıran önemli bir unsurdur³⁴.

- Vergi ve harçlar dışında bütçe kesin hesap cetvelinde yer verilen önemli gelir kaynakları; harcamalara katılma payları, kurumlar ve teşebbüs gelirleri, işletme karları, taşınmaz mal satışları, kira, faiz gelirleri, hal gelirleri, cezalar, borçlanmalar, yardım ve bağışlardır.

- Ücretler, bazı belediye hizmetleri kişiye özel fayda sağladığı ve isteğe bağlı olduğundan hizmet karşılığı bir ücret alınmaktadır. Örneğin kanal temizleme, toplu taşıma, içme- kullanma ve sulama suyu ücretleri, havagazı- doğalgaz, müze ve özel park, soğuk hava deposu ücretleri, hastahane, fidanlık, mezarlık gelirleri gibi.

- *Diğer Gelirler; numaralama, çevre kirliliğini önleme iştirak payı vs. gelirler.*

- Paylar; mali yıl bütçe kanununda genel bütçe vergi gelirlerinden kanunda belirlenen oranlarda belediyelere aktarılan kaynaklardır.

1980 öncesinde çeşitli vergilerden, belediyelere pay verilmesi ile ilgili kanunların dağınıklığı önlemek için 2.2.1981 tarih ve 2380 sayılı Kanun ile; Genel Bütçe vergi gelirleri toplamı üzerinden pay verilmesi esasına geçilmiştir. 1996 yılından bu yana genel bütçe vergi gelirlerinden belediyelere %9.25 oranında pay verilmektedir. Bu payın %6’sı son nüfus sayımı kriterine göre İller Bankası’nca belediyelere ulaştırılmaktadır. Bu dağıtımda büyükşehir belediyeleri pay almamakta, sadece il merkezlerindeki genel bütçe vergi gelirleri tahsilat toplamından büyükşehir belediyelerine %5 oranında pay verilmektedir. Gelir saymanlarının aylık olarak hesapladığı vergi tahsilatı toplamı, izleyen ayın sonuna kadar İller Bankasına

³⁴ Mehmet YÜCE; “Belediyelerin Hizmetleri ve Vergi Gelirleri Hakkında Bir Değerlendirme”, Sayıştay Dergisi, S. 16, Sayıştay Yayınları, Ocak-Mart 1995, s.21.

yatırılmaktadır. Bu tahsisatlar, banka tarafından ertesi ayın 15. günü akşamına kadar ilgili belediyelere gönderilmektedir³⁵.

Yerel yönetimlere aktarılan payların belirlenmesinde nüfusu temel faktör kabul eden ve yönetim biriminin büyüklüğü dışında ek olarak 1994 Mali Yılı Bütçe Kanunu ile belediyelere verilen payların hesaplanması ve dağıtılmasına ilişkin esaslarda yeni düzenlenmelere gidilmiştir³⁶.

Tablo 1: Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Belediyelere Verilen Pay Dağılımı (%)

Verildiği Yer	Oran (%)
Belediyeler	9,25
- Belediye payları	6,0
- Belediyeler Fonu	3,0
- Mahalli İdareler Fonu	0,25
- Belediye Hissesi + Fonlar Toplamı	9,25
Mahalli İdareler Fonunda Toplanan	0,53
- Belediyelerden	0,25
- İl Özel İdarelerinden	0,28
Mahalli İdareler Fonunun Dağılımı	0,53
- İçişleri Bakanlığına	0,35
- Bayındırlık ve İskan Bakanlığına	0,18
- Belediyeler	0,46
- İl Özel İdareler	0,07
Mahalli İdareler Fonunun Dağılımı	0,53

Kaynak: Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü; <http://www.mahalli-idare.gov.tr/Mevzuat/Mevzuat.html>.

³⁵ KARAMAN; a.g.e., s.82.

³⁶ Ziya ÇOKER; “Belediyelerin Finansman Sorunları ve Öneriler”, İller ve Belediyeler, Türk Belediyecilik Derneği Yayınları, Y. 48, S. 560-561, 1992, s. 288-290.

Tablo 6’da, 1996 tarih ve 2380 sayılı Belediyeler ile İl Özel İdarelerine Genel Bütçe Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkındaki Kanunu’na göre, verilen payların dağılımı gösterilmektedir. Burada belediyeler açısından tespit edilen %9.25’lik paydan, %6’sı nüfus büyüklüğüne göre doğrudan doğruya belediyelere, %3’ü Belediyeler Fonu’na, geri kalan %0,25’i de Mahalli İdareler Fonu’na aktarılmaktadır³⁷.

3.2.2- Belediyelere Yapılan Devlet ve Fon Yardımları

Genel bütçeye konulan ödeneklerden veya çeşitli kanunlarla ve değişik amaçlarla kurulan fon gelirlerden, belediye hizmetlerine mali katkı sağlanması için yardım verilmesi öngörülmüştür. Çeşitli bakanlıkların yaptığı yardımların sürekliliği olmasa bile, tahkim konuları ve terkinlerle sağlanan gelirler de bu gruba girmektedir. Ekonomik ve sosyal sistemi farklı pek çok ülkede olduğu gibi, bu yardımlar ülkemizde de belediye gelirleri içinde önemli bir kaynak oluşturma yöntemidir. Belediyelere verilen yardımlar ile; belediyelerin kamu yararını ilgilendiren giderlerine katkı sağlanması, belediyeler arası mali kaynak farklılıklarının giderilmesi, belediyelerce yapılması düşünülen ve merkezi yönetimin uygun gördüğü bazı hizmet ve yatırımların gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Devlet yardımları; “amaçlı yardımlar” ve “genel yardımlar”dan oluşmaktadır. Amaçlı yardımlar, şartlı yardımlar olup tahsis edildiği hizmet dışı bir alanda kullanılamazlar.

Genel bütçe vergi gelirlerinden belediyelere verilen paylar ile devlet yardımları arasındaki farklılık; paylar sürekli bir gelir kaynağıdır ve payları düzenleyen kanun kaldırılmadıkça veya değiştirilmedikçe, merkezi yönetimin bu payları vermesi zorunludur. Devlet yardımlarının verilir verilmemesi ve miktarı ise, merkezi yönetimin takdirine bağlıdır ve objektif değildir³⁸. Belediyeler Fonu, Mahalli İdareler Fonu, Çevre Kirliliğini Önleme Fonu vs. fonlar ile DPT Bünyesinden Kalkınmada Öncelikli Yöre Belediyelerine Yapılan Yardımlar vb. kaynak tahsisleri, belediyelere kredi veya hibe şeklinde verilmektedir³⁹.

3.2.3- Borçlanma Gelirleri

Borçlanma, kamu yükünün geleceğe dönük olarak dağıtılması ve özellikle gelecek kuşakları yükümlülük altına alan bir finansman şeklidir. Belediye gelirlerinin giderlerini karşılamadığı durumlarda, borçlanma yolu tercih edilmektedir. Borçlanma ile sağlanan gelirler, cari harcamalardan ziyade uzun dönemli altyapı yatırım harcamalarına kullanılması halinde yerinde bir uygulamadır. Yatırım harcamaları finansman gereksiniminin büyüklüğü, geniş hacimli yatırımlardan oluşmaları ve belediye özgelirlerinin yetersizlikleri yerel yönetimleri zorunlu olarak borçlanmaya yöneltmektedir. Yerel yönetimlerde borçlanma, genellikle her ülkede merkezi yönetimin kontrolü altında gerçekleştirilmektedir.

³⁷ ULUSOY- AKDEMİR; a.g.e., s.163-164.

³⁸ Mustafa DÖNMEZ; “Belediyelere Yapılan Devlet ve Fon Yardımları”, İller ve Belediyeler, Türk Belediyecilik Derneği Yayını, Y. 53, S. 638, Aralık 1998, s. 706-707.

³⁹ “Belediye Mali Yapıları”, <<http://www.mahalli-idareler.gov.tr/Belediyeler/charts/tablo7.gif>> 08.04.2002.

Ülkemiz yerel yönetimleri iç borçlanma açısından, banka kredisi kullanarak veya tahvil çıkararak borçlanabilmektedir. Limit ve oranları Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen borçlanma, İçişleri Bakanlığı kanalı ile Hazine Müsteşarlığı'nın görüşü ve Başbakanlık onayı ile gerçekleştirilmektedir. Özellikle, İller Bankası Genel Müdürlüğü yerel yönetimlerin yapacakları hizmet ve yatırımlara kendi tüzüğünde yazılı esas ve koşullara göre kredi sağlamakla görevlendirilmiştir. Banka tarafından belediyelere içme suyu, kanalizasyon vb. büyük altyapı yatırımlarının finansmanı için uzun vadeli kredi verilebilmektedir. Uzun vadeli kredi miktarı ve vadeleri, İller Bankası Uygulama Yönetmeliği ile belirlenmektedir.

Ayrıca, belediyelerin yurtdışından her türlü nakit kredi sağlaması ve uluslararası sermaye piyasalarından tahvil ve diğer borçlanma araçlarını ihraç etmesi, Hazine Müsteşarlığı ön iznine bağlanmıştır. Her yıl bütçe kanunlarına dayandırılmak suretiyle dış borçlanma konusunda şartlar belirlenmektedir. Belediyelerin projeleri için uluslararası piyasalardan sağladıkları kaynaklar; Proje kredileri, İhracat kredileri, Ticari krediler, Tahvil ihracından oluşmaktadır⁴⁰. 1980'lerden itibaren, kamu sabit sermaye yatırımlarında merkezi yönetimin payında sürekli azalma, İller Bankası payının ise yaklaşık aynı düzeyde kalmasına rağmen, hızlı kentleşme ve nüfus artışı yerel yönetimlerin borçlanma gereksinimini artırmıştır. Dış borçların ana kaynakları; uluslararası mali kuruluşlar, yabancı devletler, ticari bankalar ve tahvil ihracından oluşmaktadır⁴¹.

Tablo 2: Yerel Dış Borçların Kullanım Yerine Göre Dağılımı (%)

Sektörler	%
Ulaştırma	60
Altyapı	27
Gaz, Doğalgaz	10
Diğerleri	3

Belediyelerde dış borçlanmada; birinci sırada %60'lık bir payla ulaştırma sektöründe metro, hafif raylı taşıma sistemi, otobüs alımları yer almaktadır. İkinci sırayı %27 civarında pay ile su ve kanalizasyon gibi alt yapı yatırımları, üçüncü sırayı da %10'luk pay ile gaz ve doğal gaz altyapı yatırımları almaktadır. Geriye kalan %3'lük pay ise gıda, iş aracı ve teknik

⁴⁰ Belma ÜSTÜNİŞİK - Enis YETER; Belediyelerde Özkaynak Sağlanması ve Mali Yapının Yeniden Şekillenmesi, Türk Belediyecilik Derneği- Konrad Adenauer Vakfı Yayını, Ankara, 1998, s.25-40

⁴¹ Hikmet ESEN; "Yerel Yönetimlerde Dış Borçlanma ve Sonuçları", Çağdaş Yerel Yönetimler, TODAİE Yayını, C.7, S. 3, Temmuz 1998, s. 7-9.

danışmanlık hizmeti alımlarına aittir. Belediyeler içinde de dış kredi kullanma bakımından çoğunluğu büyükşehir belediyeleri oluşturmaktadır⁴².

12.12.2002 tarih ve 4726 sayılı Bütçe Mali Yılı Kanunu 34.maddesinde; yabancı ülkeler ve bankalar, uluslararası kuruluşlar, yabancı ülkelerde yerleşmiş diğer finans kurumları ve uluslararası sermaye piyasasında kullanılan finansman araçlarından sağlanan dış finansman kaynakları ile ilgili yapılacak borçlanma temaları, görüşmelerin yürütülmesi ve borçlanma işlemlerinin sonuçlandırılmasında, Hazine Müsteşarlığının bağlı olduğu bakan yetkili kılınmıştır. Belediyeler ve bağlı kuruluşları ile özel statüye sahip kamu hizmeti sunan ve sermayesinin %50'sinden fazlası belediye ait olan iştiraklerin, ilgili mevzuat gereği tüzel kişiliği olan yerel yönetim birlikleri için hazine garantisi verilecek veya devredilecek dış kredi tutarı 500 milyon ABD Doları ile sınırlandırılmıştır⁴³.

4- Belediye Harcamaları ve Bütçe İlişkileri

Kamu hizmeti ve devlet anlayışındaki değişim ve gelişim sonucunda, merkezi yönetimin sunduğu bazı hizmetlerin yerel yönetimlere veya yerel yönetimlerin sunduğu bazı hizmetlerin de merkezi yönetime devredildiği görülmektedir. Görev ve hizmet paylaşımında çoğunlukla genellik, yetki ve liste ilkesi olmak üzere üç ilkedен yararlanılmaktadır.* 1580 sayılı Belediye Kanunu 15. maddesi ile liste ilkesine göre belediyelerin görevleri sayılırken, 19. madde ile "genel yetki ilkesi" de işletilerek belediyelerin kanunlarla verilmiş olan zorunlu görevler dışında, isteğe bağlı olan girişimlerde bulunabilecekleri belirtilmiştir⁴⁴.

Gerek 1580 sayılı Kanun gerekse 3030 sayılı Kanun ve diğer kanunlarla verilen görevlerin yerine getirilmesinde belediyelerce yapılan harcamalar fonksiyonel olarak belirli başlıklar altında toplanmaktadır. Kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması bakımından program bütçe uygulanması ön görülmüştür. Program bütçe ile gelir ve giderlerin sistematik analizi, gerektiğinde uygulamaya yönelik göndermelerle karşılaştırmalar

⁴² Birgül A. GÜLER; "Yerel Yönetimler ve Dış Borçlanma", Çağdaş Yerel Yönetimler, TODAİE Yayını, C. 6, S. 2, Nisan 1997, s.28-29.

⁴³ M. Cemal ÖZYARDIMCI; "2002 Mali Yılı Bütçe Kanunu'nun Belediyeleri İlgilendiren Hükümleri", İller ve Belediyeler, Türk Belediyecilik Derneği Yayını, S.674, 2002, s.19.

* Genellik ilkesi; belediyeler kanunların yasak kılmadığı veya başka yönetimlere bırakmadığı her türlü hizmetleri yapmakla yetkilendirilmektedir. 1870 tarihli Prusya Yasasında genellik ilkesi ile ilgili bir hüküm bulunduğu gibi, günümüzde Almanya ve Hollanda'da uygulanmakta olan bir ilkedir.

Yetki ilkesi; belediyelerin sunmak istedikleri her yeni hizmet için merkezi yönetimden izin almak zorunluluğu getirilmektedir. Esnek olmamakla birlikte, İngiltere'nin ulusal yapısı ve geleneklerinin yerleşmesi nedeniyle işletilen bir ilkedir.

Liste ilkesi; yerel yönetimlerin yapacağı hizmetlerin merkezi yönetim tarafından çıkarılan yasalarda ayrıntılı olarak sayılması esasına dayanmaktadır.

⁴⁴ Halil NADAROĞLU- Ruşen KELEŞ; "Merkezi İdare ile Mahalli İdareler Arasındaki Mali İlişkilerin Dünü, Bugünü (Türkiye Örneği)", VII. Türkiye Maliye Sempozyumu, Marmara Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, Marmaris 23-25 Mayıs 1991, Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul, 1991, s. 223-224.

yapılması veya var olan eksikliklerin tespiti ve giderilmesi için önerilerde bulunmak vb. amaçlar gerçekleştirilmektedir⁴⁵.

Aşağıdaki tabloda yıllar itibarıyla belediye harcamaları hakkında genel bir değerlendirme yapıldığında 1970-2000 döneminde ortalama cari harcamalar %50'ler, yatırım harcamaları ortalaması %30 ve transfer harcamaları ortalaması ise %20 dolayında gerçekleşmiştir.

Tablo 3: Türlerine Göre Belediye Harcamaları Gelişimi (%)

Yıllar	Cari Harcamalar	Yatırım Harcamaları	Transfer Harcamaları
1970	54,0	22,3	23,7
1980	63,8	22,9	13,3
1981	66,5	21,5	12,2
1982	58,8	26,9	14,4
1983	62,4	23,9	13,8
1984	58,7	27,9	16,5
1985	52,3	31,9	15,9
1986	38,4	46,1	15,7
1987	37,6	44,9	17,7
1988	39,1	40,6	20,4
1989	46,2	36,5	17,4
1990	50,6	32,3	17,3
1991	47,3	25,2	27,6
1992	45,8	24,5	29,8
1993	40,5	23,5	36,1
1994	42,8	22,8	34,5
1995	35,3	25,7	39,2
1996	39,6	26,1	34,1
1997	36,3	26,3	37,3
1998*	38,0	27,1	34,8

⁴⁵ Ahmet YAMAN; Uygulayıcılar İçin Program Bütçe El Kitabı, DPT Yayınları, Ankara, 1990, s.4-5.

1999*	42,2	28,1	29,5
2000**	43,1	28,1	28,7

Kaynak: DİE; 1970-1995 Belediye ve İl Özel İdareleri Kesin Hesaplar, DPT; 8.BYKP. Öncesinde Sosyal Sektörlerde Gelişmeleri 1996-2000, Haziran, 2000, s.119. * Tahmin, ** Program

5- Belediye Yönetimleri ve Milli Gelir İlişkileri

Belediyelerin gelir yapısı, merkezden yapılan transferlerin dağılımına son vermek bakımından 1981 yılında yapılan düzenleme ile; genel bütçeden pay ayırma ilkesi, yerel vergiler ve vergi dışı gelirler olarak bugünkü kullanılan sisteme geçilmiştir.

Tablo 4: 1983-1998 Dönemi Belediye Gelirleri Değişimi (%)

	1983	1985	1987	1989	1991	1993	1995	1998
Vergi Gelirleri	53,6	60,9	58,3	69,0	67,5	50,6	55,8	54,9
Genel Bütçe Payı	40,4	51,0	45,3	56,7	57,3	44,2	44,9	44,1
Yerel Vergiler	13,2	9,9	13,1	12,3	10,2	6,4	10,9	10,8
Vergi Dışı Gelirler	38,4	32,2	24,5	15,7	16,8	22,8	28,5	25,4
Borçlanma	7,9	7,1	17,2	15,3	15,7	26,7	15,8	19,7
İç Borçlanma	7,9	5,5	13,0	7,8	7,9	12,6	11,1	12,5
Dış Borçlanma	0,0	1,6	4,2	7,5	7,8	14,1	4,6	7,1
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Yerel Yönetimler, ÖİK Raporu, 2001, s.45. (DPT Verileri)

Merkezi yönetimin “genel bütçe tahsilat toplamı üzerinden belediye payı” yıllar bazında toplam belediye gelirleri içinde 1983 yılında %40 iken, 1989’da %57’lere çıkmış ve 1998 yılında tekrar gerileyerek %44’lere inmiştir. Belediye özgelirlerini oluşturan yerel vergiler ile vergi dışı gelirler, belediye bütçesinin 1980’de %52’sini oluştururken, bu pay dalgalanmalarla %30-40’lar düzeyinde seyretmektedir. Özellikle iç ve dış borç kaynaklarının kullanımı bakımından 1983’lü yıllarda %8’lerden %20’lere tırmanmıştır.

Tablo 5: Belediye Gelirlerinin Bütçeleri İçinde Dağılımı (%)

Yıllar	Vergi Gelirleri Payı	Belediye Vergileri	Belediye Harçları	Harcamalara Katılma Payları	Belediye İşl.	Yardımcı Gelirler
1982	44	11	9	0,97	12	22
1985	50	8	7	0,95	6	27
1990	52	12	4	4	7	21
1991	54	8	4	2	7	27
1992	51	6	3	1	7	31
1993	45	5	3	2	5	40
1994	45	14	3	1	6	29
1995	45	11	3	1	7	26
1996	46	10	3	2	6	40
1997	46	9	3	2	7	37
1998	45	11	3	1	5	36

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllıkları, 1985-1999.

Tablo 5’den toplam belediye gelirleri içinde en büyük payın genel bütçe gelirlerinden aktarıldığı görülmektedir. Bu oranın büyüklüğü, yerel yönetimlerin kaynak elde etme ve kullanma açısından, merkezi yönetime oldukça sıkı bir biçimde bağımlılığını göstermektedir. İkinci sırada ise; %30’lar düzeyindeki yardımcı gelirler kapsamındaki belediye mal gelirleri, cezalar, özel yardım ve fonlar ile diğer gelirler yer almaktadır. Belediyelerde en yüksek paya sahip olması gereken belediye vergi gelirleri %10, belediye harçları %5, işletme gelirleri %5 ve %1’lik harcamalara katılma payı gibi özgelirler toplam gelirler içinde oldukça düşük seviyede kalmaktadır. O halde, bu dağılımın özgelirler lehine geliştirilmesi ve yerel yönetimlerin merkezi yönetim mali vesayetinden kurtarılması gerekmektedir. Bu tabloda dikkate değer bir nokta da; belediye gelirlerinin devlet gelirlerine oranı, GSMH artış ya da azalışlarına göre esnek olmamasıdır. GSMH artış hızı yükseldiğinde, belediye gelirleri oranında bir değişiklik olmadığı gibi daralma da olabilmektedir.

Tablo 6: Belediye Gelirlerinin Genel Bütçe ve GSMH İlişkisi (%)

Yıllar	Belediye Gelirleri/Genel Bütçe	Belediye Gelirleri/GSMH
1977	4.7	1.3
1987	13.4	2.2
1990	12.1	2.0
1991	18.7	1.8
1992	16.0	1.9
1993	15.1	2.5
1994	13.4	2.4
1995	12.8	2.2
1996	15.9	2.8
1997	16.0	3.1
1998	15.3	3.3
1999	15.7	3.5
2000	14.4	3.7

Kaynak: DİE; Türkiye İstatistik Yıllığı, 1970-1999, DPT; Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Plan Öncesi Sektörel Gelişmeler (1996-2000), Haziran 2000, s. 118, 2001 Mali Yıl Bütçe Gerekçesi.

Kuruldukları yıllardan beri önemli hizmetler yapması beklenen belediyelerde sürekli mali kaynak sıkıntısı yaşanmıştır. Mali kaynak sorunu yalnız ülkemizin değil, bütün ülkelerde söz konusudur. Ancak ülkemiz belediyelerinde yaşanan kaynak sorununun temelinde ekonomik, sosyal, kültürel ve demografik gelişmelerin etkilediği hızlı kentleşme olgusu ve bu gelişmelere uygun yönetim değişikliklerine yeterince gidilememesi ve merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki yoğun baskısı bulunmaktadır.

Tablo 7: Belediye Harcamalarının Genel Bütçe ve GSMH İçindeki Payları (%)

Yıllar	Harcama/Genel Bütçe	Harcama/GSMH
1977	4,7	1,3
1987	13,4	2,2
1988	13,4	2,0
1989	11,5	1,8
1990	12,1	2,0
1991	13,3	2,0
1992	14,5	2,3
1993	16,1	2,8
1994	13,4	2,5
1995	10,5	2,4
1996	11,0	3,0
1997	12,3	3,4
1998	11,8	3,5
1999*	11,4	4,1
2000*	10,5	4,0

Kaynak: DİE; Temel İstatistiki Göstergeler 1950-1995, DPT; Temel Ekonomik Göstergeler, Ocak 2001, DPT; 8. BYKP Öncesinde Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler 1996-2000, Haziran 2000, s.119. * Tahmin.

Belediye harcamalarının toplam kamu harcamalarına oranı bazen %15'lere ulaşsa da 1977-2000 dönemi ortalaması %11 civarındadır. Ayrıca, belediye harcamalarının GSMH içindeki payı 1996 yılı öncesi %2'ler seviyesinde iken, bu yıldan sonra %3 ve 2000'li yıllarda %4 düzeyine çıkacağı tahmin edilmektedir. Ülkemizde yerel yönetimler görev, yetki, sorumluluk ve kaynak açısından gereği kadar güçlendirilememiştir. Belediyelerin normal gelirleri ile giderlerini karşılamaktan uzaktır. 2000 yılı itibarıyla belediye gelirlerinin GSMH içindeki payı %3,70 ve giderleri ise

%4,0 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, 1999 yılı verilerine göre belediye toplam harcamalarının %25,64'ü dış borçla karşılanabilmiştir⁴⁶.

Tablo 8: Avrupa Ülkelerinde Belediye Gelirlerinin Dağılımı (%)

Ülke	Yerel Vergiler ve Harçlar	Ücret ve Bedeller	Transferler	Borçlanma	Diğer
Avusturya	15	19	35	8	23
Belçika	32	5	40	13	10
Danimarka	51	22	24	2	1
Finlandiya	34	11	31	3	21
Fransa	36	2	26	10	26
Almanya	19	16	45	9	11
Yunanistan	2	22	58	6	12
İtalya	18	11	38	9	24
Hollanda	5	13	60	19	3
Portekiz	20	19	38	6	17
İspanya	31	16	37	10	6
İsviçre	46	24	18	3	9
Türkiye	14	3,3	51,2	10	14

Tablodan da görüldüğü gibi; ülkemizde belediye gelirlerinin büyük bölümünü merkezden yapılan transferler oluşturmaktadır. Bunun anlamı, belediyelerin öz kaynaklarının giderlerini karşılamaya yetmediği ve mali özerklikten yoksun olduğunun ifadesidir. Yönetim yapıları birbirinden ayrılırlar bile, pek çok Avrupa ülkesinde öz kaynak kullanımının ülkemize göre daha yaygın olduğu görülmektedir.

⁴⁶ DPT; (2000), a.g.e., s.198.

Tablo 9: Bazı Avrupa Ülkelerinde Belediye Harcamalarının GSMH ve Kamu Harcamaları İçindeki Payları Karşılaştırılması (1998)

Ülke	Belediye Harcamaları/GSMH (%)	Belediye Harcamaları/Kamu Harcamaları (%)
Belçika	4,9	28
Danimarka	19,9	74
Fransa	5,5	27,2
Almanya	8,1	28,6
Yunanistan	3,3	13
İtalya	7,0	38
Hollanda	13,3	34
Portekiz	4,6	21
İspanya	4,8	18
Türkiye	2,4	11

Kaynak: ULUSOY- AKDEMİR; a.g.e., s.170.

Tablo 9’ da ülkemiz belediyelerinin belediye harcamaları/GSMH oranı olarak %2,4 ve belediye harcamaları/kamu harcamaları bakımından da %11’lik bir oranla birçok Avrupa ülkesinden ile çok düşük seviye bulunmaktadır. Bu tablo, ülke genel nüfusunun %80’e yakın bölümüne hizmet sunmakla yükümlü belediyelerin kaynak kullanımında büyük sıkıntı içinde olduklarının açık bir göstergesidir. Yeterli ve kaliteli hizmet sunumu sağlanabilmesi bakımından, yerel yönetimlerin kullandığı kaynakların miktarını gelişmiş ülkelerdeki seviyelere yaklaştırılması gerekmektedir.

6- Küreselleşme Sürecinde Yerel Yönetimler ve Mali Özerklik

Küreselleşme, ülke ekonomilerinin dünya ekonomileriyle entegrasyonu veya mal, sermaye, hizmetler, bilgi ve emeğin tek tip düzenleme altında dünya çapında dolaşımı anlamına gelmektedir. Bu kavram, daha çok ekonomik alanlar için kullanılsa da siyasi ve kültürel alanlar gibi diğer alanlar için kullanılabilen ve sınır tanımama anlamına gelmektedir⁴⁷.

⁴⁷ Erol KUTLU; “Küreselleşme ve Etkileri”, İ.İ.B.F. Dergisi, Anadolu Üniversitesi Yayını, S. 1-2, Eskişehir, 1998, s.366.

20. yüzyılın son çeyreğinde politik kutuplaşmaların ortadan kalktığı ve özellikle iletişim teknolojisindeki değişimin lokomotif görevi yaptığı bu gelişim, ülkelerin ekonomiden, siyasete ve kültüre kadar pek çok alanda birbirlerine yakınlaşmasını sağlamıştır⁴⁸. Dünyadaki değişim süreci gözlemlendiğinde globalleşme (globalization) ile birlikte dikkati çeken bir diğer olgunun da yerelleşme (localization) olduğu görülmektedir. Bu iki kavram birleştirilmesiyle oluşturulmuş olan “Glokalleşme” (Glocalization), “uluslararası ilişkilerde global gerçeklerden hareket ederek global düşünmeyi, otokrasi yerine dışa açılmayı, dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi; ülke içinde ise merkezi yönetim kanalıyla ekonomiyi ve siyaseti yönlendirme yerine yerel yönetimleri daha fazla güçlendirmeyi” ifade etmektedir⁴⁹.

Kaliteli ve etkin hizmet taleplerinde de muhatap olarak genellikle yerel yönetimlere yönelmeleri, ulus devletlerinin ülke içinde ekonomik ve toplumsal hayatta etkisini azaltırken, yerel ve bölgesel yönetimlerin önemini artırmıştır. Yerel düzeyde kolaylıkla çözülebilecek pek çok sorunun merkeze taşınması ve bürokrasinin ağır işleyen çarklarında beklemeye alınması yerine, anayasada yer alan yetki genişliği ilkesinin hayata geçirilerek daha etkin kullanımının sağlanması istenmeye başlanmıştır⁵⁰. Yerel yönetimler de altyapı, ulaşım, konut, elektrik, su, gaz gibi geleneksel hizmetler dışında, sosyal ve kültürel yaşamın düzenlenmesi ile ilgili yeni hizmetleri yapmakla yükümlü hale gelmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak yerel ve bölgesel kuruluşların idari ve mali yönden güçlendirilmesi için ulusal ve uluslar üstü organizasyonlardan faydalanılması gerekli olmuştur⁵¹.

Ayrıca, geleneksel yönetim anlayışında uluslararası ilişkilerin niteliği sadece ulusal hükümetler düzeyinde iken, günümüzde uluslararası ilişkiler Birleşmiş Milletler belgelerinde yer almaya başladığı şekliyle, “ulusal hükümetler, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası topluluklar” arasında bir “küresel ortaklık” kurulması yönünde gelişmeye başlamıştır. Yerel yönetimler, uluslararası yerel yönetim kuruluşları aracılığıyla veya doğrudan, uluslararası işbirliği ve dayanışma faaliyetlerini yürütmektedirler. Bu yönde yerel yönetimlerin kendi başarılarına ya da belediye birlikleri aracılığıyla gösterdikleri çabalar, küresel ölçekte Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği (IULA) ve Uluslararası Yerel Çevre Girişimleri Konseyi (ICLEI) gibi kuruluşlarca desteklenmektedir.⁵²

Yerel yönetimlere tanınması istenilen özerklik, merkezi yönetim ile yerel yönetim arasındaki ilişkilerin tümüyle koparılması anlamında değildir. Bu konuda yapılması gereken; yönetimler arasında karşılıklı mevcut ilişkilerin nasıl en aza indirileceği veya kaldırılacağından ziyade, bu ilişkiler nasıl ve ne şekilde kurulursa kıt kaynakların daha etkin ve verimli şekilde

⁴⁸ “Glokalleşme Kavramı”; <<http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/kavram.htm>> 12.07.2002.

⁴⁹ “Glokalleşme, Bölgeselleşme ve Yerelleşme”; <<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/tem98/global.htm>> 12.07.2002.

⁵⁰ “Özerklik: Anayasal Temelleri ve Demokrasilerde Anlamı”; <<http://www.dicle.edu.tr/dictur/suryavin/khuka/meltem6.htm>> 25.07.2002.

⁵¹ “Kommunal Forum”; <<http://www.demo-online.de/forum/iaula.htm>>19.07.2002.

⁵² “Yönetimden Yönetişime”; <<http://www.malatya21.net/yonetisim.htm>> 12.07. 2002.

kullanılabileceğinin araştırılmasıdır. Özerklikten beklenen; yerel yönetim organlarının aldığı kararları yerine getirebilecek güce sahip kılınmasıdır. Bu güç hem karar alma, hem de bu kararlarını uygulamayı gerçekleştirecek mali kaynaklara sahip olmayı içermelidir⁵³.

Yönetimler arasında kaynak bölüşümünün uygun ve adil ölçütlere bağlanması mali özerkliğin temel şartıdır. Mali özerkliğin sağlanması için geliştirilen ve genel kabul gören ölçütler; yerel yönetimlerde hizmetlerin şekillendirilmesinde kurumun sahip olduğu serbestlik, yerel hizmet sunumu için gerekli harcamalara uygun olmak üzere verilen para miktarı, yerel yönetimlerin gereksinim duydukları gelirlerin hizmeti yerinden sağlayabilme derecesi, yerel yönetimlerin sahip oldukları vergilendirme veya vergi koyma yetkilerinin var olup olmamasıdır⁵⁴.

7- Yerel Yönetimlerde Reform Çalışmaları ve Reform Yasa Tasarısı

Özellikle, 1970’li yılların ortalarında yaşanan ekonomik kriz, gelişmiş batı ülkelerinde artan kamu harcamalarını kısmak, kamu kaynaklarında verimsiz kullanımı önlemek için ekonomik sistemlerini ve idari yapılarını yeniden gözden geçirmeye yöneltmiştir. 1980’lerle birlikte, hizmetlerin yeni bir anlayışla sunulması için kamu sektöründe yeniden yapılanma ve reform süreci başlatılmıştır.⁵⁵ Kamu kesiminde yaşanan bu yapısal değişim ile sosyal devlet anlayışı yerine etkin ve düzenleyici devlet anlayışı benimsenmeye başlamıştır. Böylece merkezi yönetimin üstlendiği fonksiyonların bir çoğunu, yerel yönetimlere aktarma konusunda “desantralizasyon” eğilimlerinde hızlı gelişmeler yaşanmıştır.⁵⁶

Yeniden yapılanmanın temel hedefi; devlet sistemini gözden geçirerek, demokratik düzenin kurulması ve birey ile devlet arasında karşılıklı güven duygusuna dayalı bir ortam oluşturulmasıdır. 21. yüzyıldaki yeni dünya düzeninde yönetimden beklenen, demokrasi içinde zenginliğin sağlanmasıdır. Etkin bir devlet yapısı ve verimli bir yönetim için, merkezi yönetimi hantallıktan kurtarmak ve halkı devletle bütünleştirecek yapısal değişim gerekmiştir. Bu bağlamda, sunduğu hizmetler yönünden olduğu kadar, ülkenin demokratik rejimi yönünden de önem taşıyan yerel

⁵³ KALABALIK; a.g.m., s. 615-616.

⁵⁴ Halil KALABALIK; “Yerel Yönetimlerin Mali Özerkliği II”, İller ve Belediyeler, Türk Belediyecilik Dergisi, Y. 54, S. 640, 1999, s.95.

⁵⁵ Dominique BUREAU- Paul CHAMSAUR; “Fiscal Federalism and European Economic Unification”, The American Economic Review, Vol: 82, No: 2, May 1992, s.88’den aktaran Mustafa SAKAL; “Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma Sorunu”, İİBF Dergisi, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Yayını, C.1, S.2, Isparta, 2000, s.120.

⁵⁶ Jurgen von HAGEN- Barry EICHENGREEN; “Federalism, Fiscal Restraints, and European Monetary Union”, The Economic Review, Vol: 86, No: 2, May, 1996, s. 134’den aktaran Mustafa SAKAL; “Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma Sorunu”, İİBF Dergisi, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Yayını, C.1, S.2, Isparta, 2000, s.121.

yönetimler, yapısal değişim açısından üzerinde önemle durulan kuruluşlar olmuştur⁵⁷.

Günümüzde dünya çapında yerel yönetimlerin önemi artarken, ülkemiz idari yapısı içinde yerel yönetimlerce etkin biçimde yürütülebilecek pek çok hizmetin halen merkezi yönetim tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Bu durum; kamu kaynaklarında savurganlığa, katılımsız bir demokrasiye, hizmetlerin etkin sunulmasına engel olduğu kadar, yerel yönetimleri merkezi yönetime aşırı bağımlı hale getirmektedir⁵⁸. Yönetime ilişkin biriken sorunların çözümü, ancak yapısal dönüşümle mümkün olduğu gerçeğinden hareketle; kalkınma planları ve hükümet programlarında belirlenen ilke ve hedefler doğrultusunda, yeni yasa tasarıları Meclis gündemine getirilmekte ya da bu yönde tasarılar hazırlanmaktadır. Bu tasarıların en kapsamlısı mecliste görüşülmekte olan “Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı”, yerel yönetimlere yönelik olarak “Belediyeler Kanunu Tasarısı”, “Büyükşehir Belediyeleri Kanunu Tasarısı” ile “İl Özel İdareleri Kanunu Tasarısı”dır.

7.1. Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı

Tasarının amacı kendi gerekçesine dayanarak baktığımızda; katılımcı, saydam, hesap verebilir, insan hak ve özgürlüklerini esas alan bir kamu yönetimini oluşturmayı amaçlamaktadır. Tasarı ile kamu hizmetlerinin daha etkin ve verimli yerine getirilmesi; merkezi yönetim ile yerel yönetimlerin görev, sorumluluk ve yetkilerinin belirlenmesi; merkezi yönetim örgütlenmesinin yeniden yapılandırılması amaçlanmaktadır.

Tasarı ile merkezi yönetim, ulusal düzeyde genel ilke ve politikaları, amaç, hedef ve standartları belirleyen, yerel yönetimler, özel sektör ve sivil toplum örgütleri arasında iletişim ve işbirliğini sağlayan bir yapılanmaya dönüştürülmek istenmektedir.

Yerel yönetimler ise yerel ortak ihtiyaçlara ilişkin her türlü yetki ve sorumluluklara sahip birimler olarak kabul edilmektedirler. Merkezi yönetim, yerel yönetimlerin sorumluluk alanına her hangi bir nedenle girememekte ve örgüt kuramamaktadır. Merkezi yönetim yerel yönetimler aleyhine düzenlemelere de girişmemektedir⁵⁹.

7.2. Belediyeler Kanunu Tasarısı

Yerel Yönetimlere yönelik reformlarla (Belediyeler Kanunu Tasarısı-Büyükşehir Belediyeleri Kanunu Tasarısı-İl Özel İdareleri Kanunu Tasarısı): Yerel Yönetimler kamu hizmetlerinin görülmesinde (Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı doğrultusunda) genel görevli ve yetkili organlar

⁵⁷ Nuri TORTOP; “Merkezi İdare Kuruluşlarında ve Yerel Yönetimlerde Reform Yapılması Gereken Alanlar”, İller ve Belediyeler, Türk Belediyecilik Derneği Yayını, S. 662, Aralık 2000, s. 698-699.

⁵⁸ Mustafa DÖNMEZ; “Mahalli İdarelerin Yeniden Yapılandırılması Çalışmaları”, İller ve Belediyeler, Türk Belediyecilik Derneği Yayını, S. 662, Aralık 2000, s. 739.

⁵⁹ Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı, <[http:// www.belgenet.com.yasa/kamu-04.html](http://www.belgenet.com.yasa/kamu-04.html)> 10.11.2003.

haline getirilmek istenmektedir. Bu sayede; parlamenter demokrasilerde yer alan "yerinden yönetim ilkesi"nin işletilmesi, yerel yönetimlerin işleyişinin basitleştirilmesi, yerel yönetimlerin kendi aralarındaki ve merkezle işbirliği-yardımlaşma olanakları kolaylaştırılması ve artırılması, idari vesayet denetiminin kapsamının daraltılması, yerel yönetimlerin mali kaynak, hukuki alt yapı ve personel sorunlarını aşabileceği bir yapılanma oluşturulmaya çalışılmakta; merkezi yönetimin görevleri tek tek sayma yolu ile belirlenmekte; merkezi yönetim, genel olarak kamu hizmetleri ile ilgili standartları tespit ve düzenleme, ulusal ve bölgesel nitelikteki politikaları belirleme, kamu hizmetlerinin hukuka ve standartlara uygunluğunu denetleme ve koordinasyon görevleri ile sınırlandırılmaktadır.

Belediyeler kanunu tasarısı ile belediyelerin idari ve mali özerkliği açıkça belirlenmekte; belediyeler "yerel ve ortak kamu hizmetleri"nin görülmesinde genel görevli ve yetkili organ haline getirilmekte; belediye gelir ve giderleri yeniden ele alınmakta ve geliştirilmekte; belediyeler kanunla bir başka kamu kurumuna verilmeyen yerel ortak nitelikli her türlü görev ve hizmeti yapmak, gerekli kararları almak ve denetlemek ile görevlendirilmektedir.

Belediye tasarısı ile öncelikle, imar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel alt yapı; çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık; zabıta, itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans; şehir içi trafik; defin ve mezarlıklar; ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar; konut; kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, gençlik ve spor; sosyal hizmet ve yardım, evlendirme, meslek ve beceri kazandırma; ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi hizmetlerini yapmakla görevlendirilmektedir.

Ayrıca okul öncesi eğitim kurumları açabilir; devlete ait her derecedeki okul binalarının inşaatı ile yapılmış binaların bakım ve onarımını yapabilir, her türlü araç, gereç ve malzeme ihtiyaçlarını karşılayabilir; sağlıkla ilgili her türlü tesisi açabilir ve işletebilir; kültür ve tabiat varlıkları ile tarihî dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekânların ve işlevlerinin korunmasını sağlayabilir, bu amaçla bakım ve onarımını yapabilir, korunması mümkün olmayanları aslına uygun olarak yeniden inşa etmek gibi diğer görevlerde üstlenmektedir.

Yeni yasa tasarısı ile özellikle belediyenin gelirlerinden kanunlarda gösterilen belediye vergi, resim, harç ve katılma payları kapsamı genişletilmekte, genel bütçe vergi gelirlerinden ayrılan pay arttırılmaktadır. Bunun dışındaki gelir kaynaklarından genel ve özel bütçeli idarelerden aktarılan ödeneklerin belli ilkelere bağlanması, taşınır-taşınmaz mallara ait kira ve satış gelirleri ile belediye meclisince belirlenen tarifelere uygun olarak sunulan hizmet karşılığı alınan ücretlerin günün koşullarına uygun hale getirilmesi istenmektedir. Ayrıca, faiz ve ceza gelirleri, bağışlar ve diğer gelirler hakkında bazı yeni düzenlemelere yer verilmektedir. (Tasarıdaki yerel yönetimlere genel bütçe vergi tahsilatından ayrılan payların artırılarak %25'e çıkarılması ve bu paydan %80'i belediyelere, %20'si İl Özel İdaresine ayrılması yerel yönetimlere mali kaynak desteği sağlayacaktır.)

Tasarı ile; belediyelerin borçlandırılması da yeni esaslara bağlanmaktadır. Dış borçlanma, 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun hükümleri çerçevesinde sadece belediyenin yatırım programında yer alan projelerin finansmanı amacıyla yapılabilmekte; belediye, en son kesinleşmiş bütçe gelirlerinin, Vergi Usul Kanununda belirlenen yeniden değerlendirme oranıyla artırılan miktarının yüzde 10'unu geçmeyen iç borçlanmayı belediye meclisinin kararı; yüzde 10'u geçen miktarlar için meclis üye tam sayısının salt çoğunluğunun kararı ve İçişleri Bakanlığının onayı ile gerçekleştirilmektedir. Belediye ve bağlı kuruluşlarının toplam iç ve dış borçlarının ana para ve faiz tutarı, en son kesinleşmiş bütçe gelirleri toplamının Vergi Usul Kanununda belirlenen yeniden değerlendirme oranıyla artırılan miktarının iki katını aşamaz hükmü yeni belediyeler kanunu tasarısı ile getirilen bir diğer yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır⁶⁰.

Sonuç

Dünya genelinde toplumsal yapı ve ilişkileri derinden etkileyen hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. 20. yüzyılın son çeyreğinde başlayan ve 21. yüzyılda da devam edeceği anlaşılan bu değişim ve dönüşüm süreci (küreselleşme-bilgi toplumu ve benzeri kavramlarla açıklanan süreç) her alanda olduğu gibi kamu yönetimi düşüncesi, yapısı ve fonksiyonları üzerinde de derin etkiler bırakmış olup, ülkemiz kamu yönetimi yapılanması da bu gelişmelerden etkilenmiştir.

Kamunun rolünün yeniden tanımlanmasına yol açan bu süreç, kamu yönetiminin demokratikleştirilmesi taleplerini de beraberinde getirmiştir. Geleneksel temsil yönteminin yeterli olmadığı, daha demokratik bir kamu yönetimi için yönetim ve hizmet sunumunda açıklık, katılım, sorumluluk ve hesap verebilirlik ilkelerinin hayata geçirilmesi gerektiği, bu ilkelerin aynı zamanda etkin bir kamu yönetiminin zorunlu unsurları arasında olduğu kabul edilmeye başlanmıştır. Kamu hizmetlerinin sunumunda yerel yönetimlere daha çok görev ve sorumluluk verilmesi, merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki yetki ve kaynak dağılımının yeniden düzenlenmesi sorununun doğurmuştur. Dolayısıyla yerel yönetimlerin daha fazla yetki, sorumluluk ve kaynakla desteklenmesi, yerel yönetimler yapı ve anlayışında değişimlere uyum sağlayıcı yeni düzenlemeleri gerektirmektedir.

Çalışmamızın temel inceleme konusu olan belediyelerimiz, ilk kuruluşundan bu yana amaçlanan aksine yerel kamu hizmetlerini yürütme yetki ve sorumluluğuna sahip yerinden yönetim kuruluşları olarak değil, verilen görevleri yerine getiren ve merkezi yönetimin uzantısı birimler olarak algılanmışlardır. Bu durum merkezi yönetimdeki yetersizliklerin ve diğer sorunların yerel yönetimlere aynen yansımaya da yol açmıştır. Bu nedenle zaman içinde bir çok yerel nitelikli görev ve hizmet, merkezi yönetim kuruluşlarına aktarılırken belediyelerin varlık nedeni adeta unutulmuştur.

⁶⁰ **Belediyeler Kanunu Tasarısı,**

<http://www.basbakanlik.gov.tr/sourcedesign/TURK.asp?sayfa_id=basbakanlik.kanuntasari>
15.04.2004.

Kamu yönetiminde gerçekleştirilen bir çok reform çabasına rağmen belediyeler, kendilerinden beklenen hizmetleri başarıyla yerine getirecek yeterli bir kurumsal (idari-mali) yapıya kavuşturulamamışlardır. Belediyelerin belde halkının kendini yönettiği özerk kurumlar olmaktan ziyade bayındırlık, imar ve diğer kentsel hizmetleri karşılayan ve merkezi yönetime bağlı kurumlar oldukları anlayışı, bu kurumların aşırı bir vesayet ve kontrol altında tutulmalarına neden olmuştur. Aşırı idari vesayetin etkisi belediyelerin organları, teşkilâtı, personeli, işlemleri ve bütçesi dahil olmak üzere pek çok alanı kapsar biçimde kendini hissettirmiştir.

1980 sonrası tüm dünyada yaşanmaya başlayan, ekonomik, sosyal, kültürel ve yönetsel etkileri olan küreselleşme süreci ülkemizin yerel yönetimler algılamasını derinden etkilemiş ve bunun somut yansımaları olarak yasal düzenlemeler-tasarılar ortaya konulmuştur. Özellikle son dönemde gündeme getirilen “Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı”, “Belediyeler Kanunu Tasarısı”, “Büyükşehir Belediyeleri Kanunu Tasarısı” ve “İl Özel İdareleri Kanunu Tasarısı” kamu yönetim anlayışımızda köklü değişimlerin habercisi niteliği taşımaktadırlar. Bu tasarılar ile merkezi yönetim kendi doğal alanına çekilerek, yerel yönetimlerin etkin olarak kamu hizmeti sunmaları sağlanması hedeflenmektedir.

Belediyeler Kanunu Tasarısı ile özerk bir yerel yönetimin gereği olarak belediyeler üzerindeki idarî vesayet uygulamalarının ağırlığının azaltılırken, idarenin bütünlüğünü ve hukuka uygunluğunu sağlayacak mekanizmalar da öngörülmektedir. Bu tasarıda yer alan düzenlemelerin temel amaçlarından biri de belediyelerde etkili ve verimli bir yönetim anlayışının geliştirmektir. Geçmiş dönemlerde gerçekleştirilen reform çalışmaları, kendilerinden beklenen sonucu vermemekle birlikte, eski uygulamalara nazaran belirli bir mesafe alınmıştır. Bu tasarı ile, belediyeler mali açıdan tam yeterli olmamakla birlikte yeni kaynaklara kavuşmakta, hizmetlerin görülmesinde piyasa araç ve yöntemlerinden yararlanması daha kolaylaştırılmakta, belediyeler iç ve dış borçlanma açısından belirli kriterlerle disipline edilmeye çalışılmakta; yerel bazda hizmetlerin yerine getirilmesinden büyük oranda belediyeler sorumluluklar verilmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ATAÇ E, Kamu Maliyesi, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 949, A.Ö.F. Yay. No: 519, Ünite: 8, Eskişehir, 1996.

AYTAÇ F, Merkezi İdareden Mahalli İdarelere Devredilecek Hizmetler, Mahalli İdareler Araştırma Geliştirme Merkezi, Türk Belediyecilik Derneği Yay., Ankara, 1994.

BATIREL Ö.F, Kamu Bütçesi, M. Ü. Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayını No: 444-677, 6. Baskı, İstanbul, 1990.

BİNATLI C, Mahalli İdare Gelirleri, Anadolu Üniversitesi A.Ö.F. Yay. Yay. No: 416, 1994.

ÇELİK A, Yerel Yönetimler, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yay. No: 09.7777.1226.000.DK.04.156. İzmir, 1996.

ERYILMAZ B, Kamu Yönetimi, 3.Baskı, Erkan Matbaacılık, İstanbul, 1997.

FERLIE E ve Diğerleri, The New Public Management In Action, Oxford University Press, Oxford, 1997.

MERİÇ M, SAKAL M, Mahalli İdareler ve Finansmanı, Anadolu Matbaası, I. Baskı, İzmir, 2001.

NADAROĞLU H, Mahalli İdareler, Beta Yayınları, V.Baskı, İstanbul, 1994.

ORTAYLI İ, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayınları, İstanbul, 1987

PIRLER O, BAŞSOY A, GÜRSOY E.Z, İl Düzeyinde Merkezi İdare-Mahalli İdare Görev Bölüşümü, Türk Belediyecilik Derneği- Konrad Adenauer Vakfı Yayını, Ankara, 1997.

SAKINÇ S, Yerel Yönetimler Ekonomisi, Emek Matbaacılık, Manisa, 2001.

ŞİMDİ M.T, Belediye Nedir? Ne İş Yapar? İzmir Büyükşehir Belediyesi,Stratejik Plan ve Uygulamaları, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 1994.

TEKİN F, Mahalli İdareler Ekonomisi, Anadolu Üniversitesi A.Ö.F. Yay. Yay. No: 417, Ekim 1994.

TOPRAK KARAMAN Z, Yerel Yönetimler, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay. ISBN 975-441-132-8, İzmir, 1998.

TORTOP N, “Merkezi İdare Kuruluşlarında ve Yerel Yönetimlerde Reform Yapılması Gereken Alanlar”, İller ve Belediyeler, Türk Belediyecilik Derneği Yayını, S. 662, Aralık 2000.

TORTOP N, Yerel Yönetimler Maliyesi, TODAİE Yayınları, Yay. No. 263, Takav Matbaası, Ankara, 1996.

ÜSTÜNİŞİK B, YETER E, Belediyelerde Özkaynak Sağlanması ve Mali Yapının Yeniden Şekillenmesi, Türk Belediyecilik Derneği- Konrad Adenauer Vakfı Yayını, Ankara, 1998.

YAMAN A, Uygulayıcılar İçin Program Bütçe El Kitabı, DPT Yayınları, Ankara, 1990.

MAKALE

ACAR A, “ Belediye Bütçelerinden Ayrılması Gereken Kanuni Paylar”, Çağdaş Yerel Yönetimler, TODAİE Yayınları, C. 4, S. 6, Kasım 1995.

AYKAÇ B, “Türkiye’de Kamu Yönetiminin Küçültülmesi, Yerel Yönetimler ve Yerel Demokrasinin Amaçları”, G.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, C. 1, S.1, Ankara, 1999.

- BUREAU D, CHAMSAUR P, “Fiscal Federalism and European Economic Unification”, The American Economic Review, Vol: 82, No: 2, May 1992, s.88’den aktaran SAKAL M, “Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma Sorunu”, İİBF Dergisi, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Yayını, C.1, S.2, Isparta, 2000.
- ÇOKER Z, “Belediyelerin Finansman Sorunları ve Öneriler”, İller ve Belediyeler, Türk Belediyecilik Derneği Yayınları, Y. 48, S. 560-561, 1992.
- DÖNMEZ M, “Belediyelere Yapılan Devlet ve Fon Yardımları”, İller ve Belediyeler , Türk Belediyecilik Derneği Yayını, Y. 53, S. 638, Ankara, Aralık 1998.
- DÖNMEZ M, “Mahalli İdarelerin Yeniden Yapılandırılması Çalışmaları”, İller ve Belediyeler , Türk Belediyecilik Derneği Yayını, S. 662, Ankara, Aralık 2000.
- ERYILMAZ B, “Küreselleşen Dünyada Yerel Yönetimlerin Yeri”, Çağdaş Yerel Yönetimler, C. 4, S. 2, TODAİE Yayını, Mart 1995.
- ESEN H, “Yerel Yönetimlerde Dış Borçlanma ve Sonuçları”, Çağdaş Yerel Yönetimler, TODAİE Yayını, C.7, S. 3, Temmuz 1998.
- GÜLER B.A, “Yerel Yönetimler ve Dış Borçlanma”, Çağdaş Yerel Yönetimler, TODAİE Yayını, C. 6, S. 2, Nisan 1997.
- HAGEN J.V,EICHENGREEN B, “Federalism, Fiscal Restraints, and European Monetary Union”, The Economic Review, Vol: 86, No: 2, May, 1996, s. 134’den aktaran SAKAL M, “Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma Sorunu”, İİBF Dergisi, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Yayını, C.1, S.2, Isparta, 2000.
- KALABALIK H, “ Yerel Yönetimlerin Mali Özerkliği II”, İller ve Belediyeler, Türk Belediyecilik Dergisi, Y. 54, S. 640, 1999.
- KELEŞ, R., “Hizmette Halka Yakınlık(Subsidiarity) İlkesi ve Yerel Yönetimler”, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt.4, Sayı:1, Ocak-1995.
- KUTLU E, “Küreselleşme ve Etkileri”, İ.İ.B.F. Dergisi, Anadolu Üniversitesi Yayını, S. 1-2, Eskişehir, 1998.
- ÖZYARDIMCI M.C, “2002 Mali Yılı Bütçe Kanunu’nun Belediyeleri İlgilendiren Hükümleri”, İller ve Belediyeler, Türk Belediyecilik Derneği Yayını, S.674, Ankara, 2002.
- SAKINÇ S, “Yerel Yönetimlerin Mali Yapısı ve Denetimi”, Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma Sempozyumu, İzmir Ticaret Odası Yay. No; 6, İzmir, 1995.
- TOSUNER M, “Yerel Yönetimlerin Mali Yapısı ve Denetimi”, Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma Sempozyumu, İzmir Ticaret Odası Yay. No; 6, İzmir, 1995.
- YAŞAYAN S, “Büyük Şehirler”, İller ve Belediyeler, Türk Belediyecilik Derneği Yayını, Y.50, S. 580, 1994..

YÜCE M, “Belediyelerin Hizmetleri ve Vergi Gelirleri Hakkında Bir Değerlendirme”, Sayıştay Dergisi, Sayıştay Yay. S.16, Ankara, 1995.

DİĞER

“Belediye Mali Yapıları”, <[http://www.mahalli-idareler.gov.tr/ Belediyeler/charts/ tablo7.gif](http://www.mahalli-idareler.gov.tr/Belediyeler/charts/tablo7.gif)> .

BelediyeKanunTasarısı,
<http://www.basbakanlik.gov.tr/sourcedesign/TURK.asp?sayfa_id=basbakanlik.kanuntasari>

DPT; Mahalli İdareler ve Büyükşehir Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1994.

DPT; Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2001.

DPT; Mahalli İdareler ve Büyükşehir Yönetimi, 7 BYKP, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yay., No:2364, ÖİK.431, Ankara, 1996.

DPT; Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, DPT Yayınları, Ankara, 2000.

DPT; VIII.BYKP “ Yerel Yönetimler”, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayınları, Yay. No: 2538- ÖİK: 554, Ankara, 2001.

“Globalleşme Kavramı”; <<http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/kavram.htm>> .

“Globalleşme, Bölgeselleşme ve Yerelleşme”; <<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/tem98/global.htm>> .

Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı, <<http://www.belgenet.com./yasa/kamu-04.html>>

“Kommnal Forum”; <<http://www.demo-online.de/forum/iaula.htm>>.

NADAROĞLU H. ve R. KELEŞ; “Merkezi İdare ile Mahalli İdareler Arasındaki Mali İlişkilerin Dünü, Bugünü (Türkiye Örneği)”, VII. Türkiye Maliye Sempozyumu , Marmara Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, Marmaris 23-25 Mayıs 1991, Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul, 1991.

“Özerklik: Anayasal Temelleri ve Demokrasilerde Anlamı”; <<http://www.dicle.edu.tr/dictur/suryayin/khuka/meltem6.htm>> .

TESEV, “Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması ve Denetim”, <<http://www.tesev.org.tr/projeler/kamu-denetim-metin-teblig1.php>>.

“Yönetimden Yönetişime”; <<http://www.malatya21.net/yonetisim.htm>> .

TİYATROMUZUN MODERN TİYATROYLA KESİŞMESİ YOLUNDA GELENEKSELİN ÖNEMİ VE BALTACIOĞLU'NDAN BİR DENEME: “KAFA TAMİRCİSİ”

Nurhan Tekerek*

Özet

Doğu ile Batı arasında köprü görevi yapan Anadolu coğrafyasında gelişmiş köy tiyatrosu (Köy Seyirlik Oyunları), halk tiyatrosu geleneği (Meddah, Karagöz, Ortaoyunu, Kukla), kimi zaman halk tiyatrosu geleneğini benimseyen, kimi zaman da Batı tarzı tiyatro etkinliklerinin yapıldığı saray tiyatrosu modern Türk Tiyatrosu'nu besleyen kaynaklardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak tiyatromuzun yönelişi üzerine karşıt iki görüşten söz edilebilir. Bunlardan biri, batılılaşmayı yalnızca taklit olarak algılayıp Batı tiyatrosunun model alınması gerektiği görüşü, diğeri de yaşadığımız coğrafyanın kültürel ve geleneksel özellikleriyle Batı tiyatrosunu kaynaştırarak yeni bir yol bulma savıdır. Çünkü gerek köylerde gelişen köy seyirlik oyunlarımız, gerekse kentlerde gelişen meddah, karagöz, ortaoyununda, günümüz dünya tiyatrosunun da anlatım tarzı olan açık biçim-göstermecî tiyatroyla da buluşan kimi özellikleri vardır. Şenlik atmosferi, meydanda oynamak, oyuncu ustalığına dayanan oyunculuk, doğaçlama oynamak, parçalı yapı, tiyatrosallık, tip boyutunda kişileştirme, güldürü, en aza indirgenmiş dekor, müzik ve dans, seyirci-oyuncu organik bağı, kısaca soyut bir anlatım tarzı.

Otuzlu, Kurklı yıllarda, tiyatromuzun ulusallaşması yolunda, gelenekselin önemini vurgulayan kişiliklerden biri de İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'dur. Baltacıoğlu, geleneksel tiyatroyu tüm yönleriyle inceleyerek, kalıcı ve geçici özellikleri saptamış, kalıcı özelliklerden yola çıkarak “Öz Tiyatro Kuramı” nı oluşturmuş, aynı zamanda bu görüş doğrultusunda uygulama örnekleri de vermiştir. “Kafa Tamircisi”, adlı oyunu, geleneksel tiyatronun, meydanda oynamak, sürrealist olmak, doğaçlamaya yatkın olmak gibi kalıcı özellikleri içinde barındıran öz tiyatro örneklerinden biridir. Öncülerden biri Baltacıoğlu olmak üzere, pek çok tiyatro insanının katkılarıyla oluşturulan birikim doğrultusunda, Türk Tiyatrosu'nun, dünyaya batılı gözle bakan, ama doğulu özellikleriyle biçimlenmiş bir tiyatro üslubuna yöneldiği söylenebilir. Bu yöneliş günümüzde de sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Tiyatrosu, Modern Tiyatro, Özgünleşme, Baltacıoğlu, Kafa Tamircisi

* Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Sanatları Bölümü
Öğretim Üyesi, Isparta, nurhan@sdu.edu.tr

**IMPORTANCE OF THE TRADITIONAL AT THE PATH
TOWARD INTERSECTION OF TURKISH THEATRE
AND MODERN THEATRE , A TRIAL FROM
BALTACIOĞLU:
“HEAD REPAIRMAN”**

Abstract

Since their emergence at the peninsula Anatolia as a bridge between East and West, tradition of village performances (Village Spectacles), tradition of folk performances (Meddah-Storyteller, Karagöz-Shadow Play, Ortaoyunu- Arena Theatre and Puppet) and palace theatre which adopted the folk theatre in some periods and sometimes remained true to western theatre style are feeding resources of the modern Turkish Theatre. Concerning orientation of our theatre, two opposites views have been dominant since first years of the republic. One of these is the thesis which perceives “ becoming western” only a mimical sense, that Western theatre is to be adopted as a model while. The other thesis implies a search for a new line which will synthesize Western theatre with cultural and traditional features of the lands we live on, for both our village spectacles developed in villages and meddah, karagöz and ortaoyunu developed in cities have certain features that are close to the expression style of Western theatre, namely open form-presentational theatre, such as festivity atmosphere, performing at the square, performance based on performer’s skills, playing as improvising, episodic form, theatricality, personfying on type level, comedy, minimalist scene design, music and dance, organic relation between the audience and the performer, in brief abstract style of expression.

One of the theoreticians emphasizing the importance of the traditional in the task of nationalizing our theatre is İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu. After analyzing our traditional theatre profoundly, he has determined its permanent and temporary features and finally constituted “ Essential Theatre Theory” by proceeding from the permanent features. Also, he has presented practice examples of the essential theatre. His play, “Kafa Tamircisi-Head Repairman” as an example for the essential theatre, contains permanent features of the traditional theatre such as performing at the square, being surrealist, predisposition of improvisation. As a conclusion, it can be stated that through the experiences with contributions of several theatre thinkers among whom İsmayıl H. Baltacıoğlu was one of the initiators, Turkish Theatre has oriented to a theatre style looking from a western perspective, but with easternly formalized features. This orientation as such still continues in our contemporary times.

Key Words: Turkish Theatre, Modern Theatre, Synthesizing, Baltacıoğlu, Head Repairman.

Giriş

Doğu toplumlarının tiyatrosunu biçimleyen dört gelenekten söz edilebilir; Köy Tiyatrosu Geleneği, Halk Tiyatrosu Geleneği, Saray Tiyatrosu Geleneği ve Batı Tiyatrosu Geleneği ¹. Doğu ile Batı arasında bir köprü görevi yapan, bir bakıma Doğu ile Batı'nın buluştuğu Anadolu coğrafyasında yer alan Türkiye'nin tiyatrosu da yine sözü edilen bu geleneklerden beslenir. Başka bir deyişle, özgünleşme sürecinde yolculuğuna devam eden Türk Tiyatrosu'nu etkileyen kaynaklardan biri Batı tiyatrosuysa, onu, doğal olarak besleyen önemli diğer iki kaynak ta, köylerde gelişmiş Köy Seyirlik Oyunları'yla, kentlerde, özellikle Osmanlı'ya merkez olmuş Bursa, Edirne, İstanbul gibi kentlerde gelişen, Meddah, Karagöz, Ortaoyunu, Kukla gibi türlerden oluşan halk tiyatrosu geleneğidir. Ayrıca, halk tiyatrosu türlerinin popüler olduğu dönemlerde bu tiyatroyu benimseyen, Tanzimat'la birlikte Batı tiyatrosunun ülkeye girmesiyle bu tarz tiyatro etkinliklerinin etkisinden de söz edilebilir.

Tiyatromuzun Modern Tiyatroyla Kesişmesi Yolunda Geleneksel Olanın Önemi

Çağdaş Türk Tiyatrosu'ndaki arayış ve çabaların temelinde, geleneksel tiyatromuzun biçimsel zenginlikleriyle, Batı tiyatrosunun entelektüel ve teknik yaklaşımlarını buluşturma eylemi yatar ². Otuzlu yıllardan başlayarak, batılılaşmayı, yalnızca taklit etme olarak görenlerle, yaşadığımız coğrafyanın kültürel ve geleneksel özellikleriyle Batı'yı kaynaştırarak yeni bir yol bulma düşüncesini savunanların ve bunun için çaba gösterenlerin, gerek düşünce, gerekse uygulama bağlamında tartışmaları sonucunda, Türk Tiyatrosu'nun bugünkü özgün ve modern konumuna ulaşma sürecinde önemli birer etken olan özelliklerin, hem kent ve kasaba kültürünün ürünü olan halk tiyatrosu geleneğimizde, hem de ritüel kökenli köy tiyatrosu geleneğimizde bulunduğu söz eden Ayşegül Yüksel, her iki geleneğimizde de ortak pek çok özellikler görülebileceğini, en önemlisinin de, her zaman bir şenlik ortamı içinde gelişmesi olduğunu belirtir ³.

Tiyatronun iki temel ögesi oyuncu ve seyirciyle birlikte oluşan köy seyirlik oyunlarının, köy yaşantısının geçerli olduğu yerlerde “*Oyun Çıkarma*”, “*Oyun Yapma*”, “*Seyirlik Oyun*” adı altında yapılan ve sanat kaygısından çok toplum ve din açısından işlevsel olan bu eylem, ilkel insanın ya da toplumun yaşam kavgası için doğa ile barışık olma kaygısından kaynaklanır ⁴. Törenleri ve bayramları içine alan ritüellerden beslenen köy seyirlik oyunları, çoğunlukla doğanın canlanması, bitkilerin yeşermesi, hayvanların çiftleşmesi, yavrulaması, ekinin bereketli olması gibi doğanın bayramına koşut olarak, bir şenlik havası içinde yansılır.

Kentlerde gelişen meddah, karagöz, ortaoyunu ve kukla gibi türler de, bir şehzadenin ya da sultanın doğumu, şehzadelerin sünneti, saray düğünleri, padişahın önemli bir sefere çıkışı ya da önemli bir sefere çıkışı ya da önemli bir barış anlaşması, önemli bir elçinin gelişi, bayram eğlenceleri ve

esnafın düzenlediği törenler gibi nedenlerle yapılan Osmanlı Şenlikleri'nin vazgeçilmez konuklarıdır⁵.

Gerek ritüelistik törenlerin uzantısı olan köy seyirlik oyunlarının, gerekse kent ve kasabaların gösteri sanatlarını oluşturan meddah, karagöz ve ortayunun bir şenlik atmosferi içinde yer alması ve doğal halk kültürünü oluşturan popüler seyirlikler olması, bu türleri Batı kökenli kapalı biçim-benzetmecî tiyatrodan uzaklaştırarak, oyuncu-seyirci organik bağını temel alan açık biçim-göstermecî tiyatroya yaklaştırmıştır. Tam da bu noktada, çağımız modern dünya tiyatrosuyla buluşan geleneksel tiyatromuz, bu özellikleriyle, cumhuriyet dönemi tiyatromuzu besleyen vazgeçilmez bir kaynak olmuştur.

Açık Biçim, dünyayı bütünüyle yansıtmaya gereksiniminden ortaya çıkmıştır. Bireyler arası ilişkilerin yerini kopmuşluk, anlaşmazlık ve anlaşma güçlüğünün aldığı görüşü temelinde bağımsız sahneler, çok yanlı durumlar, oyun içinde oyun gibi öğeleri kullanan açık biçimde kişi, dış olayların ve genellemelerin kapsamı içinde verilir. Bu bütünlüğe varma kaygısı, özdeşleşmenin tersine soyutlamanın getirdiği bir estetik boyutu biçimlendirir. Genellemeler, zaman ve mekanda sınırsızlık, fantezi ve grotesk, düşler, anılar, ya tarihsel bir kesimi ya da bütünü temsil edecek bir dünya dilimini sergilemek yolunda gevşek bir doku içinde ya da parçalar halinde kullanılır. Olay örgüsünün bütününde bir nedensellik bağlantısı yoktur. Dolayısıyla her parça ya da bölümün özü kendi içindedir ve akışları zamanla özdeş bir akış içinde değildir. Yani sahneler ya da oluşumlar birbirini izlemez, kişi ya da kişiler de bir gelişim göstermezler⁶. Başka bir deyişle; “(...) ileri hareketleri yoktur. Oyun kişileri ve dünya, her parça ile yeni özellikler gösterirler. Çeşitleme, renklendirme ve tekrarlarla çemberler çizerler”⁷.

Brecht'in, bir dünya tablosu sunarak, insan ilişkilerinin altında yatan nedenleri yeniden ele almak için, Absürt Tiyatro'nun da, insanlar arasındaki kopukluğu ve iletişimsizliği vurgulamak adına kullandığı soyutlamanın estetik bir ifadesi olan bu biçimin amacı, “(...) sahneyi ve seyirciyi her çeşit büyüleme(illüzyon) eyleminden kurtarmak ve sahnede olan olayı seyreden halkı hipnotizma biçimlerinden uzak tutmaktır”⁸. Geleneksel tiyatromuzun da temel karakterini oluşturan bu tür tiyatroyu Metin And; “*Samimi , yalansız, dolansız tiyatro olmak üslubu*”⁹ diye niteler.

Ak kara çatışması, ölüp dirilme, eskinin kovulup yeninin karşılanması gibi ortak motiflerin, çeşitli simgesel kişilerle (Dede, Gelin, Arap, Eşkıya gibi) yansılayan köy seyirlik oyunlarımız, doğanın diyalektik görünümünü, bir başka deyişle doğanın panoramasını sunar başlangıçta. Zamanla kırsal yaşamın getirdiği sorunların, yani güncel olanın da oyunlara katılmasıyla, doğaya sıkı sıkıya bağlı köy insanının ekonomik ve toplumsal yapısı da sergilenir¹⁰.

Meddah, karagöz ve orta oyunu da, farklı etnik kimlikleriyle bütün renklerin ve seslerin dile geldiği Osmanlı toplumunun bir panoramasını sunar izleyiciye. Oyun kişileri, yalın ve keskin çizgileriyle soyutlanmış tiplerdir. Karagöz-Kavuklu'nun cahilliği, saflığı, fırsatçılığıyla halk adamı olması,

Hacivat-Pişekar'ın düzenci tutumu, bilgiçliği, Yahudi'nin kurnazlığı, Çelebi'nin züppeliği, Zenne'nin aşifteliği, dolapçılığı, Acem'in palavracılığı, Arnavut'un inatçılığı, Kastamonulu'nun intikalsizliği, Kayserili'nin kurnazlığı, küçük hesapları gibi pek çok tipin özellikleri, aynı zamanda bu kişilerin toplumsal gestuslarıdır. Bu tavırlar, o kişilerin ekonomik, toplumsal, kültürel, etnik koşullarının oluşturduğu en belirgin özelliklerini ortaya koyar. Dolayısıyla karikatürize edilmiş bu tipler her zaman aynı biçimde ve kendilerinden beklenildiği gibi davranırlar. Çünkü özellikle karagöz ve ortaoyununda amaç, karakterlerin başından geçen olaylar üzerinde ilgiyi yoğunlaştırmak değil, tiplerin ve onların ilişkileri aracılığıyla, görünürde bir mahallenin gerçeği sergilerken, soyutlama yoluyla, aslında bir toplumun gerçeğini sunmaktır.

Bu nedenle mekan, kimi zaman bir mahalle, kimi zaman bir köşebaşı, kimi zaman bir çeşme başı, bazen de bir kahvehanedir. Yani gündelik yaşamda insanların, ya bir biçimde uğradığı, ya da toplandığı yerlerdir bunlar ¹¹.

Geleneksel tiyatromuzda sıkı dokunmuş, neden-sonuç bağıyla bağlı bütünsel bir olay dizisi yoktur. Tersine, kalıplaşmış, parçalı bir yapıya sahiptir. Bunda da en büyük etken, gerek köy seyirlik oyunlarının, gerek meddah, karagöz, ortaoyunu türlerinin doğmaca-metinsiz oynanmasıdır. Köy seyirlik oyunlarının metin yapıları, ister töresel-büyüsel, ister eğlence amaçlı olsun, belirli çatılara sahip gevşek dokuludur. Bu çatılar, oyunda rol alan oyuncuların yeteneği, seyircinin özelliği ve o anki tepkisi ile oluşur biçimlenir ¹². Dolayısıyla; “*Seyirlik oyunlar masa başında yazılmaz. (...) Yazar oyunun içindedir. (Seyirliklerdeki Oyun Babası, Delikanlıbaşı, Meydancı, Dayı, Oyun Ağası, Yiğitbaşı, Cıdıroğlu, Köse, Oyun Kahyası, Oyuncubaşı, Reis, Elebaşı gibi* ¹³) *Oyun oynana sınana geliştirilir. Çeşitli değişik yorumlara, sonsuz anlatım olanaklarına açıktır. Bütün ile parçalar, bölüm ile sahneler hareketli ve oynaktır. Sürekli değişkendir. Çeşitli öğeler, parçalar ve ayrıntılar yer değiştirebilir; çıkarılabilir, eklenebilir. Bu oyunun esnekliğini ve canlılığını sağlar*”¹⁴. Meddah, karagöz, ortaoyunu metinleri de yalnızca birer kanavadır. Yani seyircinin ve oyuncunun iç ve dış koşullarına göre değişime uğrar, uzar kısalır, yer değiştirir. Kanava yalnızca oynanışın yolunu çizen bir taslaktır. Parçalı yapı, Giriş-Söyleşi-Hikaye-Bitiş gibi bölümlerden oluştuğu gibi, eylem ve durumları oluşturmakta yararlanılan, kimileri köy seyirlik oyunlarında da bulunan; Yinelenme, Sıralanma, Soruşturma, Ortaklık, Kişilerin Değişimi ve Kılık Değiştirme, Taklit, İşaretlerle Konuşma, İşten Alıkoyma, Aranma, Ev Bulma, İş Bulma, Oyun İçinde Oyun, Ölüp Dirilme, Gözetleme gibi aynı zamanda güldürüye de hizmet eden pek çok motifle sağlanır.

Sabahattin Kudret Aksal karagözü, seyircisine gerçek dışı bir dünyayı, yapısıyla olsun, konuşmalarıyla olsun, us kuralları dışında, soyutlanmış kişilerle sunan bir düş oyunu olarak nitelerken ¹⁵, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu da, sonsuz bir olurluk alanına sahip karagözdeki soyutlamayı, “*Tayyî Mekan*” ¹⁶ (Mekanı Atlarcasına Geçme) deyişiyle ifade eder. Böyle bir niteleme *Tiyatrosallık-Oyunsuluk* kavramını da beraberinde getirir. Gerçeklik

duygusu(Özdeşleşme) yaratma kaygısına yer olmayan halk tiyatrosu geleneğinde her şey bir gösteridir ve varsayımsal bir değer taşır. Meddah'ın anlatımı, Karagöz'ün hayal perdesi, Ortaoyunu'nun palangası soyut ve sonsuz bir uzam sunar seyirciye. Zaman ve mekan akışının gerçek akışla örtüşmediği pek çok duruma yer verilir. Tiyatrosallığın ortaoyunu ve karagözdeki uzantısı "*Oyun Bozma ya da Yutturmacayı Bozma*" dır. Yanılsamayı kırma amacı taşıyan bu teknikte, Hacivat-Pişekar'ın oyunu kuralına göre oynama düşüncesinin karşıtı olarak, Karagöz-Kavuklu'nun oyun bozması anlamına gelir. "*Pişekar varolmayan namusu, dirliği, iyi niyeti varsaydığı gibi, varolmayan evi mekan, gidilmeyen yolu yürünmüş, geçmemiş zamanı geçmiş sayar. Bütün kişiliğiyle yutturmacalara karşı olan Kavuklu bu oyunu da bozar*"¹⁷.

Meddah, karagöz ve ortaoyunu, kahvelerde, mesire yerlerinde, yani kalabalığın bulunduğu her yerde oynanabildiği için oyuncu ve seyirci arasındaki organik bağı kurduğu gibi, her şeyin bir oyun olduğu düşüncesine de olanak sağlar. Açık biçimde de görülen stilize malzemelerle ayrıntılar, seyircinin imgelem gücüne bırakılır. Dolayısıyla, "*Taklit-Yansılama-Gösterme*" ye dayalı ama ustalık gerektiren bir oyunculuk esastır.

Müzik ve dans gibi öğeler, oyunlar şenlik ve kutlamalarda yer aldığı için eğlence atmosferini güçlendirme ve renklendirme yolunda kullanılır. Seyircinin içinde, yalansız bir tiyatro gerçeğine hizmet eden bu oyunlarda seyirci ve oyuncu arasında organik bir bağ vardır. Örneğin ortaoyununda seyirci; "*Oyun yerini çepeçevre kuşatmıştır. Oyuncu, temsil, seyirci aynı iklim içindedir.(...) Temsil dekorla, ışıkla yalanları örtmez. Pişekar oyunun başında ve sonunda seyircilere doğrudan seslenir, oyunu tanıtır, kusurları için özür diler. (...) Bir çok söyleşmelerde, özellikle ara muhaverelerinde, iki kişi konuşurken, üçüncü bir kişi onlar duymadan seyirciye seslenerek onların söyleşmelerine güldürücü takımlarda bulunur*"¹⁸.

Kentlerde gelişen birer halk komedyası türleri olan meddah, karagöz ve ortaoyununda güldürme temel amaçtır. Meddahta dil ve tavır farklılığına dayanan "taklit" ten kaynaklanan güldürü, karagöz ve ortaoyununda diyalekt farklılıklarından, söz oyunlarından ve hareketten kaynaklanır. İronik ve grotesk olandan da yararlanarak yergiye hizmet eder. Bütün halk güldüründe ortak olan dil ve hareket komiği ile ironik ve grotesk kaynaklı güldürü köy seyirlik oyunlarımızda da, özellikle büyüsel ve töresel yanını zamanla yitirmiş oyunlarda, kaba fars biçiminde kullanılır. Çünkü köylünün, doğayla barışık olma kaygısından kaynaklanan töresel-büyüsel amaçlı bu oyunlar, giderek bu özelliğini yitirmiş, eğlenmek amacıyla, düğün ya da bayram gibi mutlu günlerde oynanır hale gelmiştir¹⁹. Seyirlik oyunlarda da müzik ve dans vazgeçilmez öğelerdendir. Gerek töresel ve büyüsel oyunlar, gerekse eğlence amaçlı oyunlar, o yöre enstrümanlarının kullanıldığı türküler eşliğinde oynayanlar ve seyredenlerle birlikte yapılan toplu dansla başlar. Oyun sonunda da, diriliş ve bolluk-bereket sembolü olarak yine hep birlikte toplu dans yinelenir.

Köy seyirlik oyunlarının oyuncularını köyün istekli ve yetenekli kişileridir. Bir bakıma gönüllülük esasına dayalı amatör oyunculardır bu

kişiler. Karadağ, özellikle eğlence amaçlı oyunlarda oynayan oyuncularını “Çağdaş Oyuncu” olarak niteler ve oyuncunun amacının, seyircisini eğlendirmek, kendine de hoşça vakit geçirtmek olduğunu, bu yüzden zorunlu oyun kalıpları olmadığını, özgür ve yaratıcı bir oyuncu olduğunu belirtir²⁰. Göstermecî bir yaklaşımla oynanan oyunlarda, kadın rollerini erkekler, kadın oyunlarında ise erkek rollerini kadınlar oynarlar. Dolayısıyla bu oyunlarda da taklit esastır. Oyun yeri ise, oyuncu-seyirci alışverişini en üst düzeye taşıyacak nitelikte, kapı önleri, damlar, ev avluları, harman yerleri, tarlalar, köy meydanları ve odalardır. Seyirci yine, kentlerdeki geleneksel oyunlarımızda olduğu gibi yansılayanlarla aynı iklimi paylaşır. Söyleşilere, şakalaşmalara, atışmalara katılır. Kimi zaman dekor ve aksesuar gibi de kullanılır. Dekor, ya oyunun oynandığı yerdir, ya da replikler aracılığıyla seyircinin imgelem gücüne bırakılır²¹.

Özetle, geleneksel tiyatromuzun özüne ve biçimine ilişkin; toplumsal bir panorama sunması, şenlik atmosferinde oynanması, soyutlanmış tip boyutunda kişileştirme, tiyatrosallık, müzik ve dansın kullanımı, seyircinin imgelemine bırakılmış en aza indirgenmiş dekor, “taklit”e dayanan oyunculuk anlayışı ve seyirci-oyuncu organik bağı gibi pek çok özellik modern Türk Tiyatrosu’nun oluşum sürecine katkıda bulunmuştur.

Gelenekselin Önemi Vurgulayan Öncülerden İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu

Ulusal tiyatromuzun özgün bir kimlik kazanması yolunda, geleneksel kaynaklarımızın çağdaş zenginliklerinden yararlanılması gerektiğini vurgulayan ve bu sürece görüşleri ve uygulamalarıyla katkıda bulunan tiyatro kişiliklerinden biri de İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’dur.

Baltacıoğlu (1886-1978) Tanzimat’tan Cumhuriyet’e uzanan süreçte, “Batılılaşma” yı, yalnızca “taklit etme” olarak algılayan zihniyete karşı mücadele eder. “*Hem bir Meşrutiyet aydını hem de bir Cumhuriyet aydını olarak yaşadığı dönemlerin kültürel-sanatsal zenginliklerini, yönelimlerini sentezlemeye çalışmış, ulusal tiyatroyu oluşturma üzerine bütünlüklü bir tez ortaya atmıştır. (...) Ulusal tiyatronun batı aktarmacılığı yerine, karagöz, kukla, ortaoyunu, köy seyirlik oyunları, tuluat tiyatroları gibi geleneksel türlere ve kaynaklara dayanması, geleneksel türlerin modernleştirilerek seyirciyle buluşturulması gerektiğini savunmuştur*”²².

Batı’nın kurallarını değişmez kurallar gibi kabul eden, onları özgün koşulları gözardı ederek sorgulamadan aktaranları sert biçimde eleştirir Baltacıoğlu; “*Tanzimat’tan beri Türkiye’de, Batı’ya doğru gitmeye uğraşanlar bu işte Avrupalılaşmayı hep böyle anladıkları içindir ki Batı sahne tekniğini olduğu gibi kopya etmekle işe başlamışlardır. Onlar, sahne tekniği, dekor tekniği, mizansen tekniği diye bir takım pratik kuralları ile karşılaşmışlar ve bu pratik kurallarını değişmez ve değer biçilmez tiyatro tekniğinin kendisi sanmaktan ve öylece benimsemekten geri durmamışlardır. Tiyatro işinde bilmeyerek işlenen suç işte budur. Tiyatroda Avrupalılaşma yerine Avrupa tiyatrosunun kurallarını almak! (...) Ben böyle bir tekniğin*

varlığına inanmıyorum. Endüstri tekniği bir matematik ve mekanik konusu iken tiyatro tekniği dediğimiz şey, yalnız bir oluş, bir evrim ve süre tekniğidir. (...) Tiyatro tekniğine asıl varlığını veren, tiyatro anlayışı dediğimiz tiyatro felsefesidir"²³. Tiyatro felsefesinin, tiyatronun özgünleşmesi yolunda başat bir olgu olduğunu ifade eden Baltacıoğlu bu düşüncesini, Yeni Adam'da; *"Bizim bir tiyatro felsefemiz yoktur. Millete tiyatroyu kazandıracak ne bina, ne sahne, ne de tecrübeli aktördür, ancak tiyatro kafasıdır. Bu da sosyal bir organizasyondan doğabilir"*²⁴.

Tiyatronun düşüncesini oluşturan öğelerden yola çıkarak, özgün bir tiyatro estetiği öneren Baltacıoğlu, ulus, ulusallık, kültür, gelenek, eğitim, pedagoji ve tiyatro arasındaki diyalektik etkileşimin altını çizer görüşleriyle. Ulusal tiyatronun, Batı aktarmacılığı yerine, karagöz, kukla, ortaoyunu, köy seyirlik oyunları, tuluat tiyatroları gibi geleneksel kaynaklara dayanması gerektiğini belirterek bu savının ilkelerini şöyle açıklar: *"1)- Temaşa nevilerimizde ölen ve ölmeyen elemanlar vardır, 2)- Tipler, kostümler, temler, zamanla, mekanla değişen şeylerdir, 3)- Milli temaşamızda temsil anlayışı, tiyatro estetiği, hayat felsefesi zamanla ve mekanla değişici şeyler değildir, 4)- Bu ölmeyen cevherleri bakımından Milli temaşamız benzeri olan Avrupa tiyatrosundan geri değil, daha da ileridir, 5)- 19. Asrın yarısından bu yana Avrupa tiyatro anlayışında olan ihtilal hareketleri dikkate çok değer bir mahiyet göstermektedir, 6)- Bütün dünyada Avant/garde tiyatrosu realizm ve naturalizmden kaçmakta, sürrealizme sarmaktadır, 7)- Tiyatro ihtilalcileri tiyatroyu edebiyat, resim, mimari ve süs sanatlarının etkilerinden kurtarmaya çalışmaktadırlar. Tiyatro, kanunlarını bu yardımcı sanatlarından alacak yerde, kendisinden çıkarmaya çalışmaktadır, 8)- Dünya tiyatro ihtilalcilerinin bugüne kadar yapabildikleri şey, bilmeyerek, tiyatrodaki sürrealizmin şaheseri olan Bizim Köy oyununa, meydan oyununa, ortaoyununa yaklaşımdan ibaret kalmıştır, 9)- Bu tecrübeler göz önünde durup dururken, milli temaşa nevilerini, eski ve geri tiyatro artıkları olarak görmek cehaletten başka bir şey değildir, 10)- Bu temaşaların orijinal ve değişmez olan yanlarını alıkoyarak değişici olanlarını değiştirmelidir"*²⁵.

Baltacıoğlu, modern bir ortaoyunu uygulaması olan *"Muhtar"* oyununun sahnelenmesi nedeniyle verdiği bir konferansta benzeri saptamaları yapar. Ortaoyununda, geçici (tema, kişiler, aksiyon) ve kalıcı (meydanda oynamak, ritmik-müzikal olmak, diyalog yapısı, sürrealist olmak, irticalen oynamak) gibi özellikleri sıraladıktan sonra kalıcı olanlardan yararlanılması gerektiğini savunur²⁶.

Tiyatroya, *"en büyük kültür ve devrim okuludur"*²⁷ diyerek önemli bir işlev yükler. Tiyatronun felsefesi üzerine pek çok düşünce ve yol üretir Baltacıoğlu. Bu düşüncelerin amacı, geleneksel kaynaklardan yola çıkarak, kendine özgü dil ve deyişi olan Türk Tiyatrosu'nun oluşumuna katkıda bulunmaktır. *"Öz Tiyatro"* adıyla, özgün bir tiyatro kuramı ve uygulaması oluşturan Baltacıoğlu, tiyatronun öğelerini; öz olmayan öğeler (sahne, perde, dekor, makyaj, kostüm, yönetmen, suflör), öz olup olmadığından kuşku duyduğu öğeler (yazar ve oyun metni), öz olan öğeler (oyuncu ve aksiyonu) olduğunu vurgular²⁸. Bu özgün kuramının kaynağı yine onun tiyatro

düşüncesindedir. Çünkü ona göre, tiyatroyu güzel sanatların bileşimi olarak tanımlamak yanlıştır. Tiyatronun tanımı kendi içindedir. Tiyatronun, yaşayan bir sanat olarak seyredilmek için yaratılan bir eylem olduğunu belirten Baltacıoğlu, oyuncu ve aksiyona varma yolunda şöyle bir sorgulama yapar: *“Tiyatro bir sahne üzerinde kendine göre olan dekorla, rollerine uygun makyaj ve kostüm taşıyan aktörler tarafından suflörü kovalayarak bir müellifin piyesinde tasarladığı hayatı göstermektir diye işe başlayalım. Tiyatro olmadığını sandığımız takıntılar nelerdir? Yanıt: sahne, perde, dekor, makyaj, giysi, rejisör, suflör. Bunların dışında tereddüt ettiğimiz yazarla oyun vardır. Bir de tiyatronun cevheri ve özü olarak algılayabileceğimiz oyuncu ve onun aksiyonu vardır. Önce saydığımız takıntıları ortadan kaldıralım. Yalnızca oyuncu ve aksiyonu ele alalım: O zaman tiyatro olmaz mı? İşin içine bir de oyun metni ve süre girdi mi, işte sonuçlanmış bir tanım: Tiyatro, oyun denilen yazınsal ön tasar tarafından teknikleştirilen bir yaşam parçasının süreye çevrilmesidir. Yani tiyatro teknikleşmiş bir aksiyon süresidir”²⁹. Bu eylemi yaratan da oyuncudur. Bu yüzden, “aktör, temsil işinin en temel elemanı, özüdür. (...) Öyleyse aktör nedir? Aktör orkestral bir yaratıktır. Onun şuur altında bir çok kişiler uyumaktadır. Bunlar aktör dediğimiz yaratıcı kişiliğin kendilerini yaşamaya çağırmasını beklemektedirler. Aktör denilen bu olağanüstü yaratıcı olmadıkça tiyatro işi gerçekleşemez. (...) Tiyatro olgularını bilim yoluyla incelemeye o kadar az alışığız ki, estetik edebiyatı olsun, tiyatro eleştirmeleri olsun, aktörün rolünü ‘piyesteki kahramanı taklit işi’ olarak anlarlar. İşin doğrusu, aktör taklit etmez, yaratır. Evet aktör bir yaratıcıdır. Tiyatro işi yaratma işidir. Tiyatro sanatı yaratma sanatı, ‘şuursuz yaşayışın varlıklarını şuurlu yaşayışa geçirme sanatı’dır”³⁰.*

Öz tiyatro kuramından yola çıkarak, hatiplik sanatı, namaz ve mevlevi ayinlerindeki, jimnastik ve artistik sistemdeki öz tiyatro öğelerini araştıran Baltacıoğlu geleneksel tiyatromuzdaki öz tiyatro öğelerini de belirler. Abidin Dino’nun köy temsilleri üzerine gözlemlerini de hesaba katarak³¹ köy seyirlik oyunlarının özelliklerini, açık havada, bir meydana oynamak, dekorsuz ve makyajsız olarak oynamak, irticalen(doğaçlama) oynamak, aktörlerin insanı yansıladığı gibi, taş, ağaç, körük gibi eşyalarla birlikte, eşek, deve gibi hayvanları da taklit etmesi olarak sıralar. Karagöz’deki öz tiyatro öğelerinin içinde en önemlisi Karagözcü’dür ona göre³². Karagözcü yazar, suflör, rejisör ve oyuncudur. Yani öz tuluatçıdır. Ayrıca karagöz suretleri sürrealist, soyut ve varsayımsaldır. Karagözcünün elindeki deftere not edilmiş metin yalnızca bir kanavadır. Ortaoyunu, yazılı metne karşı özümsemiş temi, suflöre karşı da artistik doğaçlamayı kabul eden, dekoru halkın imgelem gücüne bırakılan, konuları anonim olan, meydana oynanan ve oyuncunun becerisine dayanan bir oyundur³³. Dolayısıyla, gerek Anadolu köy seyirlik oyunlarında, gerekse kentlerde oynanan karagöz ve ortaoyununda, Baltacıoğlu’nun deyişiyle, “*tiyatronun özü, yahut öz tiyatro*” elemanlarının çoğu mevcuttur.

Bir Deneysel Uygulama: “Kafa Tamircisi”

Baltacıoğlu'nun, geleneksel kaynaklardan yararlanarak oluşturduğu “Öz Tiyatro” kuramını hayata geçirmek üzere pek çok deneysel çalışma yapar. Metne dönüştürdüğü bu oyunlar çoğunlukla tezli oyunlardır. Bu yaklaşımında pedagoji, eğitim, felsefe, sosyoloji, estetik, etik gibi bir çok alanda uğraş vermesinin büyük katkısı vardır. Aynı zamanda bir cumhuriyet aydınıdır da o. Kültür seferberliğine inanan, bu yolda gerek devlet kurumlarında, gerekse halk evlerinde, cumhuriyetin ilkeleri doğrultusunda, özellikle uluslaşma bilincine katkıda bulunan erdemli bir cumhuriyet aydını. Nitekim 1916'da orta-öğretim genel müdürlüğüne atandığı sıralarda, eğitim, gençlik, ideal üzerine düşüncelerini; “*Bütün günlerim ve gecelerim talebemle, gençlikle, temas etmekle geçerdi. Benim vicdanımda bir değer hükmü her şeyin üstündeydi: yaşamak, ideal için yaşamak. İşte bütün hayatımda, bütün talebeme aşıladığım fikir, kuvvet fikri budur*”³⁴. Kendisi bu idealist yapısının kaynağını yetiştirme tarzına bağlar: “*Büyükbabamın ahlaki şahsiyetine ait bir olayın hikayesi benim benliğim üzerinde sarsıcı bir etki yapmıştır. Beni manevi kuvvetlerin varlığına inandırmıştır. Babam ise karakterimin teşekkülünde en çok etki yapan adamdır. Babam her şeyden önce bir kültür adamıydı. Ondan şu etkiyi aldım: Maddi değerlerden başka manevi değerler de vardır, bir vicdan vardır. Manevi değerler ve vicdan her şeyin üstündedir. Babamın bana şuurluca aşıladığı sosyal değerlerden biri de Türklük değeridir. Babamın telkinleri karşısında benim Türk olmam, idealist olmam adeta bir kaderdir*”³⁵.

Deneysel çalışmalarında da bu yüzden felsefi bir anlam ve etik bir görüş sunar. Fantastik ortamlar yaratarak, insan ilişkilerini belirleyen manevi değerlere vurgu yapar. *Kütük*(1934), *Andaval Palas*(1934), *Ölümler*(1939), *İnanmak*(1939), *Kafa Tamircisi*(1940), *Dolap Beygiri*(1940), *Karagöz Ankara'da*(1940), *Karagöz Sahneleri*(1946), *Küçük Şehit*(1961) adlı oyunlarında, “malzemesini bilinen yerlerde geçen güncel olaylardan seçmemiş, uzak ülkelere, bilinmeyen yörelere yönelmiş, düşsel ortamlar seçmiştir. “*Kafa Tamircisi*” bilinmeyen bir kentte, “*Ölümler*” öteki dünyada, “*Dolap Beygiri*” Afrika'da, “*İnanmak*” Çin'de geçer. Bütün oyunlarında yazar, yaşam gerçeğine ters düşen davranışların toplumun katı gerçekleri karşısında yenilgiyle sonuçlanacağını, inandıkları doğrulara göre hareket eden insanların ‘sosyal zaruret’ olarak adlandırdığı bu gerçeği gözden kaçırmamaları gerektiğine işaret etmiştir. Bu oyunların ortak özellikleri, iletilmek istenen düşüncenin öne çıkartılarak olayların ve kişilerin bu düşünceyi belirtmek üzere seçilmiş ve düzenlenmiş olmalarıdır”³⁶.

Normal, anormal ve üst normal insan kavramlarını tartıştığı “Kafa Tamircisi” adlı oyununun önsözünde Baltacıoğlu işlediği temayı, psikolojik, sosyolojik ve felsefi açıdan açıklarken oyunun eksen kişisi Halıcı Ahmet'i üst normal olarak değerlendirir: “*Üst normal insanlar da günün sosyete muhitine intibak edememek noktasında gerçi anormallere benzerler. (...) Üst normaller anormaller gibi marazi tipler değil, istisnai ve dehai tiplerdir. (...) Kafa Tamircisi'nde gerçek bir sosyete tasavvur ediyorum. Bu sosyetedeki pazarlık, alışverişte çekişme, ihtikar bir örf halinde yaşıyor. Halbuki Halıcı Ahmet*

adını taşıyan insan bu sosyetenin ticaret örflerine hiç intibak edememiş insandır. Halıcı Ahmet, bir ahlaksız, bir densiz değil, saf, ideal ve halkçı bir sosyetenin mümessilidir. Yalan söyleyemiyor ve meşru bir kazançla geçinmek istiyor. Halıcı Ahmet sosyetesinin zaruretlerini yenemiyor ve zorlarına da tahammül edemiyor. O zaman bir çare arıyor, biraz uyumak istiyor, yine başaramıyor, sonunda kafasını değiştiriyor, sosyetenin bütün öteki fertleri gibi çarpık kafalı oluyor ve kurtuluyor”³⁷.

“Kafa Tamircisi” ilk kez, İsmayıl H. Baltacıoğlu’nun öz tiyatro ilkelerine göre 1937’de, Çamlıca’da Altunizade’de Altınyurt Spor Kulübü gençleri tarafından tuluat olarak temsil edilir³⁸. Oyunun kollektif bir konusu olduğunu ve kollektif bir düzen içinde oluşturulduğunu, tuluat oynamış aktör arkadaşlarının kişisel zeka ve doğaçlama becerilerinden yararlandığını belirten Baltacıoğlu, yapısal açıdan da karagöz ve ortaoyununun sadeliğini kullanarak fars biçimine yaklaştığını ifade eder.

Normal, anormal, üst normal kavramlarının toplumsal bağlamda çatışarak, Halıcı Ahmet kişiliğindeki moral dönüşümü anlatan “Kafa Tamircisi”nde evrensel tema, ulusal-yerel mekanlar kullanılarak yansıtılır. Karagöz, meddah, ortaoyunu ve köy seyirlik oyunlarındaki ortamları anımsatan bu mekanlar, çeşitli tiplerin bir biçimde uğradığı “kahvehane”, kafaların tamir edildiği “tamirhane-dükkan” ve sokakların kesiştiği bir “meydan”dır. Bir taraf alaturka bir kahveyse, karşıt köşesi kafa tamirhanesidir.

Oyun, kahve ile dükkanın kesiştiği meydanda halılarını satmak isteyen Halıcı Ahmet’le başlar. Kahvedeki iki adam onu çağırıp halılara bakarlar. Ahmet yerli malının önemini de vurgulayarak halının “halis uşşak” olduğunu belirtir. Ancak adamlar alıcı değildir. Yine de pazarlık ederler. Ahmet dürüst olduğu için pazarlıktan hoşlanmaz, halının fiyatında diretir. Bu kez gerçek bir müşteri gelir, halılardan birine talip olur. Sıkı bir pazarlığa girer. Ama Halıcı Ahmet, halıyı zaten kırk beş liraya satın aldığını, günlerce de sırtında taşıdığını, açık yüreklilikle yalnızca beş lira kazancı olduğunu belirterek elli liranın altına kesinlikle inmez. Kahvedeki adamlar da ikna edemezler adamı. Sonuçta elli lira karşılığında Müşteri’ye satar halıyı. İstese çok daha pahalıya satabileceği halıyı küçük bir kazançla verdiği için kahvedekiler onunla alay eder. Ahmet aldırış etmez ve küçük miktardaki kazancının keyfini çıkartır. Halıyı sattığı müşteri geri dönüp, Ahmet’e, aldığı yün halıda bir parça dahi olsun pamuk ipliği olup olmadığını sorar. Ahmet birleşme yerlerinde doğal olarak olabileceği gerçeğini söyleyince, onu sahtekarlıkla suçlar. Ahmet böyle bir suçlamayı reddeder, müşterinin parasını iade eder, halısını alır. Kahvedekiler yine dürüstlüğüyle alay edince, kişiliğini sorgulamaya başlar ve yalan söylemeye karar. İkinci bir Müşteri’ye aynı halıyı bu kez antika Tebriz halısı diye seksen liraya satar. Ancak vicdani rahatsızlık hisseder, müşteriye bulur, halının gerçek değerini belirterek paranın üstünü vermek ister. Yine sahtekarlıkla suçlanır. Kafasını değiştirmeye karar verir. Kafa tamircisi bir bilim adamı görünümündedir. Ahmet’e müzisyen, felsefeci, mimar gibi ünlü kafalardan seçenekler sunar. Ahmet Eflatun’un kafasını seçer. Tamirci bu kafaların yapımının çok zor

olduğunu belirterek ikincil düzeyde kafalar önerir. Ahmet cahil olduğunu ama doğuştan doğru bir kafaya sahip olduğunu, bundan da çok zarar gördüğünü, bu yüzden kafasını bozdurmak için geldiğini söyler. Tamirci çok şaşırır, ilk kez kafasını bozdurmak için biri gelmektedir. Ahmet'in ısrarı karşısında, o güne dek yapmadığı bir operasyonu yapmaya karar verir. Asistanlarıyla birlikte balyozlarla kafa kırma operasyonuna başlarlar. Aslında yapılan, Ahmet'i korkutup bayıltarak, bir psikolojik otomotizme uğratmaktır. Ahmet ayıldığında artık bozuk kafalı bir adam olmuştur. Ancak, önceki kafası o kadar doğrudur ki, Kafa Tamircisi yaptığı işlemin sonucundan kuşku duyar. Ahmet'in operasyon karşılığında bıraktığı paranın kalp olduğunu anlayınca başardığını anlar. Ahmet artık çarpık kafasıyla, toplumla uyumlu bir sahtekardır.

Oyun Baltacıoğlu'nun da belirttiği gibi sade bir ortaoyunu tarzındadır. Dekor, makyaj, kostüm, ışık, efekt gibi tüm teknik donanımlardan arınmış, oyuncuların doğaçlamasına yatkın bir oyundur. Geleneksel tiyatromuzun, meydanda oynamak, soyut, simgesel, gerçeküstücü olmak gibi Baltacıoğlu'nun kalıcı değerler diye isimlendirdiği özelliklerden yararlanılmıştır. Doğru kafaların bozulması, bozuk kafaların doğrultulması gibi fantastik ve felsefi bir konudan yola çıkılarak, bireyleri yoldan çıkmış toplumlarda, uyum halinde yaşamının ön koşulu doğru kafaları çarpıtmaktır gibi ironik, güncel ve toplumsal içerik, yalın bir biçimde anlatılır.

Karagöz ve ortaoyunundaki, Osmanlı toplumundaki çeşitli tiplerin uğrak yeri olan, kimi zaman Karagöz-Kavuklu'nun, Hacivat-Pişekar eşliğinde çıraklık yapıp, işleri eline yüzüne bulaştırdığı kahveler, çoğunlukla vakit geçirmek için, düşünmeyen boş insanların sıradan ve sığ sohbetler yapmak için bulunduğu bir uğrak yerine dönüşmüştür. Kimi zaman yine Hacivat-Pişekar aracılığıyla, Karagöz-Kavuklu tarafından işletilen ya da, bekçilik yapılan, kimi zaman geçici olarak gözcülük yapılan dükkan Baltacıoğlu'nun oyununda, pek çok insanın kafasını değiştirmek üzere ziyaret ettiği tamirhane olmuştur.

Oyun, geleneksel tiyatromuzdaki gibi bir sahne gerektirmemektedir. Dolayısıyla, her yerde oynanabilecek bir uygulamadır. Açık havada, bir yükselti üzerinde ya da bir meydanda. Seyircinin kuşatabileceği her yerde.

Oyun kişileri, Baltacıoğlu'nun tezini yansıtan tip boyutunda kişilerdir. Halıcı Ahmet saflığı, cahilliği, doğruları Karagöz-Kavuklu'yu, Ahmet'e anlayamadığı pek çok felsefi sözler sıralayan Kafa Tamircisi, her ne kadar işlevi farklıysa da, karşıtlık bağlamında, tutumu ve diyaloglarıyla Hacivat-Pişekar'ı çağırıştırır. Nitekim Halıcı Ahmet, kafasını değiştirmeye karar verip tamirhaneye gittiğinde Kafa Tamircisi'yle yaptığı konuşma Karagöz-Kavuklu, Hacivat-Pişekar'ın muhaverelerini anımsatır:

“KAFA T -Ne mi olacak? Bak hele, bak hele! Bir de ne olacak sanki diyor!(Darılmaktan vazgeçer) Yo!.. Sana darılmaya da hakkımız yok! Dur anlatayım sana. Bak mesela Bach, değil mi? Kimdir bu Bach? Dünyanın en büyük müzik dehası...

AHMET - Ne buyurdunuz, ne buyurdunuz?

KAFA T. - Dünyanın en büyük müzik dehası diyorum.
AHMET - (Anlamış gibi, bön bön) Ha..Ha....Öyle ya!
KAFA T. - Elbet, melodileriyle bir müzik deryası.
AHMET - Bakındı hele neler işitiyorum!
KAFA T. - (Vecde gelir) Sinan'ı al ele!
AHMET - (Bön) Peki, aldık!
KAFA T. - Kimdir bu Sinan biliyor musun? Türk klasik mimarı tekamülünün apojesi.
AHMET - Apojesi mi dediniz, usta?
KAFA T. - Evet apojesi ya, ya !... Ne sandın sen?
AHMET - Yok...Apojesini, mapojesini anlamadım da!
KAFA T. - Ha!..Evet; apojesi, yani en yüksek zirvesi, kemal derecesi, tepesi, tepesi...
AHMET - (Kendine göre bir şey anlar ve başını sallar) Yo... Öyledir... Öyledir...³⁹.

Örneğinde görüldüğü gibi. Ya da:

AHMET - Oh mükemmel, mükemmel! İsterim vallahi, düzelttirmek, onlar gibi olmak...Ne vereceğiz böyle bir kafa sahibi olmak için?
KAFA T. - Ama hangi kafa? Eflatun kafası mı? Aristo kafa mı? Descartes kafası mı? Kant kafası mı? Hangisi...
AHMET - (Sözünü keserek) Eflatun olsun canım, Eflatun! Eflatunu renk derler hani? (Bön bön güler.)⁴⁰.

Aralarındaki eğitim, anlayış farklılığı, tıpkı Karagöz- Kavuklu ve Hacivat-Pişekar'daki gibi çatışmaya ve Ahmet'in, Tamirci'yi anlamamasına ya da yanlış anlamasına neden olur.

Ahmet'in halılarına talip olan müşteriler, Baltacıoğlu'nun metninde, yalnızca Ahmet'in doğruluğunu ortaya çıkartacak yolda kullanılan düz tipler gibi görünse de, oyuncuların becerisiyle renklendirilmeye uygun kişilerdir. Tıpkı kahvede pinekleyen ve Ahmet'in dürüstlüğüyle alay eden mahalle sakinleri gibi.

"Kafa Tamircisi" nin metni, doğaçlamalarla geliştirilip, değiştirilmeye uygun bir özellik gösterse de , Baltacıoğlu'nun, uygulamalarla son şeklini verdiği haliyle on beş tablodan oluşur. Her tablonun başında da, tablonun ne anlattığını içeren, kimi zaman yorumlayıcı tanıtım cümleleri verilmiştir. Örneğin; 1. Tablo: Halıcı Ahmet'le Vakit Geçirmek İçin Halıları Yoklayan İki Kahve Müşterisi Arasında Geçenler⁴¹, 2. Tablo: Halıcı Ahmet

İle Biri Arasında Dünyanın En Namusluca Alışverişi Olur⁴², 5. Tablo: Halıcı Ahmet'in Ahlaki İnançları Ta Kökünden Sarsılmaya Başlar⁴³, 10. Tablo: Halıcı Ahmet Büyük Üzüntüsünden Kurtulamayınca İçini Dışına Uydurmaya Karar Verir⁴⁴.

Baltacıoğlu'nun on beş tabloda oluşan metninde müzik ve dans olmamasına karşın, olanaklar ölçüsünde müzik ve danslarla zenginleştirmeye ve renklendirmeye çok uygun bir metindir.

Sonuç

Sonuç olarak “*Kafa Tamircisi*”, Baltacıoğlu'nun, geleneksel tiyatro kaynaklarımızdan yararlanarak oluşturduğu, tiyatronun olmazsa olmaz iki ögesi, Oyuncu-Aksiyonu ve kuşkusuz seyirciyi temel alan öz tiyatro kuramının bir uygulama örneğidir. Onun, Otuzlu yıllarda, uygulama ve doğaçlamalarla oluşturulan “*Kafa Tamircisi*” gibi bir çok oyununda, geleneksel tiyatromuzun modern tiyatroyla da kesişen öğelerini görmek olasıdır. Şenlik atmosferi, meydanda oynamak, oyuncu becerisine ve doğaçlamaya dayanan oyunculuk, gevşek doku ya da parçalı yapı, tip boyutunda kişileştirme, tiyatrosallık, güldürü, seyirci-oyuncu organik bağı, en aza indirgenmiş donanım araçları, müzik ve dans gibi. Açık Biçim-Göstermecî Tiyatro'yla da buluşan pek çok özellik. Nitekim Otuzlu ve Kırklı yıllarda, Baltacıoğlu'nun görüş ve uygulamalarıyla da belirginleşen bu yaklaşım modern Türk Tiyatrosu'nu besleyen en önemli etkenlerden biri olmuştur. Baltacıoğlu öncü olmak üzere, ardından gelen tiyatro uzmanlarının da benzeri savları bir birikim oluşturmuş, Ellili yıllardan başlayarak, özellikle Altmış-Seksen yılları arasında geleneksel tiyatromuzla modern tiyatroyu kaynaştıran girişimler hayata geçirilmiştir. Türk Tiyatrosu'nun özgünleşerek gelişimi yolunda önemli katkılar sağlayan bu yoldaki yolculuğu günümüzde de sürmektedir.

-
1. AND, Metin, “Geleneksel Türk Tiyatrosu”, Bilgi Yayınevi, I.B., Ankara Mayıs 1969, s: 9.
 2. YÜKSEL, Ayşegül, “Modern Türk Tiyatrosu'nda Arayış ve Gelişmeler”, Tiyatro Araştırmaları Dergisi, A.Ü. DTCF Yayınları, Yıl: 1995, Sayı: 12, s: 124.
 3. YÜKSEL, Ayşegül, A.g.e., s: 124.
 4. KARADAĞ, Nurhan, “Köy Seyirlik Oyunları”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1978, s: 10.
 5. NUTKU, Özdemir, “IV. Mehmet'in Edirne Şenliği, 1675”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s: 21.
 6. TEKEREK, Nurhan, “Popüler Halk Tiyatrosu Geleneğimizden Çağdaş Oyunlarımıza Yansımalar”, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s: 28.
 7. AND, Metin, “Tiyatroda Açık Biçim ve Göstermecî Tiyatro”, Tiyatro Araştırmaları Dergisi, A.Ü. DTCF Yayınları, Yıl: 1970, Sayı: 1, s: 25.

8. NUTKU, Özdemir, “Yaşayan Tiyatro”, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1976, s: 245.
9. AND, Metin, “Geleneksel Türk Tiyatrosu”, Bilgi Yayınevi, I.B., Ankara Mayıs 1969, s: 233.
10. KARADAĞ, Nurhan, A.g.e., s: 130-131.
11. TEKEREK, Nurhan, A.g.e., s: 31.
12. KARADAĞ, Nurhan, A.g.e., s: 122-123.
13. KARADAĞ, Nurhan, A.g.e., s: 133.
14. ZEYBEK, Haşmet, “Seyirlik Oyun ve Açık Biçim”, Halk Tiyatrosu Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 7, (Temmuz 1995), s: 11.
15. AKSAL, Sabahattin Kudret, “Tiyatro Üstüne”, Türk Dili Dergisi, Sayı: 313, (Ekim 1977), s: 291.
16. BALTACIOĞLU İsmayıl Hakkı, “Karagöz Tekniği ve Estetiği”, Türk Dili Dergisi, Sayı: 215, (Ağustos 1969), s: 623.
17. SOKOLLU Sevinç, “Türk Tiyatrosu’nda Komedyanın Evrimi”, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s: 54.
18. AND, Metin, A.g.e., s: 234.
19. KARADAĞ, Nurhan, A.g.e., s: 84-99.
20. KARADAĞ, Nurhan, A.g.e., s: 134.
21. KARADAĞ, Nurhan, A.g.e., s: 134...144.
22. ERKOÇ, Gülayşe, “Tiyatroda Bir Arayışın Mimarı”, Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 37, (Mart 2003).
23. BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, “Tiyatroda Batıya Doğru”, Yeni Adam, Sayı: 696, (5 Nisan 1951), s: 2.
24. BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, “Teşkilatsız Tiyatro”, Yeni Adam, Sayı: 120, (16 Nisan 1936), s: 2.
25. KARADAĞ, Nurhan, “Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1951)”, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s: 10, BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, “Halkın Evi”, CHP Halkevleri Bürosu, Kılavuz Kitaplar, Ulus Basımevi, Ankara 1950, s: 28.
26. BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, “Ortaoyunu”, Ülkü Dergisi, C: II, Yıl: 1942, s: 11...14.
27. ONGURLAR, Serdar, “Anadolu’da Tiyatronun Özü ve Alternatif Baltacıoğlu”, Agon Dergisi, Sayı: 8, (Şubat 1996), s: 34.
28. BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, “Tiyatro”, Sebat Basımevi, İstanbul 1941, s: 7...15.
29. ONGURLAR, Serdar, A.g.e., s: 34, BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, “Tiyatro Problemi”, Yeni Adam, Sayı: 433-434, s:8-9.
30. BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, “Okul Tiyatrosu”, Halk Tiyatrosu Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 5, (Mayıs 1995), s: 5.
31. TEKEREK, Nurhan, “Cumhuriyet Dönemi’nde Adana’da Tiyatro Yaşamı (1923-1990)”, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, s: 85-86, DİNO, Abidin, “Halk Evinde Köy Tiyatrosu”, Görüşler Dergisi, Sayı: 53, (Mayıs 1943), s: 13-14.
32. BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, “Tiyatro”, Sebat Basımevi, İstanbul 1941, s: 20...28.
33. BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, A.g.e., s: 20...28.
34. ONGURLAR, Serdar, “İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’nun Tiyatro Görüşleri”, Devlet Tiyatroları İç Eğitim Dizisi, No: A-12, s: 5.

35. KOLÇAK, Sabri, “İsmayıl H. Baltacıoğlu”, E.Ü. Matbaası, İzmir 1968, s: 49.
36. ŞENER, Sevdâ, “Cumhuriyet’in 75 Yılında Türk Tiyatrosu”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s: 88.
37. BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, “Kafa Tamircisi”, Kültür Basımevi, İstanbul 1940, s: 6-7.
38. BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, A.g.e., s: 7.
39. BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, A.g.e., s: 55.
40. BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, A.g.e., s: 56.
41. BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, A.g.e., s: 11.
42. BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, “Kafa Tamircisi”, Kültür Basımevi, İstanbul 1940, s: 13.
43. BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, A.g.e., 25.
44. BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, A.g.e., s: 41.

BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN ÜRETİMDE KULLANIMLARI ÜZERİNE ÇUKUROVA BÖLGESİNDE BİR ARAŞTIRMA

Halim Kazan *

Özet

Bu araştırmada, Çukurova bölgesinde değişik sektörlerde faaliyet gösteren küçük ve orta boy 162 işletmenin üretim hatlarında bilişim sistem ve teknolojilerinden yararlanıp yararlanmadığı araştırıldı. Araştırmada; İşletmelerin faaliyet alanları, bilgisayar teknolojilerinden yararlanma, kullandıkları teknolojilerinin durumları, karşılaştıkları zorluklar, maliyetler, rekabet edebilirliği, bilgisayarların kullanıldığı alanlar, Toplam Kalite Yönetimi-bilişim sistemleri gibi durumlar işletme yöneticilerine anket uygulanarak veriler elde edildi. Elde edilen bulgular pozitif bir görüş yansıtırma açısından genel manada %50 nin altında olup tatmin edici bulunmadı, Özel manada birkaç alanda %50 nin üstünde birkaç pozitif yönde tatmin edici görüş elde edilmiştir. Bölgesel bazda yapılan bu araştırma Türk işletmelerinin bilişim teknolojilerinden ne düzeyde yararlandıklarını ortaya koyması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: IT, BDT, BDÜ, TKY.

Research On The Use Of Information Technologies On Production In Çukurova Region

Abstract

In this research, it was investigated if 162 MESs business in various sectors in Cukurova use information system and technology in their production lines.. The data regarding the area of business, the use of computer integration systems, the situation of their technology, their problems, costs, competitiveness, the area of computers usage , TQM were obtained by conveying a survey applied managers. The results were not satisfactory since the expectations from the results to obtain a positive opinion were below 50% in general. In particular, some results in a few areas were above 50% the expectations. It was thought that the research performed in a localized area was important to reveal to what extent Turkish business use information technology.

Keywords: IT, CAD, CAM, TQM

* Yrd.Doç.Dr., Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, halimkazan@gyte.edu.tr

I. GİRİŞ

Geleneksel ekonomilerde örgütler daha çok sermaye, insan ve iş gücü üzerine odaklanırken, örgütler yeni yada küresel olarak adlandırılan ekonomilerde, daha dinamik bir yapı, daha esnek üretim, daha az toprak, daha az emek, daha az sermaye, daha çok bilgi formatlı oluşumlar üzerine yoğunlaşmaktadırlar.

Yeni ekonomilerde teknoloji etkin faktör olduğu için, ulusal yada uluslar arası pazarlara hakim olmak isteyen şirketler bilgiye hükmetmeli, yenilik üretmeli ve yeni teknolojiler geliştirmeli yada geliştirilen teknolojilere hızla uyum sağlamalıdır (Başol, Aydın, Şimşek, 2002). İşletmeler artık yöresel tüketici istek ve tercihlerinden öte evrensel tüketici profiline göre ve uluslararası kalite normlarında yeni çeşit ve sayıda mamuller üretmek zorundadırlar (Erkan, Eleren, 2001: 207).

Ülkemizde özel sektör kuruluşların öncülüğünde yürütülen kalite yarışında istenilen düzeye ulaşılmamıştır. Bunun nedenlerine baktığımızda Toplam Kalite Yönetimi-teknoloji uyumsuzluğu, değişme direniş, gelişme ve çağın gereklerine duyarsız anlayış, üretim hatlarında tam otomasyonun sağlanmaması gibi nedenler karşımıza çıkmaktadır. Verimlilik, kalite, performans gibi kavramlardan uzak işletme yönetimi anlayışı, küresel rekabette ülkemiz işletmelerinin yer edinmesini engellemektedir.

Ülkemizde Toplam Kalite Yönetimi uygulamasına geçişteki olumsuzlukları en aza indirmek için, üretim hatlarında Toplam Kalite Yönetimi uygulamalarını etkin kılmak, değişimin gereğine inanmak, müşteri-vatandaş odaklılığı tercih etmek, teknolojik gelişmeleri takip etmek ve kabullenerek tutku ile kaliteye sahip çıkarak aşılabılır.

Ülkemizde Toplam Kalite Yönetimi giderek ilgi görmekte, başarılı uygulamaların yanında bir çok kuruluşun ciddi geçiş hazırlıkları içinde olduğu görülmektedir. Toplam Kalite Yönetiminin tüm işletme süreçlerinde yaşama geçirilmesi için gerekli olan uygun atmosferin yaratılması ve ön hazırlıkların titizlikle planlanması son derece önemlidir.

Özellikle bu çalışma,, *Türk işletmelerinin durumlarını küresel rekabet, yeni ekonomi, yerel ölçekte faaliyet gösteren yerel rakipler ve küresel ölçekte faaliyet gösteren yabancı işletmeler açısından bilişim sistemlerini ve TKY kullanmalarını, Toplam Kalite Yönetimini uygulamada bilişim teknolojilerinden ne düzeyde yararlandıklarını ortaya koyması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.*

Çünkü Toplam Kalite Yönetimi bir değişimdir. Değişimi gerçekleştirmenin en önemli anahtarı ise teknolojidir. Teknik yönden yeterince gelişen işletmelerin beşeri faktörlerini de değişen teknolojiye göre geliştirmeleri ve bu doğrultuda stratejik planlar yapmaları gerekir. Toplam Kalite Yönetimi ise hem teknoloji hem de insan üzerinde yoğunlaşan çağdaş bir yönetim stratejisi olduğundan araştırma önem arz etmektedir.

2. BİLİŞİM SİSTEMLERİ

Bileşim sistemleri özellikle son on beş yıldır işletmelerde yaygın bir şekilde kullanıldıkları için, bilişim sistem ve teknolojileriyle ilgili bir çok araştırma yapılarak çeşitli tanımları ve yönleri ele alınmıştır. Yapılan çalışmalardan ortak olarak elede edilen tanımları özet olarak söylesek;

İşletmelerin bütçelerini ve gelecekte olabilecek ihtiyaçlarını göz önüne alarak, işletmelere geniş bir yelpazede en uygun donanım ve yazılım seçeneklerini sunan, işletme içi ağ kurulumu altyapısını hazırlayan, ağ güvenliğini, iş devamlılığını güvence altına alan, en verimli ve en ekonomik çözümler sağlayan, IT departmanı gibi çalışan, kurum içi iletişim sağlayan, maliyetlerin düşürülmesi için en uygun çözümler sunan, farklı yerlerde bulunan birimlerle iletişim sağlayarak maliyetleri düşüren, devamlı veri akışı sağlayarak rakiplerin önüne geçmeyi hedefleyen ileri teknoloji içeren sistemler olarak tanımlanabilir.

Bilişim sisteminin girdisi veri olurken, çıktısı ise bilgi (information) dir. Bilişim sisteminin merkezinde girdiler, süreçler, veri dosyaları, çıktılar, çıktılar kontrol eden donanım ve insanlar vardır(Ayyıldız, 1998: 49).

Bilişim sistemleri, yönetimin karar vermesi için gerekli bilgiyi değişik kaynaklardan toplayan, işleyen, saklayan ve veriyi raporlayan formal bilgi sistemleridir. Formal bilişim sistemleri bilgisayar destekli olabileceği gibi manuel (el emeği) de olabilir(Kazan, Karadal, Uygun, 2002: 2).

Bilişim sistemlerini işletme faaliyetlerinde kullanmanın sağlayacağı yararları; işletmelerdeki operasyonel verimliliğin artması, maliyetlerin düşürülmesi, müşterilere daha kaliteli hizmet sunulması, bilgiye dayalı yeni ürünlerin geliştirilmesi, pazardaki yeni fırsatların fark edilmesi ve faydalanılması, rekabet ve pazar gücünün artırılması şeklinde özetlemek mümkündür (Güleş, 2000: 105).

Yöneticiler için karar verme sürecinin en önemli aracı olan bilginin yürütülebilmesi yani istenildiği anda en güncel bilgiye ulaşılması bilişim sistemleri aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bilişim sistemleri bir veya birden çok iş sürecinde kullanılan bilginin bilişim teknolojisi yardımıyla elde edilmesi, saklanması, ulaşılması, iletilmesini, değiştirilmesini veya gösterilmesini sağlayan sistemlerdir (Yüregir, 2001:27).

Bilişim sistemleri ile genel olarak, sistem verimliliğinin artırılması müşterilere daha kaliteli mal ve hizmet sunulması, maliyetlerin minimuma indirilmesi, bilgi kaynaklı yeni ürünlerin geliştirmesi ve rekabet gücünün artırılması gibi avantajların elde edilmesi mümkündür.

Efil'e göre teknoloji tanımı ise; teknoloji organizasyonel girdileri çıktılarına dönüştürmede kullanılan bilgi, araç, teknik ve faaliyetlerden oluşur (Efil,1999:293).

Bilgi Teknolojisi (IT), örgütlerde koordinasyon ve kontrol için teknoloji tabanlı bir yapı sağlamaktadır. Organizasyonel araştırmaların IT ile olan ilişkisi basit bir nokta olarak düşünülemez. IT fiziksel nesneler yerine,

sonsuz bilgiyi yönetebilmeyi mümkün kılmaktadır (Masino, 1999, 360). Böylece, IT işlerin ve karar alma süreçlerinin koordine edilmesinde ve kontrolünün sağlanmasında kullanılabilir. IT, diğer pek çok geleneksel koordinasyon yöntemlerinden daha esnek, çok yönlü, kullanışlı ve etkin bir mekanizmadır. Diğer bir deyişle, IT'nin firmalar üzerindeki potansiyel etkisi örgütsel varlığın kalbi niteliğinde bir öneme sahiptir.

Dikey kontrol ilişkileri üzerinde odaklanıldığında, literatürde bulunan belli başlı iki argüman ile karşılaşmaktadır: Kimi yazarlara göre IT, örgütün merkezi ve çevresi arasındaki iletişimin çok da etkili ve doğru bir biçimde gerçekleşmesini sağlamakta ve örgütleri daha merkezi bir örgüt modeli olmaya götürmektedir(Masino, 1999, 363).

Bunun yanında, organizasyonel ve teknolojik tercihlerin bu prosesleri nasıl etkilediği ve hangi ortamların bunları etkileyebileceği sorusu da oldukça önemlidir. Bu sorulara yanıt vermek, elbette zor bir iştir. Masino ya göre, organizasyonel araştırma iki önemli ve keskin kavramın açıklığa kavuşturulmasına dayanmaktadır. Öncelikle, teknoloji örgütsel teori tarafından kavramsallaştırılmalı. İkinci olarak da, teknoloji ve özellikle iş düzenleri, karar alma ve öğrenme gibi örgütsel prosesler arasındaki ilişkiler gözlemlenmelidir.

Bilişim sistemleri ve yeni ekonomi, ünlü düşünür Roger Cass tarafından son 200 yıl içinde ortaya çıkan değişik ekonomik ve toplumsal gelişmelerle oluşan dalgalardan biri olarak görülmektedir(Rubin, 2001,s.88).

Konuyla ilgili bir çok çalışma yeni ekonominin faziletlerinden bahsederken Paul Krugman gibi bazı akademisyenler bilişim teknolojileri ve yeni ekonominin abartılı bir ifade olduğu konusunda söz konusu görüşleri eleştirmekte, yeni ekonomi kavramının esas itibariyle ABD'de yaygın olarak sözü edilen düşük enflasyon, düşük işsizlik ve yüksek verimlilik olgusunun tek başına açıklaması olamayacağını belirtmektedirler(Krugman,1997, s.20)

Dolayısıyla, günümüz dünyasında ağ kavramı bilişim sistemleri bilgisayardan öte işletmenin, hatta işletme ekosistemlerinin kendisini ifade etmektedir(Roth, 1998, s.285).

Bugün yeni ve farklı bir ekonominin doğuşuyla, bilgisayar ağları dönemi işletmeler için yeni yönetim teknikleri gerektirmektedir. Bu kez bilgi işçilerinin, entelektüel sermayenin ve bilgi stoklarının sürekli değişim çağında yönetimi söz konusudur(Bruce, 1998).

Bir çok değişik çalışmada yazarlar aydınlanma döneminde her şeyin yerli yerine oturmasıyla birlikte yeni teknolojinin sağladığı verimlilik artışının gerçekleşeceğine inanmaktadırlar. Yeni ekonomi söz konusu edildiğinde, şimdi aydınlanma aşamasında olduğu söylenebilir(Tulga, 2001, s.16).

3. ÜRETİMDE BİLİŞİM SİSTEMLERİ

Son on beş yıldır bilişim sistemlerinden mal ve hizmet üretimi önemli ölçüde etkilenmiştir. Mal ve hizmet üretiminde bilgisayar destekli bilişim sistemleri üretim yönetimini ve örgütlerin yönetim yapılarını derinden etkilemiştir. Üretimde CAD, CAM gibi bilişim teknolojilerinin kullanılması, günümüze kadar yaygın kabul gören yönetim süreçlerinden planlama ve kontrol yapılarını etkileyerek, yapıları yeniden şekillenmeye zorlamaktadır..

Özellikle esnek üretim birimleri veya sistemlerince sürdürülen üretim faaliyetleri, hantallıktan arınmış ve yalınlaşmış üretim yapılarını dönüşmektedir. Üretimden pazarlama fonksiyonlarına kadar tüm işletme fonksiyonları, sürekli değişen talebe, sürekli yenilenen planlara göre çevreden sağlanan girdilerle bu değişimi sürdürülmektedir. Bilişim teknolojiler, sayesinde ortaya çıkan bu gelişme ise planlama ve kontrolü esas alan yönetsel yapılar yerine, iletişim eşzamanlılık ve uyumu esas alan koordinasyon sürecini öne çıkartan ve işlemlerini sağlayan gelişme olmuştur.

Bilişim sistemlerinin yönetim için temel önemi, mal ve hizmet üretiminde karar alma, planlama, eşgüdüm, ve denetim faaliyetleri için alternatif çözümler üretebilmesi ve sunabilmesidir. Bu niteliği ile yönetim işlevlerinin tümü için temel amaçtır (Ayyıldız, 1998: 50). Bilişim sistemleri; haberleşme, veri tutma, güncelleme ve işlem, karar destekleme ve raporlama bileşenlerini içermektedir. Günden güne yaygınlaşan bilgisayar kullanımı, siparişlerin karşılanmasında ve sürekliliğinin sağlanmasında, istenilenlerin yerine getirilmesi yada hizmet bilgi gereksinimlerinin karşılanmasında hayati bir öneme sahiptir.

4. BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE İŞLETMELERE ETKİLERİ

Bilişim teknolojileri işletmelerde yaygın bir şekilde kullanım alanı buldukları için, işletmelerdeki değişimin büyük bir çoğunluğu bilişim sistemlerini kapsayan gelişmeleri içermektedir (Güleş, Burgess, 2000: 110).

Bilişim teknolojileri işletmelere bilgi toplama, bilgi işleme, saklama ve gerektiğinde herhangi bir yere iletme ya da herhangi bir yerden bilgi alma, makine ve ekipmanın yönlendirilmesinde kullanma yönünden işletmeleri etkilemektedir.

Küresel anlamda iletişimin hızla sağlanabilmesine imkan sağlayan teknolojiler hem işletme yöneticilerinin hem de politika oluşturanların bilişim teknolojilerindeki stratejik potansiyeli görmelerini sağlamıştır. Bilgi işlem, iletişim ve otomasyondaki ilerlemeler işletmeler arası bilişim faaliyetleri, bütünleşmeler ve iş yapma metotları üzerinde dönüşümlere sebep olmuş, bunun yanında donanın özelliklerinin iyileşmesi ve maliyetlerin çok büyük ölçüde düşmesi, yazılımların kolaylıkla kullanılabilir hale gelmesi de bilişim teknolojilerinin stratejik kullanımına yardımcı olmuştur.

1990'dan bu yana bilişim teknolojileri işletmelerde çok daha farklı amaçlarda kullanılmaya başlanmıştır. Bilişim teknolojileri işletmelerin mali

yapısı, varlıkların değerlendirilmesi, yeni elektronik dağıtım kanalları, karmaşık işlemlerin kolaylaşması, yeni örgüt yapıları ve kontrol sistemleri gibi konularda önemli ilerlemeler sağlayarak işletmeleri etkilemiştir(Akın, 1998: 240,244). İşletmeler küresel anlamda yeniden yapılanırken bilişim teknolojisi desteği olmaksızın bu faaliyetin gerçekleşmesi imkansız görülmektedir. Dolayısıyla, bilişim teknolojileri geleceğe dönük stratejilerin odak noktasını oluşturmaktadır.

5. BİLİŞİM SİSTEMLERİNİN TOPLAM KALİTE YÖNETİMİNE ETKİLERİ

Günümüzde ekonomik ve teknolojik gelişmelerin sonucunda pazarların küreselleşmesi uluslar arası rekabeti şekilsel ve boyutsal olarak değiştirmiştir. Küreselleşme, işletmeler için üretimin ve satış olanaklarının artmasından dolayı bir fırsat oluştururken, uluslararası pazarlardaki rakiplerin çoğalması nedeniyle de bir tehdit olmaktadır(Güleş, 2000: 103).

Küresel rekabet ortamında işletmelerin başarısı, tüketicilerin ürün kalitesi ve güvenilirliği, ürün çeşidi, müşteri hizmeti vb. konularda giderek artan beklentilerini karşılama yeteneklerini artırmalarına bağlıdır. Bu tür yetenekler direkt olarak bilişim sistem ve teknolojileriyle ilişkilidir.

Küresel rekabetin artması ile iletişim teknolojilerini iyi kullanan müşteriler, dünyanın herhangi bir ülkesinde üretilmiş ürünlere hızla ulaşp mal ve hizmetler arasından seçim yapabildikleri için kalite konusundaki beklentileri de değişmektedir. İşletmeler müşteri beklentilerini karşılamada çoğunlukla üretimdeki maliyetleri düşürüp, mamül kalitesini artırarak müşterilerin beklentilerini karşılama yoluna gitmektedirler. İç yada dış pazarlarda faaliyette bulunan bir işletme ürettiği ürün ve hizmetlerin kalite düzeyini belirlerken bilişim sistemlerinde yaralanmayı ön plana alarak, toplam kalite yönetimi araç ve tekniklerinden faydalanmak zorundadır. İşletmeler iç rakiplerin yanında dış rakiplerin üretmiş oldukları mal ve hizmetlerin kalite düzeylerini dikkate almalıdır. İşletmeler değişen dinamik pazar yapısında başarılı olmaları için kaliteye önem vermeli, kaliteyi bir yönetim felsefesi olarak benimsemelidir.Bu felsefenin gerçekleşmesi kalifiye iş gücü ve ileri teknoloji içeren bilişim sistemleriyle mümkündür. Benimsenecek TKY felsefesinin başarısı insan faktörü kadar bilişim sistemlerinin kullanılmasına da yakından bağlıdır. Mal ve hizmet üretimlerinde bilişim sistemlerinin performans, değerlendirme, maliyet, hassas ölçümler, zaman tasarrufu, işgücü kullanımı ve benzeri faktör açısından önemi oldukça büyüktür.

6.KALİTE GELİŞTİRME KONUSUNDA UYGULANAN YAKLAŞIMLARA BİLİŞİM SİSTEMLERİNİN KATKISI

Kalite geliştirme konusunda işletmeler değişik yaklaşımlar uygulamaktadırlar. Bunların başlıcaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

6.1. Müşteri Katılımını Sağlama yaklaşımı

Müşteri tatmini araştırmaları, hizmet töresi, müşteri gereksinimlerini karşılama ve gerçek yada algılanan müşteri deneyimlerinin sürekli

değerlendirilmesi hep TKY inisiyatifinin birer parçası olabilir. İşletmede üretilen mal ve hizmete işletme sahibi değil müşteriler karar vermektedir. Mal ve hizmetin üretimi için öncelikle tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını belirlemek gerekir. Müşteri tatmini, müşterinin satın aldığı mal ve hizmetin ihtiyaçlara cevap verebilmesi ve en uygun karşılmasıdır(Yalçın, Şamiloğlu, Demirel 2000:49).

Müşterilerin ihtiyaç ve istekleri ile ürünle ilgili görüşlerin alınması ürünün kalitesini yükseltecektir. Kalite için müşterinin gerçekten ne istediğini belirlemek gereklidir.

İşte bu noktada bilişim sistemleri müşteri katılımını sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü, bilişim sistemi ürün özellikleri / karakteristikleri ve müşteri ihtiyaçlarını birbirleriyle karşılaştırarak müşteri ihtiyacını en iyi şekilde karşılayacak alternatifler belirlenmesinde yardımcı olabilir. Ayrıca ürünlerin müşterilere uygun bir şekilde düzenlenmesi olanağı sağlar. Örneğin, bir seyahat şirketi müşterinin spesifik ihtiyaçlarına uygun bir tatil seçeneğini bilgi teknolojileri vasıtasıyla çok kolay ve kısa bir sürede tespit edebilir.

Toplam Kalite Yönetimi'nin özü olan müşteri memnuniyetinin sağlanmasında, bilgi teknolojilerinden "kişiyeye özel kitleli üretim" gerçekleştirilmesinde de faydalanılmaktadır. Bu yaklaşım, örneğin, Japonya'da prefabrik ev yapımında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Satıcılar bilgisayar üzerinde üretimi tamamlanmış binlerce parçayı müşterinin isteğine bağlı olarak bir araya getirerek kişinin isteğine uygun bir şekilde evi tasarlamaktadırlar. Tasarlanan ev 30 ile 60 iş günü içinde sahibine teslim edilmektedir (Güleş, 2000: 107).

6.2. Çalışanların Kalite Sürecine Dahil Edilmesi Yaklaşımı

Çalışanların kalite sürecine katılımının sağlanması, kalite geliştirmede çok büyük öneme sahiptir. Etkin bir şekilde çalışabilmeleri için miktar ve çeşit bakımından yeterli bilgiyle donatılmaları gerekmektedir. Çalışanlar, bütün seviyelerdeki mükemmel iş performansının avantajları, diğer çalışanlar üzerindeki olumlu etkileri, vatandaş tatmini, maliyetlerin azalması, kurumun ekonomik açıdan iyileştirilmesi gibi etkileri konusunda bilinçlendirilmelidir. Kalite programlarının başarılı olabilmesi için, herkesin katılımının sağlanması esastır ve herkes hataları önlemeye çalışmalıdır. Toplam Kalite entegre bir sistemdir. Durum tespitiyle başlar, son ürünün veya hizmetin vatandaş tarafından kullanımıyla son bulur (Akgül, 1998:25)

Bilişim sistemleri, çalışanların tam katılımının sağlanmasında önemli bir yere sahiptir. Bilişim sistemleri kullanılarak kurum içinde çalışanlar arasında etkin iki yönlü bir iletişim sistemi kurulması mümkün olacaktır. Bu şekilde hem yöneticilerle çalışanlar arasında, hem de çalışanların kendi aralarında etkin bir haberleşme olanağı sağlanabilecektir. TKY şemsiyesi altında bulunan kalite çemberleri uygulamasını bilişim teknolojisi desteğiyle gerçekleştirmenin temel yollarından biri de internet tartışma gruplarını oluşturmaktır (Güleş, 2000: 107).

6.3. Tedarikçilerle İşbirliğinin Geliştirilmesi Yaklaşımı

TKY'nin başarılı bir şekilde uygulanması tedarikçilerle olan ilişkinin niteliğinde bir takım değişiklikler yapılmasını zorunlu hale getirmektedir. Çünkü kaliteli ürün ve hizmet üretmek için üretim sürecinde kullanılan her türlü girdinin de kaliteli olması gerekmektedir. Bu konuya “Değer Zinciri” açısından yaklaşmakta ve birbirleriyle bağımlı değer zincirleri arasındaki faaliyetleri değer sistemi olarak tanımlanmaktadır(Yelkikalan, Kalmış, 2001: 499). Değer sisteminde herhangi bir birimin çıktısı diğerinin girdisi olup, faaliyetler arasındaki eşgüdümsüzlük nedeniyle bir birimin çıktısı ile müşterilerinin beklentisi arasındaki uyumsuzluk, aksamalara ve sonuçta büyük miktarlarda düzeltici faaliyetlerin yapılmasına yol açacaktır.

TKY'nin başarılı bir şekilde uygulanmasının büyük ölçüde tedarikçilerin desteğini getirdiği söylenebilir.Belirttiği gibi değer zincirleri arasındaki bu karşılıklı bağımlılıktan alıcıların olumlu yönde faydalanabilmesi, tedarikçilerle işbirliğinin artmasına bağlıdır. Tedarikçilerle işbirliği modelinin tam anlamıyla oluşturulması ise, alıcı ile tedarikçi arasında iki yönlü ve şeffaf bir bilgi akışını gerektirmektedir. Bilişim sistemleri işletmelerin tedarikçilerle bütünleşmesine ve çok hızlı ve etkili veri değişimi yapmalarına olanak sağlamaktadır.

Günümüzde bilişim sistemleri tedarikçilerle işbirliğinin artırılmasında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Artık çok sayıda tedarikçiyle rekabet esnasına dayalı ilişkiler yerine, sınırlı sayıda tedarikçiyle uzun vadeli ilişkiler kullanılmaktadır. Örneğin, Ford tedarikçileriyle en az beş yıllık veya belirli bir modelin ömrü kadar sözleşme yapmaktadır. Ancak, herhangi bir işletmenin tedarikçi olarak seçilebilmesi için, Ford’la Elektronik Veri Değişimi bağlantısı kurmak ve Ford’un belirlediği bir Bilgisayar Destekli Tasarım (BDT)/ Bilgisayar Destekli Mühendislik (BDM) sistemi kullanmak zorundadır. Benzer şekilde Xerox “kalite aracılığıyla liderlik” programı vasıtasıyla tedarikçileriyle ilişkilerini yeniden düzenlenmiştir. Yine Benetton’un da bilgi teknolojileri ağı ve BDT/BDM teknolojileri vasıtasıyla tedarikçileriyle ilişkilerini düzenlediği belirtilmektedir (Güleş, 2000: 108).

6.4. Ürün Tasarım ve Üretim Sürecinin Kalitesinin ve Kesinliğinin Geliştirilmesi Yaklaşımı

Kalite yolculuğundaki en önemli adımlardan biri de ürün tasarım aşamasıdır. Tasarım kalitesinin ve kesinliğinin artması, üretim sürecindeki birçok problemi elimine edecektir. Bilgi teknolojilerinin tasarım ve üretim sürecine uygulanması, ürün tasarımının ve üretim sürecinin kalitesini arttıracaktır. BDT bir çok alanda kalite geliştirmede radikal iyileştirmeler sağlamıştır. BDT ile ürünlerin kaliteli ve daha hızlı tasarlanabilmesi belirli bir süreci tamamlamak için ihtiyaç duyulan sürecin kısaltılması kalite problemlerin çözümünde çok önemlidir. Sürecin kısaltılması, belirli bir işi yapmak için ihtiyaç duyulan basamakları azaltacağından hataların ortaya çıkma olasılığı da azalacaktır. Ayrıca sürecin kısaltılması ile yapılan hatalar

daha erken tespit edilmektedir. BDT, bir tasarım aracı olmanın yanında ürün bilgisinin coğrafi bölgeler ve fonksiyonel alanlar arasında aktarılmasına olanak sağlayan bir iletişim teknolojisi (Güleş, 2000: 109).

BDÜ’de kalite yönetiminde daha iyi yönetimin sağlanmasına imkan vereceğinden, hatalı mamul üretim oranı azalacak daha kaliteli mamuller üretililebilecektir. BDT / BDÜ’nün birlikte uygulandığı günümüzde, işletmelere büyük faydalar sağlayarak maliyet düşüşü, verimlilik artışı ve esneklik sağlanmakta, üretimin standartlara uygun bir şekilde yapılması ve kalite amacının gerçekleştirilmesinde büyük katkısı vardır (Tekin, 1999: 270).

6.5. Kıyaslamanın Yapılması Yaklaşımı

Kıyaslamayı; örgütlerin performanslarını direkt olarak rakipleriyle veya aynı faaliyet alanında belirli fonksiyonları en iyi uygulayan örgütlerin sahip oldukları yüksek performans düzeyleriyle karşılaştırılarak kendilerine hangi alanda geliştireceklerini belirlemek için yaptıkları bir karşılaştırmadır. Bilişim sistemleri kıyaslama faaliyetlerine bir çok açıdan katkı sağlamaktadır. Örneğin; bir çok kuruluş Internet’i firma ve ürün gelişimi konusunda başarılı uygulamaları araştırmak için kullanmaktadır. Kıyaslamada amaç, sahasında en iyi olarak tanımlanabilecek kuruluşların, gelişmiş ve etkin teknoloji, süreç, yöntem örnek seçilmeli ve bu örneği sistematik bir analize tabi tutarak yapılması gerekir (Halis, 2001: 55).

7. ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Teknolojinin işletmeleri her yönden çarpıcı bir şekilde etkilediği bilinmektedir. Bu değişim ve gelişim hareketlerinin neticesi olarak, günümüz işletme yönetim felsefesi ve işletmecilik alanında da bir takım önemli teknolojik hareketler gerçekleşmektedir.

Bugün dünya bir değişim ve yeniden yapılanma süreci içerisinde. Bu sürecin temel olgularından en önemlileri küreselleşme, bilgi toplumu ve teknoloji dinamikleridir. Dolayısı ile üretim faaliyetleri geleneksel üretimin ötesinde küresel bir boyut kazanmıştır. Bu çarpıcı değişimlerin odağında hem işletme iç çevresi hemde işletmenin dış çevresi bulunmaktadır. İşletmeler bu gelişmelere uyum sağlamaları için bilgiyi esas alan, teknolojiyi sürekli yenileyen, üretim hatlarında maliyetleri en aza indiren, katılımcılığı felsefe haline getiren Toplam Kalite Yönetimi tüm işletme süreçlerinde başarıyla uygulayan birimler olarak düşünülmektedir.

Araştırmanın amacı türk işletmeleri bilişim sistemlerini ve TKY ni işletmelerinde uygulayıp uygulamadıklarını ve bilişim sistemlerinin TKY’e üzerinde etkili olup olmadığını araştırmaktır.

Türk işletmelerinin durumlarını küresel rekabet, yeni ekonomi, yerel ölçekte faaliyet gösteren yerel rakipler ve küresel ölçekte faaliyet gösteren yabancı işletmeler açısından bilişim sistemlerini ve TKY kullanmalarını, Toplam Kalite Yönetimini uygulamada bilişim teknolojilerinden ne düzeyde yararlandıklarını ortaya koyma açısından önemli olduğu düşünülmektedir..

Araştırma, Adana ilinde değişik sektörlerde faaliyette bulunan 162 işletme yöneticisine anket yöntemi uygulanarak gerekli veriler elde edilmiştir.

Teorik araştırma kapsamında kuramsal veriler literatürden yararlanılmak suretiyle çeşitli bilimsel araştırmalardan elde edilmiştir. Konunun desteklenmesi için diğer sektörlerdeki Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarından da faydalanarak, İşletmelerin üretim hatlarında bilişim teknolojilerinin oluşturulmasında Toplam Kalite Yönetiminin rolüne ilişkin, yöneticilerin görüşleri anket yöntemiyle alınmıştır. Elde edilen bulgular değerlendirilerek öneriler sunulmaya çalışılmıştır. Yapmış olduğumuz araştırma neticesinde elde edilen verilerin değerlendirilmesinde, SPSS (Statistical Package For Social Science) paket programından yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen verilerin sonuçları ise aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1: Bilişim Teknolojilerinin Üretim İşletmelerinde Kullanım Sonuçları

Faaliyet alanınız	Frekans	Yüzde	Eğitim durumunuz nedir	Frekans	Yüzde
Tekstil	54	33,3	İlk –Orta	12	7,4
Madencilik	3	1,9	Lise	66	42,6
Gıda	45	27,8	Yüksek Okul	9	5,6
Yan sanayii	30	18,5	Fakülte	66	42,6
Beyaz eşya	3	1,9	Yüksek lisans	3	1,9
Mobilya	15	9,3	Toplam	162	100
İnşaat	12	7,4			
Toplam	162	100			

Bilgisayar teknolojisinden yararlanmanızı engelleyen en önemli sebep nedir	Frekans	Yüzde	Üretim teknolojinizin durumunu nasıl değerlendiriyorsunuz	Frekans	Yüzde
Faydası Az	9	5,6	Modern	24	14,8
Ekonomik İmkansızlık	36	22,2	Yeni	75	46,3
Nitelikli Personel Eksikliği	21	13	Eski	60	37,0
Maliyeti Faydasından yüksek Olduğu için	3	1,9	Demode	3	1,9
Teknolojiyi Takip Edememe	6	3,7	Toplam	162	100
Teknik Sorunlar	3	1,9			
Y.Toplam	78	48,1			
Eksik	84	51,9			
Toplam	162	100			
Üretim faaliyetlerinde karşılaştığınız en önemli sorun aşağıdakilerden hangisidir	Frekans	Yüzde	Hata maliyetlerinizi azaltmak için başvurduğunuz kalite maliyet yöntemleri nelerdir	Frekans	Yüzde
Teknoloji Yetersizliği	24	14,8	Önleme Maliyetleri	93	57,4
Nitelikli Personel Eksikliği	33	20,4	Değerlendirme Maliyetleri	39	24,1
Hammadde Yetersizliği	21	13	Toplam	132	81,5
Kalite ve Standardizasyon	21	13	Eksik	30	18,5

Diğer	3	1,9	Toplam	162	100
Toplam	102	63			
Eksik	60	37			
Toplam	162	100			
Sektörünüzde rekabet düzeyi nedir	Frekans	Yüzde	İşletmenizin üretim tipi nedir	Frekans	Yüzde
Çok Düşük	12	7,4	Sürekli Üretim	39	24,1
Düşük	30	18,5	Sipariş Üzerine Üretim	87	53,7
Orta	60	37	Karma	36	22,2
Yüksek	45	27,8	Toplam	162	100
Çok Yüksek	15	9,3			
Toplam	162	100			
Bilgisayarı işletmenizin hangi faaliyet alanında kullanmaktasınız	Frekans	Yüzde	Aşağıdaki bilgisayar teknolojilerinden hangilerini kullanıyorsunuz	Frekans	Yüzde
Üretim	90	55,6	BDÜ	51	
Pazarlama	9	5,6	BDT	36	
Yönetim	12	7,4	NCi CNC	18	
Personel	3	1,9	Toplam	105	
Muhasebe	36	22,2	Eksik	51	
Finansman	6	3,7	Toplam	162	

Toplam	156	96,3			
Eksik	6	3,7			
Toplam	162	100			
İşletmenizde bilgisayar kullanılmakta mıdır	Frekans	Yüzde	Üretim hattında bilgisayar teknolojilerinden yararlanıyor musunuz	Frekans	Yüzde
“	156	96,3	Evet	93	57,4
Hayır	3	3,7	Hayır	69	42,6
Toplam	162	100	Toplam	162	100
İşletmenizin iletişim ve bilgisayar teknolojileriyle (Bilişim) üretim yapabilmesi için yapınızda bir yeniden düzenleme ve yapılanmaya Reorganizasyona gitmek ister misiniz	Frekans	Yüzde	Bilgisayar Bütünleşik Üretim Sistemi (CIM) hakkında bilginiz var mı	Frekans	Yüzde
Evet	120	74,1	Evet	9	5,6
Hayır	42	25,9	Hayır	126	77,8
Toplam	162	100	Toplam	135	83,3
			Eksik	27	16,7
			Toplam	162	100
TKY anlayışının kalite maliyetlerinizi azaltacağına inanıyormusunuz	Frekans	Yüzde	İşletmenizde kalite maliyetlerinizi kategorize edip tanımlamış mısınız	Frekans	Yüzde

Evet	102	63	Evet	78	51,9
Hayır	36	22,2	Hayır	54	33,3
Toplam	138	85,2	Toplam	138	85,2
Eksik	24	14,8	Eksik	24	14,8
Toplam	162	100	Toplam	162	100
Şartlar elverdiği takdirde bu teknolojiyle (CIM) üretim sürecinizi yenilemek ister misiniz?	Frekans	Yüzde	İşletmenizde TKY programı uygulanıyor mu?	Frekans	Yüzde
Evet	132	81,5	Evet	132	81,5
Hayır	30	18,5	Hayır	30	18,5
Toplam	162	100	Toplam	162	100
Üretimde bilişim sistemlerini kullanıyor musunuz	Frekans	Yüzde	Üretimde kullanılan bilişim sistemlerini toplam kalite yönetimine etkisi olduğuna inanıyor musunuz	Frekans	Yüzde
Evet	36	22,2	Evet	138	85,2
Hayır	111	68,5	Hayır	9	5,6
Toplam	147	90,7	Toplam	147	90,7
Eksik	15	9,3	Eksik	15	9,3
Toplam	162	100	Toplam	162	100

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

İşletmelerin faaliyet alanları; tekstil %33.3, gıda %27.8, yan sanayide %18.5, yöneticilerin eğitim durumları fakülte %46.2, lise %42.6 oranında, işletmelerin bulunduğu sektör içerisindeki rekabet düzeyleri %37.0 orta seviyede, işletmelerin %53.7 si sipariş üzerine üretim yaptıkları, üretim teknolojileri %46.3 oranında yeni, bilgisayar kullanımı %96.3, işletmeler bilgisayarı %55.6 oranında üretimde, işletmelerin bilgisayar teknolojisinde yararlanmasını engelleyen en önemli sebeplerin başında %22.2 ile ekonomik imkansızlıkların geldiği, işletmelerde üretim hattında bilgisayar kullanımı %57.4 oranında, işletmeler %31.5 oranında BDÜ sistemini kullandıkları, üretim teknolojilerinde yeniden düzenleme yapmak isteyenlerin %74.1 oranında olduğu, üretim faaliyetlerinde karşılaşılan nitelikli personel eksikliği %20.4, bilgisayar bütünsel üretim sistemleri hakkında işletmelerin %77.8 nin bilgisinin olmadığı, şartlar elverdiği taktirde bilgisayar bütünsel üretim sistemi ile üretim sürecini %81.5 oranında yenilemek istedikler, işletmelerin Toplam Kalite Yönetimini %81.5 oranında uyguladığı, işletme yöneticilerine göre Toplam Kalite Yönetimi anlayışı %63.0 oranında kalite maliyetini azaltacağını, işletmeler kalite maliyetlerini %51.9 oranında kategorize ettikleri, hata maliyetlerini azaltmak için başvurdukları kalite maliyet yöntemleri %57.4, üretimde bilişim sistemlerinin %68. oranında uygulanmadığı, üretimde kullanılan bilişim sistemlerinin Toplam Kalite Yönetimine %85.0 oranında etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. U sonuçlara göre;

İşletmelerin asıl amaçları rekabet güçlerini arttırarak kar elde etmek olduğu için, uluslararası rekabetin artırılması, Bilişim Teknolojileri ve Toplam Kalite Yönetimine giderek özel bir önem kazandırılması, Bilişim Teknolojileri ve Toplam Kalite Yönetimi, örgütsel yapı içindeki insan malzeme ve süreçlerin tümleşik bir sistem halinde birleştirilmesi, kalitenin işletme stratejisinde temel bir öge olarak yer alması gereği ortaya çıkmıştır. Bu nedenlerden dolayı Bilişim Teknolojileri ve Toplam Kalite Yönetimi işletmelere rekabet üstünlüğü kazandırmak için işletmelerin bünyelerine uygun bir şekilde yerleştirilmelidir. Aynı zamanda bilişim teknolojileri ve toplam kalite yönetimi bilgi yoğunluklu oldukları için, işletme yöneticileri çalışanlarının dikkatlerini bu yöne çekmelerini sağlamalıdır.

İşletmelerin alanlarında başarılı olması; hem miktar hem de çeşit bakımından daha fazla bilginin elde edilmesi ve işlenmesi, aynı zamanda elde edilen bilginin işletme içinde ve dışındaki ilgili birimlere zamanında aktarılmasını mümkün kılacak sistemin oluşturulması ile mümkündür.. Aksi taktirde Toplam Kalite Yönetimi bilişim teknolojileri uygulamalarından beklene faydaların elde edilmesi oldukça güç olacaktır.

Bilgi sistemleri işletmelerin yönetim ve üretim sistemlerinde dört önemli özelliğe sahiptir (Hodgetts, 1999:377):

- 1-Otomatik makine,
- 2-Entegre olmuş materyal kullanımı ile süreç ekipmanları,
- 3-Kontrol mekanizmaları,

4-Elektronik bilgisayar ve veri işleme makineleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplam Kalite Yönetimi sıfır hata, sıfır stok, sıfır zaman kaybında faaliyet gösteren işletme stratejisi olduğundan bu özelliklere gerekli önemin verilmesi gerekmektedir.

Bilişim sistemlerinin bilginin toplanması, işlenmesinde ve dağıtılmasındaki etkilerinde dolayı Toplam Kalite Yönetimi uygulamasında çok önemli bir yere sahip olan, müşteri kalıtımının sağlanması, grup çalışmasının gerçekleştirilmesi, tedarikçilerle işbirliğinin gerçekleştirilmesi, kıyaslamanın yapılması ile ürün tasarım ve üretim sürecinin geliştirilmesi yaklaşımlarına yapabilecekleri katkılar açıklanmıştır. Bilişim sistemleri, Toplam Kalite Yönetimi uygulamasının temel unsurlarından olan grup çalışmasına dayalı bölümler arası işbirliğinin oluşturulmasına da katkı sağlamaktadır. Çünkü, bilişim sistemi bölümünün ve çalışanlarının diğer bölümler hakkında sahip oldukları geniş bilgi birikimi ve deneyim, bölümler arası işbirliğinin geliştirilmesinde ve kalite geliştirme programlarının uygulanmasında yararlı olmaktadır.

Sonuç olarak, bilişim sistemlerinin Toplam Kalite Yönetimi'nin başarılı bir şekilde uygulanmasına yapılabilecekleri katkılar dikkate alındığında, işletme yöneticilerine Toplam Kalite Yönetimi uygulaması ile birlikte, işletmelerin kendi yapılarına ve ihtiyaçlarına uygun bilişim sistemlerine yatırımda bulunmaları gerektiği önerilebilir. Bilişim teknolojilerinin Toplam Kalite Yönetimine uygulanabilmesi için işletmelerin aşağıdaki önerileri dikkate almalarında fayda olacağı düşünülebilir.

İşletme yöneticilerin Ar-Ge faaliyetine gerekli önemi vererek bilişim sektöründeki gelişmeleri yakından takip etmeleri gerekir.

Çalışan personelin sürekli eğitimi sağlanarak bilgi ve tecrübesini geliştirerek teknoloji ile bütünleşmelerine imkan tanınmalı,

İşletmenin üretim tipine uygun teknolojiyi transfer ederek, bilgisayar destekli tasarım ve bilgisayar destekli üretimde bulunmalı,

İşletme çalışanlarına sürekli gelişimi sağlayan Toplam Kalite Yönetimi konusunda gelişimlerini sağlamak için hizmet içi eğitime gerekli önem vermeli,

Değişime direnmeyi en aza indirecek politikalar geliştirerek uygulamalı,

Bilişim teknolojilerinin uygulamalarını işletmenin bütün bölümlerinde yaygınlaştırarak geliştirmeli,

Hata yapmadan hataları önleyen Toplam Kalite Yönetimi Felsefesini tüm çalışanlara tam olarak kavratılması ve,

Hızlı karar verme etkili stratejiler geliştirme, iletişimi etkinleştirici ve rekabeti artırıcı teknoloji gelişmeye yeterli kaynak ayırmak gerekir.

Sonuç olarak “yeterince iyi yeterli değil” ve “değişmeyen ölür” ilkelerini misyon olarak kabul etmeli.

KAYNAKÇA

- AKGÜL, Aziz, (1998), Toplam Kalite Yönetim Sistemi, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Mükemmelliğe Doğru Yolculuk Merkezi, Yayın No:1, Ocak
- AKIN, Bahadır, (1998), Bilişim Teknolojilerinin Evrimi ve Bilişim Teknolojileri İçin Çağdaş İşletmelerde Stratejik Yönetim Üzerine Etkileri, **Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:8, Sayı:1
- AYYILDIZ, Bülent, (1998), Bilişim Çağı, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:14, Sayı:2.
- BAŞOL, K., Aydın, N., Şimşek, N., (2002),“Yeni Ekonominin KOBİ’lere Sunduğu Olanaklar”, 21.Yüzyılda KOBİ’ler: Sorunlar, Fırsatlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu, Doğu Akdeniz Üniversitesi İşletme ve Ekonomi Fakültesi İşletme Bölümü, KIBRIS/Gazimagusa, 3-4 Ocak.
- BRUCE J. Harreld, Building Smarter,Faster Organizations, Ed. Don Tapscott, Alex Lowy,David Ticol " Blueprint To The Digital Economy", Mc Graw Hill,New York,1998
- EFİL, İsmail (1999), İşletmelerde Yönetim Ve Organizasyon, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul
- ERKAN, M., Eleren,A., (2001), “Küreselleşme Sürecinde KOBİ’lerin Yeniden Yapılandırılması ve Bir Model Önerisi”, I. Orta Anadolu Kongresi, KOSGEB, Ankara.
- GIOVANNI Masino, (1999), *Journal of Organizational Change Management* Volume 12 Number 5 pp.360-376
- GÜLEŞ, Hasan Kürşat (2000), Bilişim Sistemlerinin Toplam Kalite Yönetimindeki Yeri ve Önemi, **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:15, Sayı:1.
- GÜLEŞ, Hasan Kürşat ve BURGESS, Thomas, (2000), **Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:14, Sayı:1, Haziran.
- HALİS, Muhsin, (2001), Benchmarking Süreci, **Standart Dergisi**, Yıl:40, Sayı:473, Mayıs
- HOGETTS, M.Richard, (1999) Yönetim Teori, Süreç Ve Uygulama, (Çev:Canan ÇETİN, Esin-Can, MUTLU), Beta Yayınları, İstanbul.
- KAZAN, Halim ve UYGUN Mutlu, (2002), KOBİ’lerin Üretim Sorunlarının Tespiti ve Rekabet Güçlerinin Artırılmasında Teknoloji Faktörü 21.Yüzyılda KOBİ’ler: Sorunlar, Fırsatlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu, Doğu Akdeniz Üniversitesi İşletme Bölümü, Kıbrıs, 3-4 Ocak
- KAZAN, Halim, KARADAL, Himmet ve UYGUN, Mutlu, (2002), Bilişim Teknolojilerine Geçiş Sürecinde Küçük ve Orta Ölçeli Sanayi İşletmelerinin Temel Üretim ve Yönetim Sorunları Sempozyumu Doğu Akdeniz Üniversitesi İşletme Bölümü, Kıbrıs, 3-4 Ocak.

KRUGMAN Paul, "Entertainment Values: Will Capitalism Go Hollywood" Slate, 18.12.1997, <http://slate.msn.com/Dismal/98-01-18/Dismal.asp>, May 24,1999, s.20,

ROTH John, The Network Is The Business, Ed. Don Tapscott vd.,1998,s.285"

RUBİN,Harriet "Roger Cass; The Last Optimist" Fast Company, Issue 48, July 2001, s.88 <http://www.fastcompany.com/online/48/cass.html>

TEKİN, Mahmut, (1998), Üretim Yönetimi Cilt 1, Konya.

TULGA Şahin, Yeni Ekonomi Makro Ekonomik Dengeleri Nasıl Etkiliyor? Activeline16, Temmuz 2001, <http://www.activefinans.com/activity/hp/finans2001/makro.html>

YALÇIN, İbrahim, ŞAMİLOĞLU, Famil, DEMİREL, Yavuz, (2000), Küçük Ve Orta Ölçekli İşletmelerde Toplam Kalite Yönetiminin Uygulanabilirliği, **Standart Dergisi**, Yıl:39, Sayı:460, Nisan.

YELKİKALAN, N., Kalmış, H., (2001), "KOBİ'lerde Verimlilik Yönelimli Yeniden Yapılandırma Stratejileri, I. Orta Anadolu Kongresi, KOSGEB, Ankara.

YÜREGİR, Oya, (2001), Bilişimde Sistem Analizi ve Tasarımı, Nobel Kitabevi, Adana.